

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNSANIN SORUMLULUKLARI AÇISINDAN KUR'AN'DA
ZORLUK VE KOLAYLIK

DOKTORA TEZİ

Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU Mehmet Faik KIRTAY

MALATYA – 2021

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İNSANIN SORUMLULUKLARI AÇISINDAN
KUR'AN'DA ZORLUK VE KOLAYLIK**

DOKTORA TEZİ

Mehmet Faik KIRTAY

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU

MALATYA – 2021

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU danışmanlığında hazırladığım “**İnsanın Sorumlulukları Açısından Kur’an’da Zorluk ve Kolaylık**” başlıklı bu çalışmadaki tüm bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kaidelerine uygun olarak hazırlanan bu tezde bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla tasdik ederim.

Mehmet Faik KIRTAY

Malatya 2021

ÖNSÖZ

Allah, insanı yeryüzüne halifesi olarak göndermiştir. Halifeliğinin bilincinde ve sorumluluğunda olan insan, hedefsiz ve gayesiz olmadığını bilir. Vahiy ve peygamberlerin gönderilmesi, tevhîd inancından sapmış olan insana halifeliğini ve sorumluluğunu hatırlatmak içindir. İnsanın mükellefiyet, irade, dirâyet, takât ve akıl yetenekleriyle yüklendiği sorumluluklarını yerine getirmesi durumunda iyi ve faydalı bir varlık olabilmektedir.

İnsan, sorumluluklarını yerine getirirken zorluk ve meşakkatle karşılaşabilmektedir. Kolaylık ümidinin olması ve bu kolaylıkların değerinin bilinmesi için zorluk ve meşakkatlerin olmasını gerektirir. Gayret ve çaba, mesul insanda zorluğun bir vazife ve insanî hayatın bir unsuru olduğunu gösterir.

Çalışmanın anlamlı bir bütünsellik kazanması için İnsanın Sorumlulukları Açısından Kur'an'da Zorluk ve Kolaylık başlığı uygun görüldü. Bu başlık, çalışmanın bir gaye doğrultusunda olmasına ve insanı sorumlulukları açısından değerlendirerek zorluk ve kolaylığın insan hayatındaki değerini ortaya koymaktadır. Bunun için sorumluluğun zorluk ve kolaylık sahası geniş tutulmuştur. Kur'an'ın inanç, ahlak, bireysel ibadet ve toplumsal muamele vb. gibi konuları sorumluluk, zorluk ve kolaylık bağlamında ele alınmıştır.

Giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşan çalışmanın giriş bölümünde araştırma ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde ilgili kelimelerin kavram çerçevesi çizilmiş ve 'usr-yüsrün semantik tahlili yapılmıştır. İkinci bölümde sorumluluk bağlamında Kur'an'da zorluk ve kolaylık konularına değinilmiştir. Üçüncü bölümde insanın iman etmesini zorlaştıran ve engelleyen unsurlara karşılık insanın iman etmesini kolaylaştıran unsurların değerlendirilmesi yapılmıştır. Dördüncü bölümde ise dinî ve ictimâî yaşamla ilgili insanın sorumluluğu çerçevesindeki zorluk ve kolaylık durumları ele alınmıştır.

Çalışmanın kemâle ermesine vesile olan Prof. Dr. Abdurrahmân ATEŞ, Prof. Dr. Yusuf BATAR ve hâsseten danışman hocam Prof. Dr. Abdurrahmân KASAPOĞLU hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Çalışma bizden, tevfiik ve başarı Yüce Allah'tandır.

Mehmet Faik
KIRTAY Malatya-2021

ÖZET

İnsan, kendine has bazı özellik ve donanımlarıyla diğer varlıklardan ayrılır. İnsanın bu marifetleri, onun dünyaya başboş ve hedefsiz gönderilmediğini gösterir. Bunun için insanın donanımlarıyla elçilere uyup bu doğrultuda hareket etmesi onun sorumluluğundadır. Sorumluluk, Allah tarafından insana verilen bir değerdir. Mesuliyetlerini yerine getiren insanın dünya ve âhiret hayatı sükûnet, huzur ve barış içinde olabilirken aksi durumda zulüm, haksızlık, terör ve nefsin ihtiraslarına esir düşmüş, âhireti de ziyan olur.

Tevhid inancından uzaklaşmış insanın olumsuzluklar içinde sorumluluğunu farketmesi zorlaşabilmektedir. Bu zorluklar zayıf yaratılış, nefis, cehalet, gurur, nankörlük vb. gibi dâhili; aile, çevre, makam, mevki ve tebliğin ulaşamaması gibi de harici olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Buna karşılık fitrî yapı, duyular, akıl, kalp, irade, tecrübe ve kevnî ayetler, insanın iman etmesini kolaylaştıran unsurlar olarak zikredilebilir. Zorluklarla karşılaşan Müslümanın ibadet ve uygulamalarında Kur'an, hâdis ve bu iki nassdan hüküm çıkaran âlimlerin içtihatlarında dinin yaşanabilirlik kolaylığı görülebilir.

Bu çalışma, sorumluluk sahibi insanın karşılaşabileceği zorluklar ve kendisine lütuf olarak verilmiş olan kolaylıkları araştırmaya dayanmaktadır. Kolaylıklar, zorluktan sonra gelebileceği gibi zorlukla beraber de gelebilir. Bu kolaylıklar, dinin tavizi, tahrif edilmesi veya hedefinden saptırılması değildir. İnsan hayatının idamesi ve tevhid dairesinde kalması için Allah tarafından kendisine verilen imkân, lütuf ve ikramlardır. Bunun için, 'usr ve yüsr kavramlarının gerek kök anlam gerekse Kur'an çerçevesinde iyi tahlil edilmesi gerekir. Bu bağlamda insanın karşılaşacağı zorluklar ve kolaylıkların mâhiyeti, imkânı, durumu ve değeri iyi anlaşılmış olur. Çünkü zorluk ve kolaylık, gece-gündüz ve siyah-beyaz misali birbirini tamamlayan iki öge ve bir bütünün iki unsuru hükmündedir. Kolaylık nasıl Allah'ın bir lütufu ise bunun kıymetinin bilinmesi ve imtihanın anlam kazanması için zorluk da bir lütuf ve ikram olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, İnsan, Sorumluluk, Zorluk, Kolaylık

ABSTRACT

Humanbeings differs from other beings with some unique features and qualities. These ingenuities of man show that he was not sent to the world stray and aimless For this reason, it is their responsibility to follow the prophets with their characteristics and act in this direction. Responsibility is a value given to man by God. The life of the person who fulfills his responsibilities in this world and in the hereafter can be calm and peaceful; otherwise, he will be held captive by cruelty, injustice, terror and the passions of his soul, and his hereafter will be wasted.

It can be difficult for a person who has moved away from the belief of tawhid to realize his responsibility in adversity. These adversities can be divided into two parts such as ; internal factors, weak creation, selfishness, ignorance, pride, ingratitude, etc.; and , external factors such as family, environment, office, position and the inability to reach the notification. On the other hand, human nature, senses, mind, heart, will, experience and kevnî verses can be mentioned as factors that make it easier for people to believe. The ease of livability of religion can be seen in the ijtiyhads of scholars who deduced from the Qur'an, hadith and these two texts in the worship and practices of Muslims who face difficulties.

This study is based on researching the difficulties that a responsible person may face and the conveniences that have been given to their as a blessing. Ease may come after difficulties, or they may come with difficulties Ease may come after difficulties, or they may come with difficulties. These conveniences are not concessions, distortions or diversion of religion.. They are the opportunities, favors and gifts given to them by Allah for the continuation of human life and to remain in the circle of tawhid. For this, the concepts of 'usr and yusr' need to be well analyzed within the framework of both the main meaning and the Qur'an meaning. In this context, the nature, opportunity, situation and value of the difficulties and conveniences that people will encounter will be well understood. Because difficulty and ease are like two elements that complement each other like night and day and black and white, and two elements of a whole. Just as ease is a gift of Allah, difficulty can be seen as a blessing and a treat so that the value of it is appreciated and the test becomes meaningful.

Keywords: Quran, Commentary of Quran (Tefsir), Human, Responsibility, Difficulty, Convenience

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER	1
1. Konusu	1
2. Önemi	1
3. Amacı.....	2
4. Yöntemi	2
5. Kapsam ve Sınırlılıkları.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

SORUMLULUK, ZORLUK VE KOLAYLIKLA İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. Sorumluluk	5
1.2. Mesuliyet ve Mükellefiyet.....	6
1.3. Teklîf.....	10
1.4. ‘Usr ve Yüsr Kavramlarının Semantik Tahlili.....	12
1.4.1. ‘Usr Kavramının Sözlük Anlamı	13
1.4.1.1. Zorluk ve Güçlük.....	13
1.4.1.2. Acı, İstirap ve Üzüntü.....	15
1.4.1.3. Sorun, Sıkıntılı Durum	15
1.4.1.4. Geçimsiz ve Huysuz Olmak	15
1.4.1.5. Sert, Kaba ve Düşmanca Davranmak.....	16
1.4.1.6. Azlık	16
1.4.1.7. Fakirlik, Yokluk ve Darlık.....	17
1.4.1.8. Solaklık/Sol Taraf	17
1.4.2. ‘Usr Kavramının Terim Anlamı	17
1.4.3. Kur’an’da ‘Usr Kavramıyla İlişkili Kelimeler	18

1.4.3.1. eş-Şidde (الشِّدَّةُ)	18
1.4.3.2. es-Selâbe (الصَّلَابَةُ)	19
1.4.3.3. ed-Darrâ (الضَّرَاءُ).....	19
1.4.3.4. ed-Dank (الضَّنْكَ).....	20
1.4.3.5. ed-Dîk (الضِّيْقُ).....	21
1.4.3.6. el-Bü's (البُؤْسُ)	21
1.4.3.7. el-Harac (الْحَرَجُ).....	22
1.4.4. Kur'ân-ı Kerîm'de 'Usr Kavramı	22
1.4.4.1. İbadetlerdeki Zorluk	23
1.4.4.2. Maddi/Ekonomik Zorluk	24
1.4.4.3. Sıkıntı ve Meşakkatin Oluşturduğu Zorluk	25
1.4.4.4. İnsanî İlişkilerdeki Zorluk	25
1.4.4.5. Manevi Darlık ve Güçlük	26
1.4.4.6. İctimâî Alanda Zorluk.....	26
1.4.4.7. Kıyâmet Günü ve Cehennem	26
1.4.5. Yüsr Kavramının Sözlük Anlamı.....	27
1.4.5.1. Kolaylık, Kolaylaştırmak	27
1.4.5.2. Yumuşak Olmak/Boyun Eğmek	28
1.4.5.3. Başarı	28
1.4.5.4. Bolluk, Rahatlık ve Zenginlik	28
1.4.5.5. Kumar ve Paylaşmak.....	29
1.4.5.6. Sol Taraf, Sol El	29
1.4.6. Yüsr Kavramının Terim Anlamı	29
1.4.7. Kur'an'da Yüsr Kavramıyla İlişkili Kelimeler	30
1.4.7.1. es-Suhûle (السُّهُولَةُ)	30
1.4.7.2. es-Sarrâ (السَّرَاءُ)	31
1.4.7.3. es-Saâde (السَّعَادَةُ)	31
1.4.7.4. el-Ferah (الْفَرَحُ)	32
1.4.7.5. el-Hevn (الهُوْنُ)	32
1.4.7.6. el-Müsâmaha (المُسَامَحَةُ)	33
1.4.8. Kur'ân-ı Kerîm'de Yüsr Kavramı	33
1.4.8.1. Kolaylık ve Kolaylaştırma.....	33

1.4.8.2. Hızlılık ve Gizlilik	34
1.4.8.3. Azlık	34
1.4.8.4. Erteleme	35
1.4.8.5. Refah ve Bolluk	35
1.4.8.6. Güzel Söz	36

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMANLARIN SORUMLULUĞU BAĞLAMINDA KUR'AN'DA ZORLUK VE KOLAYLIK

2.1. Kur'an'da Sorumluluk	37
2.1.1. Kapsam ve Çerçevesi.....	37
2.1.2. Temeli ve Gayesi	42
2.1.3. Şartları.....	47
2.1.4. Niteliği.....	50
2.1.5. Alanları.....	52
2.2. Kur'ân-ı Kerîm'de Zorluk ve Kolaylıkla İlgili Konular	55
2.2.1. Zorluk ve Kolaylığa Dair Temel Meseleler	55
2.2.1.1. Kur'an'a Göre 'Usr ve Yüsr'ün Sebep ve Gayesi.....	56
2.2.1.2. Zorluk ve Kolaylığın İzâfilîği.....	60
2.2.1.3. Zorluk ve Kolaylıkta Risk Faktörleri	62
2.2.1.4. Kur'an'da Zorluk-Kolaylık Dengesi.....	63
2.2.1.5. Zorluk ve Kolaylıkta Tevekkül Anlayışı.....	67
2.2.1.6. Tebliğde Zorluk ve Kolaylık Durumu	69
2.2.1.7. Zorlukları Kolaylaştırma Sebep ve Şekilleri.....	70
2.2.2. Kur'an'da Kolaylaştırma Prensibi	71
2.2.2.1. Zorluk ve Kolaylığın Mâhiyeti.....	71
2.2.2.2. Azîmet ve Ruhsat Prensipleri	73
2.2.2.3. Vahyin Nüzûlünde Tedrîcîlik ve Kolaylık.....	78
2.2.2.4. Bir Kolaylaştırma Uygulaması: Nesh	82
2.2.2.5. Yedi Harf Meselesi ve Kolaylığı	86
2.2.2.6. Emir ve Nehiyelerdeki Kolaylık	88
2.2.2.7. Zaman ve Mekân ile İlgili Zorluk ve Kolaylıklar	90

2.2.2.8. Kur'an Kıssalarında 'Usr ve Yüsr Olgusu	91
2.2.2.9. İnşirâh ve Duha Sûreleri Bağlamında 'Usr-Yüsr Olgusu	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ YÖNÜNDE ZORLUK VE KOLAYLIKLAR

3.1. İnsanın İman Sorumluluğu ve Zorluk-Kolaylık İlişkisi	97
3.2. İman Etmeyi Zorlaştıran Unsurlar	100
3.2.1. İnsanın Zayıf Yaratılışı ve Unutkanlığı	100
3.2.2. Şeytanın Aldatıcılığı	103
3.2.3. Kulun Cehâleti ve Önyargıları	103
3.2.4. Beşerin Nankörlüğü ve Aceleciliği	108
3.2.5. İnsanın Gururla Aldanması ve Kibri	115
3.2.6. Beşerin Şirk Ortamında Olması	118
3.2.7. Aile ve Sosyal Çevre	121
3.2.8. Tebliğin Ulaşmaması	123
3.2.9. Materyalist Duygular ve Sekülerizm (Çıkar ve Menfaat)	125
3.3. İman Etmeyi Kolaylaştıran Unsurlar	128
3.3.1. İnsanın Fitrî Yapısı	129
3.3.2. Kulun İradesi	133
3.3.3. Beşerî Duyular	134
3.3.4. Sünnetüllâh	136
3.3.5. Kevnî Âyetler ve Bilimsel Veriler	139
3.3.6. Kıssalar	147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ VE İCTİMÂÎ HAYATLA İLGİLİ ZORLUK VE KOLAYLIKLAR

4.1. İbadetlerle İlgili Zorluk ve Kolaylıklar	151
4.1.1. Temizlik	153
4.1.2. Namaz	156
4.1.3. Oruç	159
4.1.4. Hac	162
4.1.5. Zekât	165

4.1.6. Kurban.....	169
4.1.7. Kadınlarla İlgili Hususlar	171
4.1.8. Engelliler İle İlgili Sorumluluklar.....	174
4.2. İctimâî Hayat İle İlgili Zorluk ve Kolaylıklar	177
4.2.1. İyiliği Emr Kötülükten Nehy	178
4.2.2. Yardımlaşma	179
4.2.3. Aile Hukuku	180
4.2.3.1 Evlilik	181
4.2.3.2. Boşanma.....	183
4.2.3.3. İddet	186
4.2.3.4. Nafaka	187
4.2.3.5. Miras	188
4.2.4. Ticari İlişkiler	190
4.2.5. Yargısal Konular	194
4.2.5.1. Adalet	194
4.2.5.2. Şahitlik	196
4.2.5.3. Yemin	197
4.2.6. Cezâî Müeyyideler	199
4.2.6.1. Hırsızlık.....	199
4.2.6.2. İçki.....	201
4.2.6.3. Kumar	203
4.2.6.4. Zina	205
4.2.6.5. İftira	207
4.2.6.6. Kısas	208
4.2.7. Ulusal ve Uluslararası İlişkiler	211
4.2.7.1. Yönetim ve İdare.....	211
4.2.7.2. Şûrâ	213
4.2.7.3. Barış ve Savaş.....	215
SONUÇ	223
KAYNAKÇA.....	227

KISALTMALAR

b.	: İbn
bnt.	: Binti
bk.	: Bakınız
B.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı
iht.	: İhtisâr
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih
v.	: Vefat tarihi
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları
Y. y	: Yaymevi yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Konusu

Bu tezin konusu, insanın sorumluluklarının zorluk ve kolaylık yönlerini ortaya koyarak inanç, ibadet ve toplumsal ilişkiler gibi ana başlıklar çerçevesinde durum tespitini yapmaya çalışmaktır. Bu çalışma ile sorumluluğunu yerine getirirken insanın karşılaşacağı zorluklara karşılık; Allah tarafından kendisine sağlanan kolaylıkları izah bağlamında konuyu irdelemektir.

Kur'ân-ı Kerîm, insanın sorumluluklarının farkına varmasını temin eder. Kur'an'da insanın; Allah'a, kendisine, içinde yaşadığı topluma ve tabiata karşı sorumluluklarını bulmak mümkündür. Bu sorumlulukları itikâd, ibadet ve muâmelât şeklinde tasnif edilebilir. İnsanın itikâdî yönden sorumlulukları, Rabb'ini bulmasındaki yol ve yöntemler olup akabinde O'na iman etmesidir. İnsan, birçok engel ve zorluklar sebebiyle Rabb'inden uzaklaşabilir. Fakat Kur'an'da insanın Rabbini bulması hususunda kolaylıklar zikredilir. Sorumluluk bilincinin farkında olan insanın dinî ve ictimâî düzenle ilgili karşılaşacağı zorluklara karşılık, Allah tarafından birçok işinde ona sağlanan kolaylıklar da mevcuttur.

2. Önemi

Bu çalışma, insanın Allah'ı bilmesi ve sorumluluklarını idrak etmesi hususunda karşılaşacağı zorluklar ve kolaylıkların tespitini yapmaktadır. Çalışma, insanların İslâm dini ile onun temeli olan Kur'an'a bakışlarında olumlu bir etki yapacağı kanaatindeyiz. Özellikle, insanların dinî yaşamda karşılaştıkları zorluklara Kur'an'ın çözüm olarak ortaya koyduğu kolaylıklar hususunda yeterince bir bilinç oluşmamıştır. Bu nedenle zorluk ve meşakkât süreci veya sonunda insanların İslâm ve Kur'an'dan uzak durmalarına sebebiyet vermektedir. Bu çalışma ile dinin yaşanabilir kolaylığı ortaya konulacaktır.

Çalışma, insanlara sorumluluklarını hatırlatarak uygulamalarda olabilecek zorluklara karşılık kolaylıkları arz edecektir. Toplumun dini değerleri hususunda bilgilendirmek, dinin kolay yaşanabilirliğinin tespitini yapmak ve Kur'an'a yeni

yönelişler oluşturmak, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma, bireylerin ve toplumun dini değerleri yaşamalarında, doğru bilgilendirme yaparak din duygusu motivasyonlarının sağlanması hususunda önem arz etmektedir.

İslami Bilimler sahasında konulu tefsir yöntemiyle bu çalışma ele alınmıştır. Zorluk ve kolaylık bağlamında ayetlerin tasnifi ve tahlili yapılmıştır. Bu kavramlar çerçevesinde ele alınan zorluk ve kolaylık olguları, akademi sahasında yeni başlık ve çalışmaların türetilebileceği umulmaktadır. Çalışma, tefsir alanında ilk olmadığı gibi son da olmayacağı muhakkaktır. Tefsir sahasında yeni bir bakış açısıyla Kur'an üzerinde çalışma alanları oluşturabilir. Bunun için çalışmanın tefsir bölümüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3. Amacı

Kur'an, önceki ilâhî kitaplarla kıyaslandığında insan ve toplum tarafından yaşanabilirlik hususunda kemâle ermiş bir kitap olmasından dolayı daha evrenseldir. İnsan hayatında hep kolaylıkların veya zorlukların olması, onun hayatı anlamlandırmasını kısıtlayacak, ebedî hayatla ilgili değerini ortaya koyamayacaktır. Bunun için dünya hayatında doğrulukla birlikte yanlış, iyilikle beraber kötülük ve kolaylıkla beraber zorluk da mevcuttur. İnsanın hayatında kolaylığı idrak etmesi için zorluklar da bir değere sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, Kur'ân-ı Kerîm'de insanın sorumluluklarının araştırılması, bu sorumlulukları yerine getirirken karşılaşılabilecek zorluklar ve buna karşılık sağlanan kolaylıkları zikretmektir. Ayrıca çalışmanın diğer bir amacı, kolaylıkları ön plana çıkarıp dini basitleştirmek değil, bilakis zorluk anında veya sonrasında kolaylıklarla dinin yaşanabilirliğinin durum tespitini yapmaktır. Çalışmada, Kur'an'ın zorluk ve kolaylık hususunda ihtiva ettiği kelime ve kavramlar incelenmiştir.

4. Yöntemi

Zorluk ve kolaylığın birçok yönü bulunmaktadır. İnsanın sorumlulukları açısından Kur'an'da zorluk ve kolaylığın anlamsal çerçeve ve kapsamı araştırılacaktır. Zorluk ve kolaylık kavramları semantik tahlil yöntemi ile izah edilecektir. Daha önce bu hususta yapılan çalışmalardan faydalanarak zorluk ve kolaylık konusu Kur'an'daki ilgili kelime, kavram ve âyetler bağlamında içerik analiz yöntemiyle açıklanacaktır. Söz konusu kelime

ve kavramların lügâvî anlamları, semantik anlam alanları tespit edilerek zorluk ve kolaylık konusunun Kur'an açısından nasıl ortaya konulduğu tespit edilecektir. Bu kavramların insanın sorumlulukları açısından bağlantısı kurulup konu, açıklığa kavuşturulacaktır. Hüküm ve kuralların tespiti yapıp Kur'an'ın duruma bakışı, konulu Tefsîr yöntemi bağlamında ele alınacaktır. Konuyla ilgili âyetler, öncelikle 'Kur'an'ın Kur'an'la Tefsîri' ve 'Konulu Tefsîr' yöntemi ile izah edilerek Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hâdislerine de değinilecektir. Tefsîr kültüründe âlimlerimizin görüş ve tespitlerine yer verilecektir.

Konunun tefsir haricindeki İslamî disiplinlerde araştırılması yapılacaktır. Siyer ve hâdis ilmine başvurularak Hz. Peygamber, sahâbe ve tabiûn uygulamalarında zorluk ve kolaylık prensiplerinin yaşanma sürecinin tahlili arz edilecektir. Çünkü vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber ve sahâbenin hayatı, zorluk ve kolaylık kavramlarının anlaşılmasında ve günümüz problemlerine çözüm üretme hususunda temel faktördür. Fıkıh ilminde azîmet-ruhsat, namaz, oruç, hac ve zekât gibi konular, zorluk ve kolaylık kavramlarıyla ilişkisi araştırılarak konunun anlaşılması ve dini hükümlerin yaşanabilirliğinin tespiti yapılacaktır.

Sosyal bilimler alanında kullanılan literatür tarama yönteminden yararlanılacaktır. Sorumluluk çerçevesinde kolaylık ve zorluk konusuna atıf yapılan kelime ve kavramlar, lügat ve tefsirlerden araştırılacaktır. İlk dönem eserlerinde konunun işlenişi ve modern dönemlerde yapılan ilgili çalışmalar incelenecektir. Bunun için, konumuzla bağlantılı kavramların geçtiği âyetlerin siyâk-sibâkı ve esbâb-ı nüzûlü de göz önünde bulundurularak klasik dönemdeki âlimlerin tahlil ve yorumlarına başvurulacaktır. Modern dönemdeki eserler okunarak konu, sistematik ve akademik bir kimliğe kavuşturma gayretinde olunacaktır.

Çalışmada kavramsal çerçeve bölümü, tanımlama; üsûl ve iman bölümleri teori; dinî ve ictimâî düzen bölümleri ise pratik olarak sunulacaktır. Nihâyetinde insanın sorumlulukları bağlamında zorluk ve kolaylık konusu, Kur'an doğrultusunda işlenerek insanın Rabbine yönelme ve iltica etme hususunda bir fikir oluşturacaktır.

5. Kapsam ve Sınırlılıkları

İnsanın hayatında birçok zorluk ve kolaylıkla karşılaşması, Sünnetullâh'ın gereğidir. Dünya ve âhiret saadetinin temini için zorluklara karşılık kolaylıkları ilâhî

kitabta kavram, durum ve olgular halinde bulması mümkündür. Bunun için insanın sorumlulukları açısından zorluk ve kolaylık konusu çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'de olan kelime, kavram ve âyetler üzerinde durulacaktır. Bu kavram ve âyetler, çalışmamızın sınırını ve kapsamını oluşturmaktadır. Zorluk ve kolaylık konusu çerçevesinde insanın ruh hali, psikolojisi ve toplumsal hayat ile davranışlarına hitap eden kelime, kavramlar ve âyetler çalışmada incelenecektir.

Önceki Peygamberler ve ümmetlerin başlarından geçen olumlu ve olumsuz durum ve olgular, konuya işaret eden âyetler çerçevesinde değerlendirilip işlenecektir. Zorluk ve kolaylıklarla karşılaşacak olan insanın iman bağlamında sukûnet ve itmi'nana ulaştırma hususunda, *“Her zorluktan sonra bir kolaylık vardır.”*¹ Kur'an ilkesi vurgulanacaktır. İnsan hayatının anlam kazanabilmesi için zorluk ve kolaylık, dünya hayatının bir gereğidir.

İslam kültüründe usr ve yüsr, daha çok fikhî kavramlar olarak bazı konularda hasr edilmiştir. Bu çalışma ile iki kavramı fikhî disiplini dışına çıkarıp, kapsamı geniş tutulacaktır. İnsanların dinin yaşanabilir kolaylığının gayretinde olunacaktır. Bunun için çalışmada fikhî ile ilgili zorluk ve kolaylıklara yoğunlaşarak ahkâm tefsiri olması engellenmiştir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'deki zorluk ve kolaylık, sadece ibadet konularında değildir. Kur'an, zor durumda kalan insana tüm hayatı boyunca ve her yönüyle ona kolaylıkları sağlamıştır.

---

¹ Duha, 93/6.

BİRİNCİ BÖLÜM

SORUMLULUK, ZORLUK VE KOLAYLIKLA İLGİLİ KAVRAMLAR

Yeryüzüne halife olarak gönderilen insanın sorumluluk, ‘usr, yüsr ve mesuliyet kavramlarıyla sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü hedefsiz ve gayesiz olmayan insanın sorumlu olması ve bu sorumluluğu doğrultusunda zorluk ve kolaylıklarla karşılaşması imtihanın bir gereği olarak görülebilir. Bunun için çalışmanın ana çerçevesini oluşturan bu kavramların tahlil edilerek izah edilmesi, sınırlarının belirlenmesi, konunun anlaşılması hususunda fayda sağlayacaktır.

1.1. Sorumluluk

Sorumluluk, *sor-mak* fiilinden türetilen Türkçe bir kavramdır. Sözlüklerde sorumluluk, mesuliyet, yüklendiği işten ötürü gerektiğinde hesaba çekilme,² üzerine yüklenen veya yapmakla mükellef olduğu iş için gerektiğinde hesap verme,³ kişinin eylem ya da yetkisindeki bir olayın sonuçlarını üstlenmesi,⁴ fiil veya üzerindeki işlerin sonuçlarını üstlenmesi hali⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kavram olarak sorumluluk, kendi isteğiyle veya bulunmuş olduğu konumundan dolayı sonradan hesabı verilmek üzere kişiye bir mükellefiyet verilmesidir.

İnsan olmanın en temel şartı olarak kabul edilen sorumluluk, bütün insanların üzerinde önemle durduğu ahlakî bir değerdir. İnanan insanlara göre sorumluluk, dünya ve âhireti kapsarken, inanmayanlar ise sorumluluğu sadece dünyevî bir görev ve ödev olarak telakki ederler. Ahlak felsefesinde vicdanî bir görev olan sorumluluk; ilim, irade ve özgür olma temellerine dayanır.⁶

Varlıklar içinde insan, ilahi emir ve yasakları yerine getirip getirmeme hususunda muhayyerdir. Bu durum, imtihan ve sorumluluğun gereği olarak insanın akıl, irade ve tercih etme marifetlerine dayanır. Bu konumundan dolayı insan, iradesiyle iman veya

² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (Ankara: Yazar Yayınları, 2014), “Sorumluluk”, 1540.

³ Kemal Demiray, *Temel Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Anka Ofset Basımevi, 1982), “Sorumluluk”, 851.

⁴ Komisyon, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Dil Derneği Yayınları, 1999), “Sorumluluk”, 2/1209.

⁵ Muhammet Yelten-Mustafa Özkan, *Türkçe'nin Sözlüğü*, (İstanbul: Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılığı, 2002), “Sorumluluk”, 458.

⁶ Gürbüz Deniz, *Kur'an'a Göre İnsan Sorumluluğu*, (Ankara: Fecr yayınları, 2006), 179.

küfrü, iyi veya kötüyü, itaat veya isyanı seçebilir. “*Rabbinizden size hak (gerçek) gelmiştir. Artık dileyen inansın, dileyen inkâr etsin.*”⁷ Sırât-ı mûstakîm olan bu yol, kişinin tercihi ile dünya ve âhiret sorumluluklarını ifâ etmesi, mes’ud veya bedbaht olması kendi iradesine bırakılmıştır.⁸ Âyet, insandaki irade ve buna bağlı olarak tercih edebilmesine işaret eder. Bu marifetin verilmesi, insana özel bir değer verip ona şahsiyet ve kişilik kazandırmak içindir. Allah, bu özel değerinden dolayı insanı sorumlu tutmuştur. Dolayısıyla insana yüklenmiş olan sorumluluk, altından kalkamayacağı bir ağırlık değil, marifet ve yeteneği ile yapıp edebildiği doğrultusunda yücelebileceği veya alçalabileceği bir mihenk taşıdır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanın sorumluluklarını, dünya ve âhiretteki sonuçlarını açık bir şekilde izah etmiştir. Birçok yetenekle donatılmış olan insan, doğru-yanlışı ve iyi ile kötüyü tercih imkânıyla sorumlu bir varlıktır. Kişi, yaptıklarından sorumlu olup sonuçlarına katlanmak ve tahammül etmek durumundadır. Bu davranışlarının niteliği sonucunda Allah, insan için ödül veya cezayı belirlemiştir.

1.2. Mesuliyet ve Mükellefiyet

Türkçe’de kullanılan sorumluluk kelimesi, Arapça’da mesuliyet/مَسْئُولِيَّةٌ ve mükellefiyet/مُكَفَّفِيَّةٌ kavramlarıyla ifade edilir. Mesuliyetin kelime kökü açısından türetildiği masdar سَأَلَ ; bilgiyi veya bilgiye sevkedeni, malı veya mala sevkedeni istemek⁹, sormak ve sorguya çekmek anlamındadır.¹⁰ Mesuliyet, kişinin kendi içinden gelen bir istek ve arzusuyla bir şeyleri sorup sorgulaması veya içinde bulunduğu durumundan dolayı bunun neticesinde bir sorumluluk altına kendini koymasıdır. Mükellef olan kişinin eylemleri, ödül ya da ceza biçiminde bir karşılık görmesi sonucunu doğurur. Bu karşılık, maddi veya manevi olabileceği gibi, bu dünyada veya âhiret hayatında da olabilir.

Mesuliyet kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de farklı şekillerde geçmekle beraber mesûliyet siğasında geçmemiştir. İsm-i mefûl siğasında mesul/مَسْئُولٌ şeklinde kullanılmıştır.

⁷ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, haz. Hayreddin Karaman-Mustafa Çağırıcı-İ. Kâfi Dönmez-Sadreddin Gümüş (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), Kehf, 18/29; İnsân, 76/3.

⁸ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *Î’rabu’l-Kur’an*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1421 H), 5/62.

⁹ Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’an*, thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, (Dimeşk-Beyrut: Dâru’s-Şamiyye-Dâru’l-Kalem, 1412 H), 437.

¹⁰ Seyyid Murtaza ez-Zebîdî, *Tacu’l-ârus min cevahiri’l-kâmus*, (Küveyt: Dâru’l-Hidaye, ts), 29/157.

Mesuliyet, Kur'an'da vaâd ve ahdin sorumluluk gerektirmesi¹¹ ve dirilmeye inanmadıklarından dolayı kendilerine zulmedenleri kastederek, sorguya çekilme gibi anlamlarda kullanılır. Kavram olarak belli vasıflara sahip kişilerin kendi iradeleriyle yaptıklarından sorumlu tutulması ve bunlardan muaheze edilmesi¹² şeklinde değerlendirilmiştir. Yani, bir emir ve görevin yerine getirilmesi mesuliyettir. Bu emrin yerine getirilmeye başlanması ve nihâyetinde bu emir karşısında kişinin davranış ve tutumunun hesap edilmesi, mesuliyetin başlangıcı ve bitişidir. Mesuliyeti göreve çağırılma, görevi yapma süreci ve yapılan görevin muhasebesi şeklinde üç merhalede değerlendirmek mümkündür.¹³

Mükellefiyet kavramı ise ism-i mefûl sığasında gelmiş olup sorumlu tutulan demektir. Sülâsi babdan tef'îl/تَفْعِيلْ kalıbından türetilerek teklîf/تَكْلِيفْ şeklinde masdar olmuştur. Kelime kökü كَلَفْ olan mükellefiyet; bir şeyin yükünü yüklenmek, kişiyi bir şeyi yapmakla yükümlü tutmak anlamına gelir. Yüzdeki benek şeklinde olan kelef ise, insandaki bir sıkıntıdan meydana geldiği düşünüldüğünden bu adı almıştır. Bir şeye düşkün olmak, bir işi güçlüğüne rağmen üstlenmek anlamındaki كَلَفْ kökünden türeyen teklîf; birine, yapılması zor bir işi yüklemeyi¹⁴ ifade eder.

Mükellef, dini hükümlerle yükümlü tutulan, söz ve davranışlarından dolayı dünyevî ve uhrevî sonuçlardan sorumlu olandır. Ehliyet, mükellefin temel şartıdır. Kişinin sorumluluk taşıyabilme yetkinliğinde olmasıdır. Mükellefin ehliyeti, hitabı anlayabilecek ve bunun anlamını düşünebilecek güçte bulunması ile olur. Hitabı anlama, akıl ile mümkündür ve insanların akıl seviyeleri farklıdır. Bu sebeple, tüm akıl sahipleri aynı seviyede olmayıp kişinin mükellef tutulmasında aklen yeterli olgunlukta olması yani balığ olması gerekir. Kişinin hukuki sorumluluğa elverişli olması için de iman, ibadet, toplumsal ödevler gibi farklı alanlardaki sorumlulukları, fıkıh kitaplarında ehliyet başlığı altında incelenmiştir.¹⁵ Dinen mükellef sayılan insanın davranışları ve bunlarla ilgili hükümler anlamına gelen *ef'âl-i mükellefin/أَفْعَالُ الْمُكَلَّفِينَ*, kişinin fiillerine nisbetle farz,

¹¹ Bk. İsrâ, 17/34; Furkân, 25/16; Ahzâb, 33/15.

¹² Hidâyet, Aydar, *Kur'an'da Mesuliyete Riâyet ve Riâyetsizliğin Dünyevî ve Uhrevî Sonuçları*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 252-253.

¹³ Muhammed Abdullah Draz, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, çev. Nüreddin Demir, (İstanbul: Kayıhan Yay, 1983), 71-72.

¹⁴ Halil b. Ahmet el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-Dr. İbrâhîm es-Samirî, (Beyrut: Dâru Mektebetu'l-Hilâl, ts), 5/372; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 930.

¹⁵ Ali Bardakoğlu, "Ehliyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/533.

vâcib, mendup, mubah, mekruh ve haram olmak üzere Kur'an ve sünnete dayalı olarak âlimler tarafından terimleştirilerek kısımlara ayrılmıştır.¹⁶

Allah'ın kullarını güç yetiremeyeceği durumlarda sorumlu tutmayacağı hususunda âlimler, “Allah, kimseye altından kalkamayacağı bir sorumluluk yüklemes.”¹⁷ âyetine dayanarak ittifak etmişlerdir. Fakat kelam ilminde *teklîf-i mâ lâ Yûtak* başlığında, Allah'ın kulunun güç yetiremeyeceği bir durumda sorumlu tutmasının aklen mümkün olup olmadığı meselesi ise tartışılmıştır. Kur'an-ı Kerîm, mükellef insanın irade ve seçme hürriyetiyle işleyeceği fiillerden sorumlu olduğunu hatırlatır; kulak, göz, kalp, el ve ayakların yaptıklarından sorumlu olup hesap vereceklerini bildirir.

İnsana sorumluluk yükletileceği, yaratılmasından önce Allah-melek diyalogunda ortaya çıkar. Meleklerin bozgunculuk yapan ve kan döken bir varlıktan bahsetmesi,¹⁸ sorumluluk yüklenecek bir cinse işaretidir. Çünkü kan dökme ve bozgunculuk, iyiye karşılık kötüyü tercih edebilecek insan vasfıdır. İnsan, yeryüzünü imar ve nesli islah edebileceği gibi bozgunculuk ve kan dökerek dünyayı harab da edebilir. Bu vasıf ve olgular, insanın halife olmasının ve ona sorumluluk yüklenmesinin başlangıcıdır.

Halifelik/hilafet, mahlukat üzerinde tasarrufta bulunabilen, hükümleri icra ve infaz edebilen, kanunları yürütebilen ve bu vazifeyi nesilden nesile aktarabilen insana Allah'ın selâhiyetler vermesi¹⁹ olarak tanımlanmıştır. “O, sizi yeryüzünde halifeler yapan, size verdiği nimetler konusunda sizi sınamak için bazınızı bazınıza derece derece üstün kılandır.”²⁰ âyeti doğrultusunda insanın halifelik ve sorumluluğu tespit edilebilir. Bu, onun en büyük vazifesidir. Vazifesini unutmamasını temin hususunda vahiy, insanın görev ve sorumluluklarını hatırlatmış, gözardı etmesi halinde ise uyarmış, geçmiş birey ve toplumların hayatında cereyan eden olumsuz deneyimlerden²¹ örnekler vermiştir. Yani Allah, halife olarak seçtiği insanı yeryüzüne gönderdikten sonra başıboş bırakmamış, gerektiği zaman ve mekânlarda peygamberler ve vârisleri aracılığıyla sorumluluklarını hatırlatarak canlı tutmuştur. İnsanın halife olarak tayin edilmesi, emir-yasakları icra etme

---

¹⁶ Salim Ögüt, “Ef'âli Mükellefin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/452.

¹⁷ Bakara, 2/233.

¹⁸ Bakara, 2/30.

¹⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Ankara: Akçağ Yay, 2018), 1/299.

²⁰ En'âm, 6/165.

²¹ Erdoğan Pazarbaşı, *Mesuliyetin Kur'an-ı Kerîm'de Dayanağı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006), 52; Muhsin Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, (İstanbul: Ensar Yay, 2010), 141.

hususunda sorumluluk yüklendiğine ve bunu fiiliyata dönüştürme mesuliyetinde olduğuna işaret eder. İmtihan ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi hususunda insanın akıl ve iradesiyle başbaşa bırakılması, ilahi hikmetin bir gereğidir. Emaneti yüklenen halife için Kur’ân-ı Kerîm’in, “*Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?*”²² âyeti doğrultusunda bir amaç ve hedef için yaratılmış olan insanın başıboş bırakılmayacağı aşıkardır. Çünkü sorumluluk sahibi ve mükerrer olan insan; hikmetsiz, batıl ve oyun için²³ yaratılmamıştır. Bu amacın içeriğinde ise en önemli unsur olarak Allah’a ibadeti zikretmek mümkündür.

İnsanın yüklendiği emanetin sorumluluk olduğu söylenebilir. “*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklîf ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi.*”²⁴ İnsan, kendisi ve haricindeki varlıklara karşı sorumluluğunu, hür iradesiyle yerine getirebilir. İnsanın sorumluluğu, bireyselliğin ötesindedir. Toplumdaki kargaşa, düzensizlik, çöküntü ve bozulma gibi durumlarda toplumu kurtarma ve korumaya çalışması insanın yükümlülüğündedir. Peygamberlerin mücadeleleri, toplumsal direniş ve çıkışların bir toplamı olarak görülebilir. Yani toplumların iniş çıkışları, toplumların tarihteki ömürleri, insanın sorumluluğuyla ilgilidir. Bu hususta insanın sorumluluğu, aşınma ve çürümeleri onararak medeniyetlerini zaman ve zemine göre sağlamlaştırıp geliştirmedir.²⁵

Toplum yapısının çekirdeğini oluşturan insan, bireysel ve sosyal ilişkilerin kurucusudur. Diğer varlıklara göre birçok yönden üstün yaratılan insan, sorumluluğuyla zirveye çıkar. Çünkü hayvan, bitki ve diğer varlıklara nazaran dünyayı imar ve ıslah edebilme yeteneği ve sorumluluğu, bir tek insan cinsine verilmiştir. Allah tarafından sorumluluk vazifesinin verilmesi, insan için bir zahmet ve zorluk değildir. Aksine, Allah’ın insan cinsine verdiği değer yansımasıdır. Bu değer, insanın dokunulmaz ve muhterem oluşundan kaynaklanır. İnsanın mükerrer ve saygıdeğer olması, Allah’ın kendisine verdiği sorumluluk bilinciyle yeryüzünü imar ve ıslah etmesidir. Bu sorumluluğuyla insan, iman ve ameli ölçüsünde kendini ıspatlamaya çalışır.

---

²² el-Muminûn, 23/115.

²³ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferrâ’ el-Beğâvî, *Meâlimu’t-tenzîl fi tefsîri’l-Kur’ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhya-i’t-Turâsi’l-Arabî, 1420 H), 3/377.

²⁴ Ahzâb, 33/72.

²⁵ Pazarbaşı, *Mesuliyetin Kur’ân-ı Kerîm’de Dayanağı*, 56-57.

Sonuç olarak denilebilir ki mesuliyet; Kâlû belâ, emaneti yüklenme ve cennetten dünyaya gönderilme gibi durumlar, insanda mevcut olan donanımların gereği olarak iradesi ve tercihi sonucunda olmuştur. Mükellefiyet ise insanın sorumluluğu üstlenmesinden sonra iman, ibadet ve muamelat gibi vecibeleri yüklenmesidir. Esasen mesuliyet, sorumluluk bilincinin yükletilmesi; mükellefiyet ise, bu bilincin yerine getirilip getirilmediği durumdur.

1.3. Teklîf

Teklîf ıstılahta, emre ve nehye taalluk eden,²⁶ yani emir ve nehyin muhataba yönelmesidir. Teklîf, kullarına dinî ve hukukî yükümlülükler koyan Allah'ın fiilleridir. Teklîf konusu, insan fiilleri ve adalet-zülüm meselesiyle ilgili olmasından dolayı itikat yönünden ele alınmıştır. İnsan fiilleri ve bunun uzantıları, bu konunun hareket noktasını oluşturmuştur.

Mâtürîdîlere göre teklîf, insanın irade ve gücüyle ilgilidir. Bu teklîf, yerine getirilmesi durumunda mükâfat vardır. Yerine getirilmemesi durumunda da cezayı gerektirir.²⁷ Yükümlüye güç ve zor bir iş yapma iradesi olarak tanımlayan Mu'tezile'ye göre teklîf, ancak Allah tarafından yapılır.²⁸ Ahlak âlimleri akıl, irade, inanç, yaşama tarzı ve değer yargılarıyla bir şahsiyet oluşturduğu, buna dayalı tek varlık olarak insanın mükellef tutulduğu görüşünü savunurlar. Bu özelliğiyle insan, birçok hususta sorumlu tutulur.

İnsanın dini, ahlaki, sosyal ve yasal yönden mükellefiyetlerini tesbit etmek mümkündür. Bu durum, kendisinde bulunan vicdani, ictimai ve dini sorumluluğun bir gereğidir. Dini sorumluluk, kalplerde Allah korkusunun oluşması ve ahlakın yapılanmasında temel olduğu için tüm sorumlulukların başında gelir. Bunun olmaması, birey ve sosyal hayatın çöküşüdür.

Güç yetirilemeyecek emir ve nehiy olarak tarif edilen *teklîf-i mâ lâ yutak* meselesi, Kelâm âlimleri arasında tartışma konusu olmuştur. İnsanların güç yetiremeyecekleri bir hususta sorumlu tutulmalarının aklen mümkün olup olmayacağı meselesinde farklı yaklaşım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ehl-i Sünnet içinde Mâtürîdîler, teklîfi takdire

²⁶ Abdulkahir el-Bağdadi, *Ehli Sünnet Akâidi Usûlu'd-Din*, (İstanbul: İşaret Yay, 2016), 270.

²⁷ Ahmed Beyadî, *İşarâtu'l-merâm*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 250.

²⁸ Şerafettin, Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, (İstanbul: Tekin Kitapevi, 1988), 221.

bağlamıştır. Teklîf, insanın irade ve takatiyle ilgilidir. Eğer insanın bedensel bir engeli var ise, bu insanın fiziksel yönden bir güce sahip olmadığını gösterir. Böyle insana teklîf, akıl dışıdır. Sağlıklı insanın teklîfe muhatap olması ve fiillerini bu teklîfe göre yapması, insanın irade ve gücüyle alakalıdır. Bu takdirde insan, fiillerinin nitelik kazanmasından sorumlu olur ve teklîf de bir anlam taşımış olur.²⁹

İmam Mâtürîdî, “*teklîf-i mâ lâ yutak*”ın caiz olmadığını “*Allah bir kimseye ancak gücü yettiği kadar teklîf eder*”³⁰ âyetini delil olarak zikreder. Çünkü Allah, kişinin güç yetiremeyeceği işten dolayı insanı mükellef kılmaz ve sorumlu tutmaz. İnsana kudret verip vermeme Allah’ın takdirindedir. Bu hususta Allah’ın bir mecburiyeti olmadığı gibi, insanın sorumlu olduğu teklîf de insanın yapabileceği ölçüsündedir. Tabi ki Allah, bunu adalet ve sünneti doğrultusundaki denge ile yapar. Mu‘tezile, tevhîd noktasından hareketle Allah’ın insana takati nisbetinde teklîfi yüklemeyi zorunluluk olarak izah ederken, Ehl-i Sünnet teklîfin kişinin kapasitesi oranında zorunluluk olarak değil hür irade ve sünnetullah’a göre olduğunu kabul eder.³¹ Eş‘ârîler, kulun güç yetiremeyeceği işlerde mesuliyetini fiilen değil aklen caiz görürler. Mâtürîdî ve Mu‘tezile âlimleri ise bu konunun aklen de caiz olmadığını savunmuşlardır. Bu konuda Eş‘ârî ve Mâtürîdî arasındaki farkın temel sebebi, İmam Eş‘ârî’nin kudretten, İmam Mâtürîdî’nin ise hikmetten hareket etmesidir.³²

İmam Mâtürîdî, insanın ilahi hitabı anlayabilecek şuûra sahip olmaması ve emir-yasağı yerine getirememe durumunda, kişinin asla sorumlu tutulamayacağı görüşündedir. Âciz ve mecnûnun mükellef tutulamayacağını; ancak sarhoş gibi kendi iradesi ile kudretini kaybedenin mükellef tutulacağı hükmüne varır.³³ İnsan mükellefiyetinin sebep ve hikmetini insanın yaratılış gayesiyle açıklar, hikmet kavramı üzerinde durur. Allah’ın hiçbir işinin sebepsiz ve hikmetsiz olmadığı görüşünü savunur. İnsanın akıl, irade ve kudret gibi nitelikli özelliklere sahip olması, Allah’ın emir ve yasaklar göndermesi, bundan insanı sorumlu tutmasını, Allah’ın hikmetinin bir gereği olarak izah etmiştir.³⁴

---

²⁹ Gölcük-Toprak, *Kelam*, 223.

³⁰ En‘âm, 6/156.

³¹ Mustafa Sinanoğlu, “Teklif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/385.

³² Nûrettin es-Sâbunî, *Mâturidiyye Akâidi*, nşr. Bekir Topaloğlu, (Ankara, DİB Yay, 1995), 67.

³³ Ebû Mansur el-Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhîd*, thk.-çev. Bekir Topaloğlu-Muhammed ‘Aruçî, (Ankara; DİB Yay, 2003), 420-425.

³⁴ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtu ehl-i sünne*, thk. Mecdî Baslum, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2005), 4/53-54.

Emir ve yasakların mevcudiyeti, yaratanın tanınıp bilinmesi içindir. İnsan, Allah'ı tanıyarak değer kazanmıştır. Allah, rehber olacak etkenleri var ederek insana sorumluluğu yüklemiştir. İnsanda güzeli güzel ve çirkini de çirkin görme yeteneği bu sebeptendir. İyi ve kötüyü kavramada aklın rolüne değinse de İmam Mâtürîdî, hariçten bir etken olan vahyi öncelemiştir.³⁵ Teklîf konusunda vahiyle yetinen Selef âlimleri ise, insanın gücü mukabilinde sorumlu tutulduğunu ifade ederek *teklîfi mâ lâ yutâk* hususunda tartışmaya girmemişlerdir.³⁶

Bu hususta sonuç olarak denilebilir ki, sorumlu olmadan önce kişiye teklîf vardır. İnsana teklîf yapılmadan sorumlu tutulmamıştır. Önce insana sahip olduğu marifetlerinden dolayı bir teklîf sunulmuştur. Bu marifetlerinden dolayı o da, teklîfi kabullenmiştir. Teklîfi kabullenmesinin ardından kendisine sorumluluk yükletilmiştir. “*Biz rasûl göndermedikçe azap edecek değiliz.*”³⁷ âyeti de önce teklîf ve tebliğin olduğu, sonra da sorumluluğun başladığı hususunda konuya açıklık getirir. Çünkü elçi ve tebliğ, sorumluluk ve bunun neticesi olan mükâfat ve cezanın olacağına işaret eder.

1.4. ‘Usr ve Yüsr Kavramlarının Semantik Tahlili

İnsanoğlu, akıl ve yeteneğiyle bulunduğu coğrafya ve ortamda ana dilini türetmiştir. Bu dilde kelime ve kavramlar, zaman sürecinde yeni anlamlar kazanmış, anlam daralması veya anlam genişlemesine uğramıştır. Yüce Allah, peygamberlerini gönderdiği toplumun içinden seçmiştir ve Hz. Peygamber de Arap toplumundan çıktığı için son ilâhî kitabın dili Arapça olmuştur.

İlâhî kitabın muhatap olduğu toplumun kelimelere yüklediği anlam ile vahyin kelimelere yüklediği anlamlarda genişleme, daralma ve kayma olsa da kök anlam itibarıyla bir paralellik gösterir. Bu hareketlilik ve canlılık, özellikle ilâhî vahyi doğru anlama hususunda semantik çalışmayı gerektirmekte ve büyük bir önemi arz etmektedir. Semantiğin tefsir bağlamında konusu, Kur’an kavramlarının zaman içinde uğradığı anlam değişiklikleridir. Kavramlar üzerinde yapılmış olan çalışmalarda Kur’an’ın daha iyi anlaşılması ve Kur’an’ın dünya görüşünü tespit etme gayreti vardır.³⁸ Bunun için

³⁵ el-Mâtürîdî, *Kitâbu’t-Tevhîd*, 351-355.

³⁶ Ahmet Saim Klavuz, “Teklif”, *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İstanbul: İFAV Yay, 2006), 4/2004.

³⁷ İsrâ, 17/15.

³⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2018), 15-18, 26-32, 44-46.

semantik, günümüzde mevdûî/konulu tefsir olarak terim haline gelen Kur'an kavramlarının incelenmesinde en çok başvurulan metot olmuştur. Konulu tefsir olmasından dolayı, konunun başlığında geçen ve çalışmanın temeli hükmündeki 'usr ve yüsr kavramlarının semantiği üzerinde durulması uygun olacaktır.

1.4.1. 'Usr Kavramının Sözlük Anlamı

'Usr kavramı, Arapça "ع س ر" (A-S-R) kelime kökünden gelip sülâsi mücerred bir fiildir. "عَسْرَ" fiilinin 'aynu'l-fiili (orta harfi) meftûh olduğunda masdarı "عَسْرًا" olarak gelir ve sıkıntılı/zor durum demektir. 'Aynu'l-fiili meksûr olduğunda masdarı "عَسْرًا" olarak gelir. Bu sertlik ve kabalık, zor ve çetin iş anlamındadır. 'Aynu'l-fiili mazmûm olarak geldiğinde ise masdarı "عَسْرَةً" gelir ve işin zor olması, kişinin huy ve mizacının sıkıntılı ve dar olması³⁹ demektir.

İlk dönem lügatları tarandığında 'usr kelimesi, *yüsr*/kolaylık kelimesinin zıddı⁴⁰ olarak geçip genel anlamda bu kelimenin zor, zorluk, şiddet, güç, güçlük, azlık, fakirlik, yoksulluk, maddi yönden darlık ve çetin olma⁴¹ gibi anlamları ihtiva eder. Bu kelimenin kök anlamı aynı mânayı korumuş olsa da doğru anlaşılması için özellikle vahiy öncesi dönemde farklı anlam ve kullanımlarının tespiti, kavram ve konunun anlaşılmasında fayda sağlayacaktır.

1.4.1.1. Zorluk ve Güçlük

'Usr kavramının temel anlamı zorluk ve güçlüktür. Kişinin içinde bulunduğu durumun güç ve zor olmasından dolayı çıkmazda olmasıdır. İşin güçlük ve zorluğunu dile getirmede "عَسِرَ" fiil vezni kullanılır.⁴² Bir iş zorlaştığında, özellikle konuşan kişiye

³⁹ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/326; Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Malik et-Tâî, *İkmâlu'l-i'lâm bi teslîsi'l-keîâm*, thk. Said b. Hamdan el-Gamidî, (el-Memleketu's-Suûdiyye: Câmiatu'l-Ummu'l-Kurâ, 1984), 2/428; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-ârus*, 13/36; Hasan Saîd el-Kermî, *el-Hâdi ilâ lügati'l-Arabi*, (Beyrut: Dâru Lübnan, 1992), 3/210.

⁴⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/326; Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, thk. Muhammed Avz Mur'ib, (Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabi, 2001), 2/48; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, thk. A. Selam Muhammed Harun, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979), 4/319; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luğati ve sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgâfûr 'Attâr, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 2/744; Ebû'l-Fadl Cemâlu'd-Din İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414 H), 4/564; Mecdu'd-Din Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûp el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 1/439; ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk, *Tâcu'l-ârus min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (b.y: Dâru'l-Hidâye, ts), 13/27.

⁴¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 891.

⁴² el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/328; el-Kermî, *el-Hâdi*, 3/210.

kelâmın kolay olmayıp demek istediği anlam güçleştiğinde “تَعَسَّرَ” fiili ile ifade edilir.⁴³ el-Ca‘dî şiirinde şöyle der: “فَدَعْ دَا وَعَدَّ إِلَىٰ غَيْرِهِ ... وَشَرَّ الْمَقَالَةِ مَا يَتَعَسَّرُ” *Bunu bırak ve başkasına geç!...Kötü söz, (insanı) sıkıntı/zora sokandır.*”⁴⁴ Şiir, kötü sözün gerek insanı ve gerekse insanın işlerini nasıl zor ve güç duruma getirdiğine işaret eder.

Hz. Mûsâ’nın Firavun karşısına çıkacağı zaman; *‘İşimi bana kolaylaştır. Dilimdeki düğümü çöz.*”⁴⁵ duâsını Sem‘âni, (ö. 489/1096) Hz. Mûsâ’nın zor olan peygamberlik işinin kendisine kolaylaştırılması⁴⁶ olarak tefsir eder. Hz. Mûsâ’nın duâsı, onun konuşabilme hususunda içinde bulunduğu zor ve güç durumunu dile getirir. Birinin işinin iyi gitmemesi ve zorlaşıp kolaylaşmaması, güçleşmesi hususunda “يَسِّرَهُ اللَّهُ لِلْعُسْرَىٰ، وَلَا يُعَسِّرُهُ” *Allah, zor (yol)a girmeyi ona kolaylatırsın. Onu kolay (yol)a girmeye muvaffak eylesin.*”⁴⁷ şeklindeki söylem, duâ gibi görünse de zorluk ve güçlüğü kişiyi bırakmaması anlamında yapılmış bir bedduâdır.

Hz. Peygamber’in katılımıyla Bizans devletine karşı yapılan Tebuk Seferinde Müslümanlar maddi ve manevi yönden zorluk ve güçlükler yaşamışlardır. Meyvelerin olgunlaşma zamanı, iklimin sıcak, savaş teçhizatının yetersiz ve mesafenin uzak olması, seferi zorlaştırmaktaydı. Bu nedenlerle kaynaklarda ordunun adı “جَيْشُ الْعُسْرَةِ” *zorluk/güçlük ordusu*”⁴⁸ diye geçmiştir. Seferden çıkan sonuç ve hikmet, ‘usr kavramının temel anlamıyla irtibatlıdır. Çünkü bu seferin genel çerçevesinde zorluk ve güçlük olmasından dolayı ‘usr kavramının zorluk ve güçlük anlamıyla bir bağlantısı vardır. Müslümanlar, *“Her zorluktan sonra bir kolaylık vardır”*⁴⁹ âyetiyle itaatin sonunda

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/564; el-Kermî, *el-Hâdi*, 3/210.

⁴⁴ Carullah Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğâ*, thk. Muhammed Basil Uyûnu’s-Suûd, (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 1/652.

⁴⁵ Tâhâ, 20/26.

⁴⁶ Ebû’l-Muzaffar Mansûr b. Muhammed es-Sem‘ânî, *Tefsîru’l-Kur‘ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ganim b. Abbâs, (Riyad: Dâru’l-Vatan, 1997), 3/327.

⁴⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Âyn*, 1/327.

⁴⁸ Abdulmelik İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sâkâ, (Mısır: Matbaâtu Mustafa el-Bâbî, 1955), 2/518; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’l-müsned es-sahîhu’l-muhtasar min umûri Resûlillâhi (s.a.v) ve Sunenihi ve Eyyâmihî*, (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), *Meğâzî*, 80; Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts), *“İman”*, 8; Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Tâberî, *Câmiu’l-beyân fi te’vili Âyi’l-Kur‘ân*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, (B.y: Müessesetu’r-Risâle, 2000), 14/542; el-Begâvi, *Meâlimu’t-tenzîl*, 1/360; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu’l-muhît*, 1/439; Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek ed-Devâderî, *Kenzu’d-durer ve câmiu’l-gurer*, (B.y: İsâ el-Bâbî el-Halebî Yay, ts), 3/257; Zeynu’d-Din İbnu’l-Verdî, *Târihu ibnu’l-Verdî*, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1996), 1/124; Ebû’l-Fidâ’ İmâduddin İsmail b. Şihâbuddin Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Ali Şîrî, (B.y: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1988), 5/7; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Ârûs*, 13/33.

⁴⁹ İnşirâh, 94/5.

dünyada kolaylığı yaşayacaklarını ya da âhirette bunun mükâfatının olduğunu bildiklerinden sefer emrini yerine getirmekten geri durmamışlardır.

1.4.1.2. Acı, İstirap ve Üzüntü

“عَسَرَ” fiil kökünün maddi zorluk ve meşakkatin yanında, manevi ve psikolojik olarak da zahmet, çetin ve güç olma anlamı vardır. ifadesi ⁵⁰ عَسَرَ الزَّمَانُ اشْتَدَّ عَلَيْنَا. وَعَسَرَ عَلَيْهِ” kişinin içinde “ Zaman zor ve güç oldu. Üzerimize zorlaştı ve onun da üzerine zorlaştı.” Bulunduğu manevi ve psikolojik durumdan dolayı zamanın kendisine güç, çetin ve zor olması, yani ‘dünyanın kendisine dar gelmesi’ dir.

1.4.1.3. Sorun, Sıkıntılı Durum

“عَسَرَ” fiili temelde sıkıntı, zor ve güç durum anlamında⁵¹ kullanılmaktadır. Kadının doğurması zorlaştığı andaki durumu belirtmek ve borçlunun içinde bulunduğu yokluk ve darlıktan kaynaklanan sıkıntılı durumu⁵² ifade etmek için bu fiil kullanılır.

Kadının doğum işi zor olduğunda “أَعَسَرَتِ الْمَرْأَةُ” denilir. Hatta câhiliye toplumunda kadına bedduâ edileceği zaman doğurmasının zorlaşması, güçleşmesi ve tahkir anlamında kız çocuğu dünyaya getirmesi hususunda “أَعَسَرَتِ وَأَثَّتِ/Zor doğurasın, kız doğurasın.” denilir. Bu olgunun zıddı olarak doğurmasının kolaylaşması, iltifat etmek ve erkek çocuğu dünyaya getirmesi durumuna “أَيْسَرَتِ وَأَذْكَرَتِ/Kolay doğurasın, erkek doğurasın.” denilir. Senesi dolduğu halde sebepsiz bir şekilde hamile kalamayan devenin sorunlu ve sıkıntılı bu durumunu belirtmek için “الْعَسِيرُ” denilir.⁵³

1.4.1.4. Geçimsiz ve Huysuz Olmak

Bir kişinin kötü ahlâk,⁵⁴ huysuz, ters, geçimsiz,⁵⁵ ekşi yüzlü, kaba ve sert olduğunu belirtmede “عَاسِرَةٌ” ibaresi kullanılmıştır. “رَجُلٌ شَكِسٌ، وَقَدْ عَاسِرَهُ” *Huysuz ve geçimsiz adam. Ona ters davrandı.*” denilir. Şair derki: “عَسِرٌ وَعِنْدَ يَسَارِهِ مَيْسُورٌ” *Ebû Mervan Bışr’e zor (geçimsiz ve huysuz) olursan o da sana zor olur. Ona kolay*

⁵⁰ ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 13/30.

⁵¹ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 1/326; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/744-745; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/319-320; İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/563-565; ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 13/28-29.

⁵² İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/320, el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 2/50; Ali b. Cafer b. Ali es-Sâdî, *Kitâbu'l-Ef'âl*, (B.y: Âlemu'l-Kutub, 1983), 2/331.

⁵³ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 2/50.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/111.

⁵⁵ ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 16/167.

olursan kolaylık görürsün.”⁵⁶ Şiirde, “عَسَرَ” fiili ile kişinin huysuz ve geçimsiz olduğu vurgulanmıştır. Çünkü huysuz ve geçimsiz olmak insani ilişkilerde zorluğa neden olur.

“عَسَرَ” Kökünden türemiş kelime yapısı ve çekimine bağlı olarak detaylı araştırma neticesinde farklı anlamlar ortaya çıkmış olsa da esasında “الْعُسْرُ” kelimesi; güçlük, zorluk, sıkıntılı durum, fakirlik, yokluk ve darlık gibi tüm temel anlamları ihtiva etmektedir.

1.4.1.5. Sert, Kaba ve Düşmanca Davranmak

Masdarı “مُعَاسِرَةٌ” olarak gelen “عَاسَرَ” fiili, birine karşı sert ve kaba davranmak, ahlak ve muamelesinin kötü olmasıdır.⁵⁷ Kişinin insani ilişkilerde huy ve mizacının aksi ve saldırgan olmasından dolayı zorlukla muamele etmesi, karşılıklı görüşmeleri dara sokması ve zorlaştırmasıdır. “عَاسِرَةٌ” ifadesi, ona kolay olmayan (sert ve kaba) bir muamelede bulundu⁵⁸ demektir. İnsanî ilişkilerin çıkmaza girmesi ve zorlaşması, kolay yolun tercih edilmemesi, davranış itibarıyla kişinin sert ve kaba olması, Arapçada “ع س ر” fiil köküyle kullanılmaktadır.

Aynı zamanda “عَسَرَ” fiili “عَلَى” harfi cerri ile kullanıldığı zaman düşmanca davranmak, baskı yapmak ve sıkıştırmak anlamlarına gelir.⁵⁹ “عَسَرَ عَلَى مَنْ نَزَعَهُ” derken kendisiyle tartışan, kavga eden ve mücadele eden birine karşı kişinin ona düşmanca davranması ve baskı yapması anlamında kullanılmıştır.⁶⁰

1.4.1.6. Azlık

‘Usr’un temel anlamlarından biri de azlık ve eksiltmedir. İbn Fâris, (ö. 395/1004) “وَالْإِفْلَاقُ أَيْضًا عُسْرَةٌ” azlık da zorluktur.”⁶¹ diyerek azlığın temelinde zor ve meşakketin olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü azlık durumu, insan hayatında bir darlığı, zorluğu ve çetinliği meydana getirdiği için böyle denilmiştir. Yiyecek, giyecek, evin dar olması, vasıta ve bineğin olmaması, gelirin az olması birer zorluktur ve hayatın meşakkatli

⁵⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-ârus*, 13/30.

⁵⁷ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/130.

⁵⁸ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/564.

⁵⁹ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/326; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/744-745; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/319-320; İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/563-565; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-ârus* 13 28-29.

⁶⁰ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Âyn*, 6/230.

⁶¹ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/319.

olmasına sebeptir. Esasında azlık kavramında zorluk anlamı yoktur. Buradaki anlam, azlığın zorluğa sebep olmasıdır. Yani azlığın zorluğu doğurması ve oluşturmasıdır.

1.4.1.7. Fakirlik, Yokluk ve Darlık

Masdarı “إِعْسَارٌ” olarak gelen “أَعْسَرُ” fiili; fakirlik, yoksulluk, ekonomik ve maddi kriz, bunalım, darlık, geçimini zor sağlamak ve karnını zor doyurmak, hali kötü olup varlıklı olmamak gibi temel anlamlara gelmektedir.⁶² Zenginlik, bolluk, ferahlığın azlığı ve kıtlığı demektir.⁶³ Böyle bir durumda olan kişi; maddi yönden, dünyevî mal olarak hali yerinde olmayan ve bu hususta bir yokluk ve yoksullukta olan kişi, hayat açısından bir zahmet, güçlük ve zorluk içindedir. Bu zorluk ve meşakkat içinde olan hakkında “قَلَّةٌ دَاتٍ يَدٍ” denir ki, maddi açıdan ve mal bakımından ‘*eldekinin eksikliği/elin dar olması*’ anlamındadır.⁶⁴

1.4.1.8. Solaklık/Sol Taraf

“عَسَرَ” Fiil kökü, isim sigâsı olarak “أَعْسَرُ” şeklinde kullanıldığında sol, sol taraf anlamının yanında ism-i tafdîl sigâsında geldiğinden dolayı daha güç ve daha zor anlamı da vardır.⁶⁵ “أَعْسَرُ”, sol eliyle iş yapan kişi için kullanılmaktadır. Kişiye sol tarafından geldiğinde “عَسَرَنِي” ve “عَسَرَنِي” fiil çekimleriyle ifade edilir.⁶⁶ Sol eliyle iş yapan erkeğe “أَعْسَرُ”, kadına da “عَسْرَاءُ”, her iki eliyle iş yapan kadın için “عَسْرَاءُ يَسْرَةَ” tabir edilirken⁶⁷ sol kanadı beyaz olan güvercin için de “حَمَامٌ أَعْسَرٌ”⁶⁸ denilmiştir.

1.4.2. ‘Usr Kavramının Terim Anlamı

‘Usr kavramı, terim olarak birden fazla mânada kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımları, bu kavramın anlam alanına farklı bir boyut getirmiştir. Terim olarak çok geniş anlamları ihtiva eden ‘usr kavramı; işin zorluğu, güçlük çıkarmak, darlık içinde bulunmak ve kıyâmet günü gibi anlamlarda kullanılarak⁶⁹ sözlük anlamıyla paralellik göstermektedir. Buna karşılık, ‘usr kavramının istilâhî anlamı: “Şer’i sorumluluk ve

⁶² el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/326-328; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/319; el-Kermî, *el-Hâdi*, 3/210.

⁶³ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/326; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 2/48.

⁶⁴ İbni İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/564; ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 13/30.

⁶⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/326; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/744-745; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/319-320; İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/563-565; ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 13/28-29.

⁶⁶ el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, 1/439.

⁶⁷ ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 13/35.

⁶⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/745; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 2/51.

⁶⁹ Talâk, 65/6; Kehf, 18/73; Tevbe, 9/117; el-Müddesir, 74/9.

teklîflerin, mükellefin gücünün üzerinde, nefsin taşımasındaki zorluk”⁷⁰ şeklinde de tarif edilmiştir.

1.4.3. Kur’an’da ‘Usr Kavramıyla İlişkili Kelimeler

Zorluk, güçlük, meşakkat, darlık ve fakirlik gibi temel anlamlarında olan ‘usr kavramıyla ilgili anlam birlikteliğine sahip kelimeler vardır. Eş veya yakın anlamlı olabilen bu kavramlar, ‘usrun daha iyi tespiti ve anlaşılması için kısaca anlamlarına ve bağlantı yönlerine değinilecektir.

1.4.3.1. eş-Şidde (الشِّدَّةُ)

“الشِّدَّةُ” kelimesi, yumuşaklığın zıddı olarak sertlik, kuru ve katı gibi anlamlara gelir.⁷¹ Savaşın kişiye zor ve meşakkatli olmasıdır. شِدَّةُ الدُّشْمَانِ düşmanlık demektir.⁷² شِدَّةُ اللَّهِ denirken kuvveti çok oldu ve zorlu oldu demektir.⁷³ شِدَّةُ الرَّحَالِ seferin zorluğu demektir.⁷⁴ Şidde kavramı düğüm, beden ve olağanüstü nitelik ve yaratılış gibi anlamlar ihtiva eder.⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de şedde ve türevleri sıkıca bağlama, şiddetli ve zorlu, çetin kuvvet, sert, cimri ve olgunluk çağı⁷⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Akıl ve beden tahammül, sabır ve dayanıklılığı doğrultusunda بَلَغَ أَشَدَّهُ “Olgunluk/rüşdüne erişince”⁷⁷ vb. âyetlere dayanarak 15 ila 40 yaş arasına da şidde denilmiştir. Kişinin bedeninin güç ve kuvvet itibariyle dorukta olduğu bir zamanı kapsar. Aslı, kuvvetli ve sağlam atılmış düğüm demektir.⁷⁸ Enes’ten Resûlullâh’ın, نَهَى عَنْ بَيْعِ الْعِنَبِ حَتَّى يَسْوَدَّ، وَعَنْ بَيْعِ الْحَبِّ حَتَّى يَشْتَدَّ “Üzüm, kararınca kadar, habbe sert/kuru olmayınca kadar satmayın.” dediği rivayet edilir.⁷⁹ Sağlam bir şekilde düğümü sıkıkmak/bağlamak anlamında olduğu gibi beden sağlamlığı için de kullanılır. Sağlam

⁷⁰ Âlâ Yûsuf Selâme, *el-Yûsrü ve'l-Usrû fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Gazze: The Islamic University–Gaza Research and Postgraduate Affairs Faculty of Religion basics Master of Interpretation & Sciences of Quran, el-Câmiatu'l-İslamiyye, 2017), 21.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/232.

⁷² el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/492.

⁷³ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/498.

⁷⁴ Ahmet b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, , ts), 1/307.

⁷⁵ Mecdu'd-Din Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûp Firûzâbâdî, *Besâiru zevî't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccar, (Kahire: el-Meclisu'l-A'la li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992), 3/302.

⁷⁶ İnsân, 76/28; Fâtır, 35/44; en-Necm, 53/5; Tahrîm, 66/6; Âdiyât, 100/8; Ahkâf 46/15,

⁷⁷ Yûsuf, 12/22; Kehf, 18/82; Kasas, 28/14; Ahkâf, 46/15.

⁷⁸ Ebu'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz fi tefsîri'l-eşrefi'l-elfâz*, thk. M. Basil Uyunu's-Sûd, (Beyrut Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996), 2/255.

⁷⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Mısır: Mektebetu ve Matbaat-u Mustafa al-Bâbî, 1975), “Büyü”, 15.

düğüm atmak “ شَدِدْتُ الشَّيْءَ ” ve kemerini sıkmak anlamında “ شَدِدْنَا أَسْرَهُمْ ” denilir.⁸⁰ Ferâhidî, (ö. 175/791) buradaki şiddetin ‘açlık’ olduğu⁸¹ görüşündedir.

Şiddet kelimesi yumuşak, yaş ve açılması kolay olan gevşek düğüme karşılık sert, kuru, açlık ve açılması zor sıkı düğüm anlamlarını ihtiva etmesi yönüyle ‘usr kavramıyla bağlantısı kurulabilir.

1.4.3.2. es-Selâbe (الصَّلَابَةُ)

Selâbe kavramı zorluk ve kuvvet,⁸² güç ve zor anlamında olan “ صَلَبٌ ” kökünden gelip yumuşaklığın zıddı⁸³ sertlik, katılık, inatçılık, hoşgörüsüzlük demektir. Nemli ve turfanda olan hurma, kuruyup yenilmesi zor olduğundan “ صَلَبَ الرُّطْبُ ” denilir.⁸⁴ الصَّلَابَةُ sert, kalın ve (işlenmesi) zor olan⁸⁵ veya hiçbir zaman işlenmeyen tarlaya denir.⁸⁶ Şair A‘şa, devesini vasıflandırırken şöyle demiştir: مِنْ سُرَاةِ الْهَجَانِ صَلَبَهَا الْعُ * ضُ وَرَعَى الْحِمَى وَطُولِ الْحِيَالِ صَلَبَهَا ‘Beyaz devemdeki yağsızlık onu sert ve katı yaptı. Korunaklı yerde olması ve uzun süre doğurmamış olması onu sağlamaştırdı.’ Şiirdeki otlak ve yemin olmayışından dolayı hayvanın semizleyememesi neticesinde zor ve güç durumda kalması, nihâyetinde vücudunun yağsız ve sağlam bir gövdeye sahip olmasını sağlamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de صَلَبٌ fiili ve türevleri sırt, nesil, çarmlıha germe ve asma/asılma⁸⁷ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Hoşgörüsüz, sert, zor, inatçı ve katı anlamıyla Selâbe kelimesinin sert ve kaba davranma anlamındaki ‘usr kavramıyla ilişkisi kurulabilir.

1.4.3.3. ed-Darrâ (الضَّرَاءُ)

“الضَّرَاءُ” Çetinlik ve zorluk, kanı kesilmeyen dar damar demektir.⁸⁸ “ضُرٌّ” ise halin kötü olmasıdır. Halin kötü olması nefiste, bedende veya itibarda olabilir. İlim, fazilet ve iffetin azlığı nefis; yaranın içten veya kapalı olması beden; mal ve makam eksikliği ise itibar olarak sayılmıştır.⁸⁹ Bu unsurların yokluğu, zorluk ve meşakkati ifade eder. Sıkıntı ve darlık anlamındaki “الضَّرَاءُ” kelimesi, mutluluk ve bolluk kelimesi olan السَّرَاءُ’nın

⁸⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 256.

⁸¹ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Âyn*, 2/315.

⁸² İbn Fâris, *Mu‘cemu’l-mekâyîsu’l-luğa*, 3/301.

⁸³ ez-Zebidî, *Tâcu’l-ârus*, 3/200.

⁸⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1/163.

⁸⁵ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Âyn*, 7/128.

⁸⁶ ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğa*, 1/553.

⁸⁷ et-Târik, 86/7; Nisâ, 4/23, 157; Tâhâ, 20/71; Mâide, 5/23.

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/361.

⁸⁹ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-hüffâz*, 2/374.

karşıt anlamlısıdır. Kişinin gözünü yitirmesinden dolayı zarara uğradığında “رَجُلٌ ضَرِيرٌ” ifadesiyle kinaye edilir.⁹⁰ “ضَرَّةٌ” ise adamın nikâhında bulunan iki kadından her birine verilen addır. Aynı eşe bağlı olmaktan dolayı kadınlardaki kıskançlık ve kocanın adil olmaması gibi durumlar göz önünde bulundurulduğunda zor ve çetin olmasından dolayı kuması olan kadına “إِمْرَأَةٌ مُضِيرٌ”⁹¹ denilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu kavram sıkıntı,⁹² zarar vermek,⁹³ zorlama,⁹⁴ darda kalma⁹⁵ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Zorluk ve çetin olmak anlamındaki “الضَّرَاءُ” kavramı, ‘usr kelimesiyle yakın anlamda olduğundan iki kavram arasında ilişki kurulabilir.

1.4.3.4. ed-Dank (الضَّنْكُ)

Ed-Dank, darlık ve zorluk demektir.⁹⁶ Bu darlık ve zorluk, dünyada, kabirde, ahirette, dinde veya başka her şeyde olabilir.⁹⁷ Genişlik, rahatlık ve ferahlığına⁹⁸ rağmen helal olmayan her şeydir. Kişinin beden, nefis, düşünce ve aklının zayıflaması anlamı da vardır.⁹⁹ Cehennemde dikenli bir ağaç veya zakkum olduğu söylenmiştir.¹⁰⁰ Bu darlık ve zorluk özellikle maddi yöndendir. Geçiminin sıkıntılı ve meşakkatli olmasından dolayı hayatın zor ve çetin olduğu durumlarda وَقَدْ ضَنَّكَ عَيْشُهُ “Hayatı dar oldu.” denilir.¹⁰¹ Âyet-i Kerîme’de وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا Her kim de benim zikrimden (Kur’an’dan) yüz çevirirse mutlaka ona dar bir geçim vardır.”¹⁰² Kâfirin kabirdeki azabı olarak tefsir edilmiştir.¹⁰³

⁹⁰ el-Ezheri, *Tehzibu’l-luğa*, 11/315.

⁹¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 463.

⁹² Yunus, 10/12; Enbiyâ, 21/84.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/111, 120; el-Mücâdile, 58/10.

⁹⁴ Bakara, 2/126; Lokmân, 31/24.

⁹⁵ Bakara, 2/173; Neml, 27/62.

⁹⁶ el-Ezheri, *Tehzibu’l-luğa*, 10/25.

⁹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Hüseyn Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihi’l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâ-î’t-Türâsi’l-Arabî, , 1420 H), 22/110-111.

⁹⁸ ez-Zemahşerî, *Esâsu’l-belâğa*, 1/587.

⁹⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 10/462.

¹⁰⁰ Muhammed b. Muhammed Ebû Suûd el-İmâdî, *İrşadu akli’s-selim ilâ mezâya’l-kitabi’l-kerîm*, (Beyrut: Dâru İhya-i’t-Turasi’l-Arabî, ts), 6/48.

¹⁰¹ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Âyn*, 3/27.

¹⁰² Tâhâ, 20/124.

¹⁰³ Celaleddin el-Mahallî-es-Suyûti, *Celaleyn*, (Kahire: Dâru’l-Hâdis, ts), 418; Nasirüddin Ebû Said el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzil ve esrâru’t-te’vîl*, thk. M. Abdurrahmân el-Mar’aşli, (Beyrut: Dâru İhya-i’t-Turasi’l-Arabî, 1418 H), 4/41.

Dank kavramının darlık ve helal olmayan her şey anlamıyla insan yaşamında meydana getirdiği sıkıntı ve zahmetten dolayı çetinlik ve zorluk anlamını ihtiva eden 'usr ile irtibatı kurulabilir.

1.4.3.5. ed-Dîk (الضيق)

Dîk; darlık, işin güç ve zor olması anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰⁴ Fakirlik, cimrilik, üzüntü ve benzeri hususlar için kullanılır.¹⁰⁵ Bir şeyin sürekliliğinin ve genişliğinin azalmasıdır. ضاقَ عَيْشُ الرَّجُلِ “Adamın yaşamı dar oldu.” derken kişinin zorluk ve meşakkatten dolayı halinin geniş ve ferah olmamasıdır. Zor yaşamdan veya fakirlikten dolayı halinin kötü olmasıdır.¹⁰⁶ Fakirlikten dolayı bu kavram kullanılırken bunun zıddı olan zenginlik için ise وَسِعَ kelimesi kullanılır.¹⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de dîk, insanın içinin daralması, (nefes) darlığı enam ve mekanın daralması¹⁰⁸ gibi anlamlarda geçer. Güç, zor ve fakirlik gibi temel anlamları ihtiva ettiğinden 'usrun bir anlamı olan fakirlikle ilgisi kurulabilir.

1.4.3.6. el-Bü’s (البؤس)

el-Bü’sü, zorluk ve sıkıntı,¹⁰⁹ nimetin zıddı, şiddetli fakirlik ve yokluk demektir. Kişi için “هُوَ فِي بؤسٍ شَدِيدٍ”, ‘O, şiddetli bir yokluk içindedir.’ denilir.¹¹⁰ البأساء savaş, meşakkat ve dayak demektir. البأس azap ve savaştaki zorluk anı,¹¹¹ şiddetli fakirlik, ihtiyacı artan ve şiddetlenen anlamındadır.¹¹² Sıkıntı anlamında olan bü’sün eseri, üzerinde görülen kişiye fakirlikteki son noktayı ifade etmek için mübalağa ile bu kavram kullanılır.¹¹³ Sıkıntı ve hoş olmayan her şeydir. Be’su maldaki, darrâu ise nefisteki zorluk ve meşakkattir.¹¹⁴

¹⁰⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 3/32.

¹⁰⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, s.513.

¹⁰⁶ el-Kermî, *el-Hâdi*, 3/97.

¹⁰⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 514.

¹⁰⁸ Hud, 11/77; En’âm, 6/125; Tevbe, 9/118.

¹⁰⁹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 153.

¹¹⁰ el-Kermî, *el-Hâdi*, 1/110.

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/20; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 13/73; ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 15/434.

¹¹² el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3/907.

¹¹³ Ebû Hilâl Hüseyin b. Abdullah el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğâvî*, thk. Muhammed İbrâhîm Selim, (Kahire: Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, ts), 90.

¹¹⁴ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 1/154.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kavram ve türevleri, kahretme, sıkıntı, acılı hâl, savaş, acı, üzülmek, kötü¹¹⁵ gibi anlamlarda kullanılır. Fakirlik ve yokluk, zor ve çetin olduğundan 'usr kavramıyla anlam yönüyle irtibatı bulunmaktadır.

1.4.3.7. el-Harac (الْحَرَجُ)

حَرَجٌ kelimesi, günah işlemek¹¹⁶ ve iki şeyin birleşmesinden dolayı arada oluşan darlık,¹¹⁷ dalların sık olupu arasından bir şeyin geçmesi mümkün olmayan ağaç için kullanılır.¹¹⁸ Çok zayıf ve cılız deve için نَاقَةٌ حَرَجٌ denilmiştir.¹¹⁹ Harac kavramı, sinenin darlığı olarak da belirtilmiştir.¹²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de harac kelimesinin şüphe, zorluk ve günah¹²¹ manasında olmak üzere üç farklı anlamda kullanıldığı görülebilir. Günah işlemenin Müslümanda meydana getirdiği sıkıntı ve manevi darlık ile harac kelimesini 'usr kavramıyla ilişkisini kurmak mümkündür.

1.4.4. Kur'ân-ı Kerîm'de 'Usr Kavramı

Muhatabının iyi anlayıp kavraması için lafızlar arasında karşılaştırma ve kıyas yapmak, Kur'ân-ı Kerîm'in beyânî/açıklayıcı üslubudur. Hayır-şer, iman-küfür, adalet-zülm, cennet-cehennem ve 'usr-yüsr gibi kavramlar, ya aynı âyette veya birbirinin peşisıra gelen ya da birbirinden uzak farklı âyetlerde kullanılmışlardır. Bu bölümde 'usr ve yüsr kavramlarının Kur'an'da kullanım şekilleri ile oluşturdukları anlam ve birbiriyle ilişkileri hususu ele alınacaktır.

'Usr kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de; zorluk, güçlük, darlık, sıkıntı ve güçlük çıkarmak¹²² gibi anlamlara gelir. İzin ve ruhsatlarla yüsrü sağlayan Allah, yasaklarla 'usru irade etmez.¹²³ Bilakis kullarına zaman ve zemin gereği yüsr yollarını açık bırakmıştır. 'Usr kavramının sözlük anlamı, yüsr/kolaylığın zıddı olarak güçlük ve zorluk olarak tarif edilmiştir. Ku'ân-ı Kerîm'de "الْعُسْرُ" kavramı türevleriyle birlikte on iki yerde¹²⁴

¹¹⁵ Nisâ, 4/84; En'âm, 6/42; Bakara, 2/177; el-Haşr, 59/14; Hûd, 11/36; Mâide, 5/79.

¹¹⁶ el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 4/84; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/233.

¹¹⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 226.

¹¹⁸ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyisu'l-luğa*, 2/50

¹¹⁹ el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melayin, 1987), 1/436.

¹²⁰ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/178; el-Ezherî, *Tehzibu'l-luğa*, 4/84.

¹²¹ Nisâ, 4/65; A'râf, 7/2; En'âm, 6/125; Mâide, 5/6; Hac, 22/78; Tevbe, 9/61; Feth, 48/17; Nûr, 44/61.

¹²² Bk. Bakara, 2/185, 280; Leyl, 92/7, 10; Kehf, 18/73; Tevbe, 9/117; Müddessir, 74/9; Furkân, 25/26; Kamer, 54/8; Talâk, 65/6.

¹²³ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu ehl-i sünne*, 2. s. 47

¹²⁴ Abdalbâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres*, 461.

geçmiştir. “الْعُسْرُ” Kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de hangi anlamlarda kullanıldığının tespiti ve anlaşılması, Kur’an’ın kelimeye kazandırdığı anlam zenginliğini ortaya koyacaktır. İbadet, maddi, manevi, insani ilişkiler ve âhîret konularında zorlukların olmasına karşılık Kur’an-ı Kerîm’de kolaylıkları da tespit etmek mümkündür.

1.4.4.1. İbadetlerdeki Zorluk

Yüce Allah, insanı kendisine ibadet etmesi için yaratmış, fakat kullarına ibadeti emrederken insani durumlarını gözetererek kulluklarını ifâ etmede zorluk oluşturmamıştır. Bir zorluk meydana gelmişse de bu, Allah’ın oluşturmasından dolayı değil, bazı durumlarda insanî olarak kişinin önüne çıkan hallerden meydana gelir.

Kur’ân-ı Kerîm, zor durumlar karşısında belli bir merhale ile ibadetlerini yapma kolaylığı sağlamıştır. Ramazan ayına ulaşılması durumunda bu ayı oruçla geçirmeyi emretmiştir.¹²⁵ Fakat hasta ve yolcu olanlar, oruç tutmaları onlara zor ve meşakkatli olduğundan âyetin devamında “*Kim de hasta veya yolcu olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutsun.*” kolaylığı verilmiştir. Çünkü hasta olan kişinin insanî güç olarak aç ve susuz kalmaya güç yetiremeyeceği, seferde olanların da yolculuk meşakkatinden dolayı dayanamayacakları malumdur. Mazeretli olan bu insanların özür durumlarının izale edilmesi durumunda yapamadıkları ibadetleri bir sonraki zamana ertelenmiştir.

İbadetle mesul olan kulun mazeretinden dolayı muaf edilmemesinin sebebi, zaâfiyet durumlarında insanın Rabb’ine karşı olan sorumluluklarında tembelliğe sevkolmaması içindir. Böylelikle dini samimiyet ve bütünlük disiplini sağlanmış olur. es-Sa’lebî, (ö. 427/1035) Dahhâk ve Mücâhid’den rivâyetle âyette geçen “*Allah, sizin için kolaylık ister, zorluk istemez.*” ibaresini, Ümmü Derdâ’nın Ka’b b. Âsım’dan rivâyet edilen “*Seferde oruç tutmak, iyilik değildir.*”¹²⁶ hâdisine dayanarak seferde oruç tutmayı ‘usr; seferde oruç tutmamayı da yüsr olarak tefsir eder.¹²⁷

Sebatın zorluğuyla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de “*Ey İman Edenler! (Savaş için) bir toplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah’ı çok anın ki kurtuluşa*

¹²⁵ Bakara, 2/185

¹²⁶ Müslim, “Siyam”, 15.

¹²⁷ Ahmed b. Muhammed es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-beyânu an tefsîri’l-Kur’ân*, thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. Âşûr, (Beyrut: Dâru İhyâ-it-Turâsi’l-Arabi, 2002), 2/71.

eresiniz.”¹²⁸ âyeti zikredilebilir. Savaş, dünyevî nazarla kayıp ve zarardır. Bu durum, zorluğa, sıkıntı ve zahmete işaretler. Allah; sebat etmeyi emretmiştir, fakat sebat, zorluk ve meşakkattir. Çünkü sebat, küffarın karşısında hedef olmakla özdeştir. Âyette geçen ‘Sebat edin’ dik duruşa, ‘Ey İman Edenler! İman edin.’ ifadesi iman derecelerindeki terakkiye; ‘İmtihansız bırakılmayacağı’ iman sorumluluğunun insana yükleteceği bedele hazır olma olarak yorumlanabilir. ‘Asr Sûresinde, iman edip sâlih amel işleme ve birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiyedeki sebat, hüsrana uğramayanların özelliği olarak sayılır.

Savaş için Câlut’un ordusuna karşı Tâlut’un askerleri, “Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kâfir kavme karşı bize yardım et.”¹²⁹ duâsında bulundular. Savaşta sebat ve zorluk, herkes tarafından eşit olmayabilir. Yapılan duâ, kararlılık ve sebat edenlerin bedel ödeyeceğine işaretler. Sabrın mevcudiyeti ile ayakların sabit kalması ve kâfir kavmine karşı yardım duâsı,¹³⁰ cihat sorumluluğundaki insanların sebat zorluğu hususunda Allah’tan kolaylık dilemesidir.

1.4.4.2. Maddi/Ekonomik Zorluk

Maddi yönden zorluk, kişinin ekonomik yönden sıkıntıda olması, varsa borcunu ödeyememesidir. Bu husus, âyette şöyle açıklanmıştır: “Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin.”¹³¹ Âyette geçen “ئُو عُسْرَةَ” ibaresi, borçlunun ekonomik sıkıntıya girmesi, üzerinde malı bulunmadığından dolayı satılan hür insanın maddi yönden sıkıntı ve zor durumda olması¹³² anlamı vardır.

Allah, nafakâ hususunda durumu iyi olanın infâkından bahsettikten sonra durumu iyi olmayanın da Allah’ın kendisine verdiği infâk etmesi teşvikinde bulunur. Bu, hem infâk ruhunu kaybetmeme hem de *her darlıktan sonra bir genişlik vardır* kaidesi gereği olarak söylenebilir. Talâk Sûresinde geçen âyetin “Allah, her zorluktan sonra bir kolaylık kılacaktır.”¹³³ kısmını el-Beğâvî (516/1122) ve es-Sem‘ânî; Allah’ın maddi

¹²⁸ Enfâl, 8/45.

¹²⁹ Bakara, 2/250.

¹³⁰ el-Beğâvî, *Meâlimu’t-Tenzil*, 1/337.

¹³¹ Bakara, 2/280.

¹³² Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet Şemsu’d-dîn el-Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1964), 3/371.

¹³³ Talâk, 65/7

yönden darlık ve güçlükten sonra zenginlik ve genişlik olarak kılacağı¹³⁴ tefsir etmişlerdir.

1.4.4.3. Sıkıntı ve Meşakkatin Oluşturduğu Zorluk

Peygamberler; rahat yüzü görmeyen, hayatları işkence ve çilelerle geçerken dahi ilâhî tebliğden geri durmayan insanlardır. Her peygamber ve ona tabi olan ümmetin zor zamanları olmuştur. Bu zorluk, kâfirlerin tebliğ karşısında isyan ve inatlarına münhasır değildir. Bazen zorluk, o peygambere tabi olan inananları imtihan ve muhasebeden geçirmek içindir. Tebuk seferi, sıkıntılı ve zor zamana denk geldiği için Kur'an'da *سَاعَةَ الْعُسْرَةِ* olarak geçen bu gazveye katılan orduya *Ceyşu'l-'Usre* adı verilmiştir. Sıkıntı ve zahmetin, güçlük ve zorluğun çok olduğu bir sefer olmuştur. Bundan dolayı sefer durumu, 'darlık/zorluk anı'¹³⁵ diye tabir edilmiştir.

1.4.4.4. İnsanî İlişkilerdeki Zorluk

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla bireysel ve toplumsal ilişkisinde kolay, iyi ve güzel durumlarla karşılaşabileceği gibi dünyevî hayat ve mizaçların farklılığı gereği zor ve olumsuz durumlarla karşılaşması da mümkündür. Bu ilişkilerdeki kolaylıklar uyum ve huzuru gösterirken zorluklar da farklılığı ve problemlere karşı çözüm yollarını bulmak için insanın çalışma gayretinin nitelik ve niceliğini ortaya çıkarır.

Hz. Mûsâ ile Hızır arasında geçen diyalog, insan ilişkilerinin zorluk yönünü arz etmektedir: “Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük/zorluk çıkarma!’dedi.”¹³⁶ Âyetteki ‘usr örneği, Hz. Mûsâ'nın olaylara erken müdahalesinden kaynaklı olmak üzere iki insan arasındaki ilişkinin çıkmaza girerek zorlaşmasıdır. Hz. Mûsâ, Hızır'la beraber olan bu arkadaşlığının bitmemesi, kendisine güçlük çıkarmaması hususunda dilekte bulunmaktadır.¹³⁷ Âyette geçen “أَمْرِي عُسْرًا” ibaresi insani ilişkilerdeki güçlük ve zorluğu ifade etmektedir.

¹³⁴ el-Beğâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 5/114; es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 5/477.

¹³⁵ et-Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/541.

¹³⁶ Kehf, 18/73.

¹³⁷ Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmet ez-Zemahşerî, *el-Keşşâfu an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407 H), 2/735.

1.4.4.5. Manevi Darlık ve Güçlük

Kur'ân-ı Kerîm'de manevi darlık ve güçlük, zorluk çeşitlerinden biri olarak zikredilir. Hz. Peygamber ve arkadaşları, Mekke dönemi boykot yıllarında müşriklerin işkence ve eziyetlerine maruz kalmış, baskı ve zülüm, çekilmez bir hale gelmişti. Allah, Hz. Peygamber ve müminleri teselli edip gönüllerini rahatlatmak için “فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا” “*Zorlukla beraber kolaylık vardır. Muhakkak zorlukla beraber kolaylık vardır.*”¹³⁸ âyetini indirerek sıkıntılardan sonra ferahlığın ve başarının geleceğini müjdelemiştir.¹³⁹ Hz. Peygamber ve arkadaşlarının içinde bulunduğu işkence, boykot, müşriklerin inadı ve Müslümanlarla mücadeleleri; tahammül sınırlarını zorlamış, onları manevi ve psikolojik bir sıkıntı, zor ve çetin bir duruma getirmiştir.

1.4.4.6. İctimâî Alanda Zorluk

Toplumun temel taşı ailedir ve aile içindeki bir ihtilaf ve zor-sıkıntılı bir durum, Talâk Sûresi 6. âyette zikredilmektedir. Âyette boşanma sürecinde olan kadının hamileliği, iddeti ve çocuğun emzirilmesi hususundaki ihtilaftan kaynaklı bir sıkıntının ortaya çıkması durumu anlatılmaktadır. Âyette geçen “وَإِنْ تَعَاَسَرْتُمُ” ibaresi, ‘kadının ücret konusunu öne alması, erkeğin de bu talebi karşılayamaması veya kadının tamâhkârlığı ile erkeğin cimriliği’¹⁴⁰ şeklinde anlaşılmıştır. Muhammed Esed (ö.1992), ‘anlaşmakta zorlanırsanız’ ifadesini “eğer ikiniz de (annenin çocuğu emzirme ihtimalini) zor görürseniz” şeklinde çevirmiş ve bunu “kadının sağlık nedenlerinden dolayı ya da yeniden evlenmek istemesinden ötürü”¹⁴¹ şeklinde açıklamıştır.

1.4.4.7. Kıyâmet Günü ve Cehennem

“العُسْرُ” kavramının Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı anlamlarından biri, kıyamet günü ve cehennemdir. Kıyamet günü olarak zaman anlamı olsa da asıl dile getirilmek istenen, kıyamet günü anındaki kâfirlerin hesaplarının zor ve çetin olması¹⁴² durumudur. “*İnkârcular, "Bu, gerçekten zor bir gün!" derler. "يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِيرٌ"*¹⁴³ Hiçbir şey

¹³⁸ İnşirâh, 94/5-6.

¹³⁹ Fikret Karaman, vd, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: DiB Yay, 2007), 3. Baskı, 2007, 5/643.

¹⁴⁰ Karaman, vd, *Kur'ân Yolu*, 5/392.

¹⁴¹ Muhammed, Esed, *Kur'ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yay, 1999), 3/1160.

¹⁴² el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, 17/130.

¹⁴³ Kamer, 54/8.

de bu güçlüğü asla ortadan kaldıramayacaktır.¹⁴⁴ Bu, kâfirler üzerine olacak zorluğun nihâyetidir.¹⁴⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet gününün zor ve çetin olduğuyla ilgili başka âyetler de mevcuttur.¹⁴⁶

“فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى”, “Onu, zorluğa (ulaşmasını) kolaylaştırırız.”¹⁴⁷ âyetini, sibâkı olan “kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtaç görmez ve en güzel söz (kelime-i tevhîd)ü yalanlarsa” âyetlerinin sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Çünkü ilâhî ni’met ve azamete karşılık cimrilik, kendini Allah’a muhtaç görmeme ve güzel sözü yalanlamanın karşılığı olarak kendisine kolayı ve kolayın uygulanmasını beklememesi gerekir. Bu olumsuz ahlâkî seyyielerin sonucunda kendisine şer yolu/zorluk¹⁴⁸ kolaylaştırılır. “عُسْرَى”nın şer yolu olmasının sebebi; sonucunun zahmet,¹⁴⁹ zor, ateşe giriş¹⁵⁰ ve ateş yolu olmasıdır.¹⁵¹

1.4.5. Yüsr Kavramının Sözlük Anlamı

Yüsr kavramı, Arapça “ي س ر” kelime kökünden gelip sülâsi mücerred bir fiildir. İlk dönem lügatlarda *yüsr*/kolaylık kelimesi, ‘usr/zorluk kelimesinin zıddı¹⁵² anlamına gelmekte, genel anlamda bu kelime; kolay olmak, kolaylaştırmak, bolluk, rahatlık, zenginlik, yumuşak davranmak, boyun eğmek, sol yön ve sol taraf gibi temel anlamlara gelir.¹⁵³ Bu kelimeden türeyen kelimelerin geniş bir anlam yelpazesine sahip olmasına karşın zengin bir anlam bütünlüğüne de sahip olduğu görülmektedir.

1.4.5.1. Kolaylık, Kolaylaştırmak

Yüsr kavramının temel anlamlarından biri kolaylık ve kolaylaştırmadır. Kişinin önünde bulunan bir işi, sıkıntı ve zahmetle değil de, kolaylıkla yapmasıdır. Kadının doğumu kolay olduğunda, doğum kadına kolaylaştığında, zor ve meşakkatli olmadığında “يَسْرَتِ الْمَرْأَةِ” denilmiştir. Câhiliyye döneminde doğum yapacak kadın hakkında duâ olsun

¹⁴⁴ Seyyid, Kutup, *Fîzilâli 'l-Kur'ân*, (İstanbul: Birleşik Yay, ts), 14/169.

¹⁴⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/454.

¹⁴⁶ Bk. Furkân, 25/26; el-Müddesir, 74/9.

¹⁴⁷ Leyl, 92/10.

¹⁴⁸ Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail b. Şihâbuddin Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-âzîm*, thk ve iht. Muhammed b. Ali es-Sâbûnî, Dâru'l-Kurâni'l-Kerîm, (Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1981), 2/646.

¹⁴⁹ Karaman vd, *Kur'ân Yolu*, 5/634.

¹⁵⁰ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, (Kahire: Dâru's- Sâbûnî, 1997), 3/452.

¹⁵¹ Şihabu'd-Din Mahmud b. Abdullah Âlûsî, *Ruhu'l-meâni fi tefsîri'l-Kurani'l-âzîm ve's-seb'û'l-mesâni*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415 H), 15/368.

¹⁵² İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 6/155; el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/857; el-Kermî, *el-Hadi*, 4/554.

¹⁵³ el-İsfehânî, *Müfredât*, 892.

diye *“Doğumu kolay ve (doğurduğu da) erkek olsun.”*¹⁵⁴ ifadesi kullanılmıştır.

1.4.5.2. Yumuşak Olmak/Boyun Eğmek

“يسرّ” kelimesinin anlamlarından biri yumuşak olmak ve boyun eğmektir. Mülayim bir şekilde boyun eğen ve itaat eden adam için “رَجُلٌ يَسِرٌّ وَيَسِرٌّ” denilir.¹⁵⁵ Yumuşak olup boyun eğen ve itaat eden at için “الْفَرَسُ الْيَسِرَاتُ” denilir.¹⁵⁶ Bu anlamla ilgili şiirde şöyle denilmiştir: “إِنِّي عَلَى تَحْفَظِي وَتُزْرِي ... أَعْسُرُ إِنْ مَارَسْتَنِي بِعَسْرِ ... وَيَسِرُّ لِمَنْ أَرَادَ يُسْرِي” (*Yumuşak değil) Zor olursan, kendini tutma ve hayr(iyilik)ın çıkmaması hususunda ben de zor olurum. Yumuşak olana da yumuşak olurum.*” Bu hususta başka bir şair de şöyle söyler: “قَوْمٌ إِذَا شُومِسُوا جَدَّ الشَّمَّاسُ بِهِمْ ... دَاتَ الْعِنَادِ وَإِنْ {يَاسِرَتُهُمْ} يَسِرُوا” *Bir millete inat edilirse onlarda da bu inat olur. Eğer, onlara yumuşak olunursa onlarda yumuşak olur.*¹⁵⁷ Şiirde; “يسرّ” kavramının yumuşak ve mülayim olmak, boyun eğmek gibi temel anlamda kullanıldığı müşahade edilebilir.

1.4.5.3. Başarı

Kolaylık, bolluk, zenginlik ve yumuşak olma *yüsr* kavramının anlamlarındandır. Bu anlamlar, bir çeşit huzur, saadet ve başarıyı da ifade ederler. Dolayısıyla bir kişinin başarıya ulaşması ve işinde muvaffak olması için temenni ve duâ mâhiyetinde “وَيَسْرَهُ اللَّهُ” ibaresi kullanılmıştır.¹⁵⁸

1.4.5.4. Bolluk, Rahatlık ve Zenginlik

“يسرّ” Kavramının temel anlamlarından biri maddi açıdan hali/vakti yerinde olmaktır. Kişi maddi açıdan rahatlık, bolluk ve zenginliğe sahip olduğunda *يسرّ يسارة* “Zengin/rahat adam, zengin oldu, bolluğa (ulaştı)” denilmiştir. Bir şeyin bol ve ulaşılmamasının kolay, basit, sade ve zahmetsiz olması durumudur. İsim olarak gelen *اليسر* ve *اليسار* zenginlik, genişlik ve rahatlık demektir.¹⁵⁹ Koyun sürüsü, sayısı artıp sütü bol olduğu zaman “يسرّت الغنم” denilir. Şair şiirinde şöyle demiştir: “هُمَا سَيِّدَانَا يَرْعَمَانِ وَإِنَّمَا * يسوداننا إِنْ يسرّت غنمهما

¹⁵⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 7/296.

¹⁵⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 6/154.

¹⁵⁶ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 7/295.

¹⁵⁷ ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 14/456.

¹⁵⁸ ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-belâğâ*, 2/390.

¹⁵⁹ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 6/154; el-Kermî, *el-Hadi*, 4/554.

liderlikleri devam eder.”¹⁶⁰ Şiirde geçen “يَسَرَ” kelimesi, sürülerin bolluğu ve bunun neticesinde de insan yaşamında meydana getirdiği rahatlık ve zenginliğe işaret etmiştir.

1.4.5.5. Kumar ve Paylaşmak

Cahiliyye döneminde Kur’an’ın yasakladığı tüy ve temreni olmayan oklarla oynanan bir çeşit kumar ile payına ulaşması durumunda ve somut olan bir eşya veya nesneyi paylaşırma esnasında “يَسَرَ” fiili kullanılır. Bu hususta Arapların kullandıkları ifade şöyledir: “يَسَرَ الرَّجَالُ الْجُزُورَ بَيْنَهُمْ”, “Adamlar, kesimlik deveyi aralarında paylaştılar.” veya “اَتَسَرَ الْقَوْمُ الْجُزُورَ” “Kavim, kesimlik deveyi paylaştı.”¹⁶¹ şeklinde cümle içinde kullanılmıştır.

Kumar anlamındaki الْمَيْسِرُ kelimesi, مَفْعَلُ vezninde يَسَرَ fiil kökünden türemiştir. Kolaylık, zenginlik ve bolluğun bulunduğu yer ve zamanı anlatmak için kullanılmıştır.¹⁶² Bunun için maddi sıkıntı, darlık ve zorluk içinde olan bir kişinin bu faaliyeti yapamayacağı, ancak maddi yönden genişlik, ferahlık ve bolluk içinde olan kişinin bu oyunu oynayabileceği hükmüne varılmıştır. Ayrıca alın teri dökmeden, rahatlık ve kolaylıkla elde edildiği için de kumarın bu kelime kökünden türediği muhtemeldir.

1.4.5.6. Sol Taraf, Sol El

“يَسَرَ” kelime kökünde sağın zıddı, sol taraf ve sol el anlamı vardır. “أَلْيَسَرُ، أَلْيَسَارُ، أَلْيَسْرُ” ve “أَلْيَسْرَى” sol ve sol taraf anlamındadır.¹⁶³ Bu çerçevede şair şiirinde şöyle demiştir: “حَتَّى إِذَا كَانَ عَلَى مَطَارٍ... يُعْمَنَاهُ وَالْيَسْرَى عَلَى الثَّرَثَارِ” Yağmur alan (yağmurlu) bir yerde iseler, sağları ve solları sulaktır.”¹⁶⁴ Beyitte “ي س ر” kelime kökünden türetilmiş olan “أَلْيَسْرَى” kavramı, sağın zıddı sol anlamında kullanılmıştır.

1.4.6. Yüsr Kavramının Terim Anlamı

Yüsr kavramı, terim olarak birden fazla mânada kullanılmıştır. Özellikle Kur’an-ı Kerim’deki kullanımlar, bu kavramın anlam alanına farklı bir boyut getirmiştir. Yüsr

¹⁶⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/857.

¹⁶¹ el-İsfehânî, Rağîb, *el-Müfredât*, 553; el-Kermî, *el-Hadi*, 4/553.

¹⁶² Necdet Ünal, “Kur’an’da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçevede Değerlendirilmesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 10/3, (Şubat 2010), 247-265.

¹⁶³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/857; el-Ezdî, *Cemheretu’l-luğa*, 2/725.

¹⁶⁴ el-Ezdî, *Cemheretu’l-luğa*, 1/197.

manası, Kur'an'ın bu kavram için belirlemiş olduğu anlamlar içinde değerlendirilmiş ve kullanılmıştır.

Bu kavram, terim olarak kolaylık, azlık, işin Allah'a kolaylığı, gizlice ve yavaş yavaş çekip almak, az bir zaman, güzel söz, kumar ve güç yetirmek¹⁶⁵ anlamlarını taşımaktadır. Haliyle sözlük anlamlarıyla paralellik göstermektedir. *Yüsr* kavramı, helal haram, haramı da helal yapmadan, orta yol ile Allah'ın kitabında ve Hz. Peygamber'in sünnetinde geldiği gibi, zorlamaksızın dini hükümleri uygulamak¹⁶⁶ şeklinde tarif edilmiştir.

1.4.7. Kur'an'da Yüsr Kavramıyla İlişkili Kelimeler

Kolay olmak, kolaylaştırmak, bolluk, rahatlık, zenginlik, yumuşak davranmak, boyun eğmek, sol yön ve sol taraf gibi temel anlamlarda olan *yüsr* kavramıyla ilgili anlam birlikteliğine sahip kelimeler vardır. Eşanlamlı veya yakın anlamli olabilen bu kavramlar, kolaylığın daha iyi tespiti ve anlaşılması için kısaca anlamlarına ve bağlantı yönlerine değinilecektir.

1.4.7.1. es-Suhûle (السُّهُلَةُ)

السُّهُلَةُ, suyun kendisiyle rahat ve kolay gidebildiği kum gibi toprağa denir. Taşlık veya büyük taneli toprakta suyun gitmesi zor ve meşakkatlidir.¹⁶⁷ "السَّهْلُ"; kolay, basit ve sade anlamlarındadır. Ulaşım yönünden yürünmesi ve nakliyenin kolay olması, işletilmesi ve üzerinde çalışmasının rahat olmasından dolayı "جَبَلٌ"/dağın zıddı olan ova ve düz arazi demektir. السَّهْلُ hüznün, "السُّهُلَةُ" ise zorluk, sertlik, kabalık ve pürüzlülük demek olan الْخَزُونَةُ'nun zıddı olup التَّسْهِيلُ de kolaylık anlamındadır.¹⁶⁸

Sertlik, kabalık, zorluk ve pürüzlülüğün zıddı olan suhûleti, kolaylık temel anlamından hareketle *yüsr* kavramı ile ilişkilendirmek mümkündür.

¹⁶⁵ Bk. Kamer, 54/17, 22, 32, 40; Abese, 80/20; Tâhâ, 20/26; el-İnşikâk, 84/8. Yûsuf, 12/65; Bakara, 2/196, 219; İsrâ, 17/28; Ahzâb, 33/14; Furkân, 25/46; Nisâ, 4/30.

¹⁶⁶ Selâme, *el-Yüsrü ve'l-Usrû fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 19.

¹⁶⁷ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 6/78.

¹⁶⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 5/1733. es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-hüffâz*, 2/229.

1.4.7.2. es-Sarrâ (السَّرَاءُ)

Sarra kavramı, “سَرَّ” fiilinden türemiş isimdir. Mutluluk,¹⁶⁹ ni’met, maddi yönden genişlik, ferahlık, dünya ve rahatlık anlamlarına gelir.¹⁷⁰ سَرُّ kökünden geldiğini söyleyenler yiğitlik, mertlik ve cömertlik anlamında olduğunu söylemiştir. Şair şiirinde der ki: رَأَى أَنَّهُ لَا يَسْتَقِيمُ لَهُ السَّرُّ ... كَيْسِي، نَفْسِي هَسَابًا كَيْسِي *Kişi, nefisini hesaba çektiğinde mutlu olur. Görür ki (anlar ki) sevinecek bir durum yoktur.*¹⁷¹ Şiirde geçen “تَسْرِي” ve “السَّرُّ” kelimeleri mutluluk ve sevinç anlamlarında kullanılmıştır. “Dünya müminin zindanıdır.”¹⁷² hadisine dayanarak سرير الميت “Ölü yatağı” denilmesi, kişinin vefatıyla Rabbine kavuşması, zindandan kurtulduğu için mutlu, sevinç ve huzurlu¹⁷³ olduğuna hamledilmiştir.

Sarrâ kelimesi, mutluluk, maddi yönden genişlik ve rahatlık anlamını ihtiva ettiği için rahatlık ve bolluk anlamı olan *yüsr* ile ilişkisi kurulabilir.

1.4.7.3. es-Saâde (السَّعَادَةُ)

“السَّعَادَةُ”, sıkıntı ve bedbahtlığın zıddı demektir.¹⁷⁴ Mutlu oldu anlamındaki سَعِدَ fiil kökünden gelip; سَعَادَةٌ, hayırlı işler yapma konusunda insanlara yapılan ilâhî yardımlara denir. Zıddı şekavettir. Şekavet bedbahtlık demektir.¹⁷⁵ Irmağın suladığı tarla veya arazi hakkında “سَعِيدُ الْأَرْضِ” denilir.¹⁷⁶ Çoğulu “السَّعْدَاءُ” olarak gelmektedir.¹⁷⁷ İşleri acele yapmama hususunda sabır sahibi olmaktır. Yumuşaklık ve sabır, insanın mutlu olmasının unsurlarıdır. Bu konuda şair der ki: الرِّفْقُ يُمْنٌ وَالْإِنَاءَةُ سَعَادَةٌ ... فَتَأَنَّ فِي رِفْقٍ تُلَاقِي نَجَاحًا *Yumuşaklık, refah ve bolluktur. Sabır ise mutluluktur. Yumuşaklıkla acele etme ki başarıya ulaşasın.*¹⁷⁸

السَّعَادَةُ kelimesinin türediği سَعِدَ kavramı ahirette Allah’ın konuşulmasına izin vermediği kişilere karşılık izin verdiği kişilerin mutluluğu olarak zikredilmiştir.¹⁷⁹ Saâdet

¹⁶⁹ ez-Zebidî, *Tâcu’l-ârus*, 12/16.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/483.

¹⁷¹ ez-Zemahşeri, *Esâsu’l-belâğâ*, 1/452.

¹⁷² Müslim, “*ez-Zühd ve’r-Râk*”, 1; et-Tirmizî, “Zühd”, 16; Ebû Abdullah Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1995.), 6/339.

¹⁷³ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-hüffâz*, 2/189.

¹⁷⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2394; İbn Fâris, *Mu’cemu’l-mekâyîsu’l-luğa*, 2/203.

¹⁷⁵ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 410.

¹⁷⁶ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Âyn*, 8/401.

¹⁷⁷ el-Ezherî, *Tehzibu’l-luğa*, 2/44.

¹⁷⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Âyn*, 8/401, ez-Zemahşeri, *Esâsu’l-belâğâ*, 1/37.

¹⁷⁹ Hud, 11/108.

yani mutluluk, hayatın huzuru ve bu çerçevede yaşamın da kolaylığıdır. Bu bağlamda seâde kelimesini mutlu olma anlamıyla yüsrun temel anlamlarından olan (hayatın) kolaylığı mânasını ihtiva etmektedir.

1.4.7.4. el-Ferah (الْفَرَحُ)

“الْفَرَحُ” kavramı, geçici ve acele bir lezzetle göğsün genişlemesi ve huzur bulması anlamına gelir.¹⁸⁰ Bu, daha çok dünyevî ve bedensel lezzetlerde olmaktadır.¹⁸¹ Hudbe b. Haşrem şiirinde, “وَلَسْتُ بِمِفْرَاحٍ إِذَا الْخَيْرُ مَسَّنِي ... وَلَا جَارِعَ مِنْ صَرْفِهِ الْمُتَقَلَّبُ” “Bana hayır dokunduğunda fazla sevinmem; onun ters yüz olup gitmesine de feryat etmem.”¹⁸² demiştir. Burada “مِفْرَاحٍ” kelimesi huzur anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de فَرَحٌ kavramı ve türevleri genel olarak huzur, mutluluk, sevinç, sevinme, şımarıp sevinme veya sevinerek şımarma gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁸³ Göğsün ferahlıktan genişlemesi, huzur ve saâdeti bulması, hayat yönünden zorluğa karşı kolaylığı sağladığından فَرَحٌ kavramının *yüsri* ile irtibatı kurulabilir.

1.4.7.5. el-Hevn (الْهَوْنُ)

هَوْنٌ fiili, insanın kendisini kontrol edip alçak gönüllü davranması veya kendisini hafife alan güçlü birine karşı zilleti kabul etmesi gibi iki anlamda kullanılır.¹⁸⁴ الهَوْنُ yumuşaklık,¹⁸⁵ dinginlik, huzur ve ağırbaşlılık demektir. Bir şey hafif olduğu zaman kullanılan هَوْنٌ fiilinin masdarı olarak gelmiştir. هَوَّنَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ “Allah ona kolay kıldı, kolaylaştırdı ve hafifletti.” demektir.¹⁸⁶

هَوْنٌ kavramı ve türevleri, Ku’ân-ı Kerîm’de tevâzu, alçaltıcı azap, değersiz kılmak, kolaylık, önemsiz gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁸⁷ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ “Bu, (babasız çocuk vermek) bana pek kolaydır.”¹⁸⁸ ve وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ “Bu, O’na çok kolaydır.”¹⁸⁹ âyetleri Kur’an’ın هَوْنٌ kavramını kolaylık anlamında kullandığını göstermektedir. Hz. İsa’nın babasız olarak dünyaya getirilmesi ve varlığın ilk yaratılması hususunda kendisine ne

¹⁸⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 628.

¹⁸¹ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu’l-hüffâz*, 3/210.

¹⁸² el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 628.

¹⁸³ Hadîd, 57/23; Ra’d, 13/26; Mü’min, 40/75; En’âm, 6/44; Kasas, 28/76.

¹⁸⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât* s. 848.

¹⁸⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Âyn*, 4/92.

¹⁸⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 6/2228.

¹⁸⁷ Furkân, 25/63; En’âm, 6/93; Hac, 22/18; Meryem, 19/21; Nûr, 24/15.

¹⁸⁸ Meryem, 19/21.

¹⁸⁹ Rum 30/27.

kadar kolay olduğunu belirtmiştir. هَوْن kavramını kolay, kolay yapmak anlamları yönüyle ‘usr kelimesiyle bağlantısını kurmak mümkündür.

1.4.7.6. el-Müsâmaha (المُسَامَاةُ)

سَمَح kavramı, ‘usrun zıddı olan yüsr anlamında, zorluğun az olması, uysallık ve kolaylık,¹⁹⁰ elinde mevcut olanla cömertlik yapmak¹⁹¹ anlamlarını ihtivâ eder. Bu kökten türeyen müsâmaha, kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı görmezlikten gelmek;¹⁹² tesâmüh, zorluk yerine kolaylığı sağlama adına af etmek, hoşgörü ve bağışlamak demektir.¹⁹³ Kur’an-ı Kerîm’de سَمَح kavramı ve türevleri geçmemektedir. Fakat müsâmaha kavramının temel anlamı olan kolaylık, hoşgörü, yumuşak davranma ve hatayı görmezden gelme gibi anlamlarını lîn, sulh, sabır, silm vb. gibi kelimeleri ihtivâ etmektedir. Bireysel mükellefiyetler, Müslümanlar arası ve farklı din mensuplarıyla ilgili ilişkilerde bu kavramın farklı yönleri mevcuttur. Bunun için müsâmaha kelimesinin kolaylık olan yüsr ile bağlantısı kurulabilir.

1.4.8. Kur’ân-ı Kerîm’de Yüsr Kavramı

Kur’ân-ı Kerîm, her şeyin Allah’a kolay olduğunu, özünde de Allah’ın kolaylık dileyici olduğunu ve insanların tercihine göre kolaylıklara erdirileceğini bildirmektedir. Fıtrata uygun yaşamadığından dolayı insanın kendisi hayatı zorlaştırmaktadır. ‘Usr ve yüsr kavramları, insanın dünya ve âhiret dengesini sağlamada önemli iki unsurdur. Esasında usrun hayata daha sağlıklı bir bakışı sağladığı, yüsrün da insanın hayatını olumlu yönde etkileyecek müsbet gelişmeleri temin ettiği söylenebilir.

“الْيُسْرُ” kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de türevleriyle birlikte 41 yerde¹⁹⁴ geçmiştir. Bunların anlamsal olarak tahlile tabi tutulması halinde şöyle bir tablo ile karşılaşmak mümkündür.

1.4.8.1. Kolaylık ve Kolaylaştırma

Kur’ân-ı Kerîm’de *yüsr* kavramının kullanıldığı temel anlam, kelimenin sözlük anlamında olduğu gibi, bir işin oluşundaki kolaylık veya bir şeye ulaşmadaki kolaylıktır.

¹⁹⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1/376; İbn Fâris, *Mu’cemu’l-mekâyîsu’l-luğa*, 3/99; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-ârus*, 14/458.

¹⁹¹ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-luğa*, 4/200.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/489; ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arus*, 6/484.

¹⁹³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 1/376.

¹⁹⁴ Abdalbâki, *el-Mu’cemu’l-müfehres*, 772.

Bir işin kolay, rahat ve basit olması anlamında “وَلَقَدْ يَسَّرْنَا” ve “ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي”¹⁹⁵ âyetlerinde görüldüğü gibi daha çok fiil kalıbında kullanılmıştır.

Rabbine karşı isyan eden Firâvun’a karşı tevhîde davette mükellef olan Hz. Mûsâ’nın bu ağır sorumluluk karşısında peygamberlik vazifesini ikame etme hususunda kendisine kolay kılınması için Rabbine “وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي” duâsında bulunmuştur. Rabbine itaatte kibirlenen kâfirin yaratılma merhalesinden sonra dünyaya gelirken (doğum) yolunun kolaylaştırılmasını Allah, “ثُمَّ السَّبِيلَ يَسَّرَهُ”¹⁹⁶ âyetiyle dile getirir.

“وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ” “Düşünüp öğüt almak için Kur’an’ı kolaylaştırdık.” âyetinde Kur’an’ın kolaylaştırılmasıyla ilgili Ebu’s-Suûd; kavminin dili üzerine gönderilmiş olması, ibret ve nasihatlerin mevcudiyeti ve kolaylık ile ilgili yapılan açıklamalardan oluşan kolaylık olmak üzere âyette geçen *yüsr* kelimesini, kolaylık¹⁹⁷ anlamıyla izah eder.

1.4.8.2. Hızlılık ve Gizlilik

Yüsr kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de “ثُمَّ قَبَضْنَاهُ إِلَيْنَا قَبْضًا يَسِيرًا” “Sonra onu kendimize çektik.”¹⁹⁸ âyetinde hızlı ve gizlice çekip almak anlamlarında kullanılmıştır. Âyette geçen “يَسِيرًا” kavramına Kâtâde, Tâberî (ö. 923) ve Celâleyn (ö. el-Mahallî/1459; es-Süyûtî/1505) gizli,¹⁹⁹ Dâhhâk ve İbn Abbâs ise hızlı²⁰⁰ anlamlarını vererek izah etmişlerdir.

1.4.8.3. Azlık

Yûsuf Sûresi’nde Hz. Yakûb’un çocuklarının Mısır’a ikinci kez gittiklerini zikreder. Bunun için babalarını ikna etme konusunda birinci kez getirdikleri tahılın az olmasını ifade ederken “ذَلِكَ كَيْنَ يَسِيرٌ” *Bu, (getirdiğimiz) az bir zahiredir.*²⁰¹ demişlerdir.

¹⁹⁵ Tâhâ, 20/26; Abese, 80/20; Kamer, 54/17.

¹⁹⁶ Abese, 80/20.

¹⁹⁷ Muhammed b. Muhammed Ebû’s-Suûd el-İmâdî, *İrşâdu’l-aklil’s-selîm ilâ mezâyâ’l-kitâbu’l-kerîm*, (Beyrut: Dâru İhya-i’t-Turâsi’l-Arabi, ts), 8/170-180.

¹⁹⁸ Furkân, 25/46.

¹⁹⁹ es-Suyûtî, *Celaleyn*, 476; et-Tâberî, *Câmiu’l-beyân*, 19/277; el-Kurtûbî, *Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 15, 420.

²⁰⁰ Ebû’l-Berekât Abdullah b. Ahmet en-Nesefî, *Medâriku’t-tenzil ve hakâiku’t-te’vil*, (Beyrut: Dâru’l-Kalemi’t-Tayyib, 1998), 2/540; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-âzîm*, 2/634.

²⁰¹ Yûsuf, 12/65.

Bu durum, *yüsr* kavramının Kur’ân-ı Kerîm’de az (bir miktar)²⁰² anlamında da kullanıldığını göstermektedir.

1.4.8.4. Erteleme

Ramazan ayında mukîm olanın oruç tutmasından bahseden Bakara Sûresi 185. âyeti Kerîme’de yolcu ve hasta olanların ise tutamadıkları oruçlarını başka günlerde tutmaları belirtilmektedir. Bu husustaki ruhsat, âyetin bütüncül anlamı gözönüne alındığında o an yerine getirilemeyen bir ibadetin bir sonraki zamana ertelenmesi anlamını çıkarmak mümkündür. Âyette geçen “الْيُسْرَ” ibaresinin Müslümanlar için o ibadetten tamamen muaf olma değil, ibadetin ertelenerek kolaylaştırıldığı²⁰³ kanaatine varılabilir. Kâtâde, Dâhhâk ve Mücâhid, âyette geçen *yüsr*un seferde iken orucu yemek olduğunu, ‘*usr*un da seferde oruç tutmak²⁰⁴ olduğunu belirtmişlerdir.

1.4.8.5. Refah ve Bolluk

Hz. Peygamber ve Müminler, Mekke döneminde birçok sıkıntıya maruz kalmışlardır. Yüce Allah, Hz. Peygamber ve arkadaşlarını teselli edip gönüllerini rahatlatmak için İnşirâh Sûresi’nin nazil olmasıyla sıkıntılardan sonra ferahlığın ve başarının geleceğini müjdelemiştir. Rivâyete göre bu sûre nazil olunca Hz. Peygamber, 5 ve 6. âyetlerde belirtilen güçlüğü yanında kolaylığın bulunacağını zikredilmesiyle Müslümanlara şöyle buyurmuştur:²⁰⁵ “*Müjdeler olsun! Size kolaylık geldi; artık bir güçlük iki kolaylığa asla galip gelemez!*”²⁰⁶

Sûrede “إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا” geçen “يُسْرًا” ifadesi, darlıktan sonraki ferahlık ve zorluktan çıkış yolu²⁰⁷ anlamındadır. el-Kelbî, âyette geçen ‘*usr* ve *yüsr* ilişkisini fakirlikten sonraki genişlik, Mukâtil de ferahlığın zorluğun peşi sıra gelmesi²⁰⁸ olarak açıklamıştır.

²⁰² Abdulkadir Molla Huveys Âl-î Gâzi ed-Deyrezûrî, *Beyânu l-meâni*, 3/234, Mektebe’t-Terâki, 1. Baskı, 1965, Dimeşk; Ahmed b. Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru l-Merâgî*, (B.y: Matbaâtu Mustafa el-Bâbî, 1946), 13/15.

²⁰³ el-Merâgî, *Tefsîru l-Merâgî*, 2/67.

²⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru l-Kur’ani l-âzim*, 1/160.

²⁰⁵ Karaman vd, *Kur’ân Yolu*, 5/643.

²⁰⁶ el-Buhârî, “*Tefsîru l-Kur’ân*”, 351; Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbbahî İmâm Mâlik, *el-Muvatta’*, thk. M. Mustafa el-‘A’zamî, (Ebû Dabî: Müessesetu Zâyed b. Sultân, 2004), “*Cihad*”, 1621.

²⁰⁷ es-Sâbûnî, *Safvetu t-Tefâsîr*, 3/548.

²⁰⁸ Ebû l-Hasan Ali b. Ahmet b. Muhammed b. Ali el-Vahidi, *el-Bâsit li l-Vâhidî*, (Riyâd: İmâdu l-Bahsi l-İlmî, 1430 H), 24/129.

1.4.8.6. Güzel Söz

Kur'ân-ı Kerîm'de *yüsr* kelimesinin içerdiği anlamlardan biri güzel ve yumuşak sözdür. İsrâ Sûresi'nde geçen “فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا” “Onlara yumuşak bir söz söyle.”²⁰⁹ âyette el-Mâverdi, (ö. 450/1058) yumuşak ve kolay söz²¹⁰ olarak tefsir ederken el-Beğâvî ise ‘zaman mühleti’²¹¹ olarak izah etmiştir.

Hiz. Peygamber, yardıma muhtaç Müslümanlarla bizzat ilgilenir, imkânları nisbetinde onlara yardım ederdi. Kendisinde olmadığı zaman ise diğer Müslümanları infaka teşvik ederdi. Âyette Hiz. Peygamber'in, bizzat kendisi de maddî sıkıntı içinde bulunduğu ve bu hususta Allah'ın rahmet, lutuf ve ihsanını beklediği için muhtaçlara nasıl davranması gerektiği haber verilmektedir. Buna göre insan, yardıma muhtaç birine maddi olarak cevap verme imkânına sahip olmasa da ümit verici, yatıştırıcı, güzel sözler söyleyerek onu kırmamaya, gönlünü incitmemeye çalışmalı, tatlı dille mazeretini arz etmelidir. Âyette geçen “قَوْلًا مَّيْسُورًا” ibaresini Mücâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve Kâtâde ‘söz ve vaat’²¹² olarak tefsir etmişlerdir.

²⁰⁹ İsrâ, 17/28.

²¹⁰ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts), 3/239.

²¹¹ el-Beğâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 5/89.

²¹² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-âzîm*, 2/374.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜSLÜMANLARIN SORUMLULUĞU BAĞLAMINDA KUR'AN'DA ZORLUK VE KOLAYLIK

Müslümanların hayat kitabı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bu kitap, Müslümanların dünya ve âhiret sorumluluğunu hatırlatıp öğretir. İnsanın dünyaya gönderiliş amacı, gaye ve hedefini zikreder. Bu doğrultuda insanın akıl ve kalp yeteneğiyle Kur'an penceresinden sorumluluklarını görmesi mümkündür. Herşeye karşı sorumlu olan Müslümanın bu süreçte zorluklarla karşılaşması, bazı sıkıntı ve meşakkatlerin önüne gelmesi, sorumluluğun gereği olarak muhtemeldir. Allah, bu hususta çaresiz bırakmamıştır ve insanın karşılaşacağı zorluklar karşısında ona kolaylıklar sağlamıştır. Bu kolaylıklar, hayatın hemen hemen her alanında mevcuttur. Kolaylıklar, insana verilmiş tavizler değildir. İnsanın sorumluluklarını ifâ ederken zorluklar karşısında dünya ve âhiretini kaybetmesine sebep olmak değil, bilakis insanın bir nefes alması hükmünde imkânların kendisine tanınmasıdır.

2.1. Kur'an'da Sorumluluk

Sorumluluk, önem arzeden bir konudur. İnsanın yaptıklarının neticesinde kendisi, ailesi, toplum ve tabiat şekilleneceği için sorumluluğun dünya ve âhiret bağlayıcılığı vardır. Çünkü insanın sorumluluğu nispetinde gerek dünyada gerekse âhirette yapmış olduklarından dolayı hesap verecektir. İnsanın dünya ve âhirette zor durumda kalmayıp kolay bir yaşam ve hesap için sorumluluğun her yönüyle ele alınıp idrak edilmesi gerekir. Sorumlulukla ilgili sebep, temel, şart, nitelik, alan ve daha başka konuların izah edilip sınırlarının belirlenmesi; insan için karanlığın aydınlığa ve zorluğun kolaylığa dönüşmesi olarak telakki edilebilir.

2.1.1. Kapsam ve Çerçevesi

Sorumluluk kelimesinin kavramsal boyutu ele alınarak sorumlu olan ve olmayan varlıkları tespit etmek mümkündür. Teklîf yapılamayan ve bu teklife icabet edemeyen varlıklar, mesul ve mükellef olamayacakları gibi; bunun aksi durumunda olan varlıkların sorumlu tutulabileceği hükmüne varılabilir. Sorumlulukla muhatap olan insan, cin, melek

ve şeytandır.²¹³ Melekler ve Şeytan, Allah'ın Âdem'e secde etme emrini yerine getirme hususunda itaatten mesuldürler. Ateşten yaratılmış cinler, insan cinsinden olmadığı için konunun dışındadır.

Sorumluluğun kapsam ve çerçevesi, Kur'ân-ı Kerîm'de farklı kelime ve kavramlarla dile getirilmiştir. *عَرَضَ*, *جَمَلٌ*, *فُتِنَ* ve *إِصْرٌ* kavramlarının ilgili âyetler doğrultusunda tahlil ve değerlendirmesi yapıldığı zaman; sorumluluk, mesuliyet ve mükellefiyetin kavramsal alan ve kapsamının tespiti mümkündür. Bu kavramların sorumluluk anlamında kullanıldığı söylenebilir. Emaneti insanın yüklenmesinden bahsedildiği âyette geçen *عَرَضَ*²¹⁴ kavramı, dinin bütün görevlerini kapsayan emanet sorumluluğu ve teklîf²¹⁵ olarak tefsir edilmiştir. Yani arz etmekten kasıt, ancak insanın üstesinden gelebileceği dünyevî ve sonuçlarının da uhrevî bağlayıcılığı olan sorumluluğun yüklenilmesinin Âdemoğluna teklîf edilmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm, sorumluluğun kişiyi bağladığını ve bireysel olduğunu vurgular. Hiçkimse, bir diğerrinin sorumlululuğunda değildir. *“De ki: “Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin.” Eğer yüz çevirirseniz bilin ki ona yüklenen görevin sorumluluğu ancak ona ait; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir.”*²¹⁶ Hz. Peygamber'in risaletini eda etme onun sorumluluğunda iken tebliği dinleme ve kabullenme de muhatapların sorumluluğundadır.²¹⁷ Yüklemek anlamındaki *جَمَلٌ* kavramının, âyette ona yüklenen görevin sorumluluğu ancak ona; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnızca size aittir şeklinde sorumluluk olarak tefsir edilebilir. Bu, kabullendiği sorumluluk vazifesinin kendisine yükletilmesidir. *“Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!”*²¹⁸ âyetinde geçen *جَمَلٌ* kelimesinde, üstesinden gelemeyeceği tekliflerden sorumlu tutulmama adına Allah'a yakarış ve duâdır. Çünkü önceki ümmetler, yaptıkları zulümlerden dolayı helaller onlara haram kılınmış ve namazları elli vakit²¹⁹ olarak kendilerine emredilmiştir. Allah, bu sorumlulukları hafifleştirerek insanları zorluktan

²¹³ Aydar, *Kur'an'da Mesuliyete Riâyet ve Riâyetsizliğin Dünyevî ve Uhrevî Sonuçları*, 254.

²¹⁴ Ahzâb, 33/72.

²¹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/254.

²¹⁶ Nûr, 24/54.

²¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/250.

²¹⁸ Bakara, 2/286.

²¹⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/426.

kolaylığa sevketmiştir. Âyetteki duâ ifadesi, takatin yetmeyeceği hususunda Allah'a yakarıştır.

فَتَنٌ kelimesi, sağlam olanın çürüğünden ayrılması için altının ateşe sokulması²²⁰ anlamını içerir. “İnsanlar, “İnandık” demekle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannederler?”²²¹ Emanetin kendisine yüklenilmesini kabullenerek sorumluluğu üstlenen insanın, bu vazifesini ifâ edip etmediğinin belirginleşmesi için bazı imtihanlara tabi tutulur. Bu imtihanlar; maddi, manevi, evlat, kadın, toplum, iman ve imanda sebat vb. gibi çok yönlü alanlarda olabilir. Bu imtihanlara muhatap olan insanın sergilemiş olduğu tavır, onun sorumluluğunu ifâ etme samimiyet ve derecesini ortaya koyar. Bu duruma, imtihanda yükletilen sorumluluk bilincinin adıdır. “Kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”²²² âyetinde, hakkında bilgi sahibi olunmayan hususlarda mesul olmayan insanın sorumlu olabilecek organları zikredilmiştir. Çünkü duyduğu zaman kulak, gördüğü zaman göz ve vakıf olması halinde de kalp, haberdar olduğu durumlardan sorumludur. Âyette göz, kulak ve kalp uzuvlarına işareten ‘أُولَئِكَ’ ifadesinin kullanılması, kişinin bu uzuvların yaptıklarından sorguya çekileceğini²²³ ve bunların da akıllıca kullanılması gerektiğine delil olarak gösterilebilir.

إِصْرٌ, sözlükte ağırlık ve yük demektir.²²⁴ “Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme.”²²⁵ Âyette geçen إِصْرًا/ağır yük, insanın sorumluluğunda olduğu hususlarda verdiği ahd/söz²²⁶ olarak yorumlanmıştır. Esasen Allah, kulları için zorluğu değil, kolaylığı ister ve bu hususta yolları açar. Kur’an, insanın sorumluluk kapsamını çok genişleterek yükünü ağırlaştırmaz. Bilakis, onun sorumlu olduğu alan ve kapsamı daraltarak kolaylaştırmaya çalışır. Bu sorumluluğu ifâ ederken kulun ilk kendi nefsinden başlaması tavsiyesinde bulunur.

Kur’an’da sorumluluk kelimesiyle ilgili olarak emanet kavramı zikredilebilir. Çünkü Kur’an, yeryüzündeki insanın sorumluluğunu emanet/yüklenme olarak izah eder. “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklîf ettik; ama onlar bu teklîfin gerektirdiği ağır sorumluluğu üstlenmekten korkup çekindiler. Bu ağır sorumluluğu pek zâlim ve cahil olan

²²⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 778.

²²¹ Ankebût, 29/2.

²²² İsrâ, 17/36.

²²³ es-Sem’ânî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, 3/241.

²²⁴ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Âyn*, 7/147.

²²⁵ Bakara, 2/286.

²²⁶ er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 7/121.

*insanoğlu yüklenmiştir.*²²⁷ Emanetin gök, yer ve dağlara teklîfi; Allah'ın emirlerine itaat ve yasaklarından sakınma, Allah'ın vâcib kıldığı kanun ve hükümleri²²⁸ olarak izah edilmiştir. İnsan, tercih edebilme marifetini olumsuz yönüyle kullanması durumunda, cehaletiyle kendisine ve çevresine zulmetmiş olur. Âyette geçen emanet kavramını akıl ve irade sahibi insanın sorumluluk alması olarak izah edilebilir. Zemahşeri (ö. 538/1144)ve Elmalı, (ö. 1942) âyette geçen emaneti Allah'ı bilme, ona ibadet etme, dini vecibeler, ruhi ve bedeni kabiliyetler, irade hürriyeti, akıl ve ahlaki sorumluluk²²⁹ olarak tefsir etmiştir. Fahrettin er-Râzî (ö. 1210) ise, yükümlü kılınmanın tabiatına aykırı davranmasını istemek²³⁰ anlamına geldiğini belirtir. İnsan dışındaki tüm varlıkların tabiatlarına uygun olarak hareket ettikleri müşâhede edilebilir. İnsan ise, teklîfe muhatab olabilmesi, iyi-kötü, helal-haram, zor-kolay gibi mefhumları tercih etmesi ve imtihana tabi olması için emaneti yüklenebilme vasfına sahip olmasından kaynaklanmıştır. Müfessirler emaneti, Allah'ın farz kıldığı herşey ve ibadetlerin dışındaki emir-yasaklar şeklinde iki farklı görüşe sahiptirler. İmam Mâtürîdî ise, âyetteki emanetin zahiri mânada anlaşılabilceğini, tam mânasının anlaşılabilmesi için vahye dayalı bir habere de ihtiyaç duyulduđu²³¹ görüşünü savunur.

Birçok yetenek ve yetkilerle donatılmış ve halife konumunda olan insanın, ayrıcalığı ve farklılığını idrak etme ve davranışlarını belirleme durumundadır. Çünkü Allah'ın verdiği vasıf ve lutüfla bilgi, irade ve yapabilme gücüne sahip olan insanın yeryüzünde halife ve sorumlu olması en önemli etkenlerdir. İnsanın bu kimlik, yetki ve iradesi ile düşünce ve davranışlarını belirleme tercihinde olabilmesi, mükellefiyetini de beraberinde getirmektedir. Çünkü Kur'an, halifelige yüklediği anlam ile insanın yaşadığı dünyasında görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini istemiştir.²³²

Kelam âlimleri, Allah'ın kullarını sorumluluklarla mükellef tutmasının hikmeti üzerinde durmuşlardır. Bu konuyu "aslah" görüşüyle ele alan Mu'tezile; peygamber tebliği olmadan insanın iyi-kötü davranışları, zaruri ve nazari yollarla bilebilecekleri şeylerden sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. İmam Mâtürîdî, husun-kubuh kavramları

²²⁷ Ahzâb, 33/72.

²²⁸ el-Mâverdî, *En-Nüketu ve'l-uyûn*, 4/428.

²²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/276-277; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/342.

²³⁰ er-Razî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/234-237.

²³¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu ehl-i sünne*, 11/393-394.

²³² Pazarbaşı, *Mesuliyetin Kur'an-ı Kerîm'de Dayanağı*, 52.

çerçevesinde sınırlı olan aklın ötesini bilmesinin ancak vahiyle mümkün olduğunu söyler. Kâdî Abdülcebâr, insanların mükellefiyetinin Allah'ın bir lütfu olup onlara yarar sağladığı görüşündedir. Mâtürîdîler ise insanın yaratılış gayesinden hareket ederek teklîfin sebep ve hikmetini izah ederler. İnsanın şuurlu bir canlı olarak yaratılması ve sorumlu tutulmasının sonucunda ona yolun gösterilmemesini hikmetle bağdaşmayacağını belirtirler. Allah, kişinin sorumluluğunu kapsayan fiilin fayda veya zararını, akıl ve nakille mükellefe bildirir. İyilik ve kötülük, akılla bilinebilirken ibadet, bireysel ve sosyal ilişkilerle ilgili hükümler, vahiy/nakille bilinebilir. Eş'ârîler de husun-kubûhun şer'i bağlayıcılığını kabul etmekle beraber sorumluluğu vahye sabitler ve sadece akıl gücüyle insanın mükellef tutulamayacağı görüşündedirler.²³³

İnsanın ilahi hitabı anlayabilecek şuûra sahip olmaması, mazeretten dolayı bazı ibadetleri yapamaması durumunda Mâtürîdî, kişinin asla sorumlu tutulamayacağı görüşünü savunur. Bunun için âciz, mecnun ve mazeretlinin mükellef tutulamayacağını, ancak sarhoş gibi kendi iradesi ile kudretini kaybedenin mükellef tutulacağı²³⁴ hükmüne varır. İmam Mâtürîdî, emir ve yasakların mevcudiyetinin Yaratanın tanınip bilinmesi olarak görür. Allah'ın kendisini insana tanıtmasıyla şereflendirip sorumluluk verdiğini, bu sorumluluktaki rehber olacak etkenleri de var ettiğini belirtir. İnsanda güzeli güzel ve çirkini de çirkin görme yeteneği bu sebeptendir. İyi ve kötüyü kavramada aklın rolüne değinse de Mâtürîdî'ye göre akıl, iyi ile kötüyü ayrıntılarıyla bilemeyip hariçten bir etken, yani vahye muhtaçtır.²³⁵

Allah tarafından verilen halifelik konumu ile insanın sorumluluk alan ve kapsamının sınırları açıktır. Akl-ı selim ve hevâ, insanın sorumluluk kapsam ve çerçevesine riayet edip etmeyeceğine ve insan iradesine etki eden iki önemli faktördür. Hüküm ve kararlarda doğruyu yanlıştan ve iyiyi kötüden ayıran sağduyu olarak tarif edilen²³⁶ akl-ı selim, sorumluluğun kapsamını belirleyen başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Çünkü sağlıklı bir akla sahip olmayan birini sorumlu tutmak, imtihan ve hikmetin doğallığına aykırıdır. Hevâ ise, nefsin yasaklanan kötü arzulara karşı meyli veya

²³³ Sinanoğlu, "Teklif", 40/386.

²³⁴ el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 420-425.

²³⁵ el-Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhîd*, 351-355.

²³⁶ Süleyman Hayri Bolay, "Akl-ı Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/275.

doğruluk, hak ve faziletten saparak haz ve menfaatlere yönelen nefis²³⁷ olarak tanımlanmıştır. Hevâ, mesul kişiyi yanıltabilen arzudur. Akl-ı selime tabi olunması durumunda insan, ilahi irade doğrultusunda doğru yola, iman ve kabüle ulaşırken hevâsına uyması halinde ise inkâr ve yanlışla sapabilir. Vahiy hep hevâ ile mücadele içinde olmuştur. Hevâ, sorumlulukları yerine getirmede insanı doğru yoldan çıkarırken akl-ı selim ve vahiy doğrultusundaki bilgi ise mesuliyetleri hatırlatarak insanı korumaya çalışır. “*Hevâsını ilâh edineni gördün mü?*”²³⁸ âyeti, akıl ve vahiy dikkate almayan insanın hevası peşine düşerek hangi zorluklara girebileceğine işaret eder.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre akıl, irade ve yapabilme yeteneğiyle donatılmış olan insan, sorumluluğu kapsamında doğru-yanlış ve iyi ile kötüyü tercih imkânıyla mükellef bir varlıktır. İstedliğini yapabilme ve özgür iradesinin sonundaki seçiminde kişi, yaptıklarından sorumlu olup sonuçlarına katlanmak ve tahammül etmek durumunda kalır. Bu davranışlarının niteliği sonucunda insan, uhrevî olarak şahsına ödül veya cezayı belirlemiş olur.

2.1.2. Temeli ve Gayesi

İnsanın sorumlu tutulmasının sebepleri vardır. Bu sebepler, insan cinsine münhasır olup, sorumluluğun kendisine yükletilmesinin de temellerini oluşturur. İnsanlara verilmiş olan imkânların birçoğunun insan haricindeki varlıklara verilmemiş olduğu görülmektedir. Bu imkân ve nimetleri; halifelik, akıl, hidâyet, herşeyin insana musâhhar kılınması, yeryüzünü imar ve ıslah etmesi, ubudiyet vb. gibi unsurları sıralamak mümkündür. Allah’ın verdiği nimetlerin sayılması mümkün olmasa da Kur’an, yer yer Allah’ın insanlara verdiği nimetleri arzeder: “*O, İsteddiğiniz şeylerin hepsinden size verdi.*”²³⁹ âyeti, herşeyi bizim için yaratıp vermesi, bu nimetlerin hakkını verme hususunda sorumluluğun sebep ve temelidir. Yani, verdiği nimetler, sorumluluğun temeli olarak sayılabilir.

İnsan cinsinin Allah tarafından verilmiş imkânlarla emaneti yüklenmeye daha müsait olduğu müşâhede edilebilir. İlim, beyan, akıl, irade, güzel yaratılış ve sınırsız nimetleri istediği doğrultuda kullanabilme marifetinin insanda var olduğu görülmektedir.

---

²³⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 849.

²³⁸ Furkân, 25/43.

²³⁹ İbrâhîm, 14/34.

Bütün bu imkânlar, *Kâlû belâda şehidnâ* demesi ve emaneti yüklenmesi, insan sorumluluğunun sebep ve temelini oluşturur. Çünkü şahidlik, yüklenme, sözleşme ve kabullenme, sorumluluğu üzerine almaktır.

İnsanın bir şeyden sorumlu tutulabilmesi için; onun sorumlu tutulacağı hususta gerekli olan temel kurallar, emir ve yasakların bulunması ve önceden bilgilendirilmesi gerekir.²⁴⁰ Çünkü şartlar ve imkânlar mevcut olmadığı zaman insanın sorumlu tutulması, ilahi adalet ve akla aykırıdır. Dolayısıyla sorumluluğun temeli, insanın sorumlu tutulacağı hususlarla bağlantılı olan imkân, donanım ve konuma sahip olup olmamasıyla ilgilidir. Bu da, sorumluluğun sebep ve temelini insanın sorumlu olacağı hususlara ehil olmasına bağlıdır. Anlama, düşünme ve tercihinin göre davranma kabiliyeti, insanın dinin hitabına ehil olmasının temelidir. *Ehliyetü'l-hitâb*²⁴¹ şeklinde tabir edilen insanın bu anlamdaki ehliyet ve sorumluluğu, ilahi daveti anlayacak konum ve kıvamda olması temeline dayanır. Bu hususta, kelâm ve üsûl âlimleri, aklın yeterli olup olmaması ve ilave şartlar üzerinde tartışmalara girmişlerdir. Ehliyet kavramı bağlamında kişiye göre bazı ayırım ve kademelendirmenin yapılması, kişilerin farklı aklî ve bedenî yetkinliğine dayanır. Bunun için ehliyet, itibarî bir sıfat olarak değerlendirilmiştir. Çünkü herkesin düşünme ve yapabilme kabiliyetinin inkişafı farklılık arz eder.

İnsanın sorumluluğu, zorlayıcı, korkutucu ve endişe verici bir hitap değildir. Aksine, ona şeref veren ve onu yücelten bir durumdur. Bu, ağır olduğu ölçüde insanın şanını da yükseltir. Çünkü zor vazifeler, onu yapabilme akıl ve kudretine sahip ehil olanlara verilir.²⁴² İnsanın sorumluluğu, onu zor durumda bırakmak için değil, onun eşref-i mahlûkat olmasını temin içindir. Bunu yapmayan insan, esfel-i safilin²⁴³ olabilmektedir.

Öz hesabına çalışan insanın donatıları olan tercih, takat ve hürriyet vb. gibi kavramlar sorumluluğunun sebep ve temelini oluşturur. Bu unsurların olmaması, ilgili sorumlulukları kendisinden düşürür. Semavât ve dağlar, emanet sorumluluğunu yüklenmekten kaçınmıştır. Bu bağlamda sorumluluk, insana verilen şahsiyetin ilahi

---

²⁴⁰ Ömer Faruk Harman, *Mesuliyetin Şahsiliği Açısından İlk Günah Problemi*, (İstanbul: Ensar Yay, 2006), 418.

²⁴¹ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslamî ve edilletuhu*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts), 3/1682.

²⁴² Draz, M. Abdullah, *Sorumluluk*, çev. Nüreddin Demir, (İstanbul: Kayıhan Yay, 2004), 74.

²⁴³ Tîn, 95/5.

tecellisi, irade ve azme sahip insanın zaruri bir vasfı ve diğer varlıklardan faziletli olma şuurudur.

Sadece bir yönden yoğunlaşan görüş sahipleri, insanın sorumluluğunu o alana hasreder. Maneviyatı esas alanlar, sorumluluğu Allah'a, ahlakçılar kişinin kendi kendine, toplumcu görüşte olanlar topluma ve halkçı olanlar da halka karşı kabul etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ise, sorumluluğu sadece bir tarafa hasredererek diğerlerini unutmaz. Bilakis hepsini kuşatıcı bir bakışla insanı sorumlu tutar.²⁴⁴ Bir tarafı ihya ederek kalan tarafları da atıl durumda bırakmaz. Çünkü insan ve sorumluluk, tüm yönleriyle bir bütünlük arz etmektedir. Bir tarafın ihmal edilmesiyle seyrin bozulmasına sebep olur.

İnsanın sorumluluğu başlangıç, sonuç ve ikisi arasında geçen zaman zarfındaki söz ve davranışlar şeklinde tasnif edilebilir. Bu maddeler, sorumluluğun sebep ve temelini oluşturur. Müstakil bir şahsiyete sahip olamayan insanın sorumluluğundan bahsedilemez. Bu kişilik, kendi öz hesabına çalışabilen, imkânlar ve donatılara sahip, tercih edebileceği alternatiflerin olması gerekir. Bunları tercih edebilme özellik ve marifetine sahip olması, sorumluluğun temel şartıdır. Ayrıca, tercihini yapabilme gücüne sahip olması da sorumluluğu üzerine yüklenme gerekçesidir.

İnsanın *emâneti* yüklenmeyi kabul etmesi, sorumluluğun temeli ve başlangıcıdır. Âyette geçen *Belâ*²⁴⁵ ibaresi, sorumluluğun teyidi olup bir sonraki adım olan *hilâfetin* verilmesine kapı açmıştır. Sorumluluğun temeli, *emâneti* yüklenmesine sebep olan marifetlere sahip ve bunu kabul eden insanın *belâ* demesiyle *hilâfet* hırkasını giymesidir.

Yeryüzünün insan için yaşanabilir hale gelmesi hususunda Kur'ân-ı Kerîm, "*İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yeryüzündeki şeyleri ona bir zinet yaptık.*"²⁴⁶ âyetiyle arzeder. İnsanın ve kendisinde icra olunan hayat ve ölümün mevcudiyeti, insanın sınanmasına matuftur. İnsanın hayır ve şer karşısındaki tutumu, onun dünya ve âhiret hayatıyla ilgili kriter²⁴⁷ olduğundan söz ve davranışlarının kendisi ve haricindekilerin görmesiyle âhirette alacağı ödül ve cezaya

---

²⁴⁴ Draz, *Sorumluluk*, 81.

²⁴⁵ A'râf, 7/172.

²⁴⁶ Kehf, 18/7.

²⁴⁷ Sülün, *Kur'an'da Mesuliyetin Kavramsal Çerçevesi*, 23-24.

mesnet teşkil eder. Mâtürîdî, herkesin durumu kendisi açısından belli olması ve bu husustaki bilginin gerçekleşmesi için Allah'ın insanı imtihan ettiği görüşündedir.²⁴⁸

İnsan, başıboş bırakılmamıştır. İnsanın en büyük gayesi, ona yüklenmiş olan sorumluluk duygusudur. Bu durum, ona sorumluluk duygusunu yükletilmesinin gayesini de ortaya koymaktadır. İnsana yeryüzünü bir intizam ile idare, kendisi için yaratılmış mahlûkatı hayatın idamesi için bir vasıta olarak kullanmayı nasip etmiştir.

Mahlûkat, insanın hizmetine âmâde yaratılmışken insanın yaratılmasının gayesi, emrine ve hizmetine verilmiş bu dünyanın sorumluluğunu edâ etmektir. İnsanın yeryüzündeki sorumluluğu, dünyayı insanlığın zararına olmayacak şekilde idare ve ikame etmektir. Çünkü insan, keyfi davranış lüksiyetine sahip değildir. “*İnsanoğlu kendini başıboş bırakılacak mı sanıyor?*”²⁴⁹ âyeti, beden ve ruhtan müteşekkil akıl, ilim ve iradeye sahip bir varlık olduğu için insanın fitrî yaratılışının bir gayesidir. İnsan, bedensel ve ruhsal yönden kendini dengeleyecek bir yaşantı içerisinde hayatını idame etmek durumundadır. Dünyada ancak yaratılış gayesiyle paralel olduğu sürece mutludur. Çünkü insanın sorumluluğu, Allah'a kul olmak, O'nun sünnetini yeryüzünde yaşamak ve uygulamak üzere verdiği sözü/ahdi yerine getirmektir.

İnsanın en güzel şekilde yaratılması, mükerrem kılınması, donanımlara sahip ve nimetlerin lütfedilmiş olması, ona sorumlulukların yüklenme gerekçe ve gayesini izah eder. Ayrıca, Âdem'e isimlerin öğretilmesi, bu isimlerin taalluk ettiği gerçekleri yüklenme sorumluluğunun temel ve gayesidir.

Kur'an'da iman, sadece zihinsel bir faaliyet değildir. Kişinin, belirlenmiş olan dini vecibeleri yerine getirip esaslara uyacağına gönülden taahhüt etmesidir. İman ile söz verme, vaad ve taahhütte bulunma²⁵⁰ anlamındaki ahid arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Özellikle Kur'an'a göre ahde vefa, iradesiyle kendini mükellefiyet altına koymuş olan müminin ahlâkî bir vecibesidir. Allah'a veya insanlara karşı verilmiş vaad ve ahid, yükümlülük için ehliyet şartlarını taşıyan bir insanı borçlu ve sorumlu kılar. Kur'an, kendileriyle yapılmış antlaşmaların hükümlerine uymaları halinde, gayri müslimlere dahi verilen söz ve ahde riayeti emreder.²⁵¹

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, 1 27.

²⁴⁹ Kıyâme, 75/36.

²⁵⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/515.

²⁵¹ Tevbe, 9/1, 4, 7.

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde ahid ve sözleşmeden bahsedilir. Bu ahit ve sözleşme, insan ruhu ile Allah, Allah ile peygamberler ve son olarak da Allah ile İsrailoğulları arasında şeklinde tasnif etmek mümkündür. Sorumluluk, sonuçta hesap vermeyi gerektirdiği için bunun yeterli şartlarının sorumluluk sahibi olacak kişiye takdimi iktizâ eder. Çünkü ahit iki tarafı bağlayıcıdır ve sorumlu tutulacak kişiye hatırlatılması gerekir.

Sözleşme ve ahidlerin sorumluluk doğurduğu, “Çünkü söz (veren sözünden) sorumludur.”²⁵² âyetinden anlaşılmaktadır. Buluş çağına erinceye kadar yetimin malının yenilmesini yasaklamak, yetimin malını korumak, işletmek ve helal yoldan artırmak için bahseden âyetin öncesi hususi olsa da hükmün umumi olduğu açıktır.

Hicret sürecinde Resûlullah’ın yatağına Hz. Ali’yi bıraktığında ona yaptığı tavsiyelerden biri de dışarda kendisini öldürmek isteyenlerden birine halkın verdiği emanetleri vermesini söylemesidir. Yaşayan Kur’an Hz. Peygamber’in ahd ve vâ’de olan önemini vurgular. Hz. Peygamber, Hudeybiye Antlaşması sonrasında Müslümanların itirazlarına rağmen, kendisine sığınan Ebû Cendel’i antlaşmanın gereği olarak müşriklere iade etmesi,²⁵³ Müslümanların gayri Müslimlerle dahi yapılan ahid ve sözleşmeye riayet etmenin önemini arz eder.

Kur’an’da ahd, karşılıklıdır ve verilen ahde vefayı ve buna riâyet etmeyi emretmektedir. “Bana duâ edin, duânıza cevap vereyim.”²⁵⁴ âyeti, Allah-kul arasında karşılıklı diyalogun yoğunluk ve bağlayıcılığına işaret eder. Nihâyetinde, ahid ve söz, yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur. Allah’ın duâlara cevap vermesi onun lutfu, kerem ve ikramıdır.²⁵⁵ İnsanın kendisi de Rabb olarak kabul ettiği Allah’a duâ etme sorumluluğundadır. Çünkü Hz. Peygamber; “Duâ etmeyene Allah gazablanır.”²⁵⁶ buyurmuştur.

---

²⁵² İsrâ, 17/34.

²⁵³ Asri Çubukçu, “Ebû Cendel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/118-119.

²⁵⁴ Mü’min, 40/60.

²⁵⁵ Ebu’l-Fidâ İmâduddin İsmail b. Şihabuddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-âzîm*, thk ve iht. Muhammed b. Ali es-Sâbunî, (Beyrut: Dâru’l-Kurâni’l-Kerîm, 1981), 2/249.

²⁵⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferrâ’ el-Beğâvî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvûtî-Muhammed Züheyr eş-Şavîş, (Dimeşk: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983), 5/188.

2.1.3. Şartları

Bir varlığın sorumlu tutulabilmesi için onda bu sorumlulukları yerine getirebilir özelliklerinin olması gerekir. Bu özellikler olmaması durumunda bu varlığı mesul olarak görmek, hem ona zülüm olacağı gibi hem de onu mesul tutanın adaletine uygun düşmez. Bu şartları akıl, baliğ, ehliyet, irade, kudret ve sorumlu olunacak şeylerin eksik olmaması şeklinde sıralamak mümkündür.

Hız. İbrahim ile oğlu arasında geçen diyalog, sorumluluğun şartına işaret eder. “Çocuğu onunla beraber çalışacak çağa erişince (İbrahim) ona, ‘Yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?’, dedi. ‘Babacığım, emrolunduğün şeyi yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulacaksın’, dedi.”²⁵⁷ Âyette İbrahim’in oğlu için geçen السَّعْيِ kavramı, ikame edilen akıl²⁵⁸ olarak yorumlanmıştır ki bu da, sorumluluğu taşıyacak donanıma sahip olmanın şartıdır. “İçinizde hiç akli başında bir adam yok mu?”²⁵⁹ âyeti, misafirlerine kasteden Hız. Lût’un kavmine hitabıdır. Hız. Lût, bu sözülle, yaptığı veya yapacağı hareketten dolayı sorumluluk bilincinde olan rüşet sahibi kişiyi anlatır. Çünkü rüşet, yanlışa sevk ve yoldan sapmanın zıddı olan hidâyet ve doğru yol²⁶⁰ için kullanılır. “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim”²⁶¹ âyeti, sorumlu tutulacak kişide eksik ve kusurun olmadığına delâlettir.

İslâm’a göre hitâbı anlayan,²⁶² âkil ve bâliğ insanlar muhataptır,²⁶³ bu çağa yetişmemiş olan çocuklar sorumlu değildir. Henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklar, bulüğ çağının altında haram kapsamına alınmayan ve sorumlu tutulmayan kişiler olarak hükmedilir. Bulüğ çağına ermemiş çocuklar, haram kapsamının dışında tutulurken “Çocuklarınız ergenlik çağına erdikleri vakit, kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler.”²⁶⁴ âyetiyle de bulüğ hususunda sorumlu olmanın şart ve sınırı belirlenmiştir.

²⁵⁷ Sâffât, 37/102.

²⁵⁸ es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve’l-beyân*, 8/156

²⁵⁹ Hûd, 11/78.

²⁶⁰ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 354.

²⁶¹ Mâide, 5/3.

²⁶² Ebû Hâmid Muhammed b. el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. M. Abdusselâm Abdüşşâfi, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1993), 67.

²⁶³ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu’l-Eimme es-Serâhsî, *Usûlü’s-Serâhsî*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts), 2/295.

²⁶⁴ Nûr, 24/59.

Konuyla ilgili fakihler sorumluluğun temel şartı olarak ehliyet vasfının olması gerektiği görüşündedirler. Bir şeyi yapabilme gücüne sahip olması, yani edâ ehliyetine sahip olması gerekir. Kişinin teklîf edilen şeylerle ilgili sorumlu tutulabilmesi için kişinin o işe ehil olması gerektiğinden ²⁶⁵ temel şart olarak ehliyet söylenebilir. Sorumlu tutulmaktan gaye, insanın yükümlülüğünde olan vazifeyi anlayabilecek ve o vazifeyi yerine getirebilecek marifete sahip olmasıdır. Bunun içindir ki idrak, temyiz kudreti ve irade hürriyeti ile sorumluluk şartları insanda oluşmuştur. Kişinin ehliyeti ise akıl-baliğ olması, hürriyet ve sorumlu olduğu vecibeyi yerine getirebilecek sağlıklı organlara sahip olmaktan geçer. Özellikle akıl, ehliyetle sorumlu olmanın temel şartıdır. Birçok ayetin sonunda ‘*akletmez misiniz*’²⁶⁶ hitabı, akıl yetisine sahip olanlar içindir. Bu nimetten mahrum olanlar, mükellef olmayıp mesuliyetin onlardan düşeceği ittifakla kabul görülmüştür.²⁶⁷

Vucüt organları sağlam olan ile olmayanın bir tutulmadığı durumu Kur’an’da sabittir. Çünkü “*A’mâya güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.*”²⁶⁸ âyetinde vecibeleri yerine getiremeyenler sorumlu tutulmamışlardır. Kör, topal ve hasta olanlar, takatlarının yetmediği durumlarda teklîften muaftırlar.²⁶⁹ Hürriyetten mahrum köle, cariye ve mahkumların hür insanlarla bir tutularak sorumlu tutulmaları mümkün değildir. Çünkü bunlar istediğini yapabilme özgürlüğüne sahip değildirler. Bunun için zina suçunda köle ve cariyelerin cezasını Kur’an, hür olanlara göre yarıya indirmiştir.²⁷⁰ Sorumluluğun tahakkuk etmesi için alternatiflerin olması, düşünme-araştırma yeteneğinin olması, mukayese kabiliyeti, irade hürriyeti ve istediğini yapabilme kudreti²⁷¹ gibi şartlar sıralanmıştır.

İnsanın sorumlu tutulması şartıyla ilgili olarak bilgi kavramının bağlayıcılığı üzerinde durulmuştur. Bilgi, bir peygamber veya davetçi aracılığıyla insanın vahiy/nakilden haberdar olmasıdır. İnsanın sorumluluğu, yükümlü olduğu teklîfin bir

---

²⁶⁵ Muhsin Demirci, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, (İstanbul: İFAV Yay, 2000), 148.

²⁶⁶ Bakara, 2/44; Âl-i İmrân, 3/65; En’âm, 6/32; A’râf, 7/169; Mü’minûn, 23/80; Kasas, 28/60; Sâffât, 37/138; Hadîd, 57/17.

²⁶⁷ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi Fıkıh Usûlü*, çev. A. Şener, (Ankara: Fecr Yay, ts), 281-282.

²⁶⁸ Nûr, 24/61; Feth, 48/17.

²⁶⁹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, (Tunus: ed-Dâru’t-Tunusiyye, 1984), 18/299.

²⁷⁰ Nisâ, 4/25.

²⁷¹ Draz, *İslam’ın İnsana Verdiği Değer*, 75.

elçiyle kendisine ulaştırılması gerekir. Âlimler, *'fetret ehli'* ve *'hüsün-kubuh'* başlıkları altında konuyu izah etmeye çalışmışlardır. Kur'an, azaba çarptırmadan önce mutlaka bir elçi gönderildiği ve Arapça indirilmesinin hikmetinin Arapların yabancı dildeki eski şeriat metinlerine yabancı olmalarına bağlar. *Kâlû belâ* âyetleri,²⁷² her insana bir şekilde elçi gönderildiği veya Allah'ın verdiği yetenek aracılığıyla sorumluluğunun farkına varma lütfunun bahşedildiğine delil²⁷³ olarak gösterilmektedir.

İnsanın haberdar olmadığı bir hususta sorumlu tutulmaması, onun en doğal hakkıdır. Bu hususta tebliğin ulaşip ulaşmaması, sorumluluğun şartları arasında tartışma konusu olmuştur. *"Biz resûl göndermedikçe azap edecek değiliz."*²⁷⁴ âyetine dayanarak kişinin mesuliyeti, peygamber veya tebliğcinin ilahi emir ve yasakları kendisine ulaştırılmasına hamledilmiştir. Mesuliyet o zaman başlar ve ondan sorumluluklarının gereğini yapması istenir. Çünkü sorumluluk, delillerin ulaşmasına²⁷⁵ bağlanmıştır.

Bilgi, kendinden bir adım önde veya üstünde olan bir kimseden alınması gereken bir malumdur. Sorumluluğun şartları arasında sayılan ehliyet, irade ve kudret unsurlarıyla birlikte bilgi, insana yükümlülüklerini ulaştıran elçi ve kitap olarak sayılabilir. Ancak bu elçinin canlı bir peygamber olup olmaması veya elçinin olmadığı yerde insanın sorumluluk duygusu taşıyıp taşımayacağı konusu üzerinde tartışılmıştır.

Köle ve cariyeler ile mahkûmlar, hürriyetten mahrum oldukları için onlardan hür insanların sorumluluğu beklenemez. Çünkü bu insanlar, hürriyet mahrumiyetinden dolayı ilahi emir ve yasakları yerine getirmede özgür değildirler. Bunlar, gerçek anlamda irade hürriyetine sahip olmadıklarından hür insanlarla aynı derecede mükellef tutulmaları doğru değildir.²⁷⁶

İnsanın akıl, idrak, temyiz kudreti ve irade hürriyetine sahip olması, muhatap ve sorumlu olduğu durumun şartları olarak zikredilebilir.²⁷⁷ Bu vasıf ve özelliklere sahip olmayan insan, sorumlu sınıfına giremez. Çünkü insana gücünün üzerinde yük yükletilmemesi, akıl, vicdan ve ilahi adaletin gereğidir.

---

²⁷² A'râf, 7/172-173.

²⁷³ Murat Sülün, *Kur'an'da Mes'ûliyetin Kavramsal Çerçevesi*, (İstanbul: Ensar Yay, 2006), 24-25.

²⁷⁴ İsrâ, 17/15.

²⁷⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 2/249.

²⁷⁶ Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, (Ankara: DİB Yay, 1996), 44.

²⁷⁷ Abdülkerîm Zeydan, *Fıkıh Usûlü*, çev. Ruhi Özcan, İstanbul, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1979), 89-92.

Bir insanın sorumlu tutulma şartları olarak yukarda sayılan temel maddelere ek, âlimler; kişinin ihtiyaç duyduğu imkânlar, önünde farklı yol ve seçenekler, kolayca düşünme, araştırma yeteneği, mukâyese ve muvâzene kabiliyeti ve istediğini yapabilme kudretine sahip olması şeklinde maddeler halinde sıralamışlardır.²⁷⁸ Sonuç olarak bir insanın sorumlu olabilmesi için, mükellefiyetleriyle ilgili durumları yapabilir bir donanımına sahip olması gerektiği söylenebilir. Bu, hem sünnetullah gereği ilahî adalete en uygun olanı ve insani değer olarak akla ve vicdana da en makul olanıdır.

2.1.4. Niteliği

Müslümanın sorumluluğu, üstlenmiş olduğu görev ve mükellefiyet olup bunun bireysel ve toplumsal ilişkileri Kur'ân-ı Kerîm'de arz olunmuştur: *“İşte bu, Benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun, sizi O'nun yolundan ayıracak yollara uymayın.”*²⁷⁹ âyetini hayatının mihenk taşı yapan Müslüman, nefsi emmâreden uzak Allah ve Resûlü'nün belirlediği Sırât-ı müstakîm üzere yaşama gayret ve çabası içinde olmalıdır.

İnsanoğlu nasıl ki beden ve ruhtan müteşşekil ise, yaşamının idamesi için bireysel ve içinde yaşadığı çevre itibariyle de toplumsal bir misyonu vardır. Kur'an, çoğunlukla kişinin sorumluluğunun bireysel boyutlarına vurgu yapmakla beraber insanlarla olan ilişkisinden dolayı toplumsal sorumluluğa da dikkat çeker: *“Herkes günahı yalnız kendi aleyhine kazanır.”*²⁸⁰ âyetinin sorumluluğun bireyselliğini vurgulamaktadır. Birey olarak herkes ancak kendi günah ve vebalini yüklenir. Kötü toplumla birlikte hareket etmek veya topluma kötü bir ahlak ve alışkanlık kazandırma durumunda ise kişi, toplumsal boyutuyla sorumlu olur ve karşılığını alır.²⁸¹ *“Andolsun, onlar mutlaka kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber nice ağır yükleri yükleneceklerdir. Uydurmakta oldukları şeyden de kıyamet günü şüphesiz sorguya çekileceklerdir.”*²⁸² âyeti sorumluluğun toplumsal boyutunu arzetmiştir. Toplumsal boyutu dile getirilmekle beraber durum, ceza ve mükafât noktasında her insan kendi yapıp ettiklerinden mesuldür. Bunun için sorumluluk, şahsîlik kapsamında kalmaktadır. Yani insan, içinde yaşadığı toplumda mevcut konumu itibariyle bireysel olarak sorumlu olup bu doğrultuda hesabı verecektir. İnsanın

²⁷⁸ Draz, *İslam'ın İnsana Verdiği Değer*, 17.

²⁷⁹ En'âm, 6/153.

²⁸⁰ En'âm, 6/164.

²⁸¹ Ebû İshak İbrâhîm b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve i'rabuhu*, thk. Abdulcelil Şelbî, (Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988), 4/162.

²⁸² Ankebût, 29/13.

yaptıklarından toplumsal olarak sorumlu olması, içinde yaşadığı toplumun yanlış ve hatalarına tabi olmasından²⁸³ kaynaklanır.

Sorumluluğun şahsiliği hususunda toplum kapsamında insan, sadece cezaya değil aynı zamanda sevaba da ortaktır. İnsanın toplumsal sorumluluğunu vurgulayan hâdiste Hz. Peygamber, kişinin yaptıkları ve söylediklerinin kendisinden sonra dünya ve âhîret bağlayıcılığını dile getirmiştir: “Her kim İslâm’da güzel bir çığır açar, kendisinden sonra da bu çığır devam ederse, (o güzel işi) yapanların sevaplarından bir şey eksilmeksizin onu yerine getirenlerin sevabından bir benzeri de o çığır açana yazılır. Kim de İslâm’da kötü bir çığır açar ve kendisinden sonra da bu çığır devam ederse, onu yapanların günahlarından hiçbir şey eksilmeksizin o yolda yürüyenlerin günahlarının bir benzeri de (çığır açana) yazılır.”²⁸⁴ Bu hâdis, ferdi olarak işlenen bir amelin sevap ve ceza boyutunun, kendisinden sonraki insanları yani toplumu olumlu veya olumsuz etkilemesi hususundaki sorumluluk bağlamını arzeder. Bunun için İslâm, insanların işledikleri her amelin bireye ve topluma olan fayda veya zararına dikkat çekmiştir. Müslüman da bireysel ve sosyal ilişkilerde her zaman samimi ve ahlaki vizyonunu ortaya koyarak sorumluluk niteliğini yansıtmış olur.

Kur’an-ı Kerîm, insanın sorumluluğunu yerine getirirken sayı, büyüklük, küçüklük, az veya çokluğuna bakmadan samimiyetle ve hakkını vererek niteliğini göz önünde bulundurur. Birçok âyet, sorumluluğun nicelik değil nitelik itibarıyla bağlayıcı olduğunu arz eder.²⁸⁵ Çünkü Allah’ın hükmü ve kolaylığı dilemesi, bunu gerektirir.²⁸⁶ Kişi, sonuca varmaktan çok sonuca götüren süreçteki samimiyet, çaba ve gayretten mesuldur. Kişi, sorumluluğunu yerine getirirken bunu tahrif edecek veya sekteye uğratacak eğilimlere meyletmemesi gerekir. Bunu yaptığı zaman görevlerinin niteliğine zarar vermiş olur. Mes’uliyetini ifâ ederken niteliğini koruması, dik durması ve taviz vermemesi gerekir.

Asr Sûresi’nde hüsrandan istisna edilen dört insan arz edilir: İman edip salih amel işleyen, hakkı tavsiye eden ve bu sorumluluklarını nitelikli bir şekilde yerine getirirken musibet ve imtihanlara sabreden.²⁸⁷ Hakkı tavsiye ederken merhametten uzaklaşmamak ve adil olmak, Müslümanın sorumluluğunu yerine getirirken Allah’ın emirlerine itaatteki

²⁸³ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 3/444; el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzil*, 4/190.

²⁸⁴ Müslim, “*Bâbu’l-İlm*”, 15.

²⁸⁵ Bakara, 2/112; Hac, 22/37; A’râf, 7/29; Kehf, 18/110; Müzemmil, 73/8; Tevbe, 9/112.

²⁸⁶ Ebû Suûd, *İrşadu akli’s-selim*, 1/243.

²⁸⁷ Asr, 103/1-3.

niteliğini belirtir. İmam Şafi'nin Asr Sûresi'yle ilgili, üzerinde tefekkür etmeleri halinde bu kısa sûrenin insana yeterli olacağını²⁸⁸ söylediği rivâyet edilir. Çünkü insanın sorumluluğunda olan öz konuların bu sûrede toplamını görmek mümkündür.

2.1.5. Alanları

Peygamber ve ilahi kitapların gönderilmesinin sebebi, dünya hayatının bozulmasına neden olmuş insana sorumluluklarını hatırlatmak içindir. İnsan, zamanın geçmesiyle ilahi buyruklardan uzaklaşıp gayesinin dışına çıkabilmektedir. Bunun için insanın vazife, görev ve sorumluluklarının mâhiyetini vahiyle öğrenebilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın sorumluluklarının dile getirildiği âyetler mevcuttur. Kur'an'a bakıldığı zaman doğru yoldan sapan insanın ıslah olması ve sorumluluklarını öğrenip uygulaması ile ilgili uyarı öğütleri bulmak mümkündür.

İnsanın sorumlu olduğu alanlar tasnif edildiğinde başta Rabbine, kendine, ailesine ve topluma karşı sorumlu olduğu görülebilir. Kişinin Rabb'ine karşı sorumluluğunun başında onu tanınması, bilmesi ve ona iman etmesidir. Allah'a imanında samimi ve dürüst olması, sorumluluğunun niteliğidir. Allah'a karşı sorumluluk, insanın varlık olarak dünyaya gelmesinden önce başladığı *Kâlû belâ* âyetinde sabittir. İnsan, Allah'ın varlık ve birliğine şهادet getirerek dünya hayatında bu şهادetin sorumluluğunu yerine getireceğine dair söz vermiştir. Gücü yettiği kadar kulun Rabbine ibadetini yapması, Allah'ın kulları üzerindeki en büyük hakkıdır.

Allah'a iman peygambere imanı gerektirdiği için, insan peygambere karşı da sorumludur. Çünkü peygambere karşı sorumluluklar, Allah'a karşı sorumlulukların bir gereğidir. Bu peygamberi görüp görmemesi, sorumluluklarını yerine getirmesinde bir ölçü değildir. Hz. Mûsâ'ya iman edip ona itaât ederek sorumluluklarını ifâ eden İsrailoğulları, Fravun zûlmünden kurtulduktan sonra sorumluluklarını unutmuşlardır. Allah'ın ikram olarak verdiği yiyecekleri bırakıp değersiz bazı yiyecekleri istemeleri, Cumartesi yasağını çiğnemeleri, alçaklık ve yoksulluk damgaları yemelerine ve maymuna dönüşmelerine sebep olmuştur.²⁸⁹

²⁸⁸ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-vâsit*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1422 H), 3/2928.

²⁸⁹ Bk. Bakara, 2/61, 65.

Kur'ân-ı Kerîm, insanın kendine karşı sorumluluklarını yerine getirmemesi durumunda karşılaşacağı akibeti insana haber verir. Kur'an'ın kendi eliyle kendini tehlikeye atmaması ve kendisiyle birlikte ailesini yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruması²⁹⁰ hususundaki emri, sorumluluklarını yerine getirmeyerek nefesine ve çevresine zarar veren insana uyarıdır. Bu uyarı, manevi ve uhrevî olduğu kadar bedenle de ilgilidir. Çünkü İslâm'daki takva, Allah'a imandan sonra farz ve haramların oluşturduğu ilahi sistemin gereklerini, yapıp ettiklerini kontrol etmesidir. Bu hareketiyle insan, manevi olarak dünyevî ve uhrevî bağlayıcılığı olan sorumluluklarının gereklerini yapmış olur.

Enes b. Mâlik'in rivâyetiyle üç kişi, Hz. Peygamber'in ibadetini öğrendiğinde “Biz nerede Resûlullâh nerede? Muhakkak ki Allah, onun geçmiş ve gelecekte işlenmesi muhtemel olan günahlarına mağfîret etmiştir” diyerek azımsamışlardır. Biri ‘Ben geceleri daima namaz kılacağım’ dedi. İkincisi ‘Ben de her zaman oruç tutacağım’ dedi. Diğeri de ‘Ben de kadınlardan ayrı yaşayacağım, hiç evlenmeyeceğim.’ dedi. Bunu duyan Hz. Peygamber, onlara hitaben; “Şöyle şöyle söyleyen sizlersiniz değil mi? Dikkat edin, Vallahi sizin Allah'tan en çok korkanınız ve sakınanınız benim. Lakin ben hem oruç tutar hem de iftar ederim. Geceleri namaz kılarım uyurum da. Kadınlarla da evlenirim. Her kim benim sünnetimden yüz çevirse benden değildir.”²⁹¹ demiştir. Fazladan ibadet, gündüzleri hep oruç tutmak ve hiç evlenmemek gibi insanın bedeni üzerindeki sorumluluğu hatırlatma hususunda Hz. Peygamber, sahâbeyi uyarılmış ve kendini örnek göstermiştir. Hz Peygamberin “Şüphesiz bedenin senin üzerinde hakkı vardır.”²⁹² hâdisi, insanın bedeni üzerindeki sorumluluklarını hatırlatmada teyit etmektedir.

Toplumun en küçük sosyal kurumu olan aile, genel hatları ile ana-baba ve çocuklardan oluşur. Bu kurum, kadın-erkek arasındaki biyolojik alakadan daha çok oluşturduğu toplumun sağlıklı bir şekilde işlemesine katkıda bulunmaktır. Bunun için aileyi oluşturan bireylerin birbirlerine karşı hak ve sorumlulukları vardır. Hem aile kurumunu ayakta tutmak hem de erdemli bir toplum inşâsı için son derece önemli olan bireylerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını icra etmesi gerekir. Görev ve sorumlulukları yerine getirilmeyen aileler uzun ömürlü olamadığı gibi bu ailelerin

---

²⁹⁰ Bakara, 2/195; Tahrîm, 66/6.

²⁹¹ el-Buhârî, “*Nikâh*”, 1; Müslim, “*Nikâh*”, 5.

²⁹² el-Buhârî, “*Savm*”, 55, 57.

oluşturduğu toplumlarda uzun ömürlü olamazlar.²⁹³ Ailevi sorumlulukları; eşler arası, ana-babanın çocuklara karşı, çocukların ana-babaya karşı ve sıla-ı rahim kapsamında akrabalara karşı şeklinde tasnif etmek mümkündür. Kur'an, bütün bu konular hakkında insan ve toplum faydasına olmak üzere gerekli olan kural ve kaideleri biz insanlara sunmuştur.

İçinde yaşadığı toplumun ferdi olarak insanın topluma karşı vazife ve sorumlulukları vardır. İlahi emir-yasaklara uyarak iyi bir insan olup toplumun olumlu yapılanmasında katkıda bulunması ve örfi de olsa toplumsal kurallara uyarak toplumun fesadında bulunmaması, insanın topluma karşı sorumluluklarının başında gelir. İnsan, alış-veriş, komşuluk, ticaret, seyahat, hayat şekli ile insani ilişki ve diyaloglarında vahye dayalı olarak toplumun huzurunu temin etmekle mesuldür. İçinde yaşadığı çevre olarak hayvanat, nebatat ve haşerata zarar vermeme, insanın faydasına olmak üzere hizmetlerini sağlamak için çalışma, insanın tabiat ve çevresine karşı sorumluluk alanıdır. İnsanların isyan ve günahları, toprakta bereketin, gökte iklimin, toplumda huzur ve geçimin, tabiatta güzellik ve ihsanın kaybolmasına sebep olmuştur.²⁹⁴ “İnsanların kendi ellerinin kazandığı dolayısıyla, karada ve denizde fesad ortaya çıktı.”²⁹⁵ âyeti doğrultusunda yeryüzünde fesadın olmaması için çaba, insanın sorumluluğundadır. Toplumla beraber hareketi, insanlara hizmeti mihenk olarak görüp uygulaması, insanın toplumsal sorumluluğudur. Dolayısıyla insanın toplum boyutuyla bireye, topluma ve aileye karşı sorumlulukları mevcuttur.

Kulun Allah üzerindeki hakkı olarak, sorumlu tutulacağı hususları yapabilmeye güç, kudret ve irade sahibi olmasıdır. Bir günah işlemesi veya hata yapması halinde samimi tevbe etmesinin kabul edilmesi ve bağışlanmasıdır. “Eğer onlara azap edersen şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”²⁹⁶ âyeti, güç ve kudretiyle dilediğini yapma yetkinliğinde olan Allah, samimi tevbesi halinde insanı bağışlama hakkını ilahi kelamın zımında bulundurmaktadır.

---

²⁹³ Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, 162.

²⁹⁴ Muhammed Ali es-Sâbunî, *Safvetu't-Tefâsir*, (Beyrut: Dâru's-Sâbunî, 1997), 2/442.

²⁹⁵ Rûm, 30/41.

²⁹⁶ Mâide, 5/118.

İnsanın cansız varlıklara, bitkilere, çevreye ve hayvanlara karşı sorumlulukları, ekolojik dengeyi bozacak işlerden uzak durmasıdır. Çünkü insanın dışındaki herşey insan için yaşam destek sistemi olup insanın bu çevresine zarar vermemesi sorumlulukları kapsamındadır. Esasında insan, en başta iyi kul olma noktasındaki ölçüye dikkat göstermesi durumunda diğer sorumluluklarının da farkına varıp gereğini yapar. Yani tüm sorumluluklar ve bu husustaki samimiyet, insanın Allah'a karşı olan sorumluluklarını yerine getirebildiği kadardır.

Kişinin bulunduğu konum itibariyle sorumluluk alanları genişleyip daralarak esneklik kazanabilir. “Hepiniz çobansınız ve hepimiz güttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”²⁹⁷ hâdisi, herkesin sorumluluk alanına işaret ettiği gibi bu hususta kişiye göre alan daralması veya genişlemesinin olacağına vurgu yapar.

2.2. Kur’ân-ı Kerîm’de Zorluk ve Kolaylıkla İlgili Konular

Müslümanın hayatını Kur’ân-ı Kerîm doğrultusunda şekillendirmesi, bu hususta âhirete hazırlık yapması onun sorumluluğundadır. İnsan dâhil hiçbir varlık Kur’an’a müdahale edemediği gibi, bu kitap, ilahi koruma ve muhafazası altındadır. Dünya ve âhiretle ilgili bir konu değerlendireceği zaman, müslaman bunu Kur’ân-ı Kerîm’de araması onun mesuliyetindedir. İnsan sorumluluğuyla ilgili mesele ve konuların zorluk ve kolaylık mâhiyeti, Kur’ân-ı Kerîm’e arzedildiği zaman sağlıklı hükümler ve sonuçlar elde etmek mümkündür. Bu konular, nefî ve duygularla değil, Kur’an perspektifinden bakıldığı zaman doğru sonuçlara varılabilir. Bunun için zorluk ve kolaylık konuları, Kur’ân-ı Kerîm tahlilinden geçirilip ele alınması gerekir.

2.2.1. Zorluk ve Kolaylığa Dair Temel Meseleler

İnsan hayatında zorluk ve kolaylık mefhumu önemli bir konudur. İnsanın en büyük sorumluluğu olan kendini tanıması, anlamlandırması ve konumlandırabilmesi için zorluk ve kolaylık konularını iyi kavraması gerekir. Bunun için olay ve olguların zorluk ve kolaylık yönleri Kur’an penceresinden bakılarak iyi tahlil edilmesi gerekir.

---

²⁹⁷ el-Buhârî, “Cuma”, 10; Müslim, “İmâre”, 5.

2.2.1.1. Kur'an'a Göre 'Usr ve Yüsr'ün Sebep ve Gayesi

Dünya hayatı, normal seyrinde kolaylık üzerine bina edilmiştir. Fakat insanın emaneti yüklenme neticesinde halifelik ve imtihanı, bazı durumlarda zorluk ve darlığın olmasına sebeptir. Bu zorluklar, insan iradesiyle olduğu gibi insanın iradesinin dışında da olabilir. İnsan hayatının zorluk ve kolaylığı, iman ile başladığı söylenebilir. **فَسُبِّسَّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ** “Biz onu en kolay olana kolayca iletiriz.”²⁹⁸ Âyet, rahatlık ve mutluluk yolunu ifade etmek için “en kolay” anlamına gelen yüsrâ kelimesi kullanılmıştır.²⁹⁹ Küfür/inkârı, zorluğun başlangıcı olarak addetmek mümkündür. Yaratanını tanımayan veya yanlış tanıyan bir insanın zahir olarak hayatının ferahlık, mutluluk ve zenginlik içinde geçtiği görülse de âhîret-hesabı olmadığından hedefsiz, gayesiz ve anlamsızdır. **فَسُبِّسَّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ** “Biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”³⁰⁰ Gücüne ve elindekilere bel bağlayıp Allah’a karşı kendini ihtiyaçsız gören kişinin zora sokulmasında “en zor” anlamına gelen ‘usrâ kelimesi kullanılmıştır. Genellikle ayet, “Biz onu en zora hazırlarız” şeklinde anlaşılmıştır. Allah’ın kulunu zor olana hazırlaması, Allah ve Resûlü’nün gösterdiği yoldan çıkıp yanlışlarda ısrar etmesi, Allah’ın ondan hidayet ve yardımını çekmesi, onu kendi haline bırakmasıdır.³⁰¹ Bu ise insan için en büyük zorluk ve kolaylıklardan mahrum olmaktır. İnancı zayıf, yanlış veya tutarsız olduğundan âsi, âhîreti olmadığından ise zâlim olabilmektedir. Bütün bunlar, insan hayatındaki zorluğun başlangıç sebepleridir.

Kötülük, zina, iftira, içki, kumar ve hırsızlık gibi durumlar, zorluğun sebepleri olup birey ve toplumu ifsat etmeye yönelik davranışlardır. Bu davranışlar, yaşamı zorlaştırmakta ve toplumun huzurunu zedelemektedir. Terör, anarşi, fesat ve katl gibi durumların oluşmasına sebep olmaktadır. İslâm şeriatındaki bütün cezalar, işlenen suçların tekrar edilmemesi, aynı zor ve meşakkatli halin birey ve toplum nezdinde cereyan etmemesi içindir.

İnsan sorumlulukları açısından zorluk ve kolaylık ise, ilahi bir denge ve hayatın idamesi için gerekli olan bir mekânizmadır. Çünkü sorumluluk altındaki kişinin zorluk ve kolaylık durumlarını yaşamaması, sorumluluğunu edâ etmede tutarsızlıklara sebep

²⁹⁸ Leyl, 92/7.

²⁹⁹ Karaman vd, *Kur’ân Yolu*, 5/633-634.

³⁰⁰ Leyl, /9.

³⁰¹ Karaman, vd, *Kur’ân Yolu*, 5/634.

olabilir. Bunun için zorluk ve kolaylık, kişinin sorumluluk bilincine varması ve onu edâ etmesinde yardımcı bir rol oynar.

Kur'an, bütün insanların hayatında uygulanabilir kolaylık ve hoşgörüyü gözetir. Korku ve sevgi dengesini kurarak insanların bu dini hayatlarına tatbikini kolaylaştırmıştır. Zorluğun kendisine ağır geldiği insanoğlu "*Allah sizden yükümlülükleri hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.*"³⁰² âyetiyle Allah'ın bu dinin yaşanmasındaki kolaylığını arz eder. İnançtaki kolaylık, itikad ve amel hususunda ummî olan bir insanın dahi bu dine girişindeki kolaylıktır. Çünkü anlaşılması ve akla uygunluğuyla kolaydır. Eğer sadece bir millet veya zümre anlamış olsaydı, Kur'an'ın evrenselliğinden bahsedilemezdi.

İnsanlara İslâm dininin zorlukla anlatılmadığı, Hz. Peygamber'in insanlara söz ve davranışlarındaki kolaylığı âyet-i kerîme dile getirir. "*Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile.*"³⁰³ Şirkten kurtulup sorumluluklarının farkına varmaları, zorlu dünya ve âhîret hayatını kolaylaştırmaları için getirdiği delil ve ahlakının büyüklüğü ile Hz. Peygamber, onlara yumuşak davranmıştır.³⁰⁴ İnsanların İslâm'a davet edilmesinde hikmet, güzel öğüt, örnek hayat ve tatlı dil gibi imkânları sunmak, bu dinin kolaylığının işaret ve delilleridir.

Kur'an'ın özünde kişiye kolaylık vardır. İslâm dinine girişte nasıl ki baskı ve zorlama yoksa, bu dinin uygulanması ve yaşanmasında da mazeretlere dayalı olarak kolaylıklar vardır. Gaye, insan fitratına uygun bir dinin yaşanabilirliğidir. "*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin. O sizi seçti ve dinde üzerinize hiç bir güçlük yükledi.*"³⁰⁵ Âyette güçlüğü yükletilmediği hususu, Allah yolunda cihadın hemen arkasından gelmiş olması müfessirler tarafından cihat gibi mal ve can fedâkarlığı gerektiren konuda dahi Allah'ın zorluk dilemediği yorumu yapılırken tercih olan görüş, umûm bütün işlerde zorluğun irade edilmediğidir.³⁰⁶

---

³⁰² Nisâ, 4/28.

³⁰³ Âl-i İmran, 3/159.

³⁰⁴ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/482.

³⁰⁵ Hac, 22/78.

³⁰⁶ Ebû Muhammed Abdülhak İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitabi'l-azîz*, thk. Abdusselam Abdüşşâfi, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422 H), 4/135.

İnsanların mal, kuvvet, zenginlik, fakirlik gibi durumları, sosyal düzenin sağlanması ve Allah'ın emirlerine itaat eden ile asi olanı ayırt etmek için imtihan vesilesidir. Çünkü tüm insanlık aynı seviye ve derecede olsa iyi, kötü, itaat eden ve isyan edenin ayrışması imkânsız hale gelirdi. İnsanların ne durumda olduklarının tespiti için farklı millet ve ümmetler yapılmıştır. Tek millet veya ırk olmak insanın doğallığına aykırı olup meziyet ve huylar ile insanlar arası iletişim ve geçim sağlanamamış olacaktı. Zikredilenler, zorluk gibi görülse de aslında, birey ve toplum hayatının idamesi, sosyal dengenin sağlanması için Allah tarafından sağlanan kolaylıklardır.

Kur'an'ın kolaylıktaki hedeflerinden biri de toplumu ilgilendiren hususlarda topluma rahmet edip adaleti tesis etmesidir. Hırsızlık, zina, iffetli insana iftira, içki içme ve benzeri suçlarda cezalar, toplumun faydasına olmak üzere rahmettir. Bunların önüne geçilerek fitne, fesat ve çirkinliğin toplumda yaygınlaşması engellenmiş olur. İslâm'daki uygulanan kısas olayı sert ve acımasız olarak görülse de kısas misillemesiyle hem iki nefsi korumaya hem de toplumun huzurunu temin etmeye yönelik olduğu "*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.*"³⁰⁷ âyeti izah eder. Kısas cezasından gaye, birey ve topluma zulmederek hayatı zorlaştırmak değil, toplum içinde kin-öfkeyi yatıştırmak ve bu suçun yayılmasını engellemektir. Çünkü toplumu bozmaya yönelik olan adam öldürme gibi fitne olayları, suçu işleyenler kendisine misilleme yapılacağını bildiğinden geri adım atma durumunda olur. Onun için bu durumda hayat vardır.³⁰⁸

İslâm şeriatının ceza ve hükümlerdeki uygulama gayesi, suçlunun dünya ve âhiret hayatını zindana çevirerek zorlaştırmak değil, onun ve toplumun ıslahını temin etmek için kolaylaştırmaktır. "*De ki, "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü o, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*"³⁰⁹ âyeti bir yanlış yapılması veya bir günah işlenmesi durumunda kişinin nasıl bir ümit içinde olması gerektiği ve Allah'ın bağışlayıcılığını³¹⁰ arz eder. Allah, kullarının işlediği suç ve günahın içine saplanmasıyla dünya ve âhiret hayatının zorlaşmasını değil, af kapısıyla kolaylığı yaşamasını irade eder.

---

³⁰⁷ Bakara, 2/179.

³⁰⁸ İbn Kuteybe, *Garibu'l-Kur'ân*, 67.

³⁰⁹ Zümer, 39/53.

³¹⁰ Ebû's-Suûd, *İrşâdu'l-Aklil's-Selîm*, 7/259.

Sorumluluklar edâ edilirken Müslümanın samimiyet ve sevgiyle yapması, ümit edilen gayedir. Çünkü ikrah ve zorlama ile yapılan ibadetlerden mükellef olana hayır olmadığı gibi ilerleyen zamanlarda bıkkınlık ve usanç da verebilir. Hatta mükellefiyetlerinde ihmalkârlık yapıp sorumluluktan uzaklaşabilir. İnsanın mükellefiyetlerinin kendisine sevdirmesi, kendisine fayda sağlayacağı gibi devamlılığı ve huzuru da beraberinde getirir. “Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârcılığı, fasıklığı ve (İslâm’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir.”³¹¹ Allah, imanı müminlere sevdirep süslediğini; küfür, fık ve isyanı da hoş görmediğini arz etmiştir. İnsanın bireysel ve sosyal hayatında küfür, fık ve isyanı zorluk; imanı da huzur, ferahlık ve kolaylık olarak görmek mümkündür.

Dünyadaki insanın mevcudiyetinin gayesi Allah’a kulluktur. Bu sorumluluğu yerine getiren insan, dünya ve âhîret saadetini yakalamış, dünyaya gönderiliş gayesini edâ etmiş olur. Kolaylığın önemi, ibadetin sadece Allah’a münhasır olarak edâ edilmesinde tahakkuk eder. İns ve cinnin, ibadet için yaratılmış olması, kulluğun başkasına yapılması durumundaki zor duruma karşı sadece Allah’a yapılması halindeki kolaylığa işaret eder.

Din, insanların yaşamlarında uygulanabilirliği hususunda kolaylık üzerine bina edilmiştir. Allah, uygulayamayacağı bir sorumluluktan insanları mesul tutmaz. İnsanların hayatının kolay kılınması ve yaşanabilir olması için farklı millet ve kabilelere ayrılmıştır. Bu durum, hayatın kolaylığı içindir. Sosyal hayatta insanların renk, dil, ırk, makam ve mal gibi olgularla kendilerini sınıflandırıp hayatı zorlaştırabilmektedir. Buna karşılık en değerlinin O’na karşı gelmekten en çok sakınanın olduğu vurgulamasıyla Allah, dengeyi kurmuş ve insan için hayatı kolaylaştırmıştır.

İslâm dininde “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez”³¹² âyeti ve “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”³¹³ hâdisi doğrultusunda ‘usrun zıddı olan kolaylık anlamındaki *yüsr* tercih ve tavsiye edilmiştir. Kolaylığı tercih ve tavsiye, tembellik ve hantallık değildir. Kişinin dini uygulamalarında sabır ve iradesini ortaya koyma hususunda ‘azîmet’ terimini oluştururken; te’hir etme, takdim etme, bedel, fidye ve keffaret gibi uygulamalarla ifâ edilemeyen bir ibadetin

³¹¹ Hucurât, 49/7.

³¹² Bakara, 2/185.

³¹³ el-Buhârî, “Kitâbü’l-İlm”, 11.

muadil bir uygulama ile ‘*ruhsat*’ terimini oluşturmuştur. Yani, azîmet ‘*usrun* karşılığı iken ruhsat da *yüsr*un karşılığı denebilir.

Kur’an’da sıkça kullanılan ‘*usr* ve *yüsr* kavramları tek başlarına kullanıldıkları gibi ikisi arasındaki sıkı ilişkiden dolayı aynı âyette beraber kullanıldıkları da olmuştur. Temel anlamı zorluk olan ‘*usr* kavramı cahiliyye ve vahiy döneminde bu anlama yakın ve uzak anlamlarda kullanılmıştır. ‘*usrun* zıddı kolaylık olarak tanımlanan *yüsr* ise, ‘*usrun* bir tamamlayıcısı niteliğinde olup iki kavram, hayatın anlamlandırılmasında bir bütünlük arz etmektedir. Çünkü insan zorluk ve kolaylık arasında yaşamaktadır. Her ikisi de insan hayatında nimettir. ‘*Usr*/zorluk karşısında sabır ve metanet duygularını geliştiren insan, bunun karşılığı olarak hesapsız nimetlere mazhar olurken *yüsr*/kolaylıkta ise şükürün olması ve bunun karşılığında da şükredenlerin Allah tarafından mükâfatlandırılacağı müjdesi verilmiştir.

Allah tarafından mutlu olmanın yolları kendisine gösterilen insan, kurallara uyması durumunda dünya ve âhiret huzuruna varması pekâlâ mümkündür. Bu kurallardan biri, doğal ve dengeli bir hayatın gereği olarak insan hayatında zorluklara sabretmesi ve kolaylıklara da şükretmesidir. Zorluk anındaki davranışları ile kolaylık anındaki davranışları Allah’ın çizdiği sınırlar içinde olan fert ve toplum, zorluk anında sabrı ve kolaylık anında da şükürü yaşar.

2.2.1.2. Zorluk ve Kolaylığın İzâfiliği

İslâm’daki zorluk ve kolaylık, kişiye göre değişkenlik gösterip esnek olabilmektedir. Akil-baliğ, kadın-erkek, zengin-fakir, zaman-mekân, hasta-sağlıklı olup olmama gibi olgular, kişinin mesuliyetlerinin zorluk ve kolaylığında etken unsurlardır. Yani bir Müslümana zor gelebilen bir sorumluluk, başka bir Müslümana kolay gelebilmektedir. Birine kolay gelen durum da başkasına zor olabilmektedir.

Fıtrat gereği birbirinden farklı olan insanın dini emirler karşısındaki durumu da değişkendir. Her insanın akıl, zeka, ilim ve kapasitesine göre sorumluluğu olup gücü nispetinde bunları ifâ etmek durumundadır. Zengin zekâtı verebilirken fakirin zekât ve sadaka vermesi gücünün üstünde yükleneceği için bu durum ona zordur. Cihad ve Cuma namazı gibi durumlar erkek mesuliyetinde olurken bunları icra etmek kadınlar için zordur. Gücü yerinde olduğu için oruç tutma, hacca gitme ve ayakta namaz kılma gibi

ibadetleri yapabilmek genç için mümkün ve kolayken takati yetmeyen yaşlı veya ma'zur insan için zordur.

Dini yaşama hususunda izafi (kişiye göre) bir durumun olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü din, imkân dâhilinde yaşamak için vardır. Eğer yaşanamıyorsa o din, ilahi kaynaktan uzaklaşmıştır. Din; olay, durum, olgu, zaman, mekân ve kişilere göre yaşanabilmesi hususunda zora girilmesi halinde insanın tölerans ve tavizine fırsat vermeden imkân dâhilinde rahat bir itaat fırsatı verir.

Kur'ân-ı Kerîm'de حُرْمٌ ve أُحِلَّ lafızlarının geçtiği âyetlerde³¹⁴ önceki toplumlara helal olan bir durumun sonraki topluma haram kılındığı, haram kılınan bir olayın da sonradan helal kılındığı hükmüne varılabilir. Bu durum, şâri' olan Allah tarafından hükümlerin toplumların yapısına göre değişken ve esnek tutulduğu, izafi olarak kurallar konulduğu kanaâti hâsıl olur. *“Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yüklerini ve zincirlerini atar.”*³¹⁵ Bir kavmin üzerindeki ağırlıkların kaldırılıp zincirlerinin çözülmesi, başka bir kavmin lehine dönüştürülmüştür. *“Yahudilere tırnaklı hayvanların hepsini haram kıldık. Sığır ve koyunların ise, sırtlarında veya bağırsaklarında bulunanlar, ya da kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını (yine) onlara haram kıldık. İşte böyle, azgınlıkları sebebiyle onları cezalandırdık. Biz elbette doğru söyleyenleriz.”*³¹⁶ Esasen, haram olmayan bu nimetler, Yahudilerin isyan ve azgınlıkları neticesinde birçok temiz rızıktan mahrum edilmişlerdir. Tırnaklı hayvanlar kapsamına girmediği halde bazı hayvanların iç yağlarının haram kılındığı âyet metninden anlaşılmaktadır. Bu iç yağın Hz. Peygamber ümmetine helal kılınması, ilahi buyrukların kişiler için bireysel olduğu kadar kavim-milletler için de toplumsal olduğu kanaatine varılabilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in savaş ve barış anındaki zorluk ve kolaylık durumları da izafidir. Zorluk anında sabır ve tahammülü emir ve tavsiye eden Kur'an, imkânların elvermesi halinde de gereken çalışmayı Müslümanlara emreder. Mekke döneminde muktedir olamadıkları için Müslümanlar, sabır göstermişlerdir. Hudeybiye Antlaşmasında birçok karar, Müslümanların aleyhine olsa da buna tahammül etmişlerdir. Fakat Müslümanların

³¹⁴ Bakara, 2/173, 187, 275; Âl-i İmrân, 3/50; Nisâ, 4/23, 160; Mâide, 5/4-5, 96; En'âm, 6/119, 150; Nahl, 16/118; Nûr, 24/3; Hac, 22/30; Tahrîm, 66/1.

³¹⁵ A'râf, 7/157.

³¹⁶ En'âm, 6/146.

güç ve kuvvetleri yerindeyken kâfirlerin barış çağrılarının Müslümanların lehine olamayacağı muhakkaktır. İktidar olamadığı zamanlarda Müslümanların istikbali açısından bazı zorlu şartlara muvakkaten tahammül gerekebilir. Hudeybiye Antlaşması, ağır şartlarda kabul edilme tahammülü gösterilmiştir. Antlaşma metninde geçen ibareler, erkekleri kapsadığı için kâfirlerden Müslümanlara sığınan imanlı kadınların iade edilmemesi emredilmiştir. *“Ey iman edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin.”*³¹⁷ Yani, Müslümanın sorumluluğu izafi bir esnekliktedir. Yeri geldiği zaman sabır ve tahammül göstermesi gerektiği gibi yeri geldiği zaman da zorluklara karşı çetin ve kararlılığını sergilemelidir.

Kur’ân-ı Kerîm’deki uygulamaların kişiye göre (izafi) olabilmesi, bu dinin ilahi kaynaklı ve insan fitratına en uygun din olduğunun ispatıdır. Çünkü fitratı ve bünyesi birbirinden farklı olan insanların aynı uygulamalardan sorumlu tutulması, zorluk ve meşakkati getirir. Kişinin sorumluluğunda olan vecibeleri yerine getirmeye çalışırken arızî bir durumun meydana gelmesi halinde takatı ve gücü yetmiyorsa bunun bir alt uygulamasını yapmaya çalışır.

2.2.1.3. Zorluk ve Kolaylıkta Risk Faktörleri

Zorluk ve kolaylık konularıyla bağlantılı risk faktörü vardır. İnsan tabiatı, kolaylık ve rahata meyillidir. Zor olan olay ve durumlardan geri durabilirken buna karşılık kolaylık ve rahatlığı tercih etmesi de imkân dâhilindedir. Bu, özellikle dini bağlamda kişinin samimiyet ve ihlas mefhumuyla ilgilidir. İnsan, iman samimiyeti ve ihlası nisbetinde sabır, metanet, tahammül ve tevekkülde bulunarak zorluklara karşı azmini ortaya koyar ve bu hususta sebatını gösterir.

Ferahlık ve rahatlık döneminde her insan öne atılabilir ve fedâkârlıklarda bulunabilir. Çünkü bu dönemde kaybedeceği riskli bir durum söz konusu değildir. Rahatlıkta fedâkâr davranan insanların sıkıntı, meşakkat ve zorlu dönemlerde döküldüğü ve zorluğa gelemedikleri görülebilir. Zahmet, zorluk ve can tehlikesinin olduğu savaşlarda insanların geri durdukları ve savaşa gitmedikleri Bedir savaşından müşahade edilebilir. Yarıyolda 300 münafığın türlü bahanelerle ordudan ayrıлып geri dönmesi bunun

³¹⁷ Mumtehine, 60/10. Bk. Muhammed, 47/35.

en açık örneğidir. İman zaafiyeti olarak ortaya çıkan bu durumdakilerin ganimetin elde edileceği savaşta ise öne atıldıkları³¹⁸ tarihen sabittir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kolaylık ve zorluk, kişinin dini samimiyet ve ihlasına göre şekillenir. Teslimiyetinde samimi ve ihlaslı olan birine Allah emirleri kolay olabilirken inanmayan ve samimi olmayan için de zor olabilir. Namaz, oruç, zekât gibi ibadet ve emirler, inanan mümin kolay bir şekilde yapabilirken inanmayan veya tembel olana zor gelebilmektedir. Dolayısıyla Kur'an'da zorluk ve kolaylık vardır demekten ziyade kişiye göre aynı emir, birine kolay olabilmekte, başka diğerine de zor gelebilmektedir. Kur'an'ın zorluğu olmayıp kişinin durum ve şekline göre değişkenlik gösterebilmektedir. Kur'an'ın emir ve yasaklarının yerine getirilmesi durumunda sorumluluğunu ifâ ettiğinden dolayı, kişi mutlu ve huzurlu olabilirken şeytanın emir ve yasaklarına itaat eden kişi de dünya ve âhiretini karartıp zorlaştırabilmektedir.

2.2.1.4. Kur'an'da Zorluk-Kolaylık Dengesi

İnsan fitratının gereği ve hayatın anlam kazanabilmesi, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edilebilmesi için Allah tarafından birçok emir ve yasaklar arz olunmuştur. Bu emir ve yasaklar; Allah'ın dışındaki ilahları ret, bir tek Allah'a teslimiyet, peygamber, kitap, âhiret, hesap, cennet, cehennem vb. temel unsurlar olduğu gibi Allah'a teslimiyetin nişanesi olarak ibâdât ve muâmelât gibi tamamlayıcı unsurlar da mevcuttur. Tevhîd, iman, âhiret vb. gibi temel unsurlar, kilit ve başlangıç noktası olması hasebiyle kişinin yapamayacağı emir-yasaklar değildir. Bu hususta taviz yoktur. Fakat tamamlayıcı unsurlar, kişinin yaş, kadın-erkek, seferî-mukim, hasta-sağlıklı, zengin-fakir vb. gibi durumlara göre sorumlu olup olmama hali ortaya çıkar. Bu hususta Kur'an, kişinin güç ve takatine göre onu sorumlu tutar. İnsanın fitrî ve takati nispetinde sorumlu tutulduğu bu durumlar kişiye zor olabileceği gibi kolay da gelebilir.

Zorluk ve kolaylık durumları, insanların hayatlarındaki dengeyi sağlayabilme unsurlarıdır. Hayatın tamamen kolay olması halinde insanın sorumluluğunu unutarak nankör olması, kibirlenmesi ve diğer varlıkların değer-kıymetini bilmemesi, kendini yalnızlaştırıp hayatını zindan etmesi demektir. Sadece zorlukları görmesi ise sıkıntı ve karamsarlık, hayatın felç olması, çalışma ve gayreti bırakması, ruh halinin bozulması

---

³¹⁸ Muhammed Hamidullah-Casım Avcı, "Uhud Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/55.

demektir. Dolayısıyla insan hayatındaki zorluk ve kolaylık unsurları birer nimet olup ikisi arasında bir karamsarlık ve bocalamaya girmeden Allah ve Peygamberin istediği doğrultuda yaşayarak hayatın dengesini sağlamak mümkündür.

Zorluk ve kolaylık, insanın yaşam dengesini sağlayan havf ve recâ ile ilişkisi kurulabilir. Biri, diğerini gerektiren iki manevi hâldir. Havf ile recâ, birbirinin zıddı olan iki kavram değildir.³¹⁹ Fakat havf, insan ruh ve psikolojisine ağır gelip zor ve meşakkatli bir hale sebep olabilir. Recâ ise ümit anlamıyla kolaylığı temsil ettiği söylenebilir.

Kur'an, gayri müslimlerden ehli kitap olanların dini yaşamlarında dengeli olmaları hususunda uyarılarda bulunur, ifrat ve tefrit sınırlarına uymalarını emreder. Çünkü dini yaşamdaki bu dengesizlik, o dini uygulanamaz zorluk boyutuna getirebilir. Hıristiyanlık ve Yahudiliğin tahrif olmasının temelinde, bu din mensuplarının zorlukları kolaylaştırıp devamlı hale getirmeleri veya kolaylıkları zorlaştırması vardır. Hıristiyanlar, saf ve berrak olma kolaylığında olan tevhid inancını vaftiz, günah çıkarma, ruhbanlık ve teslis inancı vb. gibi değerlerle zorlaştırmışlardır. Yahudiler de Üzeyir'le ilgili,³²⁰ tefritte bulunarak tevhid inancını zorlaştırmışlardır. Cahiliyye toplumunda müşrikler ise haram ayların değiştirilmesi hususundaki uygulamaları³²¹ ile Hz. İbrahim'e dayanan hac menasikine zarar vermişlerdir.

Kur'an'ın bütün emir ve yasaklarında ilahi bir denge mevcuttur. Vahyin bir defa değil, 23 yıl gibi bir zaman zarfında nazil olması, Kur'an'ın insan hayatına tatbiki hususundaki dengeyi izah eder. Ayrıca, emir ve yasakların, kişiye, duruma, yer ve zamana göre değişebilmesi Kur'an'ın zorluk-kolaylık dengesini esnek tuttuğuna işarettir. Çünkü iman ve bağlayıcı olan konularda esneklik olmazken kişinin takatine göre muamelat konularında zorluklar karşısında kolaylıklar sağlanabilmiştir.

Allah ve Resûlüne iman, emirlerine uymayı ve yasaklarından uzak durmayı gerektirir. Kur'an, ifrat ve tefritte bulunmamaları gerektiğini dile getirir: “ *Eğer onları sizden isteyip de sizi zorlasaydı, cimrilik ederiniz, o da kinlerinizi ortaya çıkarırdı.* ”³²²

³¹⁹ Süleyman Uludağ, “Recâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/502.

³²⁰ Muciruddin Abdurrahmân Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Nûreddin Talib, (Riyad: Dâru'n-Nevadir, 2009), 2/235.

³²¹ Nesî: Cahiliyye döneminde hac aylarının istedikleri bir mevsime ayarlanması için kameri takvimin şemsi takvime uyarlanması şeklinde takvime yapılan müdahaledir. Kur'an, bunu yasaklamıştır. (Bk. Tevbe, 9/37).

³²² Muhammed, 47/37.

Bu durum, Şu kanaati de beraberinde getirir; ilahi emirlerdeki ifrat, kulların bu emirleri yerine getirmede tefrite dœŐmelerine sebep olur. Kur’ân-ı Kerîm’de, inancında insanların gücünün yetebileceği sorumluluklar ve uygulayabileceği emir ve yasaklar vardır. Bakara sûresinde geœen “*Bize gücümüzün yetmediği Şeyleri yükleme!*”³²³ duâ ibaresi, kişinin mükellefiyetteki sorumluluklarını yapıp yapamama noktasında Rabbinden istekte bulunmasıdır.

Allah ve Resûlüne teslim olmanın ve bunu takiben Mekke eziyetlerinin devam ettiği bir zamanda cihat, dönemin Müslümanlarına zor ve ağırdır. Medine döneminde bunun farz kılınması, güçleri yetmediği için sorumlu olmadıkları bir durumun sonradan onlara farz kılınması ile sorumluluklarının artıp genişlemesine örnek verilebilir. “*Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir Şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir Şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*”³²⁴ Toprak ve ganimet kazanma gibi dünyevî beklentiler neticesinde olması halinde savaşın, can ve mal kaybına sebep olduğu bir hakikattir. Buradaki can ve mal kaybı insanın hoşuna gitmeyebilir. Âyetin ‘*hoşunuza gitmediği halde*’ kısmı bunu ifade eder. Fakat Allah yolunda yapılan savaşın dünya ve âhirette bir kazanç olduğunu Kur’ân-ı Kerîm beyan eder. Âyetin ‘*Bir Şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir Şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz.*’ kısmı da sorumluluğunun bilincinde olan bir Müslümanın Allah yolunda yaptığı can ve mal fedâkârlılığının neticesini ifade eder. Gündelik dünyevî işlerle meŐgul olma rahatlık ve kolaylığını yaşayan Müslüman, sonra can ve malı fedâ etmeyi gerektiren sorumluluk görevini ifâ eder.

Peygamberler, insanların görüp örnek alabileceği kendi cinslerinden ve kavimlerinden olmaları gerektiği kaçınılmaz bir hakikattir. Çünkü insan; melek, cin veya başka bir varlığı cinsi itibariyle örnek alamazdı. Dünya ve âhiret saadetini sağlamaya çalışan dini, insan dışı bir varlıkla yaŐayamaz ve sorumluluklarını ifâ edemezdi. Bu hususta peygamberlerin, özellikle Hz. Peygamber’in Allah’tan sonra dini bağlayıcılığı açıktır. Hz. Peygamber’in vahiy haricinde bireysel ve sosyal hayatla ilgili tavsiye ve önerileri³²⁵ din hükmünde olmayıp dini hususlarda ise söyleyip yaptıkları bağlayıcıdır.

---

³²³ Bakara, 2/286.

³²⁴ Bakara, 2/216.

³²⁵ Hz. Peygamber, aŐılama yapan bir topluluğa uğrayıp onlara “Siz bunu yapmamıŐ olsanız da (hurma olur!” buyurdu. (O sene) hurmalar koruk çıkardılar (iyi bir verim alınamadı.). Hz. Peygamber, (neden

Fakat “*Deki: Allah’a ve Resûlüne itaat edin*”³²⁶ ve “*Kim Resûle itaat ederse Allah’a itaat etmiş olur.*”³²⁷ âyetleri doğrultusunda Allah’tan sonra Hz. Peygamber’in din hususunda bağlayıcılığı malumdur. Hata veya yanlış yapması durumunda ilahi uyarı ile karşılaşmıştır. Buna dayalı olarak, Allah ile insanlar arasında aracı olan Hz. Peygamber, Cebrail ile irtibatında ilahî, insanlarla irtibatında ise insanî boyutu ön plana çıkar. Allah’tan aldığı buyrukları, içinde yaşadığı topluma örnek hükmündedir. Bu yaşantısı, bir insanın dini yaşamadaki minimum seviyedir. Çünkü iki işle muhayyer bırakılması hususunda her zaman kolayı tercih etmiştir.³²⁸

Hz. Peygamber, gerek sözleri olan hâdis ve gerek yaşantısı olan sünnetiyle Kur’ân-ı Kerîm’in pratikliği ve yaşanabilirliği hususunda örnek teşkil eder. Özellikle kişiye zor gelebilecek ibadet vs. gibi konularda yaşantısıyla Kur’an’ın zorluk ve kolaylık dengesini ümmete yansıtmıştır. İlahî kurallar, insan fitratına uygun olması gereği, uygulanabilir noktasında kolaydır. “Din kolaylıktır.”³²⁹ “Dinin en hayırlı olanı en kolay olanıdır.”³³⁰ hâdisleriyle Allah’ın bu dini insan fitratına uygun kolaylık esası üzerine bina ettiğini ve zorluğun bu dinin temelinde olmadığı hükmüne varmak mümkündür.

Sorumluluğunu unutan insan, inen vahyi de zor ve meşakkatli görebilir. Çünkü vahiy dışı bir hayatı ya atalarından almış ya da kendisi benimseyip özümsemiştir. Önce vahyi kabullenme hususunda zorlanabilir. Sonra da kabullendiği vahyi uygulamada samimiyet ve ihlas durumuna göre nefsinin zor durumda bırakabilir. Kişinin ihlasına göre Kur’an, zorlaşır veya kolaylaşır. Çünkü iman ve ihlası sağlam temel üzerine bina etmeyen için namaz kılmak, zekât vermek, iyilik yapıp kötülükten sakındırmak vb. zor ve meşakkatlidir. Bu hususta Hz. Peygamber’in uyarısı olmuştur: “Şüphesiz ki bu din kolaylıktır. Her kim, kolay olan bu dini zorlaştırırsa altında kalır. Onun için orta bir yol tutun ve dini en uygun bir biçimde uygulayın.”³³¹

---

sonra) onlara (tekrar) uğradı ve “Hurmalarınız ne durumdadır.” diye sordu. Onlar da “Şöyle şöyle buyurmuştunuz, (bizde öyle yaptık ve sonuç böyle oldu.)” dediler. (Bunun üzerine Resûlullâh): “Siz dünyanın işini daha iyi bilirsiniz.” dedi. (Bk. Müslim, “*Fedail*”, 141).

³²⁶ Âl-i İmran, 3/32.

³²⁷ Nisâ, 4/80.

³²⁸ Aîşe şöyle diyor: “Yüce peygamber, biri daha kolay, biri daha zor iki seçenekle karşılaştığında, mutlaka kolay olanı seçerdi.” (Bk. el-Buhârî, “*Menakıb*”, 23, “*Edeb*”, 80. Müslim, “*Fedail*”, 77-78).

³²⁹ el-Buhârî, “*İman*”, 30; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen-ü'l-Kübrâ*, thk. Abdulfettah Ebû'l-Gudde, (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtu'l-İslamiyye, 1986), “*İman*”, 28.

³³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/479.

³³¹ el-Buhârî, “*İman*”, 29.

Allah, tüm insanları bağlayıcı olan kural ve kaideleri, Hz. Peygamber'e bırakmamıştır. İnsanî duygu ve düşüncelerle donanımlı olan peygamberlerin helal olan bazı durumları kendi yanlarından haram yapabilir. Bu, ümmeti de bağlayacağı için herkes tarafından uygulanması zor ve meşakkatli olabilir. Hanımlarının kendisine helal olduğu bir durumda Hz. Peygamber, onlara kırgınlığın yansıması olarak sırf onları memnun etmek için helal dairesinde olanı kendine haram kılmıştır. Her zaman Allah kontrolü ve denetiminde olan peygamberin örneklik vasfıyla bunun ümmet içinde istenmeyen farklı boyutlara gelmemesi için *“Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”*³³² âyetiyle Allah, peygamberi uyarmıştır. Kur'an, Hz. Peygamber'in sosyal hayatındaki örneğine de müdahale ederek sünnet kapsamında İslâm'ın yaşanabilirliğini ortaya koymuştur. Zorluk ve kolaylık dengesini kurmuştur.

2.2.1.5. Zorluk ve Kolaylıkta Tevekkül Anlayışı

Kul olarak yaratılan insanın ahlaki, manevi, sosyal ve ontolojik olarak Allah'a güvenmesi ve dayanması gerekir. Kulluk, Allah'a güvenme ve dayanmayı, yani tevekkülü gerektirir. Tevekkül ve kulluk, birbirini tamamlayan manevi ve ahlaki tecrübelerdir. İnsanın Allah'ı vekil, yani güvenilen yeğane otorite olarak kabul etmesi, akîl, manevi ve sosyal açılardan olgunlaşmasını ve gelişmesini sağlar. Akıl ve kalbin Allah'a tevekkülü, işlevsel bir şekilde çalışmasını temin eder. Tevhid, insanın insana kulluğunu reddettiği gibi, insanın insana tevekkülünü de reddeder.

Tevekkül, insanın bir çaba sarfetmeden her şeyi Allah'a bırakması ve her şeyi ondan beklemesi anlamında değildir. Esasında tevekkül, sorumlu olan insanın ancak çalıştığı ölçüde karşılık bulması ve almasıdır. Hakkıyla ifâ edilen bir tevekkül, kişinin tasarruf sorumluluğunun kendisinde olduğunu ve her işte Allah'a güvenmesi gerektiğini kapsar. Hayatında farklı zorluk, meşakkat ve sıkıntılarla karşılaşabilen insan, sığınılacak yeğane mutlak gücün Allah olduğunu bilmek, inanmak ve bu doğrultuda uygulamak durumundadır. Tevekkül, öğrenilmiş çaresizliği reddederek insanı güçlendiren, çalıştıran ve geliştirmesini kapsayan bir tevhid tecrübesidir. İnsanın zorluk ve meşakkatler

---

³³² Tahrîm, 66/1.

esnasında kolay bir şekilde vazgeçmesine engel olur. Peygamberler ve onların yolunda gidenler, tevhid mesajını kararlı ve tevekküllü bir çalışma ile iletmişlerdir.

Zor ve meşakkatli durumlar ile kişinin üstüne düştüğünü yaptıktan sonra tevekkülün yapılması gerekir. *“Allah’ın rahmeti sayesinde onlara karşı yumuşak oldun. Şayet kaba, katı kalpli biri olsaydın etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onlar için bağışlanma dile, işlerinde onlarla istişare et. (Bir konuda) karar verdiğin zaman Allah’a tevekkül et. (Ve onu uygula. Çünkü) Allah, tevekkül edenleri sever.”*³³³ Kaba ve katı kalpli olmadan yumuşak davranmak, affedici olup bağışlama dilemek, sabrı ve metaneti gerektiren zor ve meşakkatli durumlardır. Bunlar yapıldıktan sonra tevekkül etmek ve sonucu Allah’a bırakmaktır. Çünkü müminler yalnızca Allah’a tevekkül ederler.³³⁴ Kur’an-ı Kerim, Hz. Peygamber’in tebliğine rağmen müşriklerin imandan yüz çevirmeleri gibi zor bir durumda, kendisine Allah’a tevekkül etmesi tavsiyesinde bulunur.³³⁵ Birçok peygamberin ümmetiyle ilgili olan zor durumlarda Allah, tevekkülü emreder.³³⁶ Buna karşılık Kur’an-ı Kerim, inanarak Allah’a sığınanların üzerinde şeytanın etkisinin bulunmadığı,³³⁷ Allah’a sığınanlar için başka bir sığınağa ihtiyaç kalmayacağı³³⁸ ve tevekkül edenlere Allah’ın ona kâfi geleceği gibi kolaylıkları arz eder. Allah’ın tevekkül edenleri sevdiğini³³⁹ belirtmesi, ehli iman için bir kolaylık olarak sayılabilirken doğal olarak tevekkül etmeyenleri de sevmediği zorluğunu hüküm olarak çıkarmak mümkündür.

Tevekkül, iman ile teslimiyet arasında önemli bir basamaktır. Bunun için Bediuzzaman, “İman tevhidi, tevhid teslimi, teslim tevekkülü, tevekkül saadet-i dâireyi iktiza ettiği”³⁴⁰ belirtir. Tevekkül, iman gereği olduğuna göre nefse zor gelen iman etmenin yükümlülüklerini bir cihetle yüklenmektir. Bu da nefsin hoşuna gelmeyen imanda direten inada karşı bir zorluk olarak kabul edilebilir. Nefis imanı istemez. İman ise tevekkülü gerektirir. Kişi iman ile teslimiyet arasında zorlanır.

---

³³³ Âl-i İmran, 3/159.

³³⁴ Bk. Âl-i İmran, 3/122; A’râf, 7/89.

³³⁵ Tevbe, 9/129.

³³⁶ Bk. Yûnus, 10/71; Hûd, 11/56, 88; Yûsuf, 12/67.

³³⁷ Nahl, 16/99.

³³⁸ Talâk, 65/3.

³³⁹ Âl-i İmrân, 3/159.

³⁴⁰ Bediuzzaman Said Nursî, *Külliyat, Sözlür*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1992), 314.

Tevekkül, sebepler dünyasında neticeyi Allah'tan beklemektir. Gerçek tesirin ve müsebbibu'l-esbâb olan Allah'ın kudretiyle olduğuna inanmaktır. Ancak imtihan gereği sebepler dünyasında çok süslü, şatafatlı ve cazibedâr fitnesiyle akılları çelen, çekim alanıyla sebepleri aşarak sonucu tevekkül ile Allah'a vermek, insan nefsi açısından zor bir durumdur. Tevekkülün zorluğu, insan karakteri açısından tevekkülün gerçek mâhiyetiyle anlaşılmasından kaynaklanır. Sebeplere müracaattan yüz çevirerek kişiyi tembelliğe iter. Hakkıyla anlaşılmadığında tevekkül, tembellik ve pasifliğe sebep olur. Bu durumlar insan hayatının mânen ve ruhen zorlaşmasıdır. Bediuzzaman, "Tevekkül et. Tâ bütün kâinatın dilenciliğinden ve her hâdisenin karşısında titremekten ve hodfuruşluktan³⁴¹ ve maskaralıktan ve şekâvet-i uhreviyeden ve tazyikât-ı dünyeviye hapsinden kurtulasın."³⁴² sözleriyle tevekkül edenin yaşadığı kolaylığı ifade etmektedir.

Zayıf yaratılan insanın üzerindeki sorumluluk yük ve zorluğunu alan en büyük yardım tevekküldür. Kulun güçsüzlüğüne güç katan, yokluğunu varlığa çeviren, acz ve fakrını ilahi makamda mühim bir şefaatçi yapar. "Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz, sabah aç gidip akşam tok dönen kuşlar gibi rızka kavuşurdunuz."³⁴³ hâdisi, insanın hakkıyla tevekkülde bulunması durumunda Allah'ın kendisine bahşedeceği lütuf ve kolaylığı arzeder.

2.2.1.6. Tebliğde Zorluk ve Kolaylık Durumu

Tebliğ, peygamberlerde bulunması gereken vâcib sıfatlardan biridir. Peygamberlerin vahiy yoluyla Allah'tan gelen ilahi hükümlerin hiçbirini eksiltmeden, gizlemeden ve herhangi bir ziyade yapmadan insanlara bildirmesidir.³⁴⁴ Peygamberlerin aldıkları vahiy karşısında gizleme, nakletmeme ve susma gibi bir tercihe sahip değillerdir. "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun."³⁴⁵ âyeti, tebliğ vazifesinin ciddiyetini ortaya koyduğu gibi bu işin peygamberler açısından sorumluluğunu da izah eder. Bu görev sadece Hz. Peygamber'e değil, öncesindeki tüm peygamberleri istisnasız kapsayan bir vazifedir. Çünkü peygamberlerin gönderilmesinin gayesi, sorumluluk bilincini

³⁴¹ Hodfuruş: Kendini beğenerek satmaya çalışan, övünen.

³⁴² Bediuzzaman, *Sözler*, 315.

³⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/332.

³⁴⁴ Mehmet Boynukalın, "Tebliğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/218.

³⁴⁵ Mâide, 5/67.

kaybederek bozulmuş olan insanları ilahi buyruklarla uyarıp onları *iyi insan* yapmaktır. Hz Sâlih, Şuayb, Hûd, İbrâhim³⁴⁶ ve diğer tüm peygamberler bu vazifeyi ifâ etmişlerdir.

Soyut ve ruhban bir din olmayan İslâm'ın tebliğ görevi, mevcut alışlagelen yaşamın değişmesi, baba ve atalardan sürdürülegelen alışkanlıkların terkine dayalı, tevhîd akidesi üzerine kurulu olduğundan bu görev ifâ edilirken birçok zorluklar da yaşanmıştır. Bu zorluklardan hor ve hakir görülme, işkence, taşlama, zindan hayatı, sürgün, öldürülme vb. gibi sıralamak mümkündür. Hz. İbrahim'in ateşe atılması, Hz. Nûh'un tebliğ görevinde oğluyla imtihan olması, Hz. Peygamber'in işkence, zulüm ve boykotu yaşaması gibi zorluklar, peygamberlerin tebliğ vazifesini yerine getirmede engel olmamıştır. Görev ve sorumluluklarını icra etmişlerdir.

Bu zorlukları yaşamış olmakla beraber peygamberler; sabır, metanet ve azimleri neticesinde ferahlığa kavuşmuş, zorluklardan sonra kolaylıkları da yaşamışlardır. Öncelikle, tebliğ vazifesinin sonuç ve hesabının Allah'a bırakılması, güzel geçim ve Rahmân'ın sevgisini kazanma, hicret, fetih ve iktidar zorluklarına karşılık Allah'ın kullarına lutfettiği nimetler olarak sıralanabilir. Hz. Âdem'in tevbesinin kabulü, Hz. Nûh'un inananlarla birlikte kurtulması, Hz. Yûsuf'un ülkeye vezir olması ve Hz. Peygamber'in Medine iktidarı, peygamberlerin tebliğ görevleri sürecinde zorluklardan sonra kolaylığı yaşamalarına örnek olarak gösterilebilir.

Müslümanlar için örnek olan Hz. Peygamber'in tebliğ görevi, vefatıyla bitmemiş, yolunda gidenler tarafından aynı vazife devam etmiştir. Tevhit inancı, insanların kurulu batıl düzenini sarstığından tüm zamanlarda insanların olumsuz tepkiler vermesine ve peygamberin yolunda yürüyen tebliğci ve davetçilerin de zorlukları yaşamasına sebep olmuştur. Bu zorluklar; dışlanma, alaya alınma, kabul edilmeme, aile ve mevcut devlet baskısı sayılabilir. Fakat gerek üzerine düşen tebliğ sorumluluğunu yerine getirmek olsun gerekse tebliğinin kabul edilmesi olsun kişi, nihâyetinde uhrevî sorumluluk bağlayıcılığını yerine getirmenin kalbî ferahlık ve kolaylığını yaşıyordur.

2.2.1.7. Zorlukları Kolaylaştırma Sebep ve Şekilleri

İnsanın sorumluluklarını yerine getirirken karşılaşılabileceği zorlukların kolaylaştırılması hususu ilahî hikmet ve insanın zaâfiyetinin bir gereğidir. Çünkü zorluk

³⁴⁶ A'raf, 7/23, 46, 79, 93; Enbiyâ, 21, 68.

ve sıkıntı ile yaratılmış, imtihana tabi olan insanın meşakkati yaşayacağı, tahammül sınırlarının zorlanacağı aşikardır. Bu zorluklar karşısında insan için zorluklara karşı kolaylık penceresinin açılması ihtiyacını hâsıl etmektedir.

Bireysel ve toplumsal farklılıklar, uygulamalardaki kolaylaştırmanın sebep ve temelini oluşturur. İnsanların hayatlarına tatbiki ve yaşanabilirliği hususunda kolaylık üzerine bina edilen Kur'ân-ı Kerîm'deki amel ve uygulamaların bazı zorlukları kolaylaştırıp hafifletmesi, nass, icmâ ve kıyasa dayanır. Hepsinin bir dayanağı mevcuttur. Bu zorluklar karşısındaki kolaylaştırmalar, keyfi uygulamalar üzerine bina edilmeyip izafi olarak kişi, durum ve zamana göre değişebilir.

Cinsiyet, yaş, maddi varlık, sıhhat, özgürlük ve aklî meleke gibi vasıflar, insanların farklılığından kaynaklı sorumluluk hususunda mesuliyetlerini de farklı yapabilmektedir. İnsanlar arasındaki bu farklılıklar, bir üstünlük ve meziyet aracı değil, belki de bir bütünü tamamlamak için Allah tarafından ortaya konulmuş marifetlerdir.

Kişinin yapmakla mükellef olduğu vecibelerini eda ederken birtakım zorluklarla karşılaşabilir. Fakat zayıf olan insanın bu zorluklar karşısında kendisine ruhsat çerçevesinde kolaylıklar sağlanmıştır. Sebep veya özre dayalı olarak kişinin mükellefiyetlerinin kendisinden düşmesi, ertelenmesi, aza indirilmesi, muaf tutulması, kaza etmesi, bedel vermesi, haramların zaruret dairesinde helal edilmesi gibi uygulamalar, Kur'ân-ı Kerîm'in zorluk karşısında kişiye sağladığı kolaylık şekilleri olarak sayılabilir.

2.2.2. Kur'an'da Kolaylaştırma Prensibi

Kur'ân-ı Kerîm, ilahi kaynaklı ve kıyamete kadar tahrif edilmeyecek garantidedir. Gerek iniş süreci gerek Kur'an'ın içeriği gerekse Hz. Peygamber ve ümmetin tefsiri, bu kitabın kolaylığı ve yaşanabilirliğini teyid etmektedir. Kur'an-ı Kerîm'in iniş şekli, süreci, tedriciliği, neshi ve içeriği gibi konular, O'nun zor değil aksine insan fitratına uygun kolaylıkları kapsadığını göstermektedir.

2.2.2.1. Zorluk ve Kolaylığın Mâhiyeti

Konunun anlaşılması için zorluk ve kolaylık kavramlarının Kur'an bağlamında nitelik ve özünün yani mâhiyetinin izah edilmesi gerekir. Buna göre Kur'an'da zorluk ve kolaylık denildiğinde ne anlaşılmalıdır? Başka bir ifadeyle zorluk ve kolaylık

kavramlarını içerik itibariyle Kur'an nasıl doldurur veya tarif eder? Konunun bu yönüyle izah edilmesi gerekir.

Kur'an-ı Kerîm, emir-yasakları, zor ve kolay diye tasnif ederek insanlara arz etmemiştir. İlahi kurallar, insan saadetinin temini içindir. Tevhîd inancı tolerans tanımadığı gibi, insanın güç yetiremediği hususlarda ise ilahi adalete uygun düşmeyecek bir dayatmada da bulunmamıştır. İmanın temel esaslarına inanma gibi yapılması zor olmayan zihni ve kalbi hususlar, kolaya devşirilmemiştir. Fakat ibadât ve muâmelât gibi hususlarda ise her insanın gücü ve bünyesinin farklı olması nedeniyle emir ve yasakları ifâ etmede esnek davranılmıştır. Emir ve yasağa yakın olan bir yol, alternatif olarak sunulmuş ve buna müsaade edilmiştir. Bu durum, İslâm dininin insan fitratına uygun olduğunun en büyük kanıtı ve Kur'an'ın yaşanabilirliğinin delili olarak zikredilebilir.

İlahi emaneti insan, sahip olduğu donanım ve yetenekleriyle yüklenmiştir. Fakat insan için kolay olan bu ilahi emaneti yüklenme vasfını kaybettiğinde kendisini kolaylıktan zorluğa sürüklemiş olmaktadır. Bu sorumluluğu kaybettiğinden dolayı da zâlim ve cahildir. Sorumluluklarını sorup öğrenemeyecek ve bunları yerine getiremeyecek kadar cahil ve zâlim olabilmektedir. Hz. İbrahim ve eşine çocuk müjdesi zor görülürken Allah için kolay olması,³⁴⁷ gösteriyor ki, kolaylık ve zorluk, bir emir veya hükmün mâhiyeti itibariyle değil, yapacak fail kişi veçhiyledir. Allah için kolay olan bir durum, bütün mahlûkata zordur. Emir ve yasaklar hususunda insanlar arasında kişiye göre zorluk ve kolaylık durumu oluşabilir. Birşeyler isteyen kulun imtihan gereği sebeplere tevessül ve müracaatı gerekirken Allah için ise bir şeyi istemesi halinde ona ol demesiyle oluverir. Kul için sebeplere müracaat zorluğuna karşılık Allah içinse sebepsiz olduruvermesi zat-ı ulûhiyet için bir kolaylıktır.

Kur'an'ın insanın gücü dâhilinde olmayan şeylerden sorumlu tutmaması ve sıkıntıya gireceği zorlukların kolaylaştırılması şeklinde iki temel ilkesi vardır. Kur'an-ı Kerîm'deki zorluk konularının bu iki ilke üzerinde değerlendirilmesi ve anlaşılması gerekir. Esasen İslâm'ın insanlara yüklediği mükellefiyetlere bakıldığında zorluklar görülmekte, Hz. Peygamber ve ashabının birçok zorluk ve meşakatlere maruz kaldıkları bilinmektedir. İslâm'daki zorluklar, kendisinden kaynaklı değil, bu dine mensup insanların sorumluluklarını yerine getirirken karşılaşılabileceği insanî değerlerdir.

---

³⁴⁷ Hûd, 11/71-72.

Kur'an'da insanı içinden çıkılmaz güç durumda bırakacak zorluklar yoktur. Çünkü “Dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi.”³⁴⁸ âyetinde geçen zorluk/harac, mutlak zorluk anlamında değildir. İmtihanın gereği olarak mesuliyetini ifâ etmeye çalışan insan için Allah, zorluk ve darlık³⁴⁹ irade buyurmamıştır anlamı daha doğru olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de normal durumlarda olabilecek zorluk veya olağanüstü durumlarda katlanılamayacak sıkıntı olmak üzere iki tür meşakkat zikredilebilir. Mazereti olmayanın kış mevsiminde soğuk suyla abdest alması veya sıcak mevsimde imsaktan iftara kadar aç-susuz oruç tutulması, katlanılabilen meşakkat ve azîmet olarak addedilebilir. Hastanın oturarak namaz kılması veya yolcunun orucunu yemesi ise ruhsat hükmünde kolaylık olarak sağlanmıştır. Çünkü arızî durumda yapılamayan ibadet veya katlanılamayacak meşakkatlerde Kur'an, mükellefe kolaylık ve ferahlık temin etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'in emretmediği hususlarda insanın kendisine yüklediği zorluk ve meşakkatlerin dinde yeri yoktur. Bunlar, katlanılacak meşakkatler veya kolaylığa devşirilecek zorluklar değil, Sünnetullah ve fitrata aykırı, kişinin kendisine oluşturduğu eziyetlerdir. İnsanın nefis terbiyesi için kendine zarar vermemek şartıyla zor bir hayatı tercih edebilir. Bu durum, Kur'an'a aykırı değildir. Fakat bu yaşam tarzını tercih etmesi, ona başkalarından da aynı yaşam tarzını bekleme hakkını vermez.

Kur'an'daki zorluk ve meşakkatlerin bir amacı ve hedefi vardır. Anlamsız ve amaçsız olan ve Kur'an'da olmayan zorlukların insanın kendisine yüklemesinin dinde yeri yoktur. Dini teklifler ve yapılması istenen vazifeler, insanlara yüklenen ağırlıklar değildir. Bunlar, dünya ve âhiret hayatının yükünü hafifleten ve ikisi arasındaki dengeyi sağlamaya çalışan düzenleme ve irşattır.

2.2.2.2. Azîmet ve Ruhsat Prensipleri

Azîmet kelimesi sözcük olarak عَزَمَ fiilinin masdarından türemiştir. Kişinin birşeye kesin olarak niyetlenmesi, birşeyi yapmaya çabalayıp gayret etmesi, kararlılık, sabır³⁵⁰ ve bir işi bitirmeye kalbin kesin niyetlenmesidir. İşin devamına kalbin bağlanmasıdır. “عَزَمْتُ عَلَيْهِ” İşini yapmaya azmettim³⁵¹ denilir. “فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ” Bir kere de karar

³⁴⁸ Hac, 22/78.

³⁴⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Garîbu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Sakr, (Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978), 295.

³⁵⁰ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/400.

³⁵¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 565.

verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven).³⁵² âyetinde karar vermek ve kararı hususunda tevekkül etmek³⁵³ anlamında kullanılmıştır. “وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ أَنْ لَا تَمْلِكُ مِنْ قَبْلِ فَتَنِي وَتَمَّ نَجْدُ لَهُ عَزْمًا Andolsun bundan önce biz Âdem'e (cennetteki ağacın meyvesinden yeme diye) emrettik. O ise bunu unuttu. Biz onda bir kararlılık bulmadık.”³⁵⁴ âyetinde ise kendisine emir olarak verilen şeyi koruyacak ve o emri yerine getirme hususunda ortaya koyduğu irade anlamında kullanılmıştır.

Ruhsat, رخص kökünden türemiştir. Sözlükte kolay ve yumuşak,³⁵⁵ pahalılığın zıddı ucuz³⁵⁶ gibi anlamlara gelir. İstilahî olarak, normal durumlara ait geçerli asli hükmü uygulamayı zor hale getiren, mazeretlere dayanarak kısaltma, te'hir etme veya muaf tutma gibi uygulamalarla kolaylaştırma esasına dayalı geçici hüküm³⁵⁷ olarak tanımlanmıştır. Ölüm tehlikesinde olanın susuzluktan şarap içmesi veya domuz eti yemesi, seferilikten dolayı ramazan orucunun tutulamaması veya namazların kısaltılması gibi durumlar ruhsat kavramı kapsamında ele alınabilir. Bir grup âlim, normal durumun asli hükümlerin devamı için normal dışı durumları da kullanarak kolaylık sağlanıp geçici hükümler uygulanması için sebep kıldığını³⁵⁸ belirtir. Yani insan sorumluluğundaki dini emir ve yasakları uygulamada karşılaşılan zorluk durumlarında kişiye geçici olarak kolay uygulamaların lütfedilmesi olarak söylenebilir.

Fıkıh âlimleri azîmeti, kişinin herhangi bir arızî durumu olmaksızın mükellef kılındığı asli hususlar³⁵⁹ şeklinde tanımlamıştır. Azîmet, efâl-i mükellefin adı altında farz, vâcib, haram, mekruh, sünnet, nafîle ve mubah gibi kavram ve hükümleri içine alır. Bunlar, kulların karşılaştıkları sıkıntı, zorluk ve meşakkatler olmaksızın başlangıçta konulmuş ve normalde herkesin uymakla mükellef olduğu asli sorumluluklardır. Beş vakit namazın kurallarına göre kılınması, orucun ramazan ayında tutulması veya haccın yapılması örnekleri verilebilir.

---

³⁵² Âl-i İmran, 3/159.

³⁵³ en-Nehhâs, *İ'rabu'l-Kur'an*, 1/187.

³⁵⁴ Tâhâ, 20/115.

³⁵⁵ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğa*, 1/345.

³⁵⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1041.

³⁵⁷ İbrâhîm Kâfî Dönmez, “Ruhsat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/207.

³⁵⁸ Dönmez, “Ruhsat”, 35/208.

³⁵⁹ Seyyid Şerif Cürçânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 146.

Azîmet, kulların mazeretlerine bakılmaksızın başlangıçta emredilen namaz, oruç, zekât ve hac gibi herkes tarafından yapılması istenen hükümlere verilen ad olarak tanımlanırken bazı âlimler ise karşılığında ruhsatın olduğu hükümlere azîmet³⁶⁰ demiştir. Ruhsatı, haram olma niteliğinin mevcudiyetine karşılık bir mazerete dayalı olarak mübah hükümler saymak mümkündür. Ö. Nasuhi Bilmen (ö. 1971) tarafından “Kulların özürlerine mebni, kendilerine bir suhûlet ve müsaade olmak üzere ikinci derecede meşru kılınan şeyler”³⁶¹ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarife göre insanın normal şartlarda edâ etmesi gereken namaz, oruç, hac gibi ibadetler azîmettir. Yolculuktan dolayı namazın kısaltılması, hastalıktan dolayı oturarak kılınması; orucun sonradan kaza edilmesi ve hacca bedel gönderme gibi durum ve şartlar da birer ruhsat hükmündedir.

Zaruret durumlarında haram olan şeyleri yapmak mübah, hatta bazen vâcib olur. Ölüm tehdidi altında olan kişinin imanını gizleyip küfür sözleri söylemesi de imanında sebat göstermesi de caizdir. Bu hususta serbest olup her hali mubahtır. Fakat açlıktan ölüm tehlikesinde olan birinin domuz etini yaşayacak kadar yemesi ise vâcib olur. Bu, yapma ruhsatıdır. Hasta veya yolcunun ramazan orucunu, malum günlerinde tutamayıp daha sonra kaza etmesi gibi farz veya vâcib olan bir fiilin yerine getirilmesinde bir meşakkat bulunduğu bu farz veya vacibi terk etme ruhsatı tanınır. Bu da terk etme ruhsatıdır.³⁶²

Azîmetle ruhsatın hangisinin daha üstün olduğu müçtehidin bakışına göre değişip bazen ikisi de aynı seviyede görülebilir. Ahmet b. Hanbel’in (ö. 855) mest üzerine mesh ile ayakların yıkanmasını eşit seviyede görüp üstünlüğü konusunda kalbinde oluşan bir kanaati olmadığı³⁶³ rivâyet olunur. Amel yönüyle azîmet mi daha üstündür yoksa ruhsat mı daha üstündür konusu âlimler nazarında ihtilaf konusudur. Ruhsat illetini dikkate alanlar azîmeti ruhsata tercih etmişlerdir. Çünkü meşakkate sebep olan durum ortadan kalkarsa iş, asıl olan azîmete döner.

İnsanın sorumluluklarını yerine getirirken mevcut ortama göre azîmet veya ruhsatla amel etmesi dinin gereğidir. Azîmet ve ruhsat, birbirinin zıddı veya aksi iki kutup

³⁶⁰ el-Cürcânî, *Kitabu't-Ta'rifât*, 130.

³⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, (İstanbul: Bilmen Yay, 1970), 1/34.

³⁶² Dönmez, “Ruhsat”, 35/208.

³⁶³ Halit Çalış, “Amel Açısından Azîmet Ruhsat Mukayesesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, S. 2, (1996), 414.

olmayıp, durum ve şartlara göre uygulanabilen alternatifler olarak görmek mümkündür. Seferde oruca gücünün yettiğini söyleyen bir adama İbn Ömer, Resûlullâh'ın şöyle söylediğini rivâyet edilir: “Kim Allah'ın ruhsatını kabul etmezse Arafat dağları büyüklüğünce günah işlemiş olur.”³⁶⁴ Yine Hz. Peygamber'in “Allah, azîmetleriyle amel edilmesini sevdiği gibi ruhsatlarıyla amel edilmesini de sever.”³⁶⁵ hâdisi dindeki taviz veya kolayla teşvik değil, insanın sorumluluklarını edâ ederken karşılaşıacağı zorluk ve meşakkatler karşısında takati nispetinde kolay yapmasının şer'i yolunu göstermedir. Ruhsat devamlı değil geçici bir durumdur. Arızî durumun ortadan kalkmasıyla ruhsat da ortadan kalkmış olur. Şatıbî, uzun değerlendirmesi neticesinde azîmet-ruhsat konusunun yerine göre değişkenlik gösterebilen esnek bir durum olduğu sonucuna varır.³⁶⁶

Vahiy, her ümmetin fitratına uygun, yaşanabilir bir şekilde gönderilmiştir. Fakat gerek peygamberin vefatı gerek zamanın geçmesi, muhatapların müdahalesiyle lafzi ve mâna yönünden vahiy tahrife maruz kalabilmektedir. Bu durum, insanların azîmet ile ruhsat ve ifrat ile tefrit arasındaki dengeyi sağlayamamasından kaynaklandığı söylenebilir. Vahyin bu tahrifi, yaşanamaz, zor ve meşakkatli bir duruma gelip uygulanamaz bir hal almasına sebep olmuştur. Bütün vahiylerde merkez noktasında olan tevhit inancının Hıristiyanlık ve Yahudilikte bozulmuş olması, din adamlarının vahye kendi yanlarından yaptıkları müdahaleler, zoru kolay ve kolayı da zor yapmalarının neticesidir. Kur'ân-ı Kerîm, önceki vahiylerin bu tahriflerinden dolayı iptalini gerektirmiştir.

Azîmet ve ruhsat konusuyla ilgili zorluk ve kolaylık prensibini, Allah'ın rahmetinin beşer fitratı ve acziyeti ile bir intibak sağlaması³⁶⁷ olarak açıklanabilir. Azîmetten gaye, kişinin din hususundaki gayret, samimiyet ve iradesini ortaya koyması iken ruhsat, Allah ile kul arasındaki ilişki bağının kopmaması ve devamını sağlayan husus olarak addetmek mümkündür. Dolayısıyla ruhsat ile bağlantılı kolaylık prensibi Kur'ân-ı Kerîm'in ilk günden beri ifrat ve tefrite kaçmayacak şekilde büyük bir hassasiyetle üzerinde durduğu bir konudur.

³⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/71.

³⁶⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, *Hilyetu'l-evliya ve tabakâtu'l-esfiyâ*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987), 6/191.

³⁶⁶ Muhammed b. Mûsâ eş-Şâtibî, *Muvafakat*, 1/464-466.

³⁶⁷ Recep Cici, “*Kolaylık Prensibinin Hukuki Hayata Yansıma Biçimleri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 1 (2005), 61.

İslâm'daki azîmet ve ruhsat kavramlarını sadece fıkıh literatürü kapsamında ele alınmaması gerekir. Bu iki kavramın kapsamı geniş olup Kur'ân-ı Kerîm, mâhiyeti hakkında bizi bilgilendirmektedir. Peygamberlerin sorumluluğunda olan risaleti tebliğ edip zorluk ve sıkıntılara karşı azimli olma ve sabretme hususunda Hz. Peygamber'e önceki resüller örnek gösterilmiştir. Bu örneklerle Hz. Peygamber'in kavmi Kureyş hakkında azabın çabuk gelmesini istememe³⁶⁸ hakkında ilahi bir tenbih de olabilir. Geçmiş ümmetlere oruç farz kılındığı gibi Hz. Peygamber ümmetine de oruç farz kılınmıştır. Fakat *“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı.”*³⁶⁹ âyeti, Muhammed ümmetine tanınan ruhsat olarak sayılabileceği gibi âyetin devamında *“Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın.”* ibaresi, Allah'ın sınırlarına riâyet etme hususunda da azim ve kararlılığı belirtir. Önceleri oruçluyken yasak olan *refes*, âyet ile mübah edilmiştir. Gündüz yeme-içmenin ve gece-gündüzde de cinsel ilişkinin yasaklanması, insan fizyolojisi ve psikolojisine meşakkatli olmaktadır. Bu zor ve sıkıntılı uygulama, insanların yanlış yapmasına sebep olabilmektedir. *Refes*in mübahlığı ile emir olmasa da serbestiyet konusunda Allah, insanlara kolaylık arz etmesi için ruhsat³⁷⁰ tanımıştır.

Yukarda geçen âyetteki azîmet, kulların gerek Allah'a karşı gerek birbirleriyle olan sosyal ilişkilerinde azîmeti tercih etmeleri tavsiyesi çıkarılabilir. *“Eğer onlara azap edersen şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. Eğer onları bağışlarsan, yine şüphe yok ki sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.”*³⁷¹ âyeti de insan-Allah ilişkisinde, Allah'a yakarıшта bulunurken azîmet ve ruhsat bağlamında kulun, yaratıcıdan niyaz ve duâ ile azîmeti tercih etmesini isteme vardır. Çünkü kul, işlediği günah ve yaptığı yanlışlardan dolayı Allah'ın gazap ve azabını hak ederken, kulun bu hak ettiğini değil, bağışlanmayı duâ etmesi, Allah için azîmettir denebilir.

Hâdis kaynaklarında nakledilen cesur bir kabile reisi Gavres, Hz. Peygamber'in yanına kadar ulaşmayı başarır. Elindeki kılıcı Hz. Peygamber'e kaldırarak *“Seni benim elimden kim kurtaracak?”* diye bağırır. O anda uyanan Hz. Peygamber, *“Allah!..”* diye cevap verir. Gavres, ansızın bir darbe ile yere yuvarlanır. Gavres'in kılıcı eline geçen

³⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/313.

³⁶⁹ Bakara, 2/187.

³⁷⁰ et-Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/487.

³⁷¹ Mâide, 5/118.

Hazreti Muhammed: “Şimdi seni benim elimden kim kurtaracak?” diye Gavres’e sorar. Gavres, “Beni kurtaracak kimse yok!..” pişmanlığını belirterek eman diler. Hz. Peygamber de canına kasteden düşmanını affeder, gitmesine izin verir.³⁷² Bu olayda Hz. Peygamber, kendisini öldürmeye çalışana mukabele-i bil misil olan ruhsatı değil, azîmet olan affi tercih etmiştir.

Dinde azîmet asıldır. Ruhsat, kolaylık olup azîmetin zıttı değil, bir alternatifidir. Bu asıl yapılamadığı durumlarda mükellef kılınan sorumluluğu edâ etmek için şâriîn koyduğu bir kolaylık tercihidir. Azîmet ve ruhsat hükümleri, Allah’ın rahmetidir. İkisi arasında mutlak bir üstünlük ortaya konulamaz. Duruma göre azîmet veya ruhsatla amel edilmesi, kişinin samimiyetine bağlı olarak dinin isteği ve gereğidir. Her ikisinin yerli yerince kullanılması gerekir. Yoksa yanlış uygulama, sıkıntı ve ithamlara maruz bırakabilir. Ruhsatla amelden kasıt, dinde gevşeklik ve lakaytlığa meydan vermek olmadığı gibi azîmetten kasıt da insanın normalin üstünde bir sıkıntıya katlanması demek değildir.

2.2.2.3. Vahyin Nüzûlünde Tedrîcîlik ve Kolaylık

تَدْرِجٌ kelimesinden türeyen tadrîc; sözlükte çocuğun yürümesi, dam ve merdiven yükselmesi, yüksek mevki ve derece derece yaklaştırma³⁷³ anlamlarına gelir. İslâmî literatürde tadrîc; hükümlerin bir defada topluca değil, yavaş yavaş ve ihtiyaçlara göre vaz edilmesi³⁷⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tariften daha çok teşri boyutuyla tanımlanmış olsa da esasen, Kur’an’ın en büyük tadrîcî yönü, âyetlerin tamamının 23 yılda peyderpey inmiş olmasıdır. Bu durum, Kur’an’ın en önemli tadrîcî yönüdür. Ahlaki kurallar, ilahi terbiye ve teşri’î hükümler zor ve meşakkatli bir şekilde değil, uzun bir zaman sürecine yayılarak insanların özümseyebileceği kolay bir halde inmiştir.

Kamer Sûresi’nde dört yerde geçen “*Andolsun, biz Kur’an’ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?*”³⁷⁵ âyetinde tadrîcî olarak inen Kur’an’ın anlaşılması ve yaşanmasında Allah’ın kullarına ikramı olan kolaylaştırma yöntemi vardır. Bu âyetlerin tekrarında düşünme ve teşvik, geçmiş ümmetlerin azabını tanıtmaya, uyarılmaya

³⁷² el-Buhârî, “Meğazi”, 33.

³⁷³ el-Ezdî, *Cemheretu’l-luğa*, 1/446.

³⁷⁴ Hüseyin Kahraman-Mutlu Gül, “İbadetlerin Edasında Tedricilik Meselesi ve İlgili Hâdislerin Tahlili”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 25 (2015), 385.

³⁷⁵ Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

yenileme vb. gibi durumlarla Kur'an'ın anlaşılmasında kolaylık sağlamak vardır. Kur'an, şifâ veren öğütleri düşünme, va'd ve va'idi açıklama hususunda kolaylıklar temin etmiştir. Allah, ibret, öğüt alma ve anlama kolaylığı sağlamış, âyetin dört defa geçmiş olması da hatırlatma ve te'kid³⁷⁶ içindir.

Kur'an'ın peyderpey inmesinin zıttı olarak *تنزيل*/*tenzîl* kavramı kullanılır. Mekke müşrikleri, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e tadrîcî olarak âyet âyet değil, bütün olarak bir defada inmesi hususunda “*Kur'an'ın bir celsede indirilmesi gerektiği*”³⁷⁷ iddia ve temennisinde bulunmuşlardır. Onların bu istek ve temennilerine Kur'an, anlaşılma ve yaşanmasının fitrata uygun olan fasıla fasıla ve bölüm bölüm inmesini, “*Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey olarak indirdik.*”³⁷⁸ âyetiyle cevap verir. Allah Kur'an'ı, gerek Hz. Peygamber gerekse insanlığa meşakkatli değil, kolay olsun diye göndermiştir. Kur'an'ın iniş süreci ve anlam yükünde tadrîcîliği vardır. Tedriclik, hıfzı ve anlamayı kolaylaştırmıştır.³⁷⁹ Âyetlerin toptan inmesi insana ağır ve hepsini aynı anda uygulamaya koymak zorlayıcı olacaktır. Gerek Müslümanların gerekse gayri müslimlerin sorularına verilen cevaplar, Hz. Peygamber ve Müslümanların kalbini sabit kılmak için³⁸⁰ zaman ve şartlara uygun peyder pey tadrîcî olarak âyetler kolaylaştırılarak nazil olmuştur.

Kur'an-ı Kerîm, yeni bir toplum inşa etmeye çalışmıştır. Bundan dolayı teorik ve pratik olarak düzeltilmesi gereken durumlara göre uzun bir zaman diliminde indirilmeyi gerektirmiştir. Kur'an'ın tamamının bir defadan indirilmesi, teslimiyet ve uygulanabilirlik hususunda insanları sıkıntı ve zora koyardı. Gerek iman gerekse teşriî hususunda insanların altı bin âyetin üzerinde olan vahyi kabullenmeleri güçlerinin üzerinde bir sorumluluğun yüklenmesi demektir. Bu, onlar için sıkıntı, zahmet, zor ve meşakkatli bir durum olduğu kadar, ilahi adaletle de bağdaşmayacak bir durumdur.

Vahiy sürecinde temelde, tevhide aykırı olan adet ve uygulamalar ayıklanmıştır. Bunun yanında yeni hüküm ve yasaklar da gönderilmiştir. Kur'an'ın helal ve haram hususunda içki, kumar, faiz vb. gibi konuların tadrîcî olarak yasaklandığı kanaati İslâm

³⁷⁶ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-minheci*, (Dimeşk: Dâru'l-Fikir, el-Muasır, 1418 H), 27/158, 170.

³⁷⁷ Furkân, 25/32.

³⁷⁸ İsrâ, 17/106.

³⁷⁹ Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hâfâcî, *Înâyetü'l-kâdî ve kifâyetu'r-râdî*, (Beyrut: Dâru Sadir, ts), 6/67.

³⁸⁰ En-Nehâs, Ebû Ca'fer, *İ'rabu'l-Kur'an*, 3/111.

dünyasında kabul görmekle beraber teşrîde değil, davette tadrîcîlik olduğu hükmüne varılabilir. İçki ve faiz ile ilgili inen âyetler tahlil edildiğinde tadrîcî olarak değil doğrudan haram edildiği görülebilir. Esasen, tadrîcîlik sadece davet veya teşri ile sınırlandırılmaz. İkisini de kapsadığı söylenebilir. Allah, vahyin uygulanabilirliğini genelden özele sıralamıştır. Vahyin muhatabı toplum, dini özümseyebilme kolaylığını yaşayabilmesi için kullî kaidelerden cüz'î kaidelere doğru bir süreç yaşamıştır.

Tadrîcîliğin mâhiyeti hususunda geçmiş kaynakların Mekkî ve Medenî âyetlerin açıklayıcı ve tamamlayıcı olduğu ile ilgili rivâyetlerin gözden kaçırılmaması gerekir. Hz. Âişe'den, Kur'an'da önce cennet ve cehennem anlatıldığı, sonra da helal ve haramların indirildiği, eğer önce içki içmeyin, zina etmeyin türünde âyetler gelmiş olsaydı hiç kimsenin iman etmeyeceği rivâyeti mevcuttur.³⁸¹ Yani Mekkî sûrelerde iman, âkide, ahlak konularına icmali olarak değinilirken Medenî sûrelerde ise ahkâm konularının işlendiği söylenebilir. Allah, Hz. Peygamber'e insanların uygulama yanlışlarını söyleyip tevhitte uzaklaşmalarını değil, önce akide, rubûbiyet ve ulûhiyet konularıyla insanların içinde bulunduğu durumu anlamalarını sağlamıştır. İnsan fitratına uygun ve kolay olan yöntem budur. Önce temel denilebilecek iman ve akidenin sağlam yapılması sonra da amel ve hükümlerin bu temel üzerine bina edilmesi gerekir. Muâz'ı Yemen'e gönderirken Hz. Peygamber'in insanları sırasıyla kelime-i şehadet, beş vakit namaz ve zekâtı sıra halinde tavsiye etmesi,³⁸² tadrîcîliğe en güzel sünnet örneği olarak verilebilir. Dolayısıyla Kur'an hükümlerinin zamana yayılarak asıl hükümlerin önce, tamamlayıcı hükümlerin de sonra indiği ve genel olarak da kolaydan zora doğru³⁸³ bir seyir izlediği sonucuna varmak mümkündür.

Bir konu hakkında birçok âyetin mevcudiyeti, o konunun tadrîcî olarak uygulandığı anlamını çıkarmayıp Kur'an'ın konuları açıklarken kendine has bir üslub ve anlatım ortaya koyduğunu göstermektedir. Kıssaların tekrarında bu kendini daha bariz ortaya koyar. Kur'ân-ı Kerîm'de bir peygamber hakkında olay farklı yerlerde tekrar edildiği görülmektedir. Bu, kıssanın tekrar yaşandığı veya anlama ve uygulama hususunda tadrîcî bir metot uygulandığı anlamını çıkarmaz. Tekrar edilen her olayın sûredeki olay örgüsü ve anlam gidişatına göre bağlayıcı olan yönüyle tekrar edildiği söylenebilir.

³⁸¹ el-Buhârî, "*Fedâilu'l-Kur'ân*", 6.

³⁸² el-Buhârî, "*Tevhîd*"; Müslim, "*İman*", 31.

³⁸³ Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, (İstanbul: İFAV Yay, 1994), 140.

Kur'an, en önemliden önemliye, esastan detaya ve kolaydan zora tadrîcî olmak üzere farklı metotlar takip etmiştir. Teslimiyeti tam olmayan bir insandan ibadet ve fikhî uygulamaları beklemek muhaldir. Bunun için Mekkî sûreler, iman ve teslimiyeti gerektiren temel konulara değinirken Medenî âyetler bireysel ve toplumsal düzenlemeleri kapsar. Kur'an'ın içerik itibariyle hükümlerinin tadrîcî olarak uygulanmasını maddeler halinde sıralamak mümkündür:

- a) İman: Putların reddi ve Allah'ın kabülü.
- b) Mekke dönemi: Bireysel emir ve yasaklar.
- c) Medine dönemi: Toplumsal hükümler.

Kur'an'ın indirilişi ve hükümlerinin tadrîcîliği, insan fitratına en uygun metottur. Zorluğa gelemeyen insan, kolaylığa meyillidir. Kur'an'ın semâdan tadrîcî olarak inmesine karşılık, gerek Hz. Peygamber gerek sahâbe, inen âyetleri anlama ve uygulamada tadrîcî yöntemi uygulamışlardır. Ebû 'Amr ed-Dânî şunu rivâyet eder: "Resûlullâh, onlara Kur'ân-ı Kerîm'den on âyet-i Kerîm'e öğretirdi. Onlar ise bu âyet-i kerîmelerde amel ile ilgili hususları öğrenmedikçe bir başka on âyet-i kerîmeye geçmezlerdi. Böylelikle Hz. Peygamber, bizlere hem Kur'ân-ı Kerîm'i ve hem de onunla amel etmeyi birlikte öğretirdi." İmâm Mâlik'in belirttiğine göre Abdullah b. Ömer Bakara Sûresini sekiz yılda öğrenmiştir.³⁸⁴ Bu rivâyetlerden Kur'an'ın üç farklı tadrîcî yönünün tespitini yapmak mümkündür:

1. Kur'an'ın Resûlullâh'a tadrîcî olarak nazil olması.
2. Resûlullâh'ın gelen vahyi hemen yazdırmasından sonra sahâbeye 10'ar âyet halinde tadrîcen nakletmesi.
3. Sahâbenin her 10 âyetin emir-yasak ve helal-haramını öğrenmeden bir sonraki 10 âyete geçmeyerek tadrîcen alması.

Gece ibadeti teheccüd, Müzemmil sûresinin ilk âyetleriyle³⁸⁵ Hz. Peygamber ve ümmetine farz kılınmıştır.³⁸⁶ Teheccüd, geceleri ayakların şişinceye kadar namaz kılınmasıyla Müslümanlara bu ibadet ağır ve zor gelmiş, bir yıl sonra aynı sûrenin son

³⁸⁴ el-Kurtubî, *el-Camiu'l ahkâmil-Kur'ân*, 1/39.

³⁸⁵ Müzzemmil, 73/2-3.

³⁸⁶ el-Beğâvî, *Meâlimu't-tenzîl*, 3/149.

âyetiyle bu hüküm kaldırılmış ve teheccüdün nâfile bir ibadet olduğu bildirilmiştir.³⁸⁷ Fıkıh alimleri, beş vakit farz namaz emredilinceye kadar hem Hz. Peygamber'e hem ümmetine farz olduğu, beş vakit namazın farz kılınmasıyla birlikte nâfileye dönüştüğü kanaatindedir.³⁸⁸ Böylelikle zor ve meşakkatli olan farz bir ibadet, nâfileye dönüştürülerek ümmet için hafifletirilmiştir.

İman, tevhîd, âhiret vb. konularda tadrîcîlik bulunmazken ibadet ve uygulamalarla ilgili aşama aşama kuralların konulduğunu görmek mümkündür. Birçok ibadet, Mekke döneminde kişinin teslimiyet ve samimiyetine bırakılmışken Medine döneminde bunun kurallara bağlanması özellikle uygulamalar hususunda Kur'an'ın tadrîcîliği bariz bir şekilde ortaya çıkar. Örneğin namaz ibadeti, Mekke'de kılınıyordu, fakat beş vakit olarak tespit ve kurala bağlanması hicretten hemen önceki bir zamanda olmuştur.³⁸⁹

Namazın beş vakitte sınırlanması ve bunun farz kılınması, bir kolaylıktır. Çünkü bir ölçü ve sınır olmasa muğlak kalır ve insanlar hep şüphede olur. İstikrarlı bir ibadet hayatı olmaz. Gel-git ve çalkantılı bir dini yaşama dönüşür. Zaten dün çok ibadet yaptım, bugün az veya hiç yapmasamda olur gibi ikilem zorluklarına gidilebilir. Beş vakit olarak tespiti ve bunun farzıyeti, sorumlu olan kişi için bir kolaylıktır. Namazın haricinde diğer ibadetler de tadrîcî olarak Müslümanların sorumlu tutulabilecekleri takât durumlarına göre emredilmiştir. Demek ki ibadet sorumlulukları, Müslümanların yapabilecekleri takâtlerine göre tadrîcen nazil olmuştur.

2.2.2.4. Bir Kolaylaştırma Uygulaması: Nesh

Lügatte “izale etmek, ilga etmek, nakletmek,³⁹⁰ tebdîl, tahvîl,³⁹¹ değiştirmek, bozmak, yürürlükte olan bir hükmü başka bir hükümlerle ortadan kaldırmak, yazıyı silmek ve yazıyı olduğu gibi aktarmak”³⁹² gibi temel anlamlara gelir. Terim olarak ise, “Şer’i bir hükmün diğer şer’i bir delil ile kaldırılması,”³⁹³ şeklinde tarif edilmiştir. Nesih konusu

---

³⁸⁷ Müzzemmil, 73/20.

³⁸⁸ Safet Köse, “Teheccüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/323.

³⁸⁹ Buhârî, “*Salat*”, 76; Müslim, “*İman*”, 263.

³⁹⁰ el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğâvî*, 286.

³⁹¹ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 4/201.

³⁹² İbn Fâris, *Mu'cemu Mekayisu'l-Luğa*, 5/424; el-İsfehânî, *Müfredât*, 801.

³⁹³ M. Abdulazîm ez-Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân*, trc. Halil Aldemir-Ramazan Şahan, (İstanbul: Beka Yay, 2015), 2/249.

Ebû Muslim el-İsfehânî (ö. 934) ve bazı âlimler tarafından reddedilse de³⁹⁴ cumhur tarafından kabul görmüş bir durumdur.

Nesh, kavram olarak Kur'ân-ı Kerîm'de *“Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.”*³⁹⁵ âyetinde geçmektedir. Buradaki nesh; âyet, kıble, geçmiş şeriatler, mûcize, kevnî âyetler/canlılar, nesh ve unutturmanın olmadığını bildirmek, levh-i mahfûzdaki bir âyetin peygambere indirilmesi veya orada bırakılması, sûredeki yerlerinin değiştirilmesi ve muharref hükümlerin neshi³⁹⁶ olarak yorumlanmıştır. Ayette geçen *“daha hayırlı veya bir benzerinin getirilmesi”* ibaresi, daha kolay ve hafifi olarak anlamak mümkündür. İnsanlar, milletler, zaman, mekan, hastalık ve yolculuk gibi durumlar, hükümlerin değişme hikmetine sebeptir.

Câhiliye döneminde bir kadının kocası ölünce mağara gibi bir yere kapanır, hiçkimseyle irtibat kurmaz, yıkanmaz, saçlarını taramaz, tırnaklarını da kesmezdi. Kur'ân, insan fitratına aykırı bu yas şeklini yasaklamıştır. Kadına dört ay on gün yas tutmayı meşrû kılmıştır.³⁹⁷ *“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır. Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde veya içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur. Allah bu kadarını onlara söyleyeceğinizi bilmektedir. Fakat meşrû söz söylemeniz dışında onlarla gizli sözleşme yapmayın. Bekleme emri süresine ulaşmadıkça evlenme akdi yapmaya kalkışmayın. Bilin ki Allah içinizde olanları bilmektedir. O'ndan sakının ve bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”*³⁹⁸ İnsanın vahiy dışı ve nefsanî duygu ve düşüncelerden kaynaklanan zor uygulamalarına Kur'an-ı Kerim, bir çeşit kolaylık getirmiştir. Vahiy, cahiliyenin fitrata aykırı ve zor olan bu şekildeki uygulamalarını kaldırma kolaylığını sağlamış ve nesh etmiştir. Ayrıca kadına değer vermiş, onun toplumdaki soyutlanmasına engel olmuştur.

³⁹⁴ Mustafa Öztürk, *Tefsir Tarihinde Özgünlüğün Adı: Ebû Müslim el-İsfehânî*, İslâmiyât Dergisi, 6/2, (2003), 127.

³⁹⁵ Bakara, 2/106.

³⁹⁶ Veysel Güllüce, *“Kur'an'da Nesh Edilmiş Âyet var mıdır?”*, 53-61.

³⁹⁷ el-Buhârî, *“Tefsiri'l-Kur'ân”*, 41.

³⁹⁸ Bakara, 2/234-235.

Zihin ve kalpte olanın açığa vurulan ile gizli tutulan sebebiyle hesaba çekileceğinin ifade edildiği “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker.”³⁹⁹ âyeti nazil olunca sahabeler, Resûlullah’a gelip şöyle demişlerdir: “Ey Allah’ın elçisi! Namaz, oruç, cihad, sadaka (zekât) gibi gücümüzün yettiği amellerle yükümlü kıldınız. Şimdi ise size bu âyet geldi; buna uymaya gücümüz yetmez!” demişlerdi. Bunun üzerine sahâbenin bu âyetle ilgili yukarıdaki anlayışlarını düzelten ve nesheden “Allah hiçbir kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz...”⁴⁰⁰ ayeti nâzil olmuştur.⁴⁰¹

Nesh, kullardan zorluğun kaldırılması ve kolaylığın sağlanması içindir. “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. (Ey müminler!) Eğer içinizde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelir. Eğer içinizde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkar edenlerden bin kişiye galip gelir. Çünkü onlar anlamayan bir kavimdir. Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinizde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinizde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah’ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.”⁴⁰² Ayetin ilk kısmında yüz inananın bin kâfire galip gelebileceği zikredilirken ikinci kısımda zayıf olanların mevcudiyeti ve hafifletirmenin gerekçeleri olarak arz edilmiştir. Allah zorluğu değil, kolaylığı ister.

Gelen her peygamberin önceki peygamberin şeriatını neshedip yürürlükten kaldırması anlamı da mümkündür. Çünkü önceki ümmete zor gelebilen hüküm ve uygulamalar, sonraki milletlere kolaylaştırılabilmiştir. Önceki şeriatlarda olan helallerin Mûsâ kavmine haram edilerek⁴⁰³ nesh edilmesi veya haram olan bazı şeylerin sonraki toplumlara helal edilmesi gibi. Bakara 106. ayette geçen neshin Kur’an’ın Tevrat’ı neshi⁴⁰⁴; ağır olanın hafif olanla değiştirilmesi⁴⁰⁵ veya aksinin olması,⁴⁰⁶ Hz. Mûsâ ve

---

³⁹⁹ Bakara, 2/284.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/286.

⁴⁰¹ Ebû’l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b Ali el-Vahidî, *Esbâbu nuzûli’l-Kur’ân*, thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1411 H), 97.

⁴⁰² Enfâl, 8/65-66.

⁴⁰³ Nisâ, 4/160.

⁴⁰⁴ Cemaleddin el-Kasimî, *Mehasinu’t-te’vîl*, thk. M. Basil Uyûn-i’s-Suûd, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418 H), 1/371.

⁴⁰⁵ Muhammed b. Muhammed b. Urfe, *Tefsîru İbni Urfe*, thk. Celal Asyûtî, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2008), 1/156.

⁴⁰⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-âzîm*, 1/376.

Hz. İ̇sâ şeriatına tabi olmaları emredilen insanların son vahyin gelmesiyle Hz. Peygamber'in şeriatine tabi olmaları⁴⁰⁷ şeklinde yorumlanmıştır.

Sosyal, siyasal ve ekonomik koşulların değişmesi, mükellefiyetin hafifletilmesi veya ağırlaştırılması, ayrımcılığın önlenmesi, istismarın önlenmesi gibi durumlar, neshin sebepleri⁴⁰⁸ arasında sayılmakla beraber neshin kapsam ve sınırlılığı tam olarak çizilememiştir. Ebû Müslim el-İsfehâni, Şatıbi ve Dihlevî (ö. 1889) gibi tahkik ehli ilim adamları, nesh ve âyet kelimelerinin geçtiği yerlerde sözlük mânaları içerisinde bağlamına uygun tanımlayıp değerlendirmişlerdir. Fakat sonraki nesiller, bu kelimelerin lügat manâlarına istilâhî anlamlar da ekleyerek değerlendirmeyi terim anlam üzerinden yapmaya başladılar ve bu konunun zorlaşmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla önceki nesil ile sonraki nesil arasında anlama farklılıkları oluşmaya başlamıştır.⁴⁰⁹

Nesh konusuyla ilgili en-Nehhâs'ın tespitleri kayda değerlidir. Çünkü o, neshedilmiş bir âyetin bedeli olsun olmasın, her türlü durumda nesh ile ümmet için tahfiflik, düşünme, okuma, hıfz etme gibi teysir anlamında kolaylıklar olduğu sonucuna varır. O, ağır olan bir durumun hafif ile neshinin zordan daha kolay ve açık olduğu için neshin olabileceği üzerinde durur. Savaş ile ilgili ayette bir kolaylık ve rıfk nişanesi olarak neshedilmiştir. Bu çeşit neshin tecelli etmesi, inkâr etmeyip şükretmek için Allah'ın kulları üzerine rahmet kolaylığı ve lütfudur. Hafif olan bir durumun ağır olan bir âyetle neshi, ecir ve sevabın katlanması, musibet ve sınaama ile sabreden kullarını diğerlerinden ayırmak içindir. Esasında nesh, ümmetin maslahatı için aşama aşama şer'î gelişme ve hiyerarşinin olması, dini sorumlulukların alıştırılması ve mevcut inanç ve batıl adetlerin atılması içindir.⁴¹⁰

Kur'an-ı Kerîm'de nesh olmadığı görüşünde olanlar hüküm ve uygulamaların kesin bir çizgiyle belirlenmeyip aşama aşama tadrîcî bir kolaylıkla icra edildiği görüşündedirler. Kur'an, aniden ve bir seferde haram ve yasaklarla muhataplarını ürkütmemiştir. Örneğin, içkinin önce zararlarının faydalarından çokluğunu vurgulayarak ahlaki bir alt yapı hazırlanmış, ikinci aşamada sarhoşken namaza yaklaşmama yasağı

⁴⁰⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 3/637.

⁴⁰⁸ Abdülkerîm Bingöl, "*Neshin Gerçekleşmesinde Etikili Olan Faktörler*", eş-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, 8/2, (Kasım 2016), 568-578.

⁴⁰⁹ Zeki Duman, "*Kur'an-ı Kerîm'de Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri*", *Bilimname*, 2009/2, (Haziran 2009), 9.

⁴¹⁰ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed En-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (Beirut: Müessesetü'r-Risale, 1991), 1/118.

getirilmiş ve son aşama olarak da tamamen ve her türlü halde içki yasaklanmıştır. Neshi kabul edenler, kolaylık hükmüne varırken reddedenler ise hükümlerin uygulanmasının aşama aşama tadrîcî olarak uygulandığı görüşünü benimsemişlerdir. Her iki durumda da alıştırma kolaylığı temel unsurdur.

Sonuç olarak neshi kabul etmeyenler, bu meselenin ilahi otoriteye uygun olmadığı, ilgili konu için önceki hükmü kaldırıp sonradan yeni bir hükmü getirmeyi noksanlık olarak kabul edip hükümlerin tadrîcîen indirildiğini savunmuşlardır. Neshi kabul edenler ise Kur'an'ın kolaylık/yüsr yönünü ele almışlardır. Nesh olmaması durumunda zorluk ve meşakkatin hâsıl olacağı, dolayısıyla ilahi hükümlerin toplumun nabzına uygun olarak indirildiği görüşündedirler. Esasen, nasih-mensûh konusunun Kur'an'ın tadrîcî olarak inişiyile ilgili bağlayıcılığı vardır. Lafzi olarak aşama aşama nazil olan Kur'an'ın, hükümleri itibariyle de toplumun ihtiyaçlarına göre nazil olmuştur. Çünkü başta şirk bataklığında olup birçok fitrî değeri kaybetmiş ve kendi haricindeki insanlara ve sonraki nesillere örnek olma sorumluluğunda olan bir toplumun şekillenmesi için Allah tarafından uygulamaların tadrîcîen tatbik edilmesi ve gerekirse neshedilmesi, ilahî bir kolaylıktır.

2.2.2.5. Yedi Harf Meselesi ve Kolaylığı

Kur'an, vahiylerin insanları karanlıklardan nura çıkararak ilahi kitaplar olduğunu⁴¹¹ belirtir. Maksadın gerçekleşmesi için vahyin toplum açısından anlaşılabilir olması gerekir.⁴¹² Allah, kitapları kendi katındaki özel ilahî bir dille değil, peygamber gönderdiği kavmin diliyle vahyetmiştir. Böyle olmaması durumunda insanların itirazı kaçınılmazdır. Buna rağmen Mekke müşrikleri, peygambere inen vahyin, Arap olmayan bir beşer tarafından öğretildiğini⁴¹³ ileri sürmüşlerdir. Benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur'an'ın bir beşer tarafından Hz. Peygamber'e nasıl öğretildiği fikri⁴¹⁴ ise insanı düşündürmektedir. Âyetlerin bağlamı düşünüldüğünde üzerinde durulan temel ilkenin Kur'an'ın kolay anlaşılması olduğu görülür.

⁴¹¹ Bk. İbrâhîm, 14/1.

⁴¹² Zeki Duman, *Vahiy Gerçeği*, (Ankara: Fecr Yay, 1997), 82.

⁴¹³ Nahl, 16/103; Şu'arâ, 26/193-195.

⁴¹⁴ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu ehl-i sünne*, 6/573.

Kur'an kelimelerinin anlamı büyük ölçüde o dönemin sosyo-kültürel şartları altında şekillenmiş⁴¹⁵ olmakla beraber kök anlam üzerine bina edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, gönderildiği toplumun dili Arapça üzerine anlam zenginliği kazandırmıştır. Neseî, te'vili anlaşılmayan tenzili bir kitap, tekzip sebebi olabilir⁴¹⁶ görüşündedir. Dolayısıyla Kur'an; lafız kadar anlam, muhteva, mesaj gibi içerik itibariyle de kolaylaştırılmıştır.

Lafız ile mâna arasındaki dengeye işaret eden Zerkeşî (ö. 1392), "Anlam, kelime lafzına bürünmüş, Kur'an'da ziyade söz yok." demiştir.⁴¹⁷ İbni Âşûr (ö. 1973), "Birçok âyetin genel anlamı aynı kalır. Fakat âyetlerin çerçeve, derinlik ve kökü bulunabilir. Geniş kitle açık, kültürlü olanlar derin ve ihtisas ehli ise âyetlerin anlam köklerinin çoğunu anlar ve sonraki nesillere de yeni taraflar kalır. Bir âyeti her nesil kendi durum, şart ve ilmî seviyesine göre anlar."⁴¹⁸ diyerek zamanın ihtiyaçlarına cevap verme hususunda Kur'an'ın anlama kolaylığı ile ne kadar çağlar üstü ve evrensel bir kitap olduğunu vurgular. Kur'an, beşer dilinin imkânlarıyla hitap ederek anlam dünyasını genişletmiş, insanlığın ufkunda ve zihin dünyasında bir inkılap gerçekleştirmiştir. Gönderildiği toplumun dili Arapça kurallarına uygun bir üslûba sahip olmasına rağmen, diğer metinlerden hemen ayırt edilebilen bir ifade tarzına sahiptir.⁴¹⁹

Ulûmu'l-Kur'an literatürüne ahurf-u seb'a olarak geçen yedi harf ile ilgili Hz. Peygamber'in söylediği "*Kur'an yedi harf üzerine nâzil olmuştur*"⁴²⁰ hâdisine dayalı İmâm Suyûtî (ö. 911/1505) 40 farklı görüş⁴²¹ olduğunu zikreder. Bunlar arasında harf mânası bilinmeyen müşkil, yedi kıraat, dil yapısı (lehçe), şive, vecih, yediden kasıt kesretten kinaye çokluk ve kolaylık anlamı vb. gibi görüş ve yorumlardır.⁴²² Gerek ilk defa ilahî hitap ile karşılaşan Arap toplumu gerekse İslâm dinini kabul edip Arapçayla ilk defa muhatap olan Acem toplumları, Kur'an'ın telaffuzu hususunda sıkıntılar yaşamıştır.

*طَعَامُ الْفَاجِرِ*⁴²³ ibaresi okunamadığından dolayı *طَعَامُ الْفَاجِرِ* diye okunmasına müsaade

⁴¹⁵ Düccane Cündioğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Anlam'ın Tarihi*, (İstanbul: Kapı Yay, 1997), 37.

⁴¹⁶ en-Neseî, *Medâriku't-tenzil*, 2/23.

⁴¹⁷ Bedruddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Kahire, Y.y, 1957), 2/177-178.

⁴¹⁸ İbn Âşûr, *Tahrîr ve't-Tenvîr*, 1/94.

⁴¹⁹ Hatice Görmez, "Beşer Dilinin İmkanları ve Kur'ân-ı Kerîm'in Anlatım Üslûbuna Dair", *Journal of Islamic Research, İslami Araştırmalar*, 27/1, (Mart 2016), 22.

⁴²⁰ İmâm Mâlik, "*Kur'ân*", 689; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/298.

⁴²¹ Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celaleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, (Mısır: el-Hey'atü'l-Mısriyyetu'l-Âmme, 1974), 1/164.

⁴²² Mehmet Çalışkan, "*Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf Meselesi*", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1, (Ocak-Haziran 2005), 225-228.

⁴²³ Bk. "Günahkârın yiyeceği." *Duhân*, 44/44.

edilmesi,⁴²⁴ Acemlerin kuralları bilmediklerinden dolayı Kur'an'ı okuyamadıkları ve i'cam ihtiyacının doğması göstermektedir ki yedi harf meselesi, zorluklar karşısında ihtiyaç gereği okuma kolaylığı sağlamıştır. Kur'an'ın gerek telaffuz edilmesi gerek anlam verilmesi hususunda yedi harf meselesi, en büyük kolaylıktır.

Hz. Peygamber'in Kur'an eğitiminde ön plana çıkardığı unsur, tadrîcî olarak lafız ve anlam itibarıyla kolay bir eğitimin verilmesidir. Çünkü Hz. Peygamber'in yedi harfle ilgili “*Bu Kur'an, yedi harf üzerine nazil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun.*”⁴²⁵, “*Ey Ömer! Rahmet âyetini azap, azap âyetini de rahmet kılmadıkça Kur'an'ın (bu okuyuşlarının) hepsi doğrudur.*”⁴²⁶ hâdislerinde bir değerlendirilme yapılması durumunda Kur'an'ın anlam merkezli okunup aktarılmasına izin verdiği tespitine ulaşılabilir. Bu durum, hem eğitimdeki tadrîcîliğe hem de alışma hususunda ilk başta tanınan ruhsata örnek gösterilebilir. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesindeki ısrarını Kur'an'ı okumakta zorlanan kimselere kolaylık sağlama arzusu olduğu görülecektir. Çünkü Hz. Peygamber'in bu husustaki ifade ve tatbikatı, kolaylaştırıcı bir tavır içinde olması düşüncesini güçlendirmektedir. Suyûtî'nin aksine Zerkeşî, yedi rakamıyla sayıdan çok kolaylık, genişlik ve çokluk murat edildiği⁴²⁷ görüşündedir. Sahih anlama aykırı olmamak şartıyla âyette geçen kelimenin eş anlamlı veya yakın anlamlı bir kelimeyle tebdîli, Kur'an'ın okumadaki kolaylık ve ruhsattır. أَقْبَلْ هَلُمَّ، تَعَالَى, kelimelerinin *gel* mânasında kişinin diline kolay olanı tercih etmesi, yedi harfin sağladığı kolaylık olarak sayılmıştır.⁴²⁸ Yedi harf, Kur'an'ı okuma, anlama ve anlatmada kolaylık adına Hz. Peygamberle sağlanan ilahi bir izindir. Bu çerçevede herkes, gayreti ve anlayışı nispetinde Kur'an'dan istifade edebilecektir.⁴²⁹

2.2.2.6. Emir ve Nahiyleredeki Kolaylık

Her dini öğretinin kuralları arasında yapılması ve yapılmaması gereken kaideler mevcuttur. Bu kuralların gayesi, kabullendiği ve teslim olduğu dinin gereklerini yerine getirerek kişinin hem bireysel hem de toplumsal düzen ve yaşama ayak uydurarak huzurun temininde bir nebze de olsa katkısının olmasıdır. Akıl sahiplerine hitap eden

⁴²⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Fecr yay, 2005), 76.

⁴²⁵ İmam Mâlik, “*Kur'ân*”, 689.

⁴²⁶ et-Tâberî, *Camîu'l-Beyan*, 1/35; ez-Zerkeşî, *el-Burhan*, 1/227.

⁴²⁷ es-Suyûtî, *el-İtkan*, 1/61; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/213.

⁴²⁸ Subhi Salih, *Kur'an İlimleri*, tr M. Said Şimşek, (Konya: Kitap Dünyası, 2008), 107.

⁴²⁹ Çalışkan, *Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf Meselesi*, 240.

Kur’ân-ı Kerîm de insanların yararını gözetir. O, hayatı zorluktan çıkarıp kolaylaştırmak ve yaşanabilir bir hale getirmek için ilahî bir kurallar bütünüdür. Bu kuralların hikmeti; bozulmuş, fitne ve fesada boğulmuş, Rabbini unutmuş, âhiret inancını kaybettiğinden dolayı dünyada insanî ve vicdanî melekeleri dumûra uğramış insanı, fitratına rücu’ ettirerek hayatı zorluktan kolaylığa çevirmektir.

İnsanın nefesine hoş gelen şeylere ulaşma ve onu elde etmek kolay olarak görülebilirken, ilahi emir ve yasakların insan nefesine zor ve meşakkatli gelebilir. Cehennemın şehvetlerle örüldüğü, cennetin ise mekarih/zorluklarla örüldüğünü⁴³⁰ bildiren hâdis bunu teyid eder. İlahi emirler insan fitratına zor, nehiyerler ise cazip gelebilir. Hz. Mûsâ kavmine, *“Ben sizi kurtuluşa çağırıyorum, siz ise beni ateşe çağırıyorsunuz.”*⁴³¹ buyurarak Allah’ın emirlerini kurtuluş, onların çağırıldığı ateşi ise Allah’a isyan olarak açıklamıştır. Âyetin devamı, âyetin tefsiri hükmündedir. *“Siz beni Allah’ı inkâr etmeye ve hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyleri ona ortak koşmaya çağırıyorsunuz. Ben ise sizi mutlak güç sahibine, çok bağışlayan (Allah)a çağırıyorum.”* Onların çağırıldığı ateş, Allah’ı inkâr ve O’na şirk koşmak iken kurtuluş da güç-kuvvet sahibi ve çok bağışlayan Allah’a teslimiyet olarak izah edilmiştir.

Namaz, oruç, zekât, hac ve iyiliği emredip kötülükten nehyetme gibi emirler ile zina, iftira, içki, kumar ve faiz gibi yasakların hikmeti, insanların dünya ve âhiret huzurunu temin etmeye mebnidir. Kur’ân-ı Kerîm’de mevcut olan emirler ve yasaklara bütüncül bir nazarla bakıldığı zaman, önceki ilahi kitaplarda zor olan birçok kuralların insana kolaylaştırıldığını müşâhede etmek mümkündür. Asıl itibariyle Allah, kullarını mesul tuttuğu şeriat uygulamalarını zorluk değil kolaylık üzerine bina etmiştir. O şeriat veya peygamberin uygulamalarını sonraki nesiller ya kendi nefislerinin istek ve arzularını katarak ya da dinin emirlerini alaya almaları neticesinde kolaylığı zorlaştırmışlardır.

Allah, bir inek kesme emri vermişken⁴³² İsrail Oğulları, vasıflarını detaylandırarak neredeyse bulamayıp kesemeyecek bir zorluğa getirmişlerdir. Esasen bu emir, ruhlarında içselleştirdikleri buzağı putundan kurtarılmaları için buldukları herhangi bir ineği kesmeleri yeterliydi. Ama onlar, Hz. Mûsâ’nın kendileriyle alay ettiğini söyleyerek aslında kendileri sorumlu oldukları Allah’ın emrine kayıtsız kalıp kolay olan bir emri

⁴³⁰ el-Buhârî, “Rikak” 28; Müslim, “Cennet”, 1.

⁴³¹ Mü’min, 40/41.

⁴³² Bakara, 2/67-73.

zorlaştırdılar. İsrail Oğulları Tâlut'un ordusuyla nehri geçerken bir avuç su içebilme ruhsatına uymayarak pek azı hariç hepsi ırmaktan kana kana su içtiler.⁴³³ Çok suyla hantallaşan gövdeleriyle Câlut'a karşı koyacak güçlerinin olmadığını söyleyerek kolayı zorlaştırdılar. Allah'ın cihat emri sorumluluğunu yerine getiremediler.

Mâhiyet ve nitelik itibariyle tahlil edildiği zaman Kur'an'daki yasakların, insanın yaşamını ikame ve idame etmede zorlukları, emirlerin de kolaylıkları temsil ettiği görülebilir. Çünkü nerede Allah tarafından yasaklanmış bir durum veya meta' varsa onun insan hayatını olumsuz etkilediği, hayatı yaşanamaz bir yöne götürdüğü müşâhede edilebilir. Haksız yere cana kıymak, zina, haram yemek, gıybet etmek, yapılan iyilikleri başa kakmak, insanlarla alay edip lakap takmak, hırsızlık yapmak, emanete hıyanet, faiz, iftira, içki, kumar, fesat gibi yasaklar, kişinin toplumsal olarak huzur ve güveni, yaşama düzenini bozma ve hayatı zorlaştırma olarak sayılabilir. Lüzumsuz söz ve davranışlar, öfke, kibir, yalan, boş yere yemin, yoksulluk korkusuyla çocukları öldürme, Allah'ın rahmetinden ümit kesme, gevşeme ve tasalanma, Allah'ın sınırlarını aşma gibi yasaklar ise kişinin bireysel olarak, kendini çıkmaza sürüklenme ve insani, vicdani ve zihni olarak kendini zorlaştırma olarak sayılabilir.

Buna karşılık emirlere bakıldığı zaman ise kolay ve yapılabilir olduğu görülecektir. İnsan, kendisine ve topluma olan sorumluluğunun bilincinde emirlerin kolaylık, ferahlık ve genişlik getirdiğini müşahede edebilir. İman etmesiyle insan, hiç kimseye değil, özgür bir varlık olarak sadece Allah'a kulluğun kolaylığını yaşayacaktır. Tövbe ile inat ve asiliğin zorluğu değil, Rabb'ine karşı acziyetin kolaylığını hissedecektir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler, sorumluluklarını idrak ve ikame etmenin kolaylığını bireysel olarak yaşayacaktır. Adalet, güvenilirlik, fedâkârlık, hayırlı işlerde yardımlaşma, ölçü-tartıda dürüstlük, sözüne sadık olma, güzel söz konuşma gibi durumlar ise toplumsal hayatla ilgili kolaylıklardır.

2.2.2.7. Zaman ve Mekân ile İlgili Zorluk ve Kolaylıklar

Zorluk ve kolaylıkların zaman ve mekân itibariyle değişkenlik arz ettiği bir hakikattir. İnsanın hayat dengesinin sağlanabilmesi için dönüşümlü olarak bu iki kavramın esnek olduğu görülür. Devamlı zorluk veya devamlı kolaylık, insanı

---

⁴³³ Bakara, 2/249.

sorumluluklarından uzaklaştırabileceği gibi her zaman ikisinden birinin devamlılığı, insan bünyesine de aykırıdır.

Zamanın ve mekânın değişmesine karşılık zorluğun kolaylaştığı veya kolaylığın zorlaştığı görülebilir. Her iki kavramı insanın sorumluluk hayatındaki dengeyi sağlamada bir nimet olarak saymak mümkündür. Zorluk anında geçmiş kolaylıkların hatırlanması ve zorluğun sonunda kolaylığın geleceği ümidi ile insan, sorumluluk bilincini kaybetmemiş olur. Geçmişteki zorlukların biliniyor olması ve kolaylıktan sonra bir zorluğun olabileceği ihtimaline karşılık insan, ruh ve zihin dengesini sağlamış olur, tedbirli ve ölçülü davranır. Firavunun zulmünde zorluk ve eziyet içinde olan İsrail Oğullarının, Hz. Mûsâ önderliğinde Mısır'dan hicret etmeleriyle özgürlük ve kolaylığa dönüştüğü görülür. Kızıldeniz'de sıkıntı ve zorluğa giren İsrail Oğulları için denizin yarılması,⁴³⁴ onlar için ferahlık ve kolaylık olmuştur. Hz. İbrahim'in Hacer ve İsmail'i Mekke'ye bırakması, zorluk olarak görülse de zemzemin çıkması ve kabilelerin yavaş yavaş Mekke ve çevresine iskân etmeye başlaması, zaman ve mekân itibariyle önce zorluk, sonrasında da kolaylığın örnekleri olarak sayılabilir.

Ayrıca, sonraki nesillerin temeli hükmünde olan Hz. Peygamber ve sahâbenin zaman, mekân ve durum itibariyle değişken olabilen zorluk ve kolaylıklarla karşılaştığı tarihen vakidir. Bu yönüyle zorluk ve kolaylığı iki çeşit olarak tespit etmek mümkündür. Zaman itibariyle zorluk, Hz. Peygamber'in Mekke sürecinde Müslümanlarla birlikte yaşadığı işkence, boykot ve imandan geri çevirme baskılarıdır. Medine hicretiyle beraber Hz. Peygamber ve Müslümanlar zorlu bir Mekke yaşamından kolay ve rahat Medine hayatına geçmişlerdir. Bu, zaman ve mekan itibariyle zorluğun kolaylaşmasıdır.

2.2.2.8. Kur'an Kıssalarında 'Usr ve Yüsr Olgusu

İnsan hayatına anlam katma hususunda büyük öneme haiz olan 'usr ve yüsr kavramları Kur'an'da farklı boyutlarıyla peygamber kıssalarında dile getirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de özellikle peygamberler, gönderildikleri ümmet ve toplumların başına kral/padişah olan ve hayatın hep kolay yönlerini yaşayan insanlar olarak anlatılmamıştır. Tevhîd mücadelesinde onlarda kolaylıklardan önce birçok zorluğu yaşamışlar, hatta Allah'ın yardımı ne zaman diyecek kadar sıkıntı ve zorluk merhalelerini geçirmişlerdir. Çünkü onlar insanların içinde bulunduğu çirkefleri haksızlık ve zulmu izale etmek için

---

⁴³⁴ Bakara, 2/40-42, 47-50.

gönderilmişken insanların peygamberleri olumlu, hürmetkâr ve güzellikle karşılamadıkları Kur'an âyetlerinde mevcuttur. Zorluk karşısındaki sabır ve metanet sonucunda peygamber ve müminlerin iyiliğe, hayra ve mükâfata ulaştıkları sabittir.

Özellikle vahyin başlamasıyla beraber bütün peygamberler, insanlara örnek hükmündedirler. Sorumlulukları, diğer insanlara nisbeten farklı ve daha ağır olabilmektedir. Peygamber olsun veya olmasın sorumlu her insan ise, hayatında zorluk ve kolaylıkları yaşaması mümkündür. Kur'an-ı Kerîm'de geçen insan, peygamber, millet ve toplumların yaşadıkları zorluk ve kolaylıkların zikri ile bu konunun izah edilmesi ve anlaşılması hususunda fayda sağlayacaktır.

İlk insan ve peygamber olan Hz. Âdem ve eşinin cennetteki yasak meyvedan yemesi sonucunda dünya yüzeyine gönderilmesi zorluk; fakat tevbelerin kabul edilmesi kolaylıktır.⁴³⁵ Hz. Nûh'u yalanlayıp delidir demeleri neticesinde bir peygamberin "*ben yenildim, bana yardım et*" diye yardım istemesi zorluk; tufandan sonra Rabbinin "*bir esenlik ve bereket olmak üzere (gemiden) in*"⁴³⁶ sözüne mazhar olması kolaylık şeklinde değerlendirmek mümkündür. Kavmine darılıp (Allah'tan izin almadan) onlardan dargın olarak ayrıldığı ve balık tarafından yutulması Hz. Yunus için zorluk; balığın karnından çıkarılıp onun için geniş yapraklı bir bitkinin yetiştirilmesi, yüzbin veya daha fazla kişiye elçi olarak gönderilmesi ve bir süreye kadar güzelce geçindirilmesi⁴³⁷ kolaylık olarak görülebilir.

Hz. İbrahim ve eşinin konuklarına "*Biz, sizden korkuyoruz.*"⁴³⁸ demeleri, bir zorluğun işareti ve ifadesi olarak sayılabilir. Fakat, konukların onlara bir oğlan müjdesi,⁴³⁹ kolaylık olarak görülebilir. Hz. İbrahim'in ateşe atılması zorluktur ama ateşin "*Serin ve selamet ol!*"⁴⁴⁰ması kolaylıktır. Hz. İbrahim'in eşini ve oğlunu ekin vermez bir vadiye yerleştirmesi zorluk fakat "*Birtakım insanların gönüllerini onlara yönelt, şükretmeleri için ürünlerden onları rızıklandır.*"⁴⁴¹ duâsında bulunması ailesi için kolaylıktır. Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i rüyada boğazladığını görmesi zorluk ama

---

⁴³⁵ A'râf, 7/19-25; Tâhâ, 54/122.

⁴³⁶ Kamer, 54/9-10; Hüd, 11/48.

⁴³⁷ Sâffât, 37/140-144, 145-148.

⁴³⁸ Hicr, 15/ 51-52.

⁴³⁹ Hicr, 15/53.

⁴⁴⁰ Enbiyâ, 21/69.

⁴⁴¹ Fâtir, 35/35-41.

Allah'tan bir kurbanlığın gelmesi⁴⁴² kolaylık olarak değerlendirilebilir. Hz. Mûsâ'nın nehirdaki sandığa konulup bırakılması zorluk fakat sarayda öz annesinin sütüyle beslenmesi⁴⁴³ kolaylıktır. Hz. Mûsâ'nın Firavun'a elçi ve peygamber olarak görevlendirilmesi zorluktur; ama kardeşi Hârûn'un ona yardımcı⁴⁴⁴ verilmesi kolaylıktır. Firavun ve adamlarının Hz. Mûsâ ve İsrailoğullarının peşine düşmesi zorluktur; ama denizin yarılp Hz. Mûsâ ve beraberindekilerin kurtarılması⁴⁴⁵ kolaylık olarak değerlendirilebilir. Hz. Mûsâ'nın Kutsal Topraklara götürmek istemesine itiraz eden İsrailoğullarına 40 yıl Kutsal Toprakların kendilerine yasak edilmesi zorluktur; fakat sonrasında Kutsal topraklara girmeleri⁴⁴⁶ kolaylıktır.

Kardeşleri tarafından kuyuya atılarak Hz. Yusuf'un kaybı Hz. Yakup için zorluktur, fakat Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a kavuşması⁴⁴⁷ kolaylıktır. Hz. Yusuf'un hapis yatması zorluktur; ama hapisten çıkıp Mısır'a yönetici⁴⁴⁸ olması kolaylıktır. Hz. Meryem'e atılan iftira zorluktur; fakat beşikteki çocuk Hz. İsmâ'nın konuşması⁴⁴⁹ kolaylıktır.

Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatında Mekke dönemi, boykot, işkence, küfrün isyan ve inadı zorluktur; fakat Medine dönemi, eziyet ve işkencelerden kurtuluş, tebliğin rahat yapılması ve İslâmın yayılması kolaylıktır. İfk olayında Hz. Peygamber'in eşine iftira atılması Hz. Peygamber, eşi ve Müslümanlar için zorluktur; fakat ilgili âyetlerin⁴⁵⁰ gelmesi kolaylık olarak telakki edilebilir. Hz. Peygamber'den önceki peygamberlerin getirdiği ilâhî öğretiler/şeriatler ve ilâhî kitaplar, müntesipleri tarafından tahrif edilip amacından sapması zorluktur; son peygamber Hz. Muhammed ve son ilâhî buyruk Kur'an, kolaylıktır.

Bu konuyla ilgili sonuç olarak denebilir ki, Kur'ân-ı Kerîm'de ismi geçmiş olan peygamber ve önemli şahsiyetlerin hayatında 'usr ve yûsr olgusu hep olmuştur. Bu iki zıt kavram, onları çizgilerinden ayırmamış, bilakis 'usr ile birlikte sabretmişler ve yûsr ile de şükretmişlerdir.

---

⁴⁴² Sâffât, 37/102-103, 107.

⁴⁴³ Meryem, 19/39-41.

⁴⁴⁴ Meryem, 19/44; Furkân, 25/35.

⁴⁴⁵ Şuarâ, 26/60-61, 65.

⁴⁴⁶ Mâide, 5/26.

⁴⁴⁷ Yûsuf, 12/15, 99.

⁴⁴⁸ Yûsuf, 12/33, 55.

⁴⁴⁹ Meryem, 19/28-33.

⁴⁵⁰ Nûr, 24/11-15.

2.2.2.9. İnşirâh ve Duha Sûreleri Bağlamında ‘Usr-Yüsr Olgusu

‘Usr ve yüsr kavramları inşirah süresinde geçmekle beraber Mushaf sıralamasında önce gelen Duhâ Sûresi’yle sıkı bir ilişkisi vardır. Lafız olarak ‘usr ve yüsr kelimeleri Dûha Sûresi’nde geçmese de anlam itibariyle sûre, zorluklar karşısında Allah’ın lütuf olarak verdiği birçok kolaylıklar vardır. Duhâ Sûresi 3-7 âyetler arası zorluklarla beraber Allah’ın peygamberine verdiği kolaylıklar zikredilir. Rabb’inin onu bırakmayıp darılmaması, sonun başlangıçtan daha hayırlı olması, lütuflardan memnun kalacağı, yetimken barındırması, yol bilmezken yol göstermesi, fakirken zengin etmesi gibi sûrenin vurguları, esasında zorluklar karşısında Allah’ın peygamberine ve ümmete sağladığı kolaylıklar olarak zikredilebilir. İnşirah Sûresi, Dûha Sûresini tamamlayan ve anlam olarak hitâma erdiren sûre olarak zikredilebilir. Çünkü İnşirah sûresinde kalbinin genişletilmesi, beli büken yükün kaldırılması, şanınin yüceltilmesi, zorlukla beraber kolaylığın olması gibi lütuflar Dûha Sûresini tekid ve tamamlama olarak sayılabilir.

Sabır ile zorluk-kolaylık arasında sıkı bir ilişki vardır. Kişide bulunan sabır ahlakı, ne kadar gösterilirse zorluktan sonra veya zorlukla beraber kolaylığın gelmesi o kadar erken olur. Zorluğun içindeki kolaylığı arayıp bulma çabası, ciddi bir azmi gerektirdiği gibi esasında o zorluğun içinde kolaylığı da yaşama sürecidir.

İNŞİRÂH sûresinde **عِنْدَ** yerine **مَع** denilmesi, kolaylık bağlamında sıkı bir ilişki vardır. **مَع**, fiilde birlikteliği ifade ederken **عِنْدَ** ise mekânda birlikteliği ifade eder. Birine “**أَنَا مَعَكَ**” Ben seninleyim.” demekle “**مَعِيكَ** Sana yardım ederim, seninle birlikteyim.” anlamı her zaman ve mekândaki birliktelik kastedilir. “**أَنَا عِنْدَكَ**” ifadesi ise filleri değil, sadece mekânda birliktelik anlaşılır.⁴⁵¹ İlahi tecelli, zorluktan sonra kolaylık dememiştir. Birlikte kullanılarak esasında zorlukla kolaylığın iç içe olduğunu vurgulamıştır. Zorluk ve sıkıntıların arttığı zamanlarda peyder pey çözüm yollarının arandığının ve süreç halinde de zorluklar azalırken kolaylıkların da arttığı müşahade edilebilir. Böylece zor ve sıkıntıda olan kişi sünnetullaha tabi zorluklar karşısında gösterdiği azmi ve Allah’ın lütfu ile kolaylığa ilhak olduğu görülebilir. Zorlukla beraber kolaylığın mevcudiyetine inanmak, zorluk karşısında ümitsizliğe girmemeyi ve kalbin ferahlığını yaşayarak kolaylığı görebilmeyi, bu hususta çalışma gayretinde bulunarak esasında hâdiste

⁴⁵¹ el-Askerî, *el-Furûku'l-luğâvi*, 299.

belirtildiği gibi “Bir zorluk, iki kolaylığa galip gelmez.”⁴⁵² ilkesinin vaki’ olacağını sağlayacaktır.

Sûrede geçen فَانصَبْ kavramıyla ilgili İbn Âşûr, mümin için iş ve ibadet sınırlaması yapmadan her bir işin tamamlanmasıyla başka bir iş veya ibadete yönelerek bütün vakitlerin değerlendirilmiş olacağı⁴⁵³ yorumunu yapar. Bütün vakitleri ibadet, duâ, tebliğ, çalışma, üretme, öğrenme-öğretme ve yardımlaşma gibi hayırlı ve faydalı faaliyetlerle değerlendiren müminin zorluktan sonra kolaylığı veya zorlukla beraber kolaylığı yaşaması imkân dâhlinedir. Böylelikle kişinin Mülk süresinde belirtildiği gibi yaratılış amacına yönlendirilmesi ve sorumluluğunu ifâ etmiş olur. Âyet bağlamında kişinin boşaldığı iş ile bir sonraki işe koyulması hususunda; namazdan duâ,⁴⁵⁴ dünya işlerinden rabbine ibadet,⁴⁵⁵ farzlardan gece namazı,⁴⁵⁶ dünyadan âhiret işlerine⁴⁵⁷ geçme şeklinde âlimler tarafından tefsir edilmiştir. Mü’minde önündeki iş bitti diye rahata ve tembelliğe meyl olmamalı, bilakis zamanını boşa geçirip sıkıntı ve zorluğa girme değil zihin ve beden çalışıp diri kalmalı, çalışıp yorulmalı ki kolaylık ve şükür devam etsin. Çalışma olmalı ki ardından gelecek kolaylıkla artma ve ilerleme durumu olsun.

Modern kapitalist zihniyet, çalışma ve mesai saati dışındaki saatleri eğlenme ve hayatı yaşama olarak insanlara dikte etmiştir. Bu sistem, insanlara çalışmayı sadece bedensel olarak içselleştirdiği için çalışmayı bir çeşit tutsaklık ve boş zamanı da özgürlük olarak ikiye ayırır. Hayatı iş zamanı ve boş zaman şeklinde tasnif ederek insana sorumluluklarını unutturma, hayatı kolaydan zora koyma şeklinde amaçsız ve gayr-i insani bir şekilde yaşamayı hedeflemektedir. Oysa Kur’ân-ı Kerîm’de boş zaman diye bir tanımlama yoktur. Her bitirilen bir işten diğer bir işe koyulma emri vardır. Çünkü sorumlu olan insanın yeryüzünü imar etme, adaleti tesis etme ve ancak çalıştığı kadar sahip olma görev ve ahlakını kazandırmaya çalışır Kur’anı Kerîm. Bu hususta Hz. Peygamber’in, “İnsanların aldandığı iki nimet vardır; sağlık ve boş zaman.”⁴⁵⁸ hâdisi bu konuyu tekid etme noktasında dikkate değerdi.

⁴⁵² Buhârî, “*Tefsiri l-Kur’ân*”, 399; İmam Mâlik, “*Cihad*”, 1621.

⁴⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 30/416.

⁴⁵⁴ Muhammed b. Abdullah İbn Ebî Zemenin, *Tefsîru l-Kur’ani l-Azîz*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, (Kahire: el-Faruku l-Hadîse, 2002), 5/ 144.

⁴⁵⁵ es-Sa’lebî, *el-Keşfu ve l-beyân*, 10/236.

⁴⁵⁶ Ebû Muhammed Abdurrahmân İbn Ebi Hatim, *Tefsîru l-Kur’ani l-Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, (el-Memleketu l-Arabîyyetu’s-Suûdiyye: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bazî, 1419 H), 6/298.

⁴⁵⁷ el-Mâverdî, *en-Nüketu ve l-uyûn*, 6/299.

⁴⁵⁸ el-Buhârî, “*Rikak*”, 1.

Duhâ Sûresinde terk edilmeme, doğru yola erme, yükün kaldırılması ve ferahlık ifadeleri, hayat yolculuğunun akıbetinin hoşnutluk olacağına işarettir. İnşirah sûresinde geçen göğsün, iman ve hikmetle genişletilmesi, zorluk ve sıkıntıların ağır yükünün sırttan alınması, değer ve kadrin yüceltilmesi, zorlukla beraber kolaylığın var olduğu bilgi ve müjdesi, boş kalmayarak, şükürle hayırlı işlere devam etmeyi ve Allah'a rağbet ve tevekkül ederek, O'nu arzulama emri konuları arz edilmiştir. Esasında birbirini tamamlayan, zorlukla beraber kolaylığı vurgulayan ve azme vurgu yapan iki sûrenin ana fikrinin kolaylık olduğu müşâhede edilebilir. Zorluktan sonra kolaylık nasıl bir lütuf ise kolaylıktan önce zorluğun da aslında Allah'ın bir rahmet ve nimeti olduğu sonucuna varmak mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ YÖNÜNDEN ZORLUK VE KOLAYLIKLAR

İnsan, donanımları ile Rabb'ini bilip O'na iman etme sorumluluğundadır. Fakat bazı amiller ve unsurlar, imtihanın da gereği olarak insanın iman etmesini zorlaştırmakta ve hatta engelleyebilmektedir. İnsanın zaafiyeti, unutkanlığı, nankörlüğü, cehaleti, gururu, kibri gibi iç amiller ile önyargı, mevcut yapı, sosyal çevre ve menfaat gibi dış amiller insanın iman etmesini zorlaştırabilmektedir. Buna karşılık Allah, başıboş bırakmadığı insanın iman edebilmesi hususunda birçok kolaylıklar da sağlamıştır. Fitri yapı, duyular, irade ve kevnî âyetler de insanın iman etmesini kolaylaştıran unsurlar olarak zikredilebilir. Zorluk ve kolaylık ortasında kalan insan; akıl, tercih, irade ve güç yetirebilirlik marifetleriyle doğruyu bulma ve o yolda hareket etmek sorumluluğundadır. Bu sorumluluğunu yerine getirip getirmeme hususunda dünya ve âhiret hayatı şekillenecektir.

3.1. İnsanın İman Sorumluluğu ve Zorluk-Kolaylık İlişkisi

Sözlükte 'korkusuz olmak ve güven içinde olmak',⁴⁵⁹ anlamında olan iman, **أَمَنَ** kökünden türemiştir. Terim olarak iman; Allah'tan aldığı ve tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik edip ona inanmaktır. İslâm âlimleri arasında iman; kalp ile tasdik, dil ile ikrar, bilgi ve marifet vb. gibi kelime ve kavramlarla tarif edilmiştir.⁴⁶⁰ 'Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek ve tasdik etmek'⁴⁶¹ mânasında olan **عَقَدَ** kavramından türeyen i'tikad kelimesi, iman kelimesinin yerinde kullanılabilir.

İnsanın geçici olmayan sonsuz bir güce sahip ve sığınabileceği bir güven kaynağına ihtiyaç duyması fitratında mevcut olan bir duygudur. Bu, zorluk ve sıkıntı ile başa çıkmanın en etkili yollarından biridir. Güç ve kudrete sahip Allah, kullarının ihtiyaç duyduğu bu güveni temin etmektedir. Bu güven ile zorlukların üstesinden gelme, sıkıntı

⁴⁵⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2072; İbni Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 1/133; Zemahşerî, *Esâsu'l-belâğâ*, 1/35; İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13/21-23.

⁴⁶⁰ Sadreddin Muhammed b. Alaaddin el-Ezrâî, *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Nasiruddin el-Elbânî, (Mısır: Dâru's-Selâm, 2005), 332; Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22, 216.

⁴⁶¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/510; İbni Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*, 4/89; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Ârus*, 8/394-395.

ve meşakkatli durumlara metin ve kararlı duruş, insanın dünya ve âhiretini kolaylaştırmakta, insanın ruhsal ve bedensel olarak rahatlayıp huzur bulmasına fayda sağlayacaktır. Kalp ve dilden sonra uygun amellerin işlenmesiyle Hakk'a bağlanmayı ifade eder. İsfehânî, (ö. 5/11. yy. ilk çeyreği) imanın, mükellef bir insanın dünyada ki bütün zorluklara karşı kişiye derin bir iç huzur ve ruh sekîneti sağlayarak hayatını kolaylaştırıcı bir unsur olduğu görüşüne sahiptir.⁴⁶²

Kur'ân-ı Kerîm, tevhîd inancı ile insanları sayısız tanrılara tapınma şirkinden kurtarır. İnsanın Rabb'ini bilerek huzur ve sekîneti temin eder. İnsana sorumluluklarını hatırlatarak zorluk ve sıkıntıları göğüsleme kolaylığı oluşturur. İmanın samimiyeti, mükellefin yükümlülüklerini hakkıyla ifâsını sağlar. Hz. Peygamber, zor ve sıkıntılı zamanlarda azim ve cesaretini kırmadan, hüznün ve üzüntüsünü belli etmeden Allah'a sığınarak destek almış, sabredip metanetini korumuştur. Örnek olan bu durum, kişinin zorluklar içinde kolay yaşamayı ve kişinin uyumlu ve ruhsal dengesini koruyan en önemli faktör olarak sayılabilir.

Allah, insanı hür ve kendi hesabının sorumlusu olarak yaratmıştır. O, insanı tercih yapabileceği ve yalnız kendisine hesap vereceği umdesiyle insana dilediğini yapma yetisi vermiştir. İnsanın dilediğini yapabilme iradesi, Allah'ın takdirinde olduğunu gösterip esasında kulun dilemesini emretmektedir. Çünkü Kur'an'daki birçok âyet, insanın kendi hür iradesiyle tercihte bulunup dilemesinden bahseder. "*İçinizden öne geçmeyi ve arkada kalmayı dileyen herkes için...*"⁴⁶³ İnsanın akıbeti, kendi kişisel tercihleri sonucunda olacağını Kur'an bize haber verir. Çünkü iman etsin veya etmesin her kişi bir şekilde uyarılmıştır. Bu uyarı neticesinde ya hayır ve itaati veya şerr ve isyanı tercih eder.⁴⁶⁴ Hür iradesi ile insan, sorumluluğunu ifâ ederek dünya ve âhiretini kurtarmış ve yaşamını kolaylaştırmış olur; aksi davranması durumunda ise her iki dünyada da hayatını zorlaştırmış ve kaybedenlerden olur: "*Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.*"⁴⁶⁵ Çünkü insan, Allah'a itaat ile kendini büyötmüş ve yüceltmış olur; Allah'a isyan ile de hor ve zelil etmiş olur.⁴⁶⁶ Kulun

---

⁴⁶² el-İsfehânî, *Müfredât*, 91.

⁴⁶³ Müddesir, 74/37.

⁴⁶⁴ el-Beğâvi, *Meâlimu't-Tenzil*, 8/272.

⁴⁶⁵ Şems, 91/9-10.

⁴⁶⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir İbn Kayyım el-Cevziyye, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. İbrâhîm Ramazan, (Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1410 H), 571.

tavrının sonucu olarak da Allah'ın kuluna olan tavrının sonucu kaçınılmazdır: *“Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu/hatırlamaya değer bulmadı.”*⁴⁶⁷

Ehl-i kitâbın iman sorumluluğu, kitap ehli olmayan diğer insanlara göre bir adım öndedir. Çünkü bunların muharref dinlerine rağmen Allah, peygamber, kitap vb. ilahî kaynaklı olan kavram ve konulardan haberdardır. Bu hususta Hz. Peygamber, *“Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Yahudi ve Hıristiyan da olsa bu ümmetten, beni duyan sonra da benim kendisiyle gönderildiğime inanmadan ölen kimse, mutlaka cehennemliklerden olur.”*⁴⁶⁸ buyurarak ehli kitabın, esasında her ümmetin bir sonraki peygambere iman hususunda bağlayıcılığını vurgulamıştır. Ehl-i kitâp'tan dininin mesuliyetinde olup da Hz. Peygamber'e iman edenlerin sahip olacağı güzel durumu *“Kendileri için iki ecir olan üç grup insan vardır. Bunların ilki, önce kendi peygamberine, sonra da Muhammed'e inanan ehli-i kitâptan olan kimselerdir.”*⁴⁶⁹ hâdisi, iman ettiği peygamberden sonraki peygambere de iman sorumluluğunu yerine getiren kişiler için müjde şeklinde yorumlanabilir. Ehl-i kitabın *“Yahudi ya da Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız.”*⁴⁷⁰ iddialarına Kur'an, *“Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilir ki kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o, âhirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır.”*⁴⁷¹ âyetiyle cevap vermiştir. İslâm'daki tevhîd, Allah'ın emir ve hükümlerine boyun eğerek⁴⁷² sorumluluklarını yerine getirme, zor olan dünya ve âhiretini kolaylaştırma temeli üzerine kuruludur. Âyet ve hâdisler, ehli kitabın iman sorumluluğunun bağlayıcılığını göstermektedir.

Emir ve yasakları yerine getirmeden kalbin temizliği, iman için yeterli değildir. Belki imanın temizliği kalbin temizliğini ve taâti gerektirir ki nihâyette bu kişide güzel söz ve davranışlarına sirâyet etmiş olur. *“Sizi topraktan yarattığında da ve analarınızın karnında ceninler iken de en iyi bilendir. Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü o, Allah'a karşı gelmekten sakınanları en iyi bilendir.”*⁴⁷³ İman nimetine ermiş fakat bunun sorumluluğunu yerine getiremeyen Müslümanlara 14 asır önce verilmiş bir ilahî cevap hükmündedir.

---

⁴⁶⁷ Tevbe, 9/67.

⁴⁶⁸ Müslim, *“İman”*, 240; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/317.

⁴⁶⁹ el-Buhârî, *“İlim”*, 31; Müslim *“İman”*, 241; et-Tirmiz *“Nikâh”*, 25.

⁴⁷⁰ Bakara, 2/135.

⁴⁷¹ Âl-i İmrân, 3/85.

⁴⁷² Ebû Suûd, *İrşâdu'l-akli's-selîm*, 2/55.

⁴⁷³ Necm, 53/32.

Fetret ehlinin ibadet ve dini hükümlerle mükellef olmadığı hususunda ittifak vardır. Bununla beraber iman etmede mükellef olup olmadığı hususunda ehli sünnet görüşleri arasında farklılıklar vardır. İmam Mâtürîdî; namaz, oruç, zekât vb. gibi ibadetlerle sorumlu olmadığını fakat kişinin, aklını kullanarak yer, gök ve ikisi arasındaki mahlukata ibretle bakıp Allah'ın varlığını idrak etmesi gerektiği görüşündedir. İmam Eş'ârî ise, kendilerine peygamber gönderilmediğinden dolayı fetret ehlinin Allah'a inanma hususunda mükellef olmadığı kanaâtindedir.⁴⁷⁴

İnsan, ayrı ve üstün olmak üzere birçok özellik ve marifete sahiptir. Akıl, tercih ve irade gibi unsurlar, kişinin iman veya inkâr etmesinde ana unsurlardır. Bu özelliklerden yoksun olan insan sorumlu değildir. Çünkü insanın sorumlu olması; kullanabilir akla sahip olması, bu akılla bir tercihte bulunup sonuç olarak da bir iradeyi ortaya koyması gerektiği, Kur'an'ın ve İslâm'ın genel muhtevasından anlaşılabilir. İnsanın vahiyle muhatap olması halinde iman etme veya etmeme gibi iki yola çıkan bir tercihle karşılaşır. Sorumluluğunu unutmuş veya kaybetmiş bu insanın iman etmesini engelleyen ve zorlaştıran birçok unsur vardır. İman etmesini zorlaştıran ve engel teşkil eden unsurlara karşılık Allah'ın kendisine verdiği lütuf ve ihsanlar sonucunda insanın iman etmesini kolaylaştıran hususlar da vardır. İnsanın iman etmesini engelleyen hususların, zorlaştıran unsurlar olarak sayılması imkân dâhilindedir

3.2. İman Etmeyi Zorlaştıran Unsurlar

İmanla mükellef olan insan, Allah'ın kendisine verdiği donanım ve marifetler ile diğer varlıklardan farklılığını idrak etmesi gerekir. İman; insana dünya hayatının kolaylaşmasına, barışık yaşamasına ve âhîret için bir gayret içinde olmasını sağlar. Fakat insan, bazı durum ve olgulardan dolayı iman cevherine ulaşamayabilir. Maddi ve manevi sebepler neticesinde iman nimetine ulaşamamasının sebepleri vardır. Bu sebepler, hastalık hükmünde insanın iman etmesini zorlaştırmaktadır.

3.2.1. İnsanın Zayıf Yaratılışı ve Unutkanlığı

İnsan, zayıf yaratılmıştır. İmtihan, bu zaafiyetin temelini ve gerekçesini belirtir. Halifelik sorumluluğu, dünyayı yönetim ve idaresi ile sınava tabi tutulması, bu hususta tercih hakkı ve irade gücüne sahip olması, zaafiyetin unsurlarıdır. Bu donanım ve

---

⁴⁷⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam*, (İstanbul: Ravza Yay, 2014), 82.

marifetleri sonucunda insan, hata yapıp günah işleyebilmekte, buna meyil içinde olabilmektedir.

İnsan fitratında var olan hata ve günahlara meyiletme hususundaki zaafiyet, onun hakkı ve hakikati, tevhîd inancını bulması ve bilmesini zorlaştırabilir, engelleyebilir. Bu zaafiyeti Kur'an: *"Kadınlar, oğullar, yük yük altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler gibi nefsin şiddetle arzuladığı şeyler insana süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının geçimliğidir. Oysa asıl varılacak güzel yer ancak Allah'ın katındadır."*⁴⁷⁵ âyetiyle arz eder.

Âyette insana süslü gösterilen ve sıralanan unsurlar, insanın kendisiyle imtihana tabi tutulabileceği öğelerdir. Başka bir ifade ile; kadın, para, binek ve ekin olmak üzere insana süslü gösterilen ve insanı bunlara karşı meylettiren bir zaafiyetin insanın fitratına imtihan cihetiyle derc edildiği anlaşılmaktadır. Sebeb-i nüzûl olarak; Bedir Savaşından sonra Hz. Muhammed, kendisinin peygamber olduğunu bildikleri halde uyarmak için Yahudileri tevhi'de çağırır. Fakat Yahudiler, zikredilen aldatıcı unsurlarla kendilerini beğenip üstün görmüşler, neticede âyet nazil olmuştur.⁴⁷⁶ Lokal olarak bir grup ve olay için nüzul rivâyeti olsa da âyetin genel anlamıyla tüm insanları kapsaması uzak değildir. Çünkü kadın, para, binek ve ekin gibi aldatıcı unsurlar, insanın sorumluluklarını unutmasına sebep olabilmekte, iman etmesini zorlaştırıp engelleyebilmektedir. Bu durumu Kur'an, teyid eder: *"Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"*⁴⁷⁷ Yani, Rabbi onu korumuş olmasaydı *"onlara meylederdim."*⁴⁷⁸ ifadesi, insanın zaafiyet boyutuna ayrı bir açıdan işaret eder. Âyetlerin genel mânasından Allah'ın sonsuz güç ve zenginliği karşısında insanın ne denli zayıf yaratıldığı anlaşılabilir.

Sabır, metanet ve azim gösterilmediği zaman sıkıntılarla karşılaşıldığında Peygamberlerin dahi kendilerini zor durumda bıraktığını Kur'ân-ı Kerîm bize haber vermektir. Hz. Âdem'in meyveyi yememe azmini gösterememiştir. Hz. Nûh, imana gelmeyen kavmi hakkında bedduâsı ile metanetinde zelleğe uğramıştır. Hz. Yunus'un

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/14.

⁴⁷⁶ es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 1/170.

⁴⁷⁷ Yûsuf, 12/53.

⁴⁷⁸ Yûsuf, 12/33.

kavmini terkedip gitmesi de sabırla ilgili zaâfiyeti olarak zikredilebilir. Bu gibi zor ve sıkıntılı durumlar; azim, sabır ve metaneti gerektirir. Bu hususlarda zaafiyet, kişinin zor durumda kalmasına sebep olur. Peygamberlerin zelleleri, Kur'an'da ümmet için tevbih, ikaz, uyarı ve ihtar hükmündedir. Hz. Âdem'in zellesi, zaafiyet ve hilkatteki za'fı, yani güçsüzlüğü, insanın ne denli zayıf yaratıldığını farklı açıdan bakılacak bir penceredir. Bu zaafiyet, hazır olana düşkünlük, te'hir edilene ilgisizliğe dönüşebilmektedir.

İnsanın zayıf yaratılması, imtihan gereği kendisinde olan dünya ve içindekilere sevgisi, tercih edebileceği duygu ve düşüncelerin mevcudiyeti ve bunları uygulamadaki serbestiyet, onun hidâyet yolunu bulup sorumluluklarını yerine getirme noktasında iman etmesini zorlaştırmaktadır.

İlahi uyarı ve ikazlara rağmen sorumluluk bilincini unutarak ilahi emri yerine getirememeye durumuna düşen Hz. Âdem'in cennete meyveyi yemesini Kur'an, unutmaya atıfta bulunarak *"Biz onda bir kararlılık bulmadık."*⁴⁷⁹ demiştir. Verdiği sözün gereğini yerine getiremedi. Meyveyi yeme yasağında kararlılığını ortaya koyamadığı için Şeytanın yeme vesvesesinde azmi, güçsüz ve zayıf kaldı.⁴⁸⁰ Azim, sorumluluğu yerine getirme kararlılığıdır. Hz. Âdem'in yasağı çiğneyip günahı işlemesini su-i kast olarak görmemek gerekir. Âdem'in zellesi, sadece nisyana ma'lul olmasından değildir. Şeytan, kendisine yemin edip onu kandırmış ve unutmaya sebep olmuştur. Hz. Âdem'deki nisyana, ahde vefayı unutturan sorumluluk bilincine set koyup ona yasak meyveyi yememe emr-i ilahiye unutturmuş ve bu görevi yapmasını zorlaştırmıştır.

Kur'an, ibadet ve özellikle namazın, Hz. Mûsâ şeriatında ilahi sorumluluğu devre dışı bırakan nisyana karşı bir reçete olarak sunar: *"Şüphesiz ki ben Allah'ım. Benden başka hiç bir ilah yoktur. O halde bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl."*⁴⁸¹ Çünkü günlük ibadetlerle kul olma bilincinin canlı tutulması, insanın sorumluluğunu unutmamasına ve bunların gereklerini yapma imkânı sağlar. İnsanın unutmaması mümkündür. Fakat gaflet derecesinde kendini unutmaması veya ne için yaratıldığını unutmaması, sorumluluğunu ve insanlığını tamamen unutmamasıdır. Allah, bazı sıkıntı ve

---

⁴⁷⁹ Tâhâ, 20/115.

⁴⁸⁰ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 16/295.

⁴⁸¹ Tâhâ, 20/14.

musibetlerle insanı gaflet uykusundan uyandırır. Ona, yaratılış gayesini ve sorumluluğunu hatırlatır.

3.2.2. Şeytanın Aldatıcılığı

Şeytan, insanın iman etmesini zorlaştıran ve bunu engelleyen en önemli unsurdur. “Şeytan dedi ki: “(Öyle ise) beni azdırmana karşılık, yemin ederim ki, ben de onları saptırmak için senin dosdoğru yolunun üzerinde elbette oturacağım. Sonra (pusu kurup) onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım ve sen onların çoğunu şükreden (kimse)ler bulamayacaksın.”⁴⁸² Şeytanın insanlara yaptıkları doğrultusunda insanların iman etmelerinin zorlaşması ve şeytanın bunu zorlaştırma yönleri âyet-i kerîmelerde arz edilir. İnsanları yoldan çıkarmak için mühlet isteyen İblis’in bu talebi, onun bu konudaki baş aktörlüğünün delili ve insanların iman etmesini zorlaştırması ve engellemesinin tespiti olarak zikredilebilir. İnsanları fitrattan uzaklaştırma, sorumluluklarını unutturma ve tevhîd inancına yaklaştırmama adına şeytanın bütün imkânlarını kullandığı ve bu hususta azim gösterdiği âyet-i kerîmeden anlaşılmaktadır. İhlaslı kulların hariç senin kullarının birçoğunu saptıracacağım söylemi, şeytanın iman önündeki en büyük zorlaştırıcı engel olmasının ispatıdır.

Kur’ân-ı Kerîm’de *zeyyene* ve *zuyyine* kalıplarıyla gelen âyetlerde şeytanın insanı saptırmak için teklif ettiği amellerini şeytani bir süslemeyle cazip gösterdiği, şeytanın bu konudaki olumsuz rolüne işaret eder.⁴⁸³ Bu hususta Hz. Peygamber, “Koyunun kurdu gibi Şeytan da insanın kurdudur”⁴⁸⁴ ifadesiyle uzak ve köşe bucakta bulunan koyunları kollaması gibi şeytanın insanın kurdu olduğunu ve şeytanın insan damarlarında kan gibi dolaştığını⁴⁸⁵ vurgulamıştır.

3.2.3. Kulun Cehâleti ve Önyargıları

Cehl kavramı, sözlüklerde daha çok ilmin zıddı, bilgisizlik ve bilgiden mahrum olma hali olarak tarif edilmiştir.⁴⁸⁶ İsfehânî, cehalet kelimesine ilmî bilgiden yoksunluk,

⁴⁸² A’râf, 7/16-18.

⁴⁸³ Bk. Bakara, 2/212; Âl-i İmrân, 3/14; En’âm, 6/43, 122; Enfâl, 8/48; Tevbe, 9/37; Hicr, 15/39; Nahl, 16/63; Neml, 27/24; Ankebût, 29/38; Mü’min, 40/37.

⁴⁸⁴ Ebû'l-Kasım Taberânî, *Mu’cemu’l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), 20/164.

⁴⁸⁵ el-Buhârî, “*Bed’u’l-Halk*”, 11.

⁴⁸⁶ İbni Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 2/402-403.

hakikati olmayan bir şeye gerçekmiş gibi inanmak ve bir şeye hak ettiği değeri vermeme olmak üzere üç anlam yükler.⁴⁸⁷ Farâbî (ö. 950), fazilet, erdem ve selamet şehrinin zıddı olarak el-Medinetü'l-Câhile ifadesini kullanır.⁴⁸⁸ Fakat Goldziher (ö. 1921), ilmi hilmin zıddı,⁴⁸⁹ Izutsu ise cehlin fiili tezahürü olarak zülmü zikreder.⁴⁹⁰ Zengin bir anlam çeşitliliğine sahip olan جهل kavramının, Hz. Peygamber zamanında Mekke'de soy itibari ile asillerden sayılan, şehrin ileri geleni ve kültürlü olmasına rağmen 'Amr b. Hişâm'a Ebû'l-Küfr değil, Ebû Cehil/Cehaletin babası denilmesi, kelimenin sadece bilgisizlik anlamında kullanılmadığını göstermektedir.

Cahiliyye, müşrik Araplara münhasır bir kavram değildir. Bu kelime, vahiyle birlikte İslâmî bir kavrama dönüşmüştür. Çünkü tevhîd akidesi ve iman nurundan mahrum her insan cahiliyye hayatı yaşarken kişinin iman etmesi ve sorumluluklarını hakkıyla ifâ etmesi durumunda da İslâmî hayatı yaşamış olur. Kendisine halifelik verilmiş olan insanın sorumluluk ve görevlerini unutmasıyla fitratına aykırı söz-davranışlarda bulunabilir. Bu da onun yeryüzünü ifsada boğmasına sebep olur. Esasen bu kavram, sorumluluğundan uzak insanlar için her zaman ve zeminde geçerlidir. Fakat Kur'an'ın nazil olduğu mekân ve önceki zamana has özel bir isim olarak anlam daralması olmuştur. Dolayısıyla, insan ve şeytanın mevcudiyeti boyunca bu kavram canlılığını koruyacaktır. Kur'an-ı Kerim'de cehaletin sadece bilgisizlik anlamında olmadığı, cahilliğin dünya görüşü, yaşam tarzı ve zihniyet olarak zikredildiği görülebilir.

İnsan, birçok dünyevî ilimlere sahip olabilir. Fakat bu ilimler, onda sorumluluk bilinci meydana getirip marifetullahı ulaşma hususunda bir fayda sağlaması gerekir. Aksi durumda, kendine en büyük haksızlık ve zulmü yapmış olur. Cehaletinden dolayı dünyevî ve uhrevî işlerini zorlaştırmış olur. Cahil kalarak nasıl ki dünyasını karartıyorsa, âhiretten de gafil kalarak sonsuz hayatını zorlaştırmaktadır. İlim, Allah'ın verdiği eşya bilgisini zihinde sadece depolamak değil, kelime ve bilginin hakkını verebilmektir. Hz. Âdem'in kelimeleri Allah'tan telakki etmesinin⁴⁹¹ sonucu, O'nda sorumluluk ve imtihan bilincinin oluşmasına, cennetteki hayatın zor veya kolay yapılabileceği hali hâsıl olmuştur.

⁴⁸⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 209.

⁴⁸⁸ Ebû Nasr Muhammed Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1990), 56.

⁴⁸⁹ İgnaz Goldziher, *Muslim Studies: Volume One*, State University of New York Press, (Albany: Suny Publisher, 1977), 206.

⁴⁹⁰ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsân*, 193-194.

⁴⁹¹ Bakara, 2/31.

Şeytanda ilim olmasına rağmen, sahip olduğu ilmi yanlış yolda kullandığı için kendisine fayda sağlamamış, aksine kendisine zarar vermiştir. Cennet, dünya ve ahiretini zorlaştırarak helak olmuştur. Dolayısıyla insanın akıl, irade ve tercih marifetiyle sahip olduğu bilgi, onu sanattan sanatkâra, sebepten müsebbibe, eserden müessire ulaştırabilmelidir. İlim, insanda sorumluluk bilinci oluşturmayı hakka, hakikate, takvaya, salih amele yöneltmiyorsa kolay olan dünya ve âhîret hayatının zorlaşması demektir. Kur’ân-ı Kerîm, İsrail oğullarının âlimlerini bildikleri kitabı uygulamadıklarından dolayı onları kitap yüklü merkeplere benzetir.⁴⁹² Çünkü iman ettikleri Tevrat’ın içindekilerini hakkıyla yerine getirmeyerek⁴⁹³ zorlaştırdılar.

Çevresinde kendisine hak ve hakikatı dile getiren onlarca delil ve mûcize olmasına rağmen hala sıra dışı bir beklenti içinde olanlara Kur’an cevaben şöyle der: *“Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mûcize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidâyet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma.”*⁴⁹⁴ Yani bu delil ve işaretler hususunda inatla peygamberliğini inkâr etmeleri sana zor ve meşakkatli gelmektedir⁴⁹⁵ buyurarak insanların nasıl inkârı tercih ettiklerini belirtmektedir. *“Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında (hakikatın şahidleri olarak) toplansaydı Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.”*⁴⁹⁶ Âyet, cahillerin içinde buldukları cehl durumlarının koyuluğunu ve derinliğini izah eder.

Doğru bilgi, insanın iman etmesini nasıl kolaylaştırıyorsa cahillik de bir o kadar iman etmeyi zorlaştıran bir engelle dönebilir. Peygamberler, kavimlerine tevhd akidesi ve sorumluluklarını tebliğ etmelerine karşılık, çoğunluk muhatapların kulak tıkadıkları, onları duymak istemedikleri, duysalar dahi dediklerini anlamayan veya anlamama cahilliğine vurdukları görülür. Tarih boyunca bu, olagelen bir durumdur. İnsan, cahil olduğu ve bilmediği bir konuyu ya yalanlar veya ona düşman kesilir. *“Hayır! öyle değil, onlar, ilmini kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar. Kendilerinden öncekiler de (peygamberleri ve onlara indirilen kitapları)*

---

⁴⁹² Cuma, 62/5.

⁴⁹³ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 30/540.

⁴⁹⁴ En‘âm, 6/35.

⁴⁹⁵ Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur’ani'l-Kerîm*, (Kahire: Dâru Nahde, 1997), 5/68.

⁴⁹⁶ En‘âm, 6/111.

böyle yalanlamışlardı. Şimdi bak, o zâlimlerin sonu nasıl oldu.”⁴⁹⁷ Âyet, açık bir şekilde insanın ilminin ihata etmediği bir şeyi yalanladığını belirtir. Kişinin bilmediğinin düşmanı olması gösterir ki insan, hakkında bilmediği, anlamadığı veya anlamak istemediği durum ve olgulara düşman olur. Hz. Peygamber ve O’nun getirdiği vahyin inkârı, tamamen cahillik ve bilmemesinden kaynaklanır.

Kur’ân-ı Kerîm’de لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ “Eğer bilselerdi...” ifadesiyle biten âyetler, “eğer bilmiş olsalardı, bu duruma düşmez veya böyle olmazlardı” anlamındadır.⁴⁹⁸ “Biz onlara melekleri de indirseydik, kendileriyle ölümler de konuşsaydı ve her şeyi karşılarında toplasaydık Allah dilemedikçe yine de iman edecek değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar.”⁴⁹⁹ Âyette geçen bilmiyorlar ibaresi özellikle جَاهِلُونَ kavramıyla ifade edilmiştir. Bu, iman etmeleri için ancak mûcize ile olabilecek şeylerin yapılması halinde dahi onların iman etmeyeceklerini ve cahilliklerinin onları nasıl kör düğüm bir çıkmaza koyduklarına ifade eder.

Allah, bir halife yaratacağını söylemesine karşılık meleklerin kan dökücü ve fesad çıkarıcı olarak insanı tarif etmeleri, tam bir bilgiye sahip olmadıklarına işarettir. Melekler, insanın geleceği ile ilgili bu sorunun bilgisine Allah’ın haber vermesi, levhi mahfuz veya sabit ilimleriyle⁵⁰⁰ bilmiş olabilirler. Meleklerin bu itirazı inkâr değil, insanın hilkatının hikmetini anlamada zorlanmalarından kaynaklanabilir. Bunun içindir ki Allah, âyetin devamında “Sizin bilmediklerinizi bilirim.”⁵⁰¹ demiştir. Esasen melekler, şüpheleri gidermek ve öğrenmek isteyen öğrencinin öğretmenine soru sorması gibi itirazî olmayan bir sualde bulunmuşlardır.⁵⁰²

Cehaletin bir başka şekli olan önyargılar, insanların önceki inanç ve yaşamlarını bırakmaması, iman etmelerini zorlaştırmış ve engellemiştir. Bu insanlar, baba ve atalarından göre geldikleri inançlarını doğru bulup insanî sorumluluklarını kendilerine hatırlatan peygamberi ve getirdikleri vahyi yanlış görmüşlerdir. Denizde zor durumda kalanlar gibi ihtiyaç duyulunca duâ edilen ihtiyaç duyulmadığında da unutilan ve kabul edilmeyen bir Allah tasavvuruna sahiptirler. Zor zamanlarda kabul edilip itibar edilen

---

⁴⁹⁷ Yûnus, 10/39.

⁴⁹⁸ Bk. Bakara, 2/102-103; Nahl, 16/41; Ankebût, 29/41, 64; Sebe’, 34/14; Zümer, 39/26; Kalem, 68/33.

⁴⁹⁹ En’âm, 6/111.

⁵⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/125.

⁵⁰¹ Bakara, 2/30.

⁵⁰² el-Beydâvî, *Envaru’t-tenzîl*, 1/68.

kolay ve ferahlık anlarında da dikkat edilmeyen inanç sistemi oluşturmuşlardır. Bu insanlar, Allah'ın varlığını kabul etmelerine rağmen kendi dünya işlerine müdahale etmesini reddetmişlerdir.

En akıllı olduklarını bildikleri halde Hz. Peygamber'e mecnun demeleri, içinde yaşadığı toplumda en emin olduğunu bildikleri halde ona kezzab demeleri, önyargının en büyük belirtisidir. Dolayısıyla önyargıları kırmak zor, insanın hakikatı görmesine engel ve iman etmesini de zorlaştırmaktadır. Hz. Peygamber tarafından kendilerine onlarca mûcizeler gösterilmelerine rağmen önyargının bir belirtisi olarak iman ve sorumluluğu reddetmişlerdir. Firavun ve taraftarları, Mûsâ ve ehl-i iman hakkında yeryüzünde fesadlık çıkarma önyargısına sahiptiler. Bunun için Kur'an; *"Ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum."*⁵⁰³ buyurarak Firavun'un Hz. Mûsâ hakkındaki önyargısını belirtmiştir.

Hz. İsâ'nın mûcizeleri anlatılırken ölüleri diriltmesi dâhil inanmayan ve direnen Yahudilerin ön yargılarından dolayı inanmamalarını, önyargının inanmada nasıl engel olup zorlaştırdığını izah eder. *"Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş olur. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm."*⁵⁰⁴

Esasen, *"وَجَدْنَا أَبَاءَنَا"* (Babalarımızı üzerinde bulduk.)⁵⁰⁵ ibaresinin bulunduğu her âyette, tevhîd inancı ve vahyi kabullenmekte diretenlerin sahip oldukları önyargılarının kaynağına işaret etmektedir. Çünkü geçmişten gelen çok tanrı ve putların bırakılarak bir tek Allah'a kulluğu *"İlahları bir tek ilah mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!"*⁵⁰⁶ ifadesiyle garip ve acaip karşılamışlardır. Bu durum, Mekke müşriklerinin şirkten kaynaklı çok tanrılı inancına karşı Kur'an'ın tek ilah olan Allah inancına davetle inkârcıların bu teklifi reddedip meseleye ön yargıyla bakmaları ve bu davete *هَذَا لَشَيْءٍ* / *Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!* demeleri önyargının iman etmeyi zorlaştırdığını izah etmektedir.

⁵⁰³ Mü'min, 40/26.

⁵⁰⁴ Âl-i İmrân, 3/49.

⁵⁰⁵ Bk. Enbiyâ, 21/35; Şuarâ, 26/74; Zuhruf, 43/22, 23.

⁵⁰⁶ Sâd, 38/5.

3.2.4. Beşerin Nankörlüğü ve Aceleciliği

Arapçada, *كُفْرَانُ النَّعْمَةِ/küfrânü'n-ni'me* terkihiyle ifade edilen nankörlük, şükürün azlığı,⁵⁰⁷ bir şeyin üstünü örtmek ve nimeti inkâr etmek mânasında şükürün zıddı olarak kullanılmaktadır.⁵⁰⁸ Nankörlük ile şükür kavramları arasında sıkı bir ilişki vardır. Nimetler karşısında şükreden kişi sorumluluk bilinciyle kulluğunu ifâ ederken, şükretmeyen kişi ise o nimetlere nankörlük etmiş ve sorumluluğunu yerine getirmemiştir. Nimetlere karşılık nankörlük veya şükür bağlamında sorumluluğunu yerine getirip getirmeme tercihinin bir neticesi olacaktır. İsrailoğulları, kendilerine verilmiş olan nimete şükretmeleri halinde nimetin arttırılma kolaylığını yaşayacakları, nankörlük etmeleri halinde de azabın şiddetli olma zorluğunu yaşayacaklarını Kur'an ifade eder.⁵⁰⁹

Nankörlük, insanın Allah'a karşı sorumluluk bilincini hafife alan ve bunu gereksiz gören manevi bir hastalıktır. Nankörlüğün olduğu yerde sorumluluk bilinci oluşmaz. *“Andolsun ki, insan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür.”*⁵¹⁰ âyeti insanın Rabbine nankörlüğünü vurgular. Âyette geçen *كَنُودٌ* kavramı, nimeti örten,⁵¹¹ verimsiz ve hayırsız toprak olarak izah edilir. Fakat tercih edilen görüş, nimetleri inkâr ve umursamamaktır.⁵¹² Nimetleri inkâr ve umursamamazlık nankörlüğü, insanın sorumluluklarının üstünü örtüp iman etmesini zorlaştırabilmektedir.

Hz. Nûh'un gemisindeki ahali, sıkıntıdan dolayı duâ etmiş, musibetten kurtulmalarıyla nankörlük yapmıştır. Bu insanların Allah'a şirk koşup sorumluluk mükellefiyetlerini zorlaştırdıklarını, *“Gemiye bindikleri zaman dini Allah'a has kılarak ona duâ ederler. Onları kurtarıp karaya çıkardığı zaman ise bir de bakarsın ki, Allah'a ortak koşuyorlar.”*⁵¹³ âyet-i kerîme izah eder. Nankör insan, sıkıntıda duâya durur; ama ferahlığa kavuştuğu zaman ise sıkıntı anını unutarak sorumluluk duygusunu kaybeder, nankörlük yaparak iman etmeyi zorlaştırır.

⁵⁰⁷ İbni Fâris, *Ahmed Mu'cemu'l-mekâyisu'l-luğa*, 5/191; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 715; İbni Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, 7/364; Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevi't-temyîz*, 4/363.

⁵⁰⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/807; Ali b. Cafer b. Ali es-Sa'dî, *Kitabu'l-Ef'âl*, (B.y: Âlemu'l-Kutub, 1983), 3/85; İbn Manzûr, *Lîsânu'l-Arab*, 5/144; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Ârus*, 14/52.

⁵⁰⁹ İbrâhîm, 14/8.

⁵¹⁰ Âdiyât, 100/6.

⁵¹¹ İbni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 3/381.

⁵¹² Cevherî, *es-Sihâh*, 2/532

⁵¹³ Ankebût, 29/ 65.

Kur'an'da nankörlüğün sembol ismi Kârûn'dur. Kendisine verilen nimetleri, Allah'a değil, kendi ilmine atfederek nankörlükte bulunmuştur. "*Kârûn, 'Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir', dedi.*"⁵¹⁴ Kendisinin mal varlığına sahip olmasını sağlayan bilgi; Tevrat, kimya, ticaret, zenaât vb. gibi unsurlar rivâyet⁵¹⁵ edilse de bu bilgi, nefisini büyük görmesine sebep olmuştur. Sorumluluğunu unutup kendisine nimetleri bahşeden Rabbine nankörlük yapmış, maddi varlığı iman etmesini zorlaştırmıştır.

İnsan hamd, sabır, şükür ve zikir halinde sorumluluğunun bilincinde olabilir. Bu lütuflar karşısında Rabbine şükr, iman sermayesinin yarısını teşkil eder. "Şükür imanın yarısıdır."⁵¹⁶ hâdisi, şükran-ı nimetin önemini arz etmektedir. Bunun için şükür, mesul insanın nimeti layıkıyla idrak etmesidir. Şükretmeme olan küfran-ı nimet ise, bütün lütuflara karşılık sorumluluğunun şuuruna varmama hali olan nankörlüktür. İnsanın bu nankörlüğü, iman etmesini zorlaştırmaktadır.

Hamd, müminlerin en büyük kulluk ve sorumluluk vazifesidir. Nimetlerin gerçek sahibi Yüce Allah'ı bilme ve tanımadır. Onu kalp ve dil ile övmedir. "Dindarlıkta kendinden üstün olana bakıp tabi olmak, dünyalıkta ise kendinden aşağıda olana bakıp Allah'ın kendisine verdiği üstünlüğe hamd etmek. Böyle yapanları Allah şükredici ve sabredici olarak yazar. Kim de dindarlıkta kendinden aşağıda olana dünyalıkta ise kendinden üstün olana bakar da elde edemediğine üzülürse, Allah onu şükredici ve sabredici yazmaz."⁵¹⁷ hâdisi, şükür ile sabrın birbiriyle sıkı bağına arz eder. Ayrıca, şükretmemek olarak kabul edilen nimetlerin kıymet ve kadrini bilmeme nankörlüğünün neticesi olan zorluğu da vurgulanmıştır.

İnsanın kendisine verilen nimetleri Allah'tan olduğunu biliyor olması, sorumluluğunu yerine getirme hususunda yeterli olmayabilir. Bu nimetlerden istifade ederken Rabbini bilmesi ve O'na iman etmesi, ortak koşmaması, şükretmesi ve Hz. Peygamber'e iman edip O'na tabi olması, dolayısıyla sorumluluklarını hakkıyla yerine getirdiği zaman nankör değildir. "*Onlar, Allah'ın nimetini bilirler, sonra da inkâr ederler. Onların çoğu kâfirlerdir.*"⁵¹⁸ Âyet-i Kerîme, kâfirlerin nimet sahibini

⁵¹⁴ Kasas, 28/78.

⁵¹⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 2/658.

⁵¹⁶ es-Suyûtî, *Camîu's-Sağîr*, 1/107.

⁵¹⁷ et-Tirmizî, "Kıyâme", 58.

⁵¹⁸ Nahl, 16/83.

bildiklerini, sonuç itibariyle o nimetin kadir ve kıymetini bilmediklerinden dolayı inkâr ettiklerini, nimete karşı nankörlük yaparak küfre girdiklerini, dolayısıyla dünya ve âhîret hayatlarını zorlaştırdıklarını belirtmektedir.

Sorumluluğunun bilincinde olmayan insan, özünü kaybedip imanı tam olarak içine sindirememiş, adeta nankörlüğü kendisinde karakter durumuna getirmiştir. Bu insanlar, başlarına bir sıkıntı ve zorluk geldiğinde yalvarır, duâ eder; sıkıntı ve zorluk kendilerinden giderildiği zaman da Rabbini unuttur, nimete nankörlük yaparlar. *“Gerçekten biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımızda ona sevinir; ama elleriyle yaptıkları işler yüzünden onlara bir kötülük dokunursa o zaman da insan pek nankördür.”*⁵¹⁹

Dünyevî konularda aşağıda olanlara bakıp şükretmek, uhrevî konularda da bizden üstte olanlara bakıp bu hususta gayret gösterme mesuliyetinde iken insan, tatminsizlik, hırs ve tamah, nimet sahibine karşı nankörlük hastalığına sebep olmaktadır. Hz. Peygamber, *“İnsanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez”*⁵²⁰ hâdisiyle insan-Allah arasındaki nankörlük bağlamının zorluk ve kolaylık yönünü şükür kavramıyla dikkat çeker.

Nimetleri içinde faydalanırken nimetlerin sahibini unutup hevâ ve hevesine mahkum olmuş, emir ve yasaklarını çiğneyerek iman sorumluluğunun bilincine varamamak ve bu vazifesini hakkıyla yerine getirememek, insanın Rabbine karşı en büyük nankörlüğüdür. Bu insanlar ve oluşturdukları toplumların nankörlüğü neticesinde birçok helak olayının gerçekleştiğini Kur’an bize haber vermektedir.⁵²¹ Allah’a karşı nankörlüğün cezasız kalmayacağını Kur’ân-ı Kerîm dile getirir: *“Andolsun, Sebe’ halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı: Biri sağda biri solda iki bahçe bulunuyordu. Onlara şöyle denilmişti: Rabbinizin rızkından yiyin ve ona şükredin. Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir. Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ılgın ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız.”*⁵²² Nimetlere

⁵¹⁹ Şûrâ, 42/48. Bk. Âdiyât, 100/6-7; İsrâ, 17/67-69.

⁵²⁰ et-Tirmizî, “Birr”, 35; Süleymân b. el-Eş‘âs b. İshâk es-Sicistanî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, (Beyrut, el-Mektebetü’l-Asriyye, ts), “Edeb”, 11.

⁵²¹ Bk. Ankebût, 29/14; Nûh, 71/25; Fussilet, 41/16; eş-Şems, 91/13-14; Enbiyâ, 21/74; Şuarâ, 26/63, 66.

⁵²² Sebe’, 34/15-17.

karşı sorumluluk bilincini yerine getirmeme olarak da kabul edilebilecek nankörlüğün cezası, o nimetlerden mahrum olmaktır. Ayrıca, âyette nankörlük, küfür kelimesiyle ifade edilirken yanında ilim olan kişinin Sebe kraliçesinin tahtını yanına getirince Süleyman'ın, “*Şükür mü edeceğim yoksa küfür (nankörlük) mü edeceğim diye beni sınavan Rabbimin lütfü.*”⁵²³ ibaresi, nankörlük ile şükür arasındaki zorluk ve kolaylık bağlamını arz etmektedir.

Din, hayır ve şerrin gerçek yüzünü insana gösteren ilahi kanunlar bütünüdür. Nitekim lütuf olarak görülen bazı şeyler şer; kötülük olarak da görülen bazı şeyler de hayır olabilir. Fakir olduğu için zekât sorumluluğundan muaf olan bir sahâbenin zengin olmasıyla bu sorumluluğu yerine getirmekten imtina ettiği Hz Peygamber döneminde vakidir.⁵²⁴ Olay, yokluktan varlığa çıkan insanın, nimetler karşısında gösterdiği nankörlükle nasıl zor bir duruma düştüğüne, aksi olan zekâtı vermeyi uygulaması halinde ise kolaylığı yaşamasına örnek olarak verilebilir.

‘Acûliyet duygu ve hissiyatı, iman önünde bir engel ve zorluk olarak görülebilir. Aceleci davrandığı için önceki düşünce, fikir ve inançlarından vazgeçmeyen ve bunları değiştirmeyen bir zihniyete sahip olan kişi, bu ısrar ve inadında kulluk sorumluluğunu zora koymuş olur. Aculiyet, önyargıda direnen kişinin iman nuruna ulaşmasını zorlaştırıp onu engeller. “*Firavun ailesinden, imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi: Rabbim Allah'tır, dediği için bir adamı öldürecek misiniz? Halbuki o, size Rabbinizden apaçık mucizeler getirdi. Eğer yalancı ise, yalanı kendi aleyhinedir. Eğer doğru söylüyorsa, sizi tehdit ettiği şeylerin bir kısmı başınıza gelecektir. Şüphesiz Allah, aşırı giden, yalancılık eden kimseyi doğru yola erdirmez.*”⁵²⁵ Âyette, Firavun ailesinden olup imanını gizleyen adamdan bahsedilir. Firavun ve adamlarına inkâr etmede direnip acele etmemeyi tavsiye ediyor. Yani Mûsâ'yı dinlememe önyargısında bulunmayın. Eğer yalancıysa aleyhine, doğru söylüyor ise tasdik etmediğimiz zaman bedelini ödersiniz şeklinde sözünü bitirmiş oluyor. Kronik önyargılardan kaynaklı olmak üzere aculiyet, iman etmeyi zorlaştırır ve engeller. Küfürde inat ve direnmeye sebep olur.

---

⁵²³ Neml, 27/40.

⁵²⁴ et-Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, 14/370; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-âzîm*, 2/157.

⁵²⁵ Mü'min, 40/28.

Acelecilik, imanın meyvelerini bu dünyada toplayıp âhirete nasipsiz gitmeye sebeptir: “Hayır! Siz dünyayı seviyorsunuz ve âhireti bırakıyorsunuz.”⁵²⁶ Âyet-i Kerîme’de geçen **الْعَاجِلَةَ** ibaresi dünya olarak açıklanmıştır. Aceleyi sevmeleri, dünya ve âhirete iman, delillere bakmayı onlara unutturdu.⁵²⁷ Dünya hayatı peşindir, âhret ise te’hir edilen, yani dünya hayatının sonunda başladığından insanoğlu, hazır nimete mübtelâdır. Kur’an, bu anlamda “İnsan (öyle acelecidir ki sanki) aceleden yaratılmıştır. Size yakında âyetlerimi göstereceğim. Şimdi acele etmeyin.”⁵²⁸ buyurmuştur. Acelecilikleri, onları Hz. Peygamber’den alaycı ve yalanlayarak azabı istemelerine kadar götürmüştür.⁵²⁹ Aceleci olan insanoğlu, âhireti bırakıp yine acele olarak beyan edilen dünyaya meyilli ve düşkündür. Azap beklentisinde olanlara Allah’ın ‘Acele etmeyin, bunu size göstereceğiz.’ demesi, insandaki aculiyeti ve acelecilik zaâfiyetini teyid etmektedir.

Acelecilik, sünnetullâha yani Allah’ın kevnî yasalarına itiraz, muhalefet ve itaatsizlik anlamına gelir. Bu cihetle imandan sadır olan neticelerden mahrum olmaya sebeptir. İman, sabır neticesinde elde edilen ve korunan bir kazanım iken acelecilik, bu neticeden mahrumiyeti doğurur. Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber, hâdisinde “Teennî Allah’tan, acelecilik şeytandandır.”⁵³⁰ buyurmuştur. Örneğin dünyaya meyil ve düşkünlük, sabırsızlık ve acele, dinin direği olan namazın terkine ve dolayısıyla dünya ve âhiretinin kaybına sebep olur. Hâdiste Hz. Peygamber; “Her birinizin duâsı, acele etmediği müddetçe kabul olunur. (Acele etmesi şudur): Der ki, duâ ettim de, duâm kabul edilmedi.”⁵³¹ buyurmuştur. Yani duânın kabulünün şartı, kişinin ümitsizliğe girmeden ve duâsının kabul edilmediği zannına kapılmadan ‘duâm kabul edilmedi.’ diye acele etmemesidir.

“Hayırlı ve iyi ameller hususunda acele ediniz.”⁵³² hâdisi Kur’ân-ı Kerîm’in “Hayırda yarışınız.”⁵³³ âyetiyle anlaşılmalıdır: Hayırdaki acelecilik, tavizsiz bir şekilde fırsatı ganimet bilerek şeytan telkinlerine aldanmadan hayrı ve iyiliği tamamıyla ifâ etmektir. Bu durum, kişinin kul sorumluluğundadır.

---

⁵²⁶ Kıyâme, 75/20-21.

⁵²⁷ el-Mâturîdî, *Te’vilâtu ehl-i sünne*, 10/348.

⁵²⁸ Enbiyâ, 21/37.

⁵²⁹ İbn Ebî Zemenin, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîz*, 3/147.

⁵³⁰ et-Tirmizî, “*Birr*”, 65.

⁵³¹ El-Buhârî, “*Daavât*”, 22; Müslim, “*Zikr*”, 91-92; İbn mace, “*Duâ*”, 7.

⁵³² Müslim, “*İman*” 186; et-Tirmizî, “*Fiten*”, 30.

⁵³³ Bakara, 2/148.

İnsan psikolojisinin temelinde olabilen acelecilik, sabırsızlık olup bireysel ve toplumsal hayatta kendini gösterebilen bir huy ve mizaçtır. Bu özelliğe sahip insanların duygu, düşünce ve davranışlarında hata yapmalarına sebep olan karar ve kanâatler ortaya koydukları görülür. İyi ve rahat yaşamının devamı için kendisinde oluşacak sorumluluk bilincinden uzaklaşmaya acele eder ve sabırsız davranır. İman sorumluluğu, onun yaşamını değiştirip kurulu düzenini bozacak, dolayısıyla kendisi de bundan uzaklaşmak isteyecektir. Vahyi önemsemeyip dikkat göstermeyen, vahye karşı ilgisiz kalan çoğu insanların düşünce açısından sapma ve inanç hususunda yanlış düşmelerinin kökeninde aceleci oldukları görülür.⁵³⁴

Esasen Kur'an, "*Hayır işlerinde yarışın!*"⁵³⁵ ve Hz. Mûsân'ın diliyle "*Rabbim! Sen hoşnut olasın diye, acele ederek sana geldim.*"⁵³⁶ buyurarak ilahî rızayı kazanma hususunda yapılan acele davranış ve Hz. Peygamber'in "*Hayırlı işlerde acele edin.*"⁵³⁷ düstûru İslâm'daki acele mefhumunun iyi, güzel, hayırlı ve insan için olumlu bir sonucu olan bir temelde olduğu görülür. Bu hususta yapılan acelelenin kişiye kolaylıklar sağlayıp dünya ve âhiretine fayda sunar.

Tez canlı olan insanın istediği şeyin gecikmeli olarak meydana gelmesi kendisine zor gelebilmektedir. Bunun için aleyhine de olsa kendisine va'd edilen veya kolay gördüğü şeylerin hemen yerine gelmesi hususunda aceleci davranabilir. Öyle ki, yaptıkları inkârla ilgili âhirete yönelik kendilerine söylenen azabın hemen gelmesi hususunda "*Hayra dua eder gibi şerre dua eder.*"⁵³⁸ Âyetin devamı, bunun sebebini izâh eder: "*İnsan, çok acelecidir.*" İnsanların kendi zararlarına olan durumlarda acele davranmaları, akıl yeteneğini kullanmamaları, sorumluluk bilincinden mahrum ve cahil olmalarından kaynaklanır. Bu aceleci davranışları, kendilerince zordan kolayı tercihtir. Fakat insan, sorumluluğunun bilinciyle ebedi hayatını kurtarma adına Allah'a kul olma kolaylığını seçmemektedir. Geçici olanı ebedi olana tercih ederek asıl kolay yerine zoru tercih etmiştir. Bunun temelinde aceleci davranması etkindir.

---

⁵³⁴ Abdurrahmân Kasapoğlu, "*İnkâr ve Acelecilik Karakteri*", Kalam Araştırmaları Dergisi, 4/1, (2006), 92.

⁵³⁵ Bakara, 2/148.

⁵³⁶ Tâhâ, 20/84

⁵³⁷ Müslim, "*İmân*", 186; et-Tirmizî, "*Fiten*", 30, "*Zühâ*", 3.

⁵³⁸ İsrâ, 17/11.

Dirilme, hesap verme ve âhireti inkâr edenler, azabın ve o anın çarçabuk gelmesini isterler. Aslında bunu aceleyle isteyenler, gerçekleşeceğine inandıkları için değil, bilakis meydana gelmesi hususundaki kabulleri olmadığından, yani inkâr ettiklerinden dolayı rahat bir şekilde aceleyle isteyebilmektedirler. *“Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise, ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler. İyi bilin ki, Kıyamet günü hakkında tartışanlar derin bir sapıklık içindedirler.”*⁵³⁹

Cüzi irade yetkinliğinde olan insanın istediği şeylerin sabırsızca ve aceleyle cereyan etmesini arzuladığı isteklerin vuku bulması, Allah’ın külli iradesi dâhilindedir. İnsan isteği ile Allah’ın takdiri birbirine denk gelmesi halinde yerine gelmiş olur. İnkârcılar, kendilerine va’d edilen azabın hemen gelmesi hususunda acele davranmışlardır. *“De ki: ‘Sizin acele istediğiniz azap şâyet benim elimde olsaydı benimle sizin aranızda iş elbette bitirilmiş olurdu.’ Allah zâlimleri daha iyi bilir. De ki, ‘Şüphesiz ben, Rabbinden (gelen) kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah’a aittir.”*⁵⁴⁰ İstedikleri azap, peygamberin elinde değilken bunu istemeleri, meydana gelebileceğine inanmadıkları içindir. Artık bunu geciktirmektense aceleyle istemişlerdir. Allah, gelen hususunda acele etmemeleri gerektiğini bildirmiştir.

İnsan, imtihana tabi ve tercihte muhayyer bırakılmasının sonucu, hayır kadar şerre de meyillidir. Bu, biraz da aceleci olmasından kaynaklanır. Sabır ve tahammül insana zor gelir. Sonradan olabilecek bir şeyin vaktinden önce hemen olması arzu ve aceleciliğindedir. Bu durum, Mecelle’de *“Kim bir şeyi vaktinden evvel isti’cal eyler ise mahrumiyetle cezalandırılır.”*⁵⁴¹ kaidesiyle cezâî bir neticeyi yansıtabilecek şekilde kanunlaştırılmıştır.

İnsanın aceleci bir tabiata sahip oluşu, sabır ve tahammülü gerektiren hususların zorluklarına dayanamayarak kolay elde etme isteğine sebep olur. Kendisine âhirette va’d edilenleri aceleciliğiyle dünyada yaşamak ister. Bunun için çoğu kez sorumluluklarını bırakıp dünyaya meyletmelerine ve âhireti ikinci plana atmalarına neden olmaktadır.

---

⁵³⁹ Şûrâ, 42/18.

⁵⁴⁰ En’âm, 6/58.

⁵⁴¹ Âdem Çiftçi, *“Vaktinden Önce Yapılan Tasarrufların Fıkhi Hükümlere Etkisi”*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 33, (Nisân 2019), 369.

Dolayısıyla Allah'a teslimiyetle kolay olan dünya hayatını aceleci davranarak zorlaştırmakta, sorumluluklarını yerine getirmede ihmalkâr davranabilmektedir.

3.2.5. İnsanın Gururla Aldanması ve Kibri

عُرْر kelime kökünden türemiş gaflet, aldatma, aldanma ve kandırma⁵⁴² anlamında olan gurur, insanın manevi ve ahlaki açıdan değersiz sayılan bayağı ve aşağı şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması⁵⁴³ şeklinde tarif edilmiştir. “*Dünya hayatı, aldatıcı metadan başka bir şey değildir.*”⁵⁴⁴ Kur'an'a göre, insanların sorumluluklarını unutarak inkâr etmelerine sebep olan ve nihâyette azaba çarptırılmalarında dünya hayatına aldanarak avunmaları olduğunu belirtir: “*Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da (kendilerini) aldatmıştı.*”⁵⁴⁵

Kibir, küçüğün zıddı büyüklük, yüceltme⁵⁴⁶ ve çokluk⁵⁴⁷ gibi anlamlara gelen كِبْر kökünden gelir. Nefsin kendini layık olduğu şeyin üstünde görmesi⁵⁴⁸ şeklinde tarif edilen kibir, Hz. Âdem'in yaratılması anında şeytan tarafından başlatılmıştır. Bütün mahlukat, Allah'ın Hz. Âdem'e secde emrine itaât ederken, şeytan bu emre isyan edip yaratılışı olan ateşi topraktan üstün görerek kibirlenmiştir. Kibirlenme psikolojisinin bilinçaltında kişinin kendini davet edildiği şeyden üstün görmesi, karşısındakini kendinden aşağı ve küçük görmesidir. Şeytan, secde emrine itaatsizliğinin gerekçesini, ham maddesi olan ateşi Hz. Âdem'in yaratıldığı topraktan üstün gördüğü içindir. Zenginlik, ululuk, ileri gelen ve kanaat önderi olma, makam ve mevki sahibi gibi durumlar, kişinin kibirlenme unsurlarıdır. Bu unsurlar, kişinin haricindekilerini aşağıda görerek kibirlenmesine, onlarla birlikte iman edip aynı safta bulunmayı zorlaştırmaktadır.

İman; sevgi, fedâkarlık, teslimiyet, itaat, doğruluk gibi hissi ve ibadet, hukuki münasebet, ahlaki davranışlar gibi fizyolojik unsurlardan meydana gelir.⁵⁴⁹ Bu his ve davranışların tercihi ile imanın zayıflaması veya kuvvetlenmesi hususunda âlimler görüş belirtmişlerdir. İnsanın iç dünyasındaki tercihleri ve bu doğrultuda sergilediği

⁵⁴² el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 603.

⁵⁴³ Mustafa Çağrıncı, “Gurur” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/212

⁵⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/185.

⁵⁴⁵ A'râf, 7/51. Bk. En'âm, 6/70; Câsiye, 45/35.

⁵⁴⁶ el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, 1/327.

⁵⁴⁷ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 696.

⁵⁴⁸ el-Askerî, *el-Furûku'l-Luğâvî*, 1/247.

⁵⁴⁹ Abdurrahmân Kasapoğlu, *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*, (İstanbul: Yalnız Kurt Yayınları, 1997), 9-10.

davranışlarının onu iman etmekten uzaklaştırarak zorlaştırdığı, hidâyete ermesine engel olduğu söylenebilir. His ve davranışlarıyla tevâhid inancını kabullenmeme, diriliş ve hesabı reddetme gibi bir sonuca varmasına sebep olur. Kibir duygusu, insanların hakikati görmelerine engel kötü bir davranış olduğu gibi bu psikolojik hastalık, insanın iman ederek hidâyete ermesini zorlaştırıp engel olabilmektedir. Nemrut ve Firavun, kibirlenerek Allah'a iman etmemiştir.⁵⁵⁰

Esasında kibirlenmenin bilinçaltında âhiret ve hesap gününe inanmama olduğu söylenebilir. Bunun neticesinde Kur'an ifadesiyle Hz. Mûsâ, *"Hesap gününe inanmayan her türlü mütekebbirden benim ve sizin Rabbinize sığınırım."*⁵⁵¹ duasında bulunmuştu. . Âyet, hesap günü ve âhirete inanma, mütekebbirin sebep ve alt yapısını oluşturduğunu, onların önemli özelliklerinden olduğunu belirtmektedir.

Hz. Nûh'un kavmi Hz. Nûh'u ve kendisine iman edenleri küçük görmüşler, onların karşısında kendileri kibirlenerek imanı tercih etmemişlerdir. *"Kavminden inkâr eden ileri gelenler: "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğunuzu sanıyoruz" dediler."*⁵⁵² Peygambere tabi olanların aşağı tabakadan, makam ve mevkiye sahip olmamaları, insanların gururlarına yediremeyip kibirlenmelerine ve iman etmelerine engel olmuş, zorlaştırmıştır.

Hz. Peygamber'in hayatında hangi davranışın kibir olup olmayacağı ile ilgili örnekler mevcuttur. Ebû Reyhâne'den rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Allah güzeldir güzeli sever. Kibir, hakkı küçük görmek ve başı gözü ile insanlarla alay etmektir."* buyurmuştur.⁵⁵³ Hâdis, hakk ile alay ve inkârın kaynak ve sebebinin kibir olduğunu dile getirmekle beraber, insanlarla alayın da kibirden kaynaklandığına delildir. Hz. Peygamber'in sağ eliyle yemek yemeyen adama; *"Yiyemez ol!"*⁵⁵⁴ duâ ve tepkisi, peygamber olması hasebiyle onun sağ eliyle yiyemediğini söylemesinin kibirden geldiğini biliyordu. *"Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan hiçbir kimse cehenneme giremez, kalbinde hardal tanesi kadar tekebbür bulunan hiçbir kimse de cennete*

⁵⁵⁰ Bk. Bakara, 2/258; Nâziât, 79/24.

⁵⁵¹ Mü'min, 40/27.

⁵⁵² Hûd, 11/27.

⁵⁵³ Müslim, *"İman"*, 47; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/133-134.

⁵⁵⁴ Müslim, *"Eşribe"*, 107.

giremez.”⁵⁵⁵ buyuran Hz. Peygamber’in iman samimiyeti ile kibrin uyuşmadığını vurgulamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm, insanın üstün olduğu vurgusunu yapmıştır: “*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.*”⁵⁵⁶ Fakat bu üstünlüğü kibirlenerek kendini zorluklara koyması için değil, bilakis kendisine verilen değeri bilmesi ve bu doğrultuda sorumluluklarını ifâ etmesi şeklinde tavsiye edilir.

Kibri, gerek kâfirlerde iman etmeyi zorlaştırması gerek Müslümanlarda manevi bir hastalık olarak görülmesi hususunda iki yönüyle ele almak mümkündür. Müşrikler, hiçbir dünyevî üstünlüğe sahip olmadığından dolayı kibirlerine yedirememişler ve Kur’an’ın Hz. Muhammed’e indirilmesini kabullenmeyerek inkâr etmişlerdir.⁵⁵⁷ Ebû Zerr’in, Bilal-i Habeşî’ye siyah kadının oğlu diye küçümseyici nazarla söylediği söze Hz. Peygamber: “Onu, annesinin renginden dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sende hala cahiliyye ahlakı bulunmaktadır.”⁵⁵⁸ uyarısında bulunarak Müslümanlar’da da kibir hastalığının mevcudiyetine işaret eder.

Kibir, hâdiste “Hakkı kabul etmemek ve insanları küçümsemek”⁵⁵⁹ diye geçer. “*Onun katındakiler ne ona ibadetten çekinir (ve büyüklenir) ne de yorgunluk (ve bıkkınlık) duyarlar.*”⁵⁶⁰ âyetinde geçen Allah’ın katındakilerin ibadet etmekten kibirlenmeyen ve yorulmayanların melekler olduğu müfessirler tarafından izah edilmiştir. M. Esed ise bu ifadenin yalnız melekleri değil, aynı zamanda Allah’a karşı sorumluluk duyan ve bütün varlığı ile ona boyun eğen insanları da içine alacak şekilde geniş anlamı olduğu görüşündedir.⁵⁶¹ Bahçe sahiplerinin kibri, Allah’ın verdiği nimetin ellerinden alınmalarına sebep oldu.

Kibir, bahçe ürünlerini sadece akıl ve çabalarına bağlı tutarak imanı zorlaştırıp engel olurken Allah’ın kudret ve ilmini hiçe sayarak kibirlenmişlerdir. Bahçe sahiplerinin “*وَلَا يَسْتَنْتُونَ* İnşâAllah dememeleri”ni Kur’an, Kehf Sûresinde ilahi bir uyarıya

⁵⁵⁵ Müslim, “*Îmân*”, 148-149

⁵⁵⁶ İsrâ, 17/70.

⁵⁵⁷ Sâd, 38/8; ez-Zuhruf, 43/31.

⁵⁵⁸ el-Buhârî, “*Îman*”, 22, “*Edeb*”, 44; Müslim, “*Eymân*”, 38-40.

⁵⁵⁹ Müslim, “*Îman*”, 147.

⁵⁶⁰ Enbiyâ, 21/19.

⁵⁶¹ Esed, *Kur’ân Mesajı*, 2/649.

dönüştürerek “ *إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ* Ancak, Allah dilerse!”⁵⁶² hükmünü, imanın ayrılmaz bir parçası olarak göstermektedir.

Kur’an, kibriden dolayı iman etmeyen Ebû Cehil ve Velid b. Muğira gibi azılı müşriklerin uğrayacağı cezayı “ *سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُومِ* Burnunu (yere) sürteceğiz”⁵⁶³ ifadesiyle kibirli insanların âhiretteki halini vurgular. “Mütekebbirler, kıyâmet gününde insan sûretinde küçük ve kırmızı karıncalar kadar haşrolunacaklardır. Zillet her taraflarından onları saracaktır. Cehennemdeki “Bûles” adı verilen bir zindana sürükleneceklerdir.”⁵⁶⁴ Hâdisten anlaşıldığı gibi kibirlilerin alacağı ceza, kıyamet ve mahşerde insanların ayakları altında kalarak ezilmeleri için *emsâlu’z-zerr* olacaklar ve cehennemde “*Bûles*” zindanına atılacaklardır.

Peygamberi inkâr etmeye odaklanmış müşrikler, evinin süslü ve nakışlı olmasını, elçinin bir melek olması gerektiğini, Mûsâ’ya verilenin aynısının kendilerine de verilmesini, çarşıda dolaşıp kendileri gibi yiyip-içen birinin peygamber olamayacağı tasavvurunda bulunmuşlar ve bunları iman etmemelerine bahane olarak ileri sürmüşlerdir. Bu bahane ve mazeretlerinin onlara fayda sağlamayacağını Kur’ân-ı Kerîm açık bir şekilde belirtir: “*Hatta, mazeretlerini ortaya koysa da o gün insan kendi aleyhine şahittir.*”⁵⁶⁵

3.2.6. Beşerin Şirk Ortamında Olması

Şirk, kelime olarak ortak koşmak, ortak olmak, ortaklık anlamında olup terim olarak ise Allah’ın zat, sıfat, fiil veya ona ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma⁵⁶⁶ olarak tarif edilmiştir. Tevhîd inancı ile bir tek ilaha kul olma kolaylığına karşı şirk, kişinin manevi yönden birçok ilah edinerek ruh ve zihinsel fitratını bozmasının yanında bireysel ve toplumsal hayatın da zorlaşması demektir. Şirk, fitrata aykırı ve bütün gayr-i ahlaki davranışların yayılmasına sebep olanlara köle olmayı empoze ederken tevhîd inancı, insanları kölelikten kurtarıp bir tek ilaha kul olmayı, zorluktan kolaylığa geçmeyi sağlamıştır.

⁵⁶² Kehf, 18/24.

⁵⁶³ Kalem, 68/16.

⁵⁶⁴ et-Tirmizî, “*Ebvâb-u Sıfati’l-Kıyâme ve ’r-Râiki ve ’l-Vera’i*”, 47; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/232.

⁵⁶⁵ Kıyâme, 75/15. Bk. En’âm, 6/28; Feth, 48/11; Mü’min, 40/52; Tahrîm, 66/7.

⁵⁶⁶ el-İsfehânî, *Müfredât*, s, 451.

Şirk, tevhîdin zıddıdır. Birden fazla ilahı kabullenilmesinden dolayı akidesi karmaşık ve zordur. Allah'ın varlığını kabullenmekle beraber şirk, Allah'a ait olan vasıf ve özelliklerin tamamı veya bir kısmını onun mahlukatı üzerine hamledilir. Kur'ân-ı Kerîm'in esası, tevhîddir. Bütün ibadetlerin gayesi ve temeli tevhîde dayanır. Allah, kendisine teslimiyet ve itaatte, aracı ve ortaklığı kabullenmez, kullarının kendisine katıksız ve yalın bir imanla bağlılıklarını ister. Bu durum, bütün peygamberler için de istisnasız geçerlidir. *“Allah kıyamet günü şöyle diyecek: ‘Ey Meryemoğlu İsa! Sen mi insanlara Allah'ı bırakarak beni ve anamı iki ilah edinin dedin?’ İsa da şöyle diyecek: ‘Seni bütün eksikliklerden uzak tutarım. Hakkım olmayan bir şeyi söylemem benim için söz konusu olamaz.”*⁵⁶⁷

Yahudiler, Uzeyr'i Allah'ın oğlu nisbetinde bulunarak tek tanrı inancı olan tevhide zarar verirken, Hıristiyanlar da teslis inancı ile monoteist tek tanrı inancını zedelemiş ve bozmuşlardır. Saf tevhid inancını bozan Yahudiler ve Hıristiyanlar, bir tek Allah'a inanma kolaylığını şirk ile zorlaştırmışlardır. İslâm âlimleri ise, Kur'an'a dayalı olarak şirk kavram ve inancı üzerinde çok durmuşlar, uluyitte ve rububiyette olmak üzere şirki iki yönden incelemişlerdir.

Şirk, büyük bir zülümdür. Bireysel ve sosyal hayatla ilgili sorumluluklarını edâ ederken insan, haksızlık yapmış olur. İnsan bu hareketiyle mahlukatı Allah'la eş değer tutarak haksızlık yaptığı gibi kendi yaşamında da Rabbinin haricinde, mahlukattan bir beklenti içinde olduğunu göstermiş olur. Bu beklenti, toplumun anarşi, adaletsizlik, ahlaksızlık, nefsi duygular, hırs, menfatperestlik ve taşkınlıkların ağır basmasına, dolayısıyla hayatın yaşanamaz bir zorluğa gelmesine neden olur. Bu olumsuz durumlarla şirk, insanın saf tevhid inancı ile Allah'a iman etmesini zorlaştırıp engellemektedir. İlahlık Allah'a mahsustur. Bu hak ve vasıf, Allah'ın dışındaki birine verilmesi, dünya nizam ve intizamının bozulması demektir. Bunun içindir ki Hz. Peygamber, helak edici büyük günahlardan yedisini sayarken ilk olarak Allah'a ortak koşmayı⁵⁶⁸ zikretmiştir.

Şirk, tevhîd inancından uzaklaşmış insanın duygularına esir olmanın sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu, insanın değersizleşmesi ve asıl hedefe varma hususunda birilerinin yardımına muhtaç olma psikolojini oluşturur. Esasen tevhîd, zihnen ve kalben

⁵⁶⁷ Mâide, 5/116-117.

⁵⁶⁸ el-Buhârî, “*Vesâyâ*”, 23; Müslim, “*İman*”, 144.

inanılması ve yaşanması kolay, insan fitratına en uygun inançtır. Fakat insanlar, peygamber ve getirdikleri vahyin üzerinden zamanın geçmesiyle bu inancı bozup dünya hayatını zorlaştırabilmektedir. Şirkin içeriğinde sadece bir unsuru Allah'la eşdeğer tutma yoktur. Bilakis bir olgu veya öğeyi, insanın üstü ve Allah'ın astı olarak görme vardır. Bu mantık ve inanç, insan-Allah arasında uçurum ve aşılmaz bir set çekmiştir. İnsanın iman etmesini zorlaştırmış ve engellemiştir. Kalp ve akıl yönüyle Allah ile varlık arasındaki bağı koparıp, insanı Allah'tan uzaklaştırmıştır. *“Allah bir tek (ilah) olarak anıldığında âhirete inanmayanların (nefretle) kalpleri daralır. Allah'tan başkaları (ilahları) anıldığında bakarsın sevinirler.”*⁵⁶⁹ Şirk inancının temelinde kişinin kendini yetersiz görmesi durumu da vardır. Çünkü kendisini lüzumsuz ve aşağıda görme hissiyle yetersiz olduğuna inanan kişi, kurtarıcı olarak gözünde büyüttüğü varlık veya olgular için her şeyini hibe edebilir.

Kur'an'ın tevhîd inancından şirki arındırması ve dinin yalnız Allah'a halis kılınmasını tavsiyesi, ibadet, hurafe, küfür, haksızlık, zulüm vb. gibi durum ve olgularda insanların bu unsurlarla zorlaştırdıkları hayatlarını kolaylaştırmak içindir. Çünkü şirk, zulümdür ve haksızlıktır, toplum huzurunu bozan bir inanç sistemidir. *“(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihâyet en güzel isimler onundur.”*⁵⁷⁰ Âyet-i Kerîme, insanları kendi yanlarından taktıkları isimlerle medet umdukları bazı öğelerden yardım talebini eleştirmektedir. Bir tek ilaha kul olma imkânı varken insanın Allah'ın dışındaki varlıkları aracı etmemesi tavsiyesinde bulunur.

Şirk, iman etmenin önünde en büyük engel ve zorluktur. Çünkü şirk mevhum ve farazi bir rububiyet ve ilahlığı iddia ettirerek Allah'a inanmayı ortadan kaldırdığı ve nazarları kendisine çevirdiği için iman etmenin önünde en büyük engel ve zorluktur. İşlenen adi suçlara (hırsızlık zina içki vb gibi) karşılık siyasi suçlar nasıl ki devletin otorite ve hükümrânlığına karşı yapılmış bir suç ise, şirk de ilahi hükümrânlığa karşı işlenmiş bir organize ve hükümrânlık suçu hükmündedir. Bir tarladan mısır çalmak, adi suç hükmünde iken devletin silah deposundan silah çalma veya bir anlaşmada hainlik yapip sözünden dönme veya sözünde durmama devlet hükümrânlığına zarar verme gibidir.

---

⁵⁶⁹ Zümer, 39/45.

⁵⁷⁰ İsrâ, 17/110.

Sonuç olarak yeryüzünde huzursuzluğun temelinde şirk vardır. Düşünce ve inanç olarak insanın aciz, muhtaç, canlı-cansız mahlûkattan medet uman, Allah ile irtibatında aracısız yapamayan bu hastalık, insanın dünya ve âhiretini zorlaştırmakta ve yüklendiği sorumluluğuna aykırı davranışlarda bulunmasına sebep olabilmektedir.

3.2.7. Aile ve Sosyal Çevre

Vahyin gelmesinden önce insanların belli bir yaşamları mevcuttur. İnsanların bu yaşamı, cahili bir hayat olduğu için vahyin bunların tamamını tasvip etmesi beklenemez. İnsanlar, bir anlamda şekillenmiş hayatlarının bozulmasını, taşların yerinden oynamasını istemezler. Süreç halinde oluşan bu yaşamlarını insanlar, bireysel konum, zenginlik, sosyal statüdeki itibar, şöret gibi mevkilerinin sarsılmasını istemezler. İslâm'ın kabül edilmesiyle herkesin eşit olacağı, sosyal dengenin bozulacağı, kölelik, içki, kumar, zina, kabileler arası statü ve itibar farklılığı gibi taşların yerinden oynayacağı için menfaatperestler reddetmişlerdir. En önemlisi, babalarından inana geldikleri *atalar dini* inanç sisteminin bozulmasını istememişlerdir.

Firavun, mevcut otoritesinin Hz. Mûsâ tarafından bozulmaya çalışıldığı endişe ve iddiasında bulunarak kavmi karşısında onu suçlamış ve tehdit etmiştir: “*Ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde bozgunculuk çıkaracağından korkuyorum.*”⁵⁷¹ sözü sosyal ve siyasal düzenin bozulmasını, mevcut yapının bozulmasını istemediği için söylediği sözlerdir. Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’e istediği kadınla evlenme, kral veya zengin olma tekliflerini yapmaları, mevcut yapı ve düzenlerinin bozulmasını istememelerindendir. İlk Habeşistan hicretinde Mekke müşrikleri, Habeş hükümdarına karşı kendi sosyal yapı ve düzenlerinin risk altında olmasını gerekçe olarak sunmuşlardır. Allah Resûlü, Mekke müşriklerini tevhide yaptığı davette, müşriklerin itiraz gerekçeleri “*İlahları bir tek ilah mı yaptı? Gerçekten bu çok tuhaf bir şey!*”⁵⁷² sözleriyle mevcut inanç sistemlerinin bozulmasına karşı verdikleri bir tepki ve din kökenli siyasi otoritenin yok edilmemesi konusundaki kararlılıklarıdır. Müşrikler, Kureyş toplum ve sosyal düzenine zarar verdiğini bildikleri için Ebû Bekir’in iman etmesinden çok yüksek sesle okuduğu Kur’an’ı engellemeye⁵⁷³ çalışmışlardır. Hz. Peygamberi dinlemeye giden İbn

⁵⁷¹ Mü’minûn, 23/26.

⁵⁷² Sâd, 38/5.

⁵⁷³ Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101

Tufeyl'e, "O'nu dinleme, kulaklarını tıka. Çünkü O, seni etkileyebilecek bir sihirbazdır" demeleri⁵⁷⁴ bireysel yandaşlarını ve sosyal düzenlerini her şart ve zeminde korumak istediklerinin açık bir belirtisidir. Galip gelmek için Kur'an'ı dinlememe adına yaygara koparmayı⁵⁷⁵ birbirlerine tavsiyeleri, hayat ve mevcut yapılarının bozulmasını istememelerinden kaynaklanır. Çünkü Kur'an, insanlara sorumluluklarını hatırlatarak onların mevcut bireysel ve sosyal yapılarını bozuyor ve taşları yerinden oynatıyordu.

İnsanın gözünü ilk açtığı ailesi ile ergenlik çağına kadar yaşadığı sosyal çevresi, onun kişiliğinin oluşmasında, dinini tercih edip şekillenmesinde ve ahlaki yapılanmasında önemli iki unsurdur. Dindar çevrede büyüyen insanın dindar olma oranı yüksek iken, ahlakın zayıf olduğu ve dindarlığın yaşanmadığı bir çevrede büyüyen birinin de kulluk sorumluluğundan uzak büyüyeceği bir hakikattir. Öyleki fitrat üzere büyüyen çocuğun anne-babası aracılığıyla dininin nasıl değişeceği Hz. Peygamber hâdisinde sabittir. Kişinin, sevdiği ile beraber⁵⁷⁶ ve dostunun dini üzere olduğunu⁵⁷⁷ söyleyen Hz. Peygamber, arkadaş seçiminde dikkatli olması gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için kiminle arkadaşlık kurulması gerektiği uyarısı yapılmıştır. Çünkü arkadaş, insanın dünyası kadar âhiretine de etki edebilen önemli bir faktördür. "Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!"⁵⁷⁸ Kelâm-ı İlâhi, Übey b. Halef ile ilgili olduğu rivâyetleri⁵⁷⁹ olsa da âyet, bir şahsa hasredilmeyecek kadar umûmi olduğu anlamından anlaşılabilir. Âyetin siyak ve sibakı, sorumluluklarını kendisine hatırlatan Kur'an gelmiş olmasına rağmen kötü arkadaşın zor günde elini ısırmasına, üzüntüsünün artmasına ve iniltilerinin yükselmesine sebep olan⁵⁸⁰ tüm kâfirleri kapsadığı açıktır. "Ey İman Edenler! Allah'a karşı gelmekte sakının ve doğrularla beraber olun."⁵⁸¹ Âyetinin mefhumu muhalifi olarak siddik olmayanlarla asla beraber olmayın anlamını çıkarmak mümkündür. Cehennemden kıl payı kurtulan birinin; "Allah'a andolsun, neredeyse beni de helak edecektin."⁵⁸² ifadesi kötü arkadaşın zorluk ve riskini açıklar.

---

⁵⁷⁴ Zekeriyya Güler, "Tüfeyl b. Amr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/323.

⁵⁷⁵ Fussilet, 41/26.

⁵⁷⁶ el-Buhârî, "Edeb", 96.

⁵⁷⁷ et-Tirmizî, *Zühd* 45.

⁵⁷⁸ Furkân, 25/28.

⁵⁷⁹ el-Beğâvi, *Meâlimu't-tenzîl*, 6/81; es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/17.

⁵⁸⁰ el-Kasımî, *Mehâsinu't-te'vil*, 7/425.

⁵⁸¹ Tevbe, 9/119.

⁵⁸² Sâffât, 37/56.

3.2.8. Tebliğin Ulaşmaması

Tebliğ, ulaşmak, varmak, yakınlaşmak anlamındaki بَلَّغ kökünden gelir.⁵⁸³ Tebliğ, peygamberlerin gerçek vazifelerinden olup onların nübüvvet sıfatıdır. Peygamberlerin bu görevlerini hakkıyla yerine getirdiklerini Kur'an, o peygamberlerin diliyle ifade eder. Ama hiçbir peygamber bu vazifesini edâ ederken zor, baskı ve şiddet yollarına başvurmamıştır. Tebliğlerini yaparak sonucunu Allah'a bırakmışlardır: *"Peygamberin üzerine düşen (sorumluluk) ancak tebliğdir."*⁵⁸⁴

Her insanın ilk sorumluluğu, kendisinde varolan donanım ve yeteneklerle Allah'ın varlık ve birliğini kavraması, ona hiçbir ilahı ortak koşmamasıdır. *"Kıyamet günü 'Biz bundan habersizdik' dememeniz içindir."*⁵⁸⁵ Âyetin temel manasında daha ilk yaratılıştaki elçi olmadan insanın Rabb'ini bilme marifeti olduğu ve bunun onun sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Buna rağmen, her dinin temelinde bir peygamberin tebliğini bulmak mümkündür. Çünkü *"Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın."*⁵⁸⁶ âyeti buna delildir. Nebi, resûl vb. uyarıcıların gelmediği dönemler, İslâm literatürüne fetret dönemi⁵⁸⁷ olarak geçmiştir.

Bir şeyin gevşemesi, zayıflaması ve şiddetini kaybetmesi anlamındaki fütur masdarından isim olan fetret; hiddetten sonra sükûn bulma, şiddetten sonra yumuşak olmak,⁵⁸⁸ gevşeme, güç ve etkisini kaybetme, kırılma ve zayıflık⁵⁸⁹ mânasındadır. İslâm âlimleri fetret ehlini;

1. Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki zamanda yaşayıp tevhit inancına sahip insanlar.
2. Ergenliğe varmadan vefat eden kâfir ve Müslüman çocukları.
3. İslâm'dan önce ve sonra bir peygamber davetinden haberdar olmayanlar şeklinde üç kısımda tasnif etmişlerdir.⁵⁹⁰

⁵⁸³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 4/1316.

⁵⁸⁴ Mâide, 5/99.

⁵⁸⁵ A'râf, 7/172-174.

⁵⁸⁶ Fâtir, 35/24.

⁵⁸⁷ Tâberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*, (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387 H), 2/236.

⁵⁸⁸ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 8/114.

⁵⁸⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 2/777.

⁵⁹⁰ Metin Yurdagür, "Fetret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/475.

Fetret kavramı, tahrif edilmemiş tevhit inancıyla muhatap olma imkânına sahip olmayan insanların dini sorumlulukları üzerinde durur. Âlimler, bireysel amel ve muâmelât mükellefiyetlerinde kişinin sorumlu olamayacağı hükmünde ittifak ederken ihtilaf ettikleri nokta ise kişinin elçi olmadan akıl yeteneği ile Allah'ı bilmekten sorumlu olup olmadığıdır.

Tevhîd inancından haberdar olduğu halde yeteri miktarda bilgiye sahip olamayan fetret ehli, mesul oldukları hususlarda yükümlüdürler. Kur'ân-ı Kerîm, ilahi davetin tebliği ve muhatabına iletilmesi olmadan insanın sorumlu tutulmayacağını belirtir. Peygamber göndermedikçe azap edilmeyeceği⁵⁹¹ âyeti, sorumlu olan her topluma öncesinden bir uyarıcının gönderildiğinin delilidir. Çünkü mübellîğ olmadan muhatabın muahazesi, ilahi adalete uygun değildir. Üzerine düşen sorumluluğu yerine getiremediğinden dolayı ceza olarak cehenneme atılan insanlara cehennem bekçilerinin “*Size bir uyarıcı gelmemiş miydi?*”⁵⁹² sorusu, sorumluluğun ancak uyarıcının gönderilmesiyle başlayacağını göstermektedir.

İslâm âlimleri, imtihan meydanı olan dünyada teklîf ve tebliğın başladığını ortaya koyan iki anahtar kelimedenden bahsetmişlerdir: İnzâl-i kutub ve İrsâl-i rusul.⁵⁹³ Resûlullâh, Arafat'ta yüzbinleri aşan sahâbe topluluğuna “*أَلَا بَلَّغْتُ Tebliğ ettim mi?*”⁵⁹⁴ sorusuyla tebliğın yapılması durumunda muhataplarda sorumluluğun başladığını gösterir. Hâdis ibaresinden şu anlam da çıkarılabilir: Vahiyle muhatap olan insanlar kadar o vahyi insanlara ulaştırma hususunda görevli olan peygamberler de sorumludurlar. Peygamber kadar ona tabi olanlar da tebliğden sorumludur. “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun.*”⁵⁹⁵ âyeti, bu hükmü teyit etmektedir. Bu hususta iki taraf olarak sayılabilecek tebliği yapma sorumluluğunda olan peygamber ve bu tebliğe kulak verip alma sorumluluğunda olan kavmin birbiriyle sıkı ilişkisine işaret eder.

Bütün peygamberler, sadece uyarıcı veya sadece müjdeleyici olarak değil, her iki görevi dengeleyici bir şekilde sorumluluklarını ifâ etmişlerdir. Bir çok âyet-i kerîme'de

---

⁵⁹¹ İsrâ, 17/15.

⁵⁹² el-Mülk, 67/8.

⁵⁹³ Ebû Hayyan Muhammed b. Yûsuf Esîruddin, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420 H), 1/272.

⁵⁹⁴ el-Buhârî, “*Hac*”, 133; Müslim “*el-Kisasi ve'd-Diyatu*”, 31.

⁵⁹⁵ Mâide, 5/67.

peygamberlerin hem uyarıcı hem de müjdeleyici olarak vasıflandırıldıkları görülebilir. Mübelliğin beşîr ve nezîr sıfatıyla zülcenaheyn oluşu aynı zaman da ilahi rahmetin kolaylaştıran bir tecellisi olarak tezahür etmektedir. Hem rahmetin sadece müjdeleyici yönüyle ele alınmaması gerekir. Çünkü sorumluluğunu yerine getirmeyen insanın önündeki tehlikeyi, korkutup uyararak söylemesi de o insan için bir rahmetin tecellisidir.

3.2.9. Materyalist Duygular ve Sekülerizm (Çıkar ve Menfaat)

Çıkar ve menfaat kavramları, maddecilik anlamındaki materyalizmin temellerini oluşturur. Materyalizm, herşeyi maddeden ibaret sayan, metafizik olarak kabul edilen bilinç, duygu ve düşünce gibi hususların kaynağının madde olduğunu, tabiat üstü gücü reddeden; Allah, peygamber, kitap ve âhîret inançlarını inkâr eden fikir ve düşüncedir.⁵⁹⁶ Köken itibariyle bu düşünce ve fikir, eskilere dayanır. İlkçağ dönemi filozofları arasında maddi, bedenden ayrı bir cevher ve içkin bir ilke şeklinde üçe ayrılarak üzerinde görüş belirttikleri *ruh*, bu konu hakkında belirleyici kavram olmuştur.⁵⁹⁷ Materyalist duygular, sekülerizm, çıkar ve menfaatler, insanların iman etmelerini zorlaştırmakta ve engel olmaktadır. Çünkü vahiyden önce elde ettikleri kazanımlarını kaybetme riskiyle karşılaşabilmektedirler. Bu çıkar ve menfaatleri, iman etmelerini zorlaştırmış veya egellemiştir.

Mekkeli müşrikler, cahiliyyeden kalma Kabe hizmetleri hususunda çıkarlarını kaybetmeme adına iman etmeyi kabullenmemişlerdir. Ebrehe, altın, gümüş ve değerli madenlerden yaptığı kilisesinin ortasına bir Arap'ın abdestini bozmasını bahane ederek Kâbe'ye saldırmıştır. Bu, onun Kâbe'ye saldırmasına sebep olan bir kıvılcım ve zahiri bir nedendir. Bundan önce insanların ilgi, merak ve ziyaretlerini çekmek ve bir çıkar elde etmek için kiliseyi yaptığı tarihen sabittir. Bu planı tutmayınca K3abe'ye saldırmış, mabedine yapılan hakareti de gerekçe olarak göstermiştir.

Sebe halkının bahçelikleriyle mal, servet ve ordularıyla övünerek “*Yine, “Bizim mallarımız ve çocuklarımız daha çoktur. Bize azap edilmeyecektir.”*”⁵⁹⁸ demeleri maddeperest oluşlarının en açık örneğidir. Beni İsrail'in Hz. Mûsâ'dan Rablerine inanma

⁵⁹⁶ Aydın Topaloğlu, “Materyalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/137.

⁵⁹⁷ Ruhattin Yazoğlu, *Ruh, Ölüm ve Ötesi*, (İstanbul: İz Yay, 2007), 13-14.

⁵⁹⁸ Sebe', 34/35.

konusunda talepte buldukları Allah'ı açıktan görme⁵⁹⁹ isteklerini Bediuzzaman, "Herşeyi maddede arayanların akılları gözlerindedir. Göz ise maneviyatta kördür."⁶⁰⁰ yorumunda bulunur. Müşrikler, mütevazi bir hayat yaşayan Hz. Muhammed'e vahyin inmesini yakıştırmamış ve kabullenmemişlerdir. Kur'an'ın Mekke ve Tâif şehirlerinde bulunan zengin, itibarlı ve üst düzey iki kişiden birine indirilmesi gerektiğini iddia ediyorlardı. Kur'an-ı Kerim, onların bu materyalist düşüncelerini âyetle tescil etmiştir.⁶⁰¹ Malca zengin ve aristokrat olan birine inmesi gerektiği zannı, maddeci ve zahirperest bir nazarın karanlıkta kalan kör bakışıdır. Bu bakış ve düşünceler, insanların iman etmesini zorlaştırmış ve engellemiştir.

Yağmurun yağmasını gökteki yıldızların hareketine bağlayan ve bize bu yağmur, şu ve şu yıldızın sayesinde yağdırıldı diyen sahâbeye Hz. Peygamber kudsi bir hâdisle, "Bir kısmınız kâfir olarak sabahladı." cevabını vererek esbaba tevessül edenlerin gelinen şirk noktasını belirterek kınamıştır. Yağmurun Allah'ın rahmeti ve fazlı neticesinde yağdırıldığını ifade edenlere ise Hz. Peygamber, "İçinizden bir kısmı da mümin olarak sabahlamıştır."⁶⁰² demesi müessir-i hakiki olan Allah'ın sonsuz kudretini nazara vermektedir. Bu durum, kişinin ehl-i iman olması halinde dahi nasıl zor bir durumda kalabileceğini belirtmektedir.

Sekülerizm, düşünce akımı ve hayat tarzı olarak dinin dünya ile bağlantısı kesilerek bireyselleştirilmesi, hayat ile sosyal bağı kalmamış ritüeller ve inançlar kompleksi haline getirilmesidir. Doğaüstü olayların tabii ve dünyevi olaylarmış gibi algılanması, dinin vicdan içerisine hapsedilmesidir.⁶⁰³ Dine bağlı olmayan, ahlak kurallarının din değil, güncel yaşam normlarına göre intizam edilmesidir. Dünya hayatında dini dışlamak ve din değerlerine bağlanmaksızın hüküm koymak, tavır sergilemek, düşünüp bir sonuca varmaktır. Batı toplumunun içinde bulunduğu kilise dogmalarına bir tepki olarak çıkmıştır.

İslâm düşüncesinde Allah'tan başka herşeyi kapsayan *masiva* kavramı, özellikleri itibariyle sekülerizm kelimesinin anlamını içerdiği söylenebilir. Bu kavram, İslâm'ın ilk çağından itibaren *uhrevî* olmayan her *dünyevî* şey için kullanılmıştır. İki kavramın

⁵⁹⁹ Nisâ, 4/153.

⁶⁰⁰ Bediuzzaman, *Mektubat*, 473.

⁶⁰¹ Zuhuf, 43/31.

⁶⁰² el-Buhârî, "Ezan", 156; Müslim, "İman", 125.

⁶⁰³ Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 44-45.

birbiriyle olan irtibatını “*Dünya hayatı ancak bir oyun ve bir eğlencedir. Elbette ki âhiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha hayırlıdır. Hala akıllanmayacak mısınız?*”⁶⁰⁴ âyeti arzeder.

Yahudiler dünyayı, Hıristiyanlar ise âhireti ön plana koyarak vahiy çizgisinden sapmışlardır. Dünyevîleşerek Yahudi profiline dönüşen İsrailoğulları, nimetlere nankörlük ederek iyi olanlara karşılık bayağı olanları tercih etmişler ve dünyevîleşerek tevhide inanmayı ve hayatı zorlaştırmışlardır. Hıristiyanlar ise, Yahudilerin dünyevîleşmelerine bir reaksiyon olarak uhrevî, ruhani ve semavi bir atmosferde âhiret, nefis tezkiyesi gibi uygulama ve inançları ön plana çıkarmışlardır. Yahudilerin aksine insanın dünya hayatını basit ve kolaylaştırarak esasında zorlaştırmışlardır. Yüzyıllar boyunca kilisenin bu bağınazlığı, aydınlanma çağıyla beraber bütün kutsal değerlere genelleşerek Hıristiyanlığın modern dünyevîleşmesinin başlamasına neden olmuştur.

Batıda sekülerizm, Martin Luther ve grubunun Hıristiyanlık dogmalarına karşı çıkması ile ilkel haliyle başlamıştır. Protestanlık adı verilen bu hareket, kilisenin İncil’i halktan soyutlamış ve tekeline almış bir şekilde mevcut iktidarlara da ittifak kurarak Hıristiyan toplumunu sömürmesine karşı çıkmıştır. Çıkış sebebi hıristiyanlığın özüne dönme olarak ortaya çıkan bu hareket, zamanla dünyevîliği savunan siyasi bir hareket haline almıştır.⁶⁰⁵ Batıda sekülerizmi başlatan unsurlar olarak protestanlaşma, modernizm ve sanayi devrimi sayılabilir. Bu akım, insanları manevi değerlerden uzaklaştırmış, onun hakkıyla iman etmesini zorlaştırarak engellemiştir. Sekülerleşme, sanayi toplumu ve kültür modernleşmesinin yükselişinin kaçınılmaz bir sonucu olduğu ileri sürülür.⁶⁰⁶ Düşünce ve yaşam tarzı olarak dinin özelleştirilmesi, sosyal bağı kesilerek bireyselleştirilmiş bir semboller ve ritüeller bütünü haline gelmiştir.

Kur’an, bütün âyetleriyle bir denge kitabıdır. Âdem’den sonra başlayan tevhiidden sapmaların tekrar aslına dönmesi için Allah tarafından nizam ve intizamı kurmaya yönelik son bir çağrıdır. Kur’an, materyalist duyguları kulluğunun önüne geçirmiş insanların girdiği zor durumları örneklerle izah eder. Kur’ân-ı Kerîm, dünyevîleşmeyi temsil eden üç insan profilinden bahseder: İktidar sahibi Firavun, sermaye sahibi Kârûn

⁶⁰⁴ En’âm, 6/ 32.

⁶⁰⁵ Ramazan Altıntaş, “*Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/1, (Haziran 2002), 61.

⁶⁰⁶ İsmail Ekinci, “*Sekülerleşme ve Din*”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7/1, (Haziran 2018), 326.

ve ilim sahibi Bel'am. Üçü de dünyevî menfaatlerini kaybetmeme adına tevhd akidesini kabullenmemiş profillerdir. Firavun, iktidardan; Kârûn, maddi varlıktan ve Bel'am'da ilmin kendisine sağladığı çıkar ve menfaatlerden vazgeçmemişlerdir.

Seküler dünya görüşünde varlık ve âlem Allah'tan kopuktur. Değişik kırılma noktaları yaşarken nihâyetinde sekülerizm de insanlık tarihinde bir kırılma noktasıdır.⁶⁰⁷ Sekülerizmin insan fitratına aykırı oluşturduğu materyalist duygular, çıkar ve menfaatin ön plana konulması, insanın iman etmesini zorlaştırmakta ve engellemektedir.

Yer, gök ve ikisi arasındakilerin oyun olarak yaratılmadığı,⁶⁰⁸ âyetleri sekülerist düşüncenin iddiası olan Allah'ın yeryüzü ve içindekileri yaratıp gerisine karışmadığı, insanın tasarrufuna bıraktığı söylemlerine reddiyedir. Yahudiler ve Hıristiyanlar, Allah'ın kâinâtı yarattığını kabul ettikleri halde onun yorularak köşeye çekildiğini, Cumartesi ve Pazarı tatil ettiğini iddia ederler.⁶⁰⁹ Bunun için insanların da diledikleri gibi yaşama fırsatına kavuştuğuna inanırlar. Yahudilikte *yevmu sebt* ve hıristiyanlıktaki *yevmu ahad*, Allah'ın yorgunluğunu dinlenmek için tatil ettikleri inancındadırlar. “*Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı.*”⁶¹⁰ âyeti, Yahudilerin Allah'ın yoruldu ve köşeye çekildi⁶¹¹ iddialarına Kur'anî bir cevap ve reddiyedir. “*Göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler. "Rabbimiz! Bunu boş yere yaratmadın,*”⁶¹² âyeti, sekülerizme vahy penceresinden verilen bir cevap hükmündedir.

3.3. İman Etmeyi Kolaylaştıran Unsurlar

İman etmeyi zorlaştıran hususların yanında bir insanın içten dışa doğru olmak üzere iman etme imkânı sağlayan ve bunu kolaylaştıran belli başlı unsurlar vardır. İnsanın fitrî yapısı, akıl, irade, tâkât, nakil, kevnî âyet ve bilimsel veriler gibi donanımlarla iman etmesinin önündeki zorluk ve engeller kolaylığa dönüşebilir.

⁶⁰⁷ Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, 176.

⁶⁰⁸ Enbiyâ, 21/16.

⁶⁰⁹ Bk. Tekvîn, 2/1-2; Çıkış, 20/8-11; Resullerin İşleri, 20/7; I. Korintlular, 16/2; Vahiy, 1/10.

⁶¹⁰ Kâf, 50/38.

⁶¹¹ es-Suyûtî, *Celaleyn*, 691.

⁶¹² Âl-i İmrân, 3/191.

3.3.1. İnsanın Fitrî Yapısı

Yarmak, ikiye ayırmak,⁶¹³ yaratmak ve icat etmek⁶¹⁴ anlamındaki F-t-r kökünden gelen fitrat kavramı “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” manasında kullanılır. Mutlak yokluktan yarılarak varoluş düşünüldüğünden bu durum, fitrat kavramıyla ifade edilir. Hangi tür olursa olsun, yaratılış temelindeki yapısını, özellik, karakter ve mizacını dış tesirlerden uzak olan ilk halini belirtir.⁶¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde fatır kelimesi, Allah’a isim olarak zikredilir.⁶¹⁶ Varlıkların ilk yaratılış anında bu tür ve cinslere verdiği temel özellik ve yapının Allah tarafından onlara yüklenmiş olmasından dolayıdır.

Fıtrat, insanın ilk yaratılışıyla beraber kendisine yüklenmiş olan ilahi bir formattır. İnsan, bu formatın dışına çıkmaz ve kişi eğer küçüklükten itibaren yanlış yollara sevk edilmezse Rabbini bulması, bilmesi ve O’na iman etmesi kolaydır. Sorumluluklarının bilincine vararak, dünya ve âhiretini kolaylaştırabilme imkânına sahip olur. Çünkü fitrat asıl ve temeldir. Bu temeli bozulmayan insan, hayatın kolaylığını yaşamış olur. Ona sorumluluklarını hatırlatarak fitratı üzerine yaşama kolaylığını temin etmiş olur.

İslâm literatüründe fitrat; din, ilk yaratılış, dini kabullenme yeteneği, kaderin değişmemesi, insanların iyi veya kötü yaratılması ve ruhlar âleminde insanların Allah’ın rububiyetini kabullenmesi olarak yorumlanmıştır. Din duygusu insan fitratında mevcuttur. İslâm, akide, muhtevası ve uygulamasıyla insan fitratına uyumludur. Kur’an’da insan fitratı mecazen din olarak ifade edilip İslâm kültüründe fitrat denilince İslâm dini anlaşılmalıdır.⁶¹⁷

Âlemin işleyişi, Allah’ın takdir ettiği fitrat kolaylığı üzerindedir. Onda bir değişim ve aykırılık yoktur. Bunun için fitrat, bir kolaylıktır. Fıtratın dışına çıkma ve aykırı davranma, zorluktur. “Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sımsıkı tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur.”⁶¹⁸ Âyette geçen “Allah’ın yaratmasında hiçbir

⁶¹³ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, 7/370.

⁶¹⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 640.

⁶¹⁵ Hayati Hökelekli, “Fitrat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/47.

⁶¹⁶ En’âm 6/14; Fâtir 35/1; Zümer 39/46.

⁶¹⁷ Adil Bor, “Din ile İlişkisi Bağlamında Fıtratın Mâhiyeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, 21/3, (Aralık 2017), 8-11.

⁶¹⁸ Rûm, 30/30.

değiştirme yoktur” ibaresi, Allah’ın yarattığını bozma ve değiştirmenin doğru ve sağlıklı olmadığı anlamının yanında Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yapılamaz şeklinde anlaşılması mümkündür. Allah’ın fitratında yapılacak bir değişiklik veya buna teşebbüs, sıkıntılı ve zor sonuçların meydana geleceği, haliyle buna katlanılma zorluğuyla karşılaşılacağı anlamı çıkarılabilir. Ayrıca her eşyanın bir kanunu olduğu gibi insanda yerleştirilmiş fitrî kanunların mevcudiyeti ve birçok durumda bu kanunların kendini hissettireceği de vurgulanmıştır. Esasen, “Dünyaya gelen her insan fitrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecûsî yapar.”⁶¹⁹ hâdisi, fitrat kelimesinin safiyeti hususunda gereken izahı yapmaktadır. Anne-baba, çocuğun fitratı üzerinde kalıp kalmama hususunda bir değere sahiptirler. Çünkü “*Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et.*”⁶²⁰ âyeti, anne-baba ve çevrenin, fitrî marifetlerini açığa çıkarılması hususunda çocuk için bir kolaylık ve etken unsurdur.

Fitrat, varlıkların temel yapısını oluşturur. Tüm mahlûkatın Allah tarafından değişim, gelişim, ilke ve kanunlarını ifade eder. Dünyanın içinde ve dışında olan, her şeyin yapısı, yaşaması ve işlemesi bu ilke ve kanunlara göredir. “*Görmedin mi ki şüphesiz, göklerdeki herkes, yerdeki herkes, güneş, ay, yıldızlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde etmektedir. Birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi alçaltırsa ona saygınlık kazandıracak hiçbir kimse yoktur. Şüphesiz, Allah dilediğini yapar.*”⁶²¹ Ayette sıralanmış olan mahlûkata dikkatin çekilmesi, temiz fitrata sahip insanın iman etmesini kolaylaştırmak içindir. Bütün varlıklar fitratına uygun bir şekilde hareket ederken imtihanın gereği insan, kendi elleriyle yaptıkları neticesinde kara ve denizde düzenin bozulmasına sebep olabilmektedir.⁶²² Düzenin bozulması, insana yaptıklarının gösterilmesi, ceza olarak bu dünyada bozulma zorluğunu yaşaması ve ahiretteki cezasına gerekçe ve mesnet olmasıdır.

Dinin kaynağını fitrat ve kazanım olarak söylemek mümkündür. Fitrat, Allah’ın insana yüklediği İslâm’ı kabullenme; kazanım ise çevre, bilgi, tebliğ vb. gibi etkenler ile fitratı değiştirmek değil, genel bir güvenceyi geliştirmek içindir. Dolayısıyla din, nübüvvet ve kitaplar ile insana kazanımlar sağlayıp insanın fitrat bilincini hatırlatarak sorumluluklarını oluşturur. Günümüz teknoloji kültüründe fitrat, ilahi formattır.

⁶¹⁹ el-Buhârî, “*Cenâiz*”, 79, 80, 93; Müslim, “*Kader*”, 22-25.

⁶²⁰ Tâhâ, 20/132.

⁶²¹ Hac, 22/18.

⁶²² Rûm, 30/41.

Virüslerin sardığı, sistem olarak bozulmuş ve çökmüş bir cihaza format atmak gibidir. Bu format ile fabrika ayarlarına dönüş yapılır. İnanç ve ahlak bakımından bozulmuş insanın sorumluluk bilincine vararak ilk yaratılış anı olan fitratına dönmesi de aynı hükümdedir.

Kur'ân-ı Kerîm ifadesiyle onlara göklerin ve yerin yaratıcısı sorulduğunda Allah diyen veya denizde boğulma tehlikesiyle karşılaştıklarında fitrat gereği Allah'ı hatırlıyorlardı.⁶²³ Kendilerinden uzakta gördükleri Allah'a ulaştırmaları için uydurdukları aracı ve şefaathçılara yalvarıp sığınıyorlardı. Fıtrata aykırı bu durum, onların iman etmesini zorlaştırıyordu. Çünkü iman, fitratın bir gereğidir. Kur'an, Mekke nüzûl sürecinde kevnî sistemlere dikkat çekerek insana sorumluluğunu hatırlatma ve insanın aklını kullanarak fitratına dönüşünü temin etmeye çalışır.

Hanif kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'de 12 yerde geçer. Hz. İbrahim'in haniflikle vasfedilmesi, Hz. Peygamber'in "Allah katında hangi din daha makbuldür?" sorusuna "kolaylaştırılmış haniflik"⁶²⁴ diye cevap vermesi ve yine Hz. Peygamber'in "Allah, kullarımın hepsini hanif olarak yarattım." ve "Ben, Yahudilik ve Hıristiyanlıkla değil, kolaylaştırılmış haniflikle gönderildim."⁶²⁵ demesi, fitrat ile haniflik kavramlarının birbiriyle sıkı bir ilişki içinde olduklarını gösterir. Çünkü haniflik de fitrat gibi yaratılıştan getirilen safiyeti ifade eder.⁶²⁶

Ayrıca insanların yaşadıkları felaket ve sıkıntılar, insanların çaresizliğe girmelerine ve korkuya kapılmalarına sebep olabilmektedir. İnsanın içinde bulunduğu bu olumsuz ruh halinden hiçbir maddi güç ve otorite onu kurtaramaz. Bilakis insanın güven duyacağı kendisini emniyet içinde hissedeceği fizik ötesi bir güç-kuvvete ihtiyacı vardır. İnsandaki bu davranış ve eğilim, bilim adamlarınca dini inancın kaynağı ve insanın doğal dini kabiliyet (fitrat) olarak kabul edilmiştir. İnsanın özellikle çaresizlik ve sıkıntılı hallerde açığa çıkan ilah/tanrıya sığınma ve medet umma duygusu, ilk yaratılış sayılan doğal dini kabiliyete dönüş olarak yorumlanabilir. Bu fitrat kabiliyeti, insanın iman etmesini kolaylaştırmaktadır.

⁶²³ Bk. Lokmân, 31/25; Ankebût, 29/65.

⁶²⁴ Buhârî, "İmân", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/236.

⁶²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/266, 6/116, 233.

⁶²⁶ Yaşar Kurt, "Kur'an'da Fitrat Kavramı", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/2 (2005), 72-87.

Din duygusunun doğuştan (fitrî) değil, sonraki yaşamda ürperip dehşete kapılma veya ümitlenip rahatlama için karşılaştığı korku ve çaresizlik olaylarının tesirine bağlanmıştır. İslam'da din, fitrîdir. İnsanın başına gelen tehlike ve sıkıntılar ile güvenlik ihtiyacı, fitratın ortaya çıkmasını sağlayan etkenler olarak sayılmıştır. İnkâr edenlerin büyük sıkıntı ve felaketler karşısında her şeyi bir tarafa bırakıp Allah'a yöneldikleri ve O'na yalvardıkları müşâhede edilebilir. Kişinin zorluk anlarında Allah'ı hatırlayıp ferahlık anlarında da Allah'ı ve sorumluluğunu unutması ise onun Rabbine karşı samimiyetsizlik ve insan olarak da kişilik bozukluğu olarak sayılabilir. Kur'ân-ı Kerîm, insanın fitrat üzere yaratıldığını açıklar. Bu fitrat ise onun tevhîd inancına meyilli, dini kabüle yatkın, Allah'ın varlık ve birliğine iman kapasitesine sahip bir varlık olduğu vurgular.⁶²⁷ İlahî olan fitrat, kişinin iman etmesini kolaylaştırmaktadır.

Fıtrat aklın önünü açar. Fıtrata aykırılık aklın ifrat ve tefrit etmesidir. Allah, halk edip yarattığı varlığa, yaratılışıyla hedeflenen amaca fitrat yoluyla ulaşma kolaylığı vermiştir. İman edeceğini ama zinada serbestiyet isteyen birine Hz. Peygamber, “Senin başka kadın için istediğin şeyi biri senin annen, bacın, teyzenle yapmasını ister misin?” sorusuna, “Asla!”⁶²⁸ cevabını alınca sahabinin bu ısrarından vazgeçmesini fitraten iman etmede bir avantaj olduğunun göstergesidir. Hz. Peygamber ona âyet, hâdis, âhiret, ceza ve azabını anlatmamıştır. Sadece fitratın sesiyle ona hitab ederek sahâbenin teslim olmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda fitratın, gerek kişinin iman etmesini gerekse de imanın esaslarını ifâ etmesini kolaylaştıran bir esas olduğu söylenebilir. “Kendisi için istediğini başkası için istemeyen iman etmiş olamaz”⁶²⁹ hâdisinde fitrat sesi vardır, istediğinin başkasına isteme veya istememenin karşılığı cennet veya cehennem denilmemiştir. Kişi kendisi için neyi seviyorsa kardeşi için de seviyor olması fitratının yani imanın bir yansıması olarak görülebilir.

Allah, insanların yanlışlarını düzeltmek veya fıtrata aykırı davranışlardan sūdûr eden sıkıntı ve zorluklarını çözmek için elçiler göndermiştir. Vahyin son bulmasıyla beraber, aynı sorun ve sıkıntılarla karşılaşabilen insanoğlunun aklını kullanarak vahyin yol göstericilik ve rehberliğinde bu problemleri çözebilme imkânına sahiptir. Yani, yeni bir peygamber ve vahiy gelmeyeceğine göre tevhitte ayrılarak fıtrata aykırı düşünen,

⁶²⁷ Abdurrahmân Kasapoğlu, “İnsanın Çaresizliği ve Fıtratın Uyanışı”, Kalam Araştırmaları, 3/1 (2005), 61-90.

⁶²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/257.

⁶²⁹ el-Buhârî, “İmân”, 71-72; et-Tirmizî, “Kıyâmet” 59.

inanana ve davranana insanın Allah, evren ve insan ilişkilerini tefekkür etmek ve bu yanlış din tasavvurlarının sorumlusu olan insandaki fitrata aykırı olumsuzlukların düzeltilmesi noktasında arayışlar içinde olmak durumundadır.⁶³⁰

3.3.2. Kulun İradesi

Sözlükte istemek ve dilemek anlamında olan irade, terim olarak nefsin yapılması gerektiğine hükmettiği bir işi, bir amacı gerçekleştirmeyi istemesi ve ona yönelmesi⁶³¹ şeklinde tanımlanmıştır. İslâm kaynaklarında aralarında anlam farkları olsa da ihtiyar, meşîet, şevk, şehvet, kasd, azim gibi kelimeler de irade kavramına yakın anlamlı olarak kullanılabilir. Kur'an-ı Kerîm'de gerek Allah'a gerekse insana nispet edilerek 139 yerde⁶³² irade kavramı geçer.

Kur'an-ı Kerîm'de Allah-kul münasebetlerinde irade, en tesirli vasıta. “Öyleyse yalnız Beni anın ki Ben de sizi anayım. Bana şükredin, sakın nankörlük etmeyin.”⁶³³ Allah'ın adım atması, kulun adım atma iradesine bağlanmıştır. Hz. Peygamber, kudsi hâdiste Allah'ın şöyle buyurduğunu nakleder: “Ben, kulumun benim hakkımda yaptığı zanna göreyim. O, beni zikretti mi onunla beraberim. Eğer o beni nefsinde zikrederse ben de onu onunkinden daha hayırlı bir cemaat içerisinde zikrederim. Kul(um) bana bir karış yaklaştığı zaman, ben ona bir arşın yaklaşıyorum; o bana bir arşın yaklaşıncaya ben ona bir kulaç yaklaşıyorum; o bana yürüyerek geldiği zaman, ben ona koşarak varırım.”⁶³⁴ Dolayısıyla, kişinin iradesiyle ortaya koyduğu kararı, onun niteliğini ve sorumluluklarını ifâ eden bir kolaylığı sağlayabilmektedir.

H. Peygamber, “Şâban'ın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç tutunuz. Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, ‘Yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayana ona âfiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!’ der”⁶³⁵ buyurmuştur. Bu ifadeler, Allah tarafından kulun iradesini harekete geçiren ilahi bir

⁶³⁰ İbrâhîm Kaplan, “Din, Fitrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17/2 (2017), 62.

⁶³¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 371.

⁶³² Mustafa Çağrıncı-Hayati Hökelekli, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/384-385.

⁶³³ Bakara, 2/152.

⁶³⁴ el-Buhârî, “*Tevhîd*”, 50; Müslim, “*Zikr*”, 2; et-Tirmizî, “*Da'avât*”, 142.

⁶³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed, Fuad Abdulbâkî, (Mısır: Dâru İhya-i'l-Kutubi'l-Arabi, ts), “*İkâmetu's-Selâti*”, 190.

mutahharrik kuvvet olarak görülebilir. Yani, kişinin kararlı ve azimli bir irade ortaya koyması durumunda iman etmesini kolaylaştırabilmektedir. İradenin zayıf olması durumunda ise kişinin iman ve teslimiyeti zorlaşabilmektedir. Dolayısıyla kişinin iman etmesi hususunda irade, kararlı olursa kolay; zayıf olursa zor olur.

3.3.3. Beşerî Duyular

Kur'an, insanın duyularına hitap eder. O, akıl, kalp, göz, kulak vb. gibi duyularla yaşadığı evrende insana sorumluluk sahibi bir varlık olduğunu hatırlatır. Birçok âyet, bu duyulara hitap eder. İman eden organ kalp olsa da Kur'an, sahih bir imanı akla bağlar. Çünkü akıllı bir varlık olan insanın şuuruz, sebepsiz, körükörüne ve sorgulamadan iman etmesi, insanın mükerremliğine uygun değildir. İman etme yeri kalp olmakla beraber akli melekenin işlevselliği neticesinde kalp iman etmiş olur. Evren içi ve dışına dikkatimizi çeken Kur'an, aklımızla fahmedip kalbimizle iman etmemizi ister. Duyuların hissettiklerini akıl süzgecinden geçiren insan, kalbin tasdikiyle kolay bir şekilde imana nail olur.

Bağlamak, tutmak ve men etmek⁶³⁶ kök anlamlarında olan akıl, cehlin zıddıdır.⁶³⁷ Anlam genişlemesine uğrayarak, anlama ve bilme, iyi kötüyü ayıran güç, insanı diğer canlılardan ayıran nitelik ve zeka⁶³⁸ gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Akılla ilgili Kur'an'ın üzerinde durduğu yön; donuk olmayıp düşünebilen, düşünce üretebilen, bilen, anlayan ve anlamaya çalışan işlevsel ve aktif akıldır. Doğru ile yanlış birbirinden ayırt edebilen ve sorumluluk sahibi insanı diğer varlıklardan üstün kılan bu akıl, onu doğru iman, erdemli ve ahlaki davranışlara yöneltir. Kur'an, akli salt bir cevher veya soyut bir olgu olarak ele almaz. Bilakis, onun dış yansıması olan eylem ve davranışlara dikkat çeker. Kur'an'a göre aklın mâhiyetinden çok onun görev ve işlevine önem vererek akl etmenin kalbin bir işlevi olduğu üzerinde durur. Aklın işlevsel görevleri arasında evrendeki olayları gözlemleyip bu olaylardaki hikmet ve mantıksal bağlantıyı kurma çabasıdır. Kur'an, özellikle insanın ibret alması için kalp ile bağlantılı olan aklını kullanmasını istemektedir.⁶³⁹

⁶³⁶ el-Ezdî, *Cemheretu'l-luğa*, 2/939.

⁶³⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Âyn*, 1/159.

⁶³⁸ Süleyman Hayri Bolay, "Akıl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/246-247.

⁶³⁹ Muammer Esen, "Kur'an'da Akıl-İman İlişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2, (2011), 87.

Kur'an, akıl-iman ilişkisinde imanın şekil alması hususunda akli ön planda tutar. O, Allah'a imandan bahsettiği birçok âyetinde akıl, akletme ve akli düşünmeye vurgu yapar. Kalpleri olmalarına rağmen anlamamaları, düşünecek kalplerin olmaması, kalplerin kilitli olması⁶⁴⁰ vb. gibi ifadelerle Kur'an, birçok yerde kalbi, akıl yerine koymaktadır. Akıl yürütme ve derin düşünme gibi işlevselliği neticesinde kalp, imanın merkezi konumundadır. İnsanlar, akılları doğrultusunda delil ve işaretler neticesinde sorumluluklarının farkına varıp önce tevhîd inancını kabullenmişler, ardından ilgili mükellefiyetlerini ifâ etmişlerdir.

Kur'an, mustakil olarak akli muhatap kabul etmez. Ancak akletmenin nüanslarından, melekelerinden, latifelerinden ve hasselerinden bahseder. Kur'an'da muhatap ve muğayebe sigalarıyla '*akletmezler ve akletmez misiniz?*' ifadeleriyle işlevsel olan akli melekeye işaret etmektedir. Bu cihetle Kur'an *Ey Akıllılar* demek yerine aklın sonuca taşıyan fonksiyonundan bahseder. Kur'anın akleden kalpten kastı, kalbin en büyük melekesinin akledebilme işlevselliğine sahip olmasına işaretir. Eğer, bir kalp akledemiyorsa kişinin imandan mahrum kalarak tecziye edileceğini "*Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.*"⁶⁴¹ âyet-i kerîmesi haber vermektedir.

Duyular içinde kulağın iman etmede öncelikli ve önemli bir unsur olduğu söylenebilir. Kur'an'ın pekçok âyetinde, fonksiyonlarını yitirmiş duyular sıralamasında kulak/işitmeyi ön planda tuttuğu görülür. Keza, ilahi sıfatların Kur'an'da ifade sıralamasında Allah'ın sem'i sıfatının basardan önce zikri⁶⁴² manidardır. Kur'an, duyma duyusunu kalple olan bağlantısını zikrederek ikisinin fonksiyonunu yerine getirmediğinden bahseder. "*Onlardan seni dinleyenler vardır; oysa biz, onu kavrayıp anlamalarına (bir engel olarak) kalpleri üzerine kat kat örtüler ve kulaklarında bir ağırlık kıldık. Onlar, hangi 'apaçık-belgeyi' görseler, yine ona inanmazlar.*"⁶⁴³ Burada kulağın duyma ve dinleme işlevinden bahsedilmiş olabilir fakat kulaktan kalbe ulaşan ilahi mesajların kulaktaki ağırlık ve kalp tarafından kabul edilmemesi vurgulanmıştır.

⁶⁴⁰ A'râf, 7/179; Hac, 22/46; Muhammed, 47/24.

⁶⁴¹ Bakara, 2/7.

⁶⁴² Bk. Bakara, 2/127, 137, 181, 224, 227, 244, 256; Âl-i İmrân, 3/34, 35, 121; Nisâ, 4/58, 134; Yûnus, 10/65; Tevbe, 9/103; Enfâl, 8/17, 42, 53, 61.

⁶⁴³ En'âm, 6/25.

Kur'an'da gözün görme melekesi önemle zikredilirken gözü olmayan için kör değil, fonksiyonlarını ve işlevselliğini kaybetmiş anlamında âma⁶⁴⁴ der. Kur'ân-ı Kerîm, “*De ki, “Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?”*”⁶⁴⁵ diyerek fiziksel görmeden değil manevi bir termal kamera sayılan ve basiretli bir nazarın bakışını simgeleyen basar ifadesi ile görmeyi tercih ve teşvik ettirir. Kur'an'da nazar ve basar kavramları eşanlama gelse de basar, görme yeteneğinin aktif kılınmasıyla nazar eden gözün hakikati okumasıdır: “*Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki o ölüleri de elbette diriltecektir. O her şeye hakkıyla gücü yetendir.*”⁶⁴⁶ ibaresinde maddi/fiziksel gözle beraber ona eşlik eden tüm duyuların rü'yete odaklanmış geniş spektrumların tefekkürlü bakışını ortaya çıkarır.

Sonuç olarak, akıl, kalp, göz, kulak gibi duyu organlarının işlevselliğiyle hakikatler karşısında kayıtsız kalmaması, insana sorumluluğunu hatırlatarak iman etme kolaylığını sağlaması gerektiği hükmüne varılabilir. Çünkü bu organ ve duyular, kendilerine yüklenmiş olan marifet programını uygulama sorumluluğundadırlar. İşiten kulak, gören göz, anlayan akıl ve sonuçta iman eden kalp izdüşümünde Mutlak Güç Allah'ı bilme ve O'na iman etme kolaylığı yetisindedir.

3.3.4. Sünnetüllâh

Mahlukatla ilgili meydana gelen olaylar, Allah'ın koyduğu bir takım kural ve kanunlarla olur. Sünnetullah, Allah'ın mahlukatı idare ederken koyduğu kanunlar, yarattıkları hakkındaki hüküm ve adetlerdir. Tohumun suyu bulmasıyla yeşermesi, ateşin yakması, neslin devamı, her canlının yaşam evrelerini geçirip ölümü, yerin çekimi ve suyun kaldırma kuvveti gibi olaylar ve olgular, kıyamete kadar bu kanunlar çerçevesinde gerçekleşir. Sünnetüllâh, ‘Hz. Peygamber’in sünneti’ şeklinden yola çıkılarak yeni bir anlam münasebeti sistemi içerisine çekilmiş,⁶⁴⁷ sünnet kavramının Allah'a izafe edilmesiyle oluşturulan bir Kur'an kavramıdır.

⁶⁴⁴ En'âm, 6/50; Hûd, 11/42; Ra'd, 13/16, 19; İsrâ 17/72; Tâhâ, 20/124-125; Nûr, 24/61; Fâtir, 19; Mü'min, 40/58; Muhammed, 47/23; Feth, 48/17; Abese, 80/2.

⁶⁴⁵ En'âm, 6/50.

⁶⁴⁶ Rûm, 30/50.

⁶⁴⁷ İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, 16; Ömer Özsoy, *Sünnetullah-Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), 34.

Allah'ın peygamber, vahiy ve kitap göndermesi O'nun sünnetidir. Allah, insanlık tarihi boyunca, yoldan sapmış insana sorumluluklarını hatırlatmak, zorluk ve meşakkat durumlarında insana hayatını kolaylaştırmak için sünnetinin gereği olarak ona uyarılarda bulunmuştur. İnsanların iman etmesini kolaylaştırmak için peygamberleri aracılığıyla gösterdiği mucizeleri, O'nun sünnetinin devamı ve bir gereğidir.

İslâm âlimleri, istidlali ilim ifade ettiği düşüncesiyle mucizelerin nübüvvetin ispat aracı olarak kabul etmektedir. Çünkü “*Size peygamberiniz açık deliller (beyyinât) getirmediler mi*”⁶⁴⁸ âyetindeki istifham, hüccetin peygamberin zatıyla değil kendisine verilen beyyinât ile vuku bulur. Beyyinât ise peygamberliği tasdik eden mûcizeler, şaşırtıcı hüccet, apaçık burhan, iman etmede akli durduran ve bu hususta kişinin iman etmesini kolaylaştıran unsurdur. Burda belirleyici öge akıldır. Çünkü akıl, peygamberlik delili mûcize ile sihir, göz yanıltma ve illüzyon gibi çalışmalarını ayırt etmede etkin bir role sahiptir. Mûcizenin insan gücü üzerinde olması, üzerinde tefekkür edilmesi ve mûcize sahiplerinin davranışlarının göz önünde bulundurulması, kişinin iman etmesinde aklın yol göstericiliğinde sağladığı kolaylıktır.⁶⁴⁹ Peygamberler eliyle gerçekleşen mûcizeler, âyet hükmünde olmakla beraber sonuç itibariyle iman hususunda tamamen etkili olma garantisine haiz değildir. Çünkü, “*Her türlü mûcizeyi görseler de onlara inanmazlar.*”⁶⁵⁰ âyeti, mûcize, burhan, delil ve işaret görseler de ehl-i küfrün iman etmeme gibi bir zorluk tercihini vurgular.

Mûcizeler, evvelinde imana girişi kolaylaştırmak, sonrasında o imanda tatmin, sebat ve imanı kuvvetlendirmektir. Kur’ân-ı Kerîm, olağanüstü ve sıra dışı durum ve olgularla ilgili mûcize kelimesi yerine alternatif olabilecek âyet, beyyine ve sultan⁶⁵¹ kavramlarını da kullanır. Hz. Mûsâ'nın âsâsının taştan su çıkarması, Kızıldeniz'i yarması ve asanın yılan olması gibi mûcizeler, inanmayanların nezdinde sihir olarak kabul edilse de inananların nezdinde *burhan* hükmünde insanların iman etmelerini kolaylaştırmak için delildirler. Firavun gibi kuvvet ve iktidar sahibi birine karşı iman safına geçerek

---

⁶⁴⁸ Mü'min, 40/50.

⁶⁴⁹ Hülya Alper, “*İmam el-Mâturîdî’de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği*”, Mîlîl ve Nihal, 7/2 (Mayıs-Ağustos 2010), 21-22.

⁶⁵⁰ En’âm, 6/25.

⁶⁵¹ Âl-i İmrân, 3/49, 50, 151; En’âm, 6/57, 157; Tâhâ, 20/133.

“Âlemlerin Rabbine iman ettik.”⁶⁵² demeleri, sihirbazların yaptığı göz yanıltması ile Hz. Mûsâ’nın mucize hakikatini anlama ve tatmin olma hususunda sağladığı kolaylıktır.

Sünnetullâh sayılan mucizeler, insanın beşer duyularını doğru kullanması halinde iman etmesini kolaylaştırdığı gibi aksi durumda iman etmesini zorlaştırabilir. Mekke müşrikleri, Hz. Peygamber’in ayı ikiye ayırması⁶⁵³ hususunda gözleriyle görmelerine rağmen ‘Yetim-i Ebi Talib’in sihri, semaya tesir etti.’⁶⁵⁴ diyerek mucizenin mâhiyeti karşısında insanların iman etmeme zorluğunu tercih edebileceklerini gösterir. Sürâka’nın, Hz. Peygamber ve arkadaşını öldürmek için peşlerine düşmesi, atının ayaklarının çöle saplanması mucizesiyle imana gelmesi,⁶⁵⁵ mucizelerin insanların iman etmesinde sağladığı kolaylığa örnek gösterilebilir.

Belkis’in tahtını San‘a’dan Kûdus’e getiren Hz. Süleyman’ın yanındaki bilge kişinin marifetidir. Fakat bilge kişi ümmeti olduğu için olay zımnen Hz. Süleyman’ın mucizesi hükmündedir. Sebe melikesi Belkis, gerek tahtının kendisinden önce Hz. Süleyman’a getirilmiş olması gerekse suyun üstündeki şeffaf camı farketmemiş olması mucizeleriyle sonuçta *وَأَسْلَمْتُ مَعَ سُلَيْمَانَ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ* “Süleyman’la beraber âlemlerin Rabbi olan Allah’a teslim oldum.”⁶⁵⁶ diyerek iman etmiştir. Hz. Musa’nın mucizesi karşısında sihirbazlar iman etmişlerdir.⁶⁵⁷ Bu kıssalar, Hz. Süleyman’a ve Hz. Mûsâ’ya iman eden Belkis ve sihirbazlar, gördükleri mucizeler karşısında fitrî ve vicdani teslimiyetle iman etme kolaylığını yaşamışlardır.

Âyet kelimesinin mucize anlamında olduğuna delil olarak müşriklerin kendisine kitap geldiğini bildikleri halde Hz. Peygamber’e bir âyet gelmesi gerektiği söylemleri, onların yazılan ve söylenen âyetten ayrı mucize hükmünde bir delil ve işaret istedikleri açıktır. Bu hususta Kur’an, “Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmedi mi?”⁶⁵⁸ ifadesiyle en büyük mucizenin kendisi olduğunu vurgular. Demek ki müşrikler, kitabın Hz. Peygamber’e inişini kabullenmekle beraber Kur’an harici bir mucize hükmünde âyet/işaret inmesini istiyorlardı. Bu hususta böyle bir beklenti içinde

⁶⁵² A‘râf, 7/121.

⁶⁵³ Buhârî, “Kitâbu’l-Menâkib”, 27; “Tefsîr”, 54/1; “Menâkibu’l-Ensar”, 31.

⁶⁵⁴ Bediuzzaman, Sözlür, 587.

⁶⁵⁵ Yavuz Ünal, “Süraka b. Malik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/161.

⁶⁵⁶ Neml, 27/44.

⁶⁵⁷ Tâhâ, 20/70-71.

⁶⁵⁸ Ankebût, 29/51.

olanlara Kur'an, "Onlar artık ondan (Kur'an'dan) sonra hangi söze inanacaklar?"⁶⁵⁹ sorusuyla içindeki beyyinât, delillere işaret eder. Âyet, Kur'an, bir mûcize iken⁶⁶⁰ iman etmeme hususunda müşriklerin ne kadar kendilerini zorladıklarını vurgular.

Kur'an okununca Mekke müşrikleri gizlice dinlemeye gidiyorlar. İçlerinden biri "Bu ne güzel bir şair sözü." Kur'an, cevap veriyor: "O, bir şair sözü değildir."⁶⁶¹ Sonra 'kâhin sözü' diyorlar. Kur'an, "O, bir kâhin sözü de değildir"⁶⁶² deyince, "Bu şair/kâhin sözü değil; Muhammed'in Rabb'inin sözüdür." diyerek imana gelmiştir.⁶⁶³ Bu, Hz. Peygamber dönemi mûcize ile kolay iman etmeye örnek olarak verilebilir.

Mucize, ayet, delil, burhan gibi kavramlar, sünnetullâhın unsurlarıdır. Her zaman olan veya olabilecek bu unsurlar, akıl ve vicdan sahibi insanların düşünme ve tefekküre sevkedip iman etmelerini kolaylaştırabilir. Fakat kalplerin katılığı, tefekkürden mahrumiyet ve vicdanın yoksunluğu, olağanüstü bu durumlar karşısında da insanın iman etmesini zorlaştırabilir.

3.3.5. Kevnî Âyetler ve Bilimsel Veriler

İmtihanla mükellef insan yeryüzünde yaşar. Allah'ın kendisine lütfettiği varlık dünyasındaki fenomenler ile insanı tefekküre sevkedip aklını kullanmaya, sorumluluğunu kendisine hatırlatmaya teşvik eder. Gök, yeryüzü, deve, dağlar, bulutlar, denizler ve vadi-ovalar, astronomi bilgileri vb. gibi öge ve unsurlar, Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eden, O'nu insana tanıtan delil ve alametlerdir. Bu unsurlar, insanın iman etmesini de kolaylaştırabilir.

Kur'an ile tabiatın işleyişi arasında zıtlık yoktur. Kur'an, insanın dikkatini tabata çeker; tabiata sadece zahiri olarak göz ile baktırtmaz. Aksine insanın akıl ve kalp ile hakikatleri görüp ibret ve öğüt nazarıyla bakmaya teşvik eder. Kevnî ayetlerin bir çoğunun أَفْلا تَعْقِلُونَ ve أَفْلا يَنْظُرُونَ , أَفْلا يَبْصُرُونَ⁶⁶⁴ ibareleriyle bitmiş olması, akıl, irade ve tercih sahibi insanın Allah'ın varlık ve birliğine ulaşmasını temin etmek ve bu nizamın

⁶⁵⁹ Mürselât, 77/50.

⁶⁶⁰ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 5/269.

⁶⁶¹ Hâkka, 69/41.

⁶⁶² Hâkka, 69/42.

⁶⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/262.

⁶⁶⁴ Bk. Secde 32/27; Gaşiye, 88/17; Mü'minûn, 23/80; Sâffât, 37/138.

bir düzenleyicisinin olduğunu zihinlere farkettermeye çalışmaktır.⁶⁶⁵ Bu uzuvların işlevselliğini devreye koyarak insanın iman etmesinin kolay yollarını göstermiş olur.

Birçok ayette, insanları düşünmeye sevkeden, çevresindeki olay ve olgulardan Rabbini bilip ona iman etme kolaylığını sağlayan işaret ve delilleri görmek mümkündür. “Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgarları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.”⁶⁶⁶ Âyette sıralanan olguları, kişinin akli melekesiyle Allah’ın mevcudiyeti ve tevhîdinin delilleri, zıt ve ortaklarından beri olduğu⁶⁶⁷ hususunda insanın Rabbini kevnî delillerle bulup O’na iman etmesinin kolaylığı üzerinde durur.

Yer göğün yaratılması, gece gündüzün gelişi, deniz, toprak, yağmur, rüzgârlar, ölüm ve dirilme vb. gibi yapılması yetki ve gücü gerektiren durum ve olgular, sünnetullaha mebni yasalardır. Kudret ve azamet sahibi birinin yapabileceği, bu olayların cereyan etmesini Allah, insanların sorumluluklarının farkına varıp bilinçlenmesi ve şuurlanması, kevnî âyetlerle dikkat çeker. Diriltme ve öldürmenin gece ile gündüzün birbirini takip etmesi âyetinde dile getirilmesi, her iki durumun Allah için kolaylığına, insanların bağlantı kurup anlamalarına, kolaylık ve iki olgunun birbiriyle olan sıkı irtibatına işrettir. Çünkü ehl-i iman olsun olmasın her insan bu iki durumu ilim, ‘ayn ve hak ölçülerinde yaşamaktadır.

Kevnî âyet ve olgular, sünnetullâhın mucizevî yönü iken, bilimsel veriler ise, sünnetullâhın pozitif bilim formudur. Âyât-ı kevnîyeyi nasıl anladığımızı ve oradan ulaşacağımız sonucu sistematik verilerle ifade etmek, bilimsel veridir. “Güneş de kendisi için kararlaştırılmış bir zamana doğru akıp gitmektedir. Bu mutlak güç sahibi, hakkıyla bilen Allah’ın takdiridir (ölçüp düzenlemesidir.)”⁶⁶⁸ Güneş ve ayın kendisine takdir edilen bir menzil ve yörüngede dönmesine işaret eden tekvini âyettir. Ancak bu dönüşün ve devr-i daimin sağdan sola mı yoksa soldan sağa mı, saatteki hızın ne olduğu, dönüş

⁶⁶⁵ Abdalbâkî Güneş, “Kur’an’da Kevnî Âyetler”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 2, (Aralık 1998), 201.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/164.

⁶⁶⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 4/152.

⁶⁶⁸ Yâsîn, 36/38.

esnasında kendisine tabi olan uydu gezegenlerin dönüşünün gerçekleştiği zaman gün, ay, yıl ve mevsim gibi kavramların oluşması ve benzeri ayrıntılar, bilimsel verilerin konusu olup bu konuda sistematik bilimsel bir tabloyla izah edilmektedir.

Ölüm ve hayat, Allah'ın kevnî âyetlerindedir. Allah, insanların akıl etmesi için ölümünden (sarıp kurumamasından) sonra dirilttiği (yeşerttiği) yeryüzünü delil ve alamet olarak insanlara sunar: *“Bilin ki Allah, yeryüzünü ölümünden sonra diriltmektedir. Düşünesiniz diye gerçekten, size âyetleri açıkladık.”*⁶⁶⁹ İnsanın doğumu-ölümü ile tabiattaki varlıkların dirilme ve ölümleri arasında bir bağ vardır. İnsan, et ve kemikten meydana gelmiştir. Ham madde ve köken itibariyle barındırdığı elementler, toprak veya toprağın içindekileriyle aynıdır. Bu manevi ve duygulu ifade, insanı imana teşvik ve tefekkür, kalbin katılığını yumuşatmak ve insanın akli ve kalbi bağlantılarla iman etmesini kolaylaştırmak içindir.

Meyve ve sebzeler, toprak ve sudan yetişir. Hepsinin ham maddesi aynıdır. Fakat her birinin verdiği tat ve lezzet, birbirinden farklıdır. Bu düzenin işleyişine dikkat çeken Allah, bu işaret ve delillerden akıl sahiplerinin akıllarını kullanmalarını buyurur: *“Biz, ürünler konusunda bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için (Allah'ın varlığını gösteren) deliller vardır.”*⁶⁷⁰ Bataklık, gevşek veya sert olan, ağaç ekimine uygun olan ve olmayan vb. gibi özellikleriyle toprak parçaları ve bunlardan oluşan farklı nimetler⁶⁷¹, işlevsel akli Rabbini bulup O'na iman etme kolaylığını sağlayan kevnî deliller olarak sayılır. Zihnen ve kalben sağlıklı bir insan, aynı toprak ve sudan beslendikten sonraki oluştukları şekil ve tat farklılıklarının tesadüfen olamayacağını tefekkür etmesi ve onu kolaylıkla imana svketmesi gerekir. Bunu ancak muteâl bir varlığın yapabileceği sonuç ve hükmüne varması pekâlâ mümkündür.

Âyetler, insanın aklını kullanarak Allah'ın varlık ve birliğine iman etmeye, güç ve kudretine dikkat çekip tefekkür etmesine, hidâyet bulmasına zemin hazırlayan kolay delil ve işaretlerdir. *“Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde, Allah'ın gökten rızık (sebebi olarak yağmur) indirip, onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesinde, rüzgârları evirip çevirmesinde aklını kullanan bir toplum için deliller vardır.”*⁶⁷² Bütün bu ilahi

---

⁶⁶⁹ Hadîd, 57/17.

⁶⁷⁰ Ra'd, 13/4.

⁶⁷¹ el-Beydâvî, *Envaru't-tenzîl*, 3/181.

⁶⁷² Câsiye, 45/5.

kolaylıkların sağlanmasına rağmen akıl ile kalp arasındaki bağı kopararak nimetlere nankörlük yapan ve delalet ehlerinden olan kişi ise, sorumluluğunu unutarak dünya ve âhiret hayatını zora koymuştur.

Gece ve gündüz, hayat ve ölüm, doğu ve batı vb. gibi unsurların hareket ve canlılığı düşünüp tefekkür eden insan için âyet ve delillerdir. Bu âyet ve delillerin tesadüf eseri olmadığını, hakikate işaret ettiğini ve ibretle bakan gözleri ile insanı araştırma ve yaratılış sırrını anlayıp sorumluluk bilincini kendisinde oluşturma ve nihâyetinde iman edip hidâyet bulmasına kolaylık sağlamış olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm, hitap ettiği insanlığın doğru yola girmeleri için, kendine özel bir anlatım tarzıyla insanı düşünme ve tefekküre sevk eden konuları arz eder. Vahyin iniş sürecinde yorum ihtiyacı duymayan konular olduğu gibi çağlar üstü olan Kur'an'ın mucizeliğini ispat hükmünde zaman ve bilimin ilerlemesiyle anlamı daha iyi anlaşılabilir ve insanları iman etme hususunda kolaylıklar sağlayan konular da mevcuttur. Güneş, ay, yıldızlar, dağlar, yer-gök ve insanın yaratılışı, yağmur ve bulutlar vb. gibi, yaklaşık on dört asır önce Kur'an'ın haber verdiği ancak insanların bilimsel çalışmalarla vakıf olduğu birçok hakikat konuları mevcuttur. Kur'an, bu unsurlardan esas konu olarak bahsetmemiştir. Bilakis, bu kevnî durum ve olgulardan bahsederek insanın akıl ve gayretine hitap ederek sorumluluğunun bilincine vardırarak ve kolay iman etmesini sağlamak içindir. Kur'an, kevnî âyetlerde esas konunun tevhîd olduğunu, insanların niçin, nasıl ve hangi hususları tefekkür etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bilim kitabı olmayan Kur'an, insanın kolay anlaması için en uygun yöntem, metod ve üslup ile kevnî âyetleri mevzu bahis etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, okunuşu ve yazılışı ile bir kitaptır. Kur'an'ın dışındaki bütün mevcudat, Allah'ın varlık ve birlik hakikatini kolay gösterme hükmündedir. Kevnî/Kozmolojik âyet de denilen bu mevcudât, fitratını unutmuş veya kaybetmiş insanın Rabb'ine iman etme hususunda akla ve kalbe hitap eden âyetlerdir. Allah'ı insanlara tanıtmaya amacında olan Kur'an, insan aklına ve bilgisine hitap ederek araştırıp doğruyu bulma kolaylığını sağlamıştır. Dolayısıyla kevnî âyetler, konusu itibariyle canlılığını koruyarak her çağda insanların merak ve ilgisini çekme hususunda önemli bir yere sahiptir. Kur'an, kâinatı insanın anlayacağı formuyla anlatır ve esasen mahlûkatın tercümesi hükmündedir.

Kur'ân-ı Kerîm, insanı muhatap olarak detaylara girmeden onun hakikate ulaşmasını kolay bir şekilde sağlamak için kevnî durum ve olaylardan bahsetmiştir. Bu kevnî âyetler, bilim adamlarına araştırmaları hususunda ışık olurken ehl-i imanın itikadının sağlamlaşması hususunda da öneme haizdir. Esasen ayrıntılar değil, ilkeler ve kurallar kitabı olan Kur'an, kevnî âyetlerle insanda sorumluluk duygusunu uyandırıp yüce yaratıcının vahdaniyet ve kudretini kolay görmeleri gayesindedir.

Kevnî âyetler, Peygamber'e ve Kur'an'ı okuyanlara kâinatı tanıtmak ve nasıl bir sistem ve düzenle çalıştığını anlatan bilgi amaçlı değil, bilakis sorumluluğunu unutmuş veya farkında olmayan insanların olağanüstü hâdiselere dikkatini çekerek Allah'a iman etme kolaylığını sağlamaktır. Kur'an'daki konular insan yapımı gibi sistematik olarak bir sıra halinde değil, insana fayda sağlayacak ve ibret-ders almasını sağlayacak ilgili her yerde kevnî âyetlerin zikri geçmiştir. Bununla insan zihni hep canlı tutulmuş, insanın ibret ve öğüt alması sağlanmaya çalışılmıştır.

Kevnî âyetler, Allah'ı, varlık ve birliğini, kudretini, ilminin genişliği, ölüm ve diriliş hakikatini, hesap gününü tefekküre teşvik ettiği gibi Allah'a taabbud ve şükrü de teşvik eder. Allah'ın iki türlü âyeti vardır: Biri kelimeden gelen şeriat-ı ilahiyedir ki tüm zamanlarda Cibril-i Emin ile görevlendirdiği peygamberlerine intikal ettirdiği ve kitaplaştırdığı yasalarıdır. Diğer âyet ise Allah'ın kudret sıfatının bir tezahürü olarak kâinatta bazen emr-i *kün feyekûn*⁶⁷³ ile vasıtasız ve bazen de sebepler vesilesiyle icra ettiği fiili kanunlarıdır. Halk arasında doğa ve tabiat kanunları denmekte olup bilimsel terminolojide ekolojik denge olarak da ifade edilmektedir. Kur'an yalnız başına Allah'ın kelimeden gelen âyeti olmakla beraber muhtevasında zikrettiği pek çok tekvini âyetle de ulemanın diliyle âyeteyn (iki âyet) özelliği taşımaktadır.

Tekvini âyetler ile Kur'an arasındaki ilişki, lazım-mütelâzim, delil-medlûl, Şârih ve meşruh cihetinde ve hükmündedir. Lazım, delil ve Şârih formuyla Kur'an, mütelâzim, medlûl ve meşruh olan kâinatta cereyan eden durum ve olguları izah eder. Bu hususta Bediuzzaman, Rabbimizi bize tarif eden üç türlü büyük külli muariftten bahseder: 1. Bir nebze gördüğümüz şu kitab-ı kebir-i kâinattır. Bu aynı zamanda, Allah'ın tekvînî

---

⁶⁷³ Bakara, 2/117; Âl-i İmrân 3/47, 59.

âyetlerinin mecmuası, yani bütünüdür. 2. Kur'an, mucizu'l-beyandır. 3. Kâinât ve Kur'an kitabını bize tarif eden ve öğreten en büyük öğretmen Hz. Muhammed'dir.⁶⁷⁴

Mümin, Kur'an emirlerine uyduğu takdirde iki kanun/yasaya uymuş sayılır. Biri soyut ve teorik kanun olan Kur'an, diğeri de somut ve pratik olan tekvini âyetlerdir. Bir kâfir ise Kur'an'a uymamakla Allah'ın özel yasalarına yani Kur'an'a isyan etmekle beraber somut yasası hükmünde olan tekvini âyetlere uymak mecburiyetindedir. Yeme-içme fiilini mecburen yerine getiren bir kâfir, Kur'an ve Hz. Peygamber'in yeme-içme örneğine aldırış etmeden beslenmesi, Allah'ın kelimî yasasına muhalefet ve isyan olarak değerlendirilebilir.

Suyun donduğu ve buharlaştığı bir hakikattir. Fakat 0 derecede donması ve 100 derecede kaynaması bir bilimsel veridir. Hangi derecede ve hangi keyfiyette gerçekleştiği Kur'an ayrıntısıyla izah etmez. Vahyin konusu da değildir. Çünkü bilimsel veri, doğan çocuk gibi büyük gelişmeye inkişaf edip tekamül etmeye namzettir. Üstelik bilimsel verilerin aksi de iddia edilebilir. İspatlanmış bir yeni bilimsel veri, öncekini nesh edebilir. Kur'an'ın kevnî âyetlerinin aksi iddia edilemez ve çürütülemez.

Yeryüzünden yukarıya doğru çıkıldıkça 0.5 oranında sıcaklık ısı düşmesi, basıncın artması ve bu bilimsel veriyi 15 asır önceden haber vermesi, Kur'an'ın kevnî âyetleri bünyesinde toplayan bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Cüzi iradesiyle gönlünü tevhid ve imana açan kişi, ferahlık kolaylığını yaşadığı gibi doğru yoldan sapan kişi de nefes darlığı zorluğunu yaşamış olur.⁶⁷⁵ *“Onlar, bizim yeryüzüne gelip onu etrafından eksilttiğimizi görmediler mi?”*⁶⁷⁶ Bu tekvini âyetle de anlaşılmaktadır ki dünyanın 4/3'ü oluşturan su ekseriyetinden dolayı her yıl büyük miktarda toprak parçasının denizlere ilhak olduğu bilim tarafından tespit edilmiştir.⁶⁷⁷ *“Evet, bizim onun parmak uçlarını bile (yeniden aynen) düzenlemeye gücümüz yeter.”*⁶⁷⁸ İnsanın diriltilişinde parmak uçlarının tesviyesi ile işe başlanması ve her insanın parmak ucunun bilimsel verilerin ifadesiyle insanın kara kutusu olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁷⁴ Bediuzzaman, *Mektubât*, 197.

⁶⁷⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 13/139.

⁶⁷⁶ Ra'd, 13/41.

⁶⁷⁷ <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/dunya-her-yil-24-milyar-ton-toprak-kaybediyor/1664393>

⁶⁷⁸ Kıyâme, 75/4.

İlk dönemlerde karmaşık olmayan basit izah ve anlamalarla okunan Kur'an'ın zaman, şart ve bilginin terakki etmesiyle değişimler olmuştur. Tantavi el-Cevherî, 25 ciltlik Kur'an tefsirini bilimsellik üzerine kâleme almıştır. Çünkü 750 civarında bilimsellik konularını içeren âyetlerin tefsirinin ehemmiyetli olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla Tantâvî, 150 ahkâm âyetine karşılık 750 civarında ayetin kevnî ve bilimselliğe işaret eden Kur'an'ın bilimsel olarak tefsir edilmesi gerektiği görüşüne sahiptir. Buna karşılık Şâtıbî, sahâbe ve tabiunun tevhîd delilleri, teklîfî hükümler ve âhiret ahvali ile ilgili konularla ilgilendiğini, Kur'an'ın bazı ilimleri ihtiva ettiğini, bunların da ancak Arapların bildiği konular olduğunu söyleyerek Kur'an'ın bilimsel olarak tefsir edilmesini görüşünü redder.⁶⁷⁹

Kur'an ve bilimsel veriler birbirine aykırı değildir. Vahiy, ilahi kaynaklı ise bu düzeni Kur'an ve devamını sağlayan Allah'ın düzen ve intizamına aykırı bir şeyi vahiyde söylememesi elzemdir. Bunun için bilim ve vahy birbirini tamamlar hükmündedir. Esasen içinde bütün ilimleri görebilmekle beraber Kur'an, bir bilim kitabı değildir, fakat eşyaların tabiatına uygun sünnetullâh gereği kurallar bütünüdür. Bu kuralların tabiata aykırı olmamak üzere süreç ve sonuçları vardır. Kur'an, bilimsel veriye işaret eder, birçok yerde bilimsel verilerden insanlığı haberdar eder.

İslâm düşünce tarihinde din ile bilim çatışması yaşanmamıştır. Çünkü İslâm kültüründe din adamları sınıfı oluşmamış ve Kur'an-ı Kerîm ile hâdisler, zorlayıcı yorumlara maruz bırakılmamıştır. İslâm'da akıl-vahiy çatışmasının olmadığını söyleyen Fazlu'r-Rahmân (ö. 1988), hakiki dinin ilimle yürüyebileceği, din çevresindeki hürâfelerin ilimle bertaraf edileceği, din ve ilmin birbirinden ayrılması durumunda da dinin geri kafalılığa, ilmin de insanları ateizme sürükleyeceği⁶⁸⁰ görüşündedir.

Bütün mahlukattaki hesaplı düzene nazar ve bunlardaki inceliği tefekkür ve tedebbür, ehl-i akıl ve insafa imanı elzem kılma kolaylığındadır. Güneşten yıldızlara, gezegenlerden uydularına kadar belli bir hesap ve düzen ile yaratılmaları ve işleyişleri, birbirlerine olan bağlılık ve uyumları, kendiliklerinden tesadüfen var olmadıklarını izah eder. Akıl ve insaf ehli insanın bütün bu nizam ve intizamın hikmet sahibi, bilgili, kuvvete sahip bir varlık tarafından yaratıldığı hükmüne varması, insanî sorumluluğunun bir

⁶⁷⁹ Mehmet Emin Şeker, *Kur'an-ı Kerîm' İçin Bilimsel Yorumun Gerekliliği*, Kelam Araştırmaları, 2014, sy. 12/2, s 316,

⁶⁸⁰ Şadi Eren, "Din ve İlim İlişkisi", İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.1, (2012), 7.

gereğidir. Astronomi, fen, biyoloji ve tıp bilgileri, her türlü kusur ve eksiklikten münezze bir yaratıcının mevcudiyetine işaret eder.

Bilim; olgusal, mantıksal, genelleyci, seçici ve değişken sistemli bilgiye dayanır. Matematik ve mantık kuralları, (doğa) nedenselliğine matuf ve tarihi belgelere mebnidir. Felsefe ise, nesne ve olguları, evren ve varlık olarak ele alıp bütüncül anlamak ve bilmek ister. Allah-İnsan-Evren üçlemindeki ilişki, ilke ve bilgi trafiğinde Kur'an'ın amacı ile bilim ve felsefenin amacının kesiştiği, örtüştüğü söylenebilir. Fakat insanın yapaysallığıyla oluşan bilim-felsefe ve ilahi orjinallığıyle Kur'an arasında amaç farklılığı olmasa da yöntem, dil ve bilginin kaynağı hususunda farklılıklar olduğu bir hakikattir.⁶⁸¹ Bilim nazarıyla bakıldığı zaman âyetlerin ihtiva ettiği kısmî bilgilerde Kur'an ve bilim arasında ortak paydaların olduğu müşahe edilebilir. Nihâyetinde bilim kitabı olmayan Kur'an'ın mucizliğini tespit ve teyid etme bağlamında sünnetullahın bazı ilke ve kurallarını zikretmesi, vahyin ilahiliği hususundaki bir realitedir. İlim, varlık ve olguların nasıllığı ve nasıl bulduklarını izah ederken bu doğrultuda din, hedef ve gayeyi belirler. Vasıta, ilimden öğrenilebilir. Fakat hakikati tamamiyle bilmeyi isteme duygusu dindir. Kur'an'daki bilimselliğe işaret eden âyetler üzerine yapılan yorumların gayesi, fikhî hükümler çıkarmaktan ziyade, Allah-İnsan-Evren ilişkisinde âyetlerin medlûlünü daha iyi kavrayarak gerçek mânada bir öğüt alıp ders çıkarabilmek, insanın kolay iman etmesini sağlamaktır.

Yüzyıllar boyu insanoğlu, varlığın nedenini ve bu varlık üzerinde cereyan eden olayların nasıl meydana geldiğini merak etmiş, böylece etrafındaki kâinatı araştırma yoluyla bazı hakikatleri yakalama gayretinde olmuştur. İnsanın akıl ve merakı ile araştırma yeteneği; varlık dünyasını tefekkür ve düşünmeye, ilgili bağlar kurmaya, düzen ve intizam üzerinde zihin yormaya itmiştir. İnsan bunu görmezden gelemezdi. Merak eden ve düşünen herkes, varlığın sebebi olan ilk varlığa götürmek gibi bir özellik taşıyordu. Netice itibariyle insan denen varlığın, aynı zamanda fizik (bilim), metafizik (felsefe) ve din cepheleleri bulunmaktadır. İnsanın özellikle iman hakikatine ulaşması için bu üçüne de ihtiyacı vardır.⁶⁸²

⁶⁸¹ Celal Kırcı, "Kur'an ve Modern Bilim", Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/15, (2012), 9.

⁶⁸² Osman Karadeniz, "İlim-Din İlişkisi Üzerine", Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 8, (1994), 131-133.

3.3.6. Kıssalar

Nakil, geçmişten gelen aktarmalardır. Kur'an, Tevrat ve İncil rivâyetleri ile bu üçünün dışında insanların miras ve kültür olarak aktardıkları olaylar ve olgular, kıssalar arasında sayılabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş olaylar, genel olarak kasas kavramıyla ifade edilir.⁶⁸³ Lüğatte kasas; iz sürmek, takip etmek,⁶⁸⁴ anlamındadır. İlk dönemlerde daha çok dini nasihat mânasında eski millet ve toplumlara ait olan haberlerle ilgili olarak aynı kavram kullanılmıştır.⁶⁸⁵ Terim olarak ise kıssa, insanların öğüt almaları ve hidâyete ulaşmalarını temin etmek gayesiyle geçmişte yaşanmış, vahiy kaynaklı zaman ve mekân sınırı olmadan önceki peygamber, kavim ve milletlerin hayatıyla ilgili Kur'ân-ı Kerîmde anılan olaylar şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁸⁶ Âd, Semûd, İrem ve Fil olayı gibi Kur'an kıssaları kadar geçmiş milletlerden öğrenilen tecrübeler de iman etmeyi kolaylaştıran unsurlar arasında zikredilebilir. Çünkü Mekke/Arap toplumu, Kur'an öncesinde bu bilgi ve tecrübelere sahipti.

Kur'an'daki kıssaların genellikle insanların ilgi ve merakını celbeden bir anlatımı vardır. Kıssalarda geçen olaylar ve hâdiseler, kuru ve donuk olmayıp canlı ve hareketlidir. Önemli olan şahsiyet ve ilgili konular tekrar edilirken her seferinde durum, farklı bir yön ve pencereden arz edilir. Bu, Kur'anın kendine has bir üslubudur. Her tekrarın kendine özel bir anlam, öğüt ve nasihat boyutu vardır. Sonuçta, tekrar gibi gözüken bütün kıssaların ihtiva ettiği içerik, muhatabın hayal ve tefekkür âlemine bırakılmıştır.

Esasen kıssalar, Kur'an'ın beyanı ve üslûbüdür. Kur'an, bazı tarihi olay, şahsiyet veya toplumu sergilemek ve geçmiş tecrübeleri tescil etme hedefinde olmadığı gibi insanların hoşlanması ve zikrin içinde zevk alacakları anekdot şeklinde kıssa anlatımında bulunmamıştır. Kıssaları Kur'an, hidâyet vesilesi ve terbiye vasıtası olarak aktarmıştır. Kıssadan gaye, hikâye ve masal değil, daha iyi ve kolay anlaşılması, ders ve ibretin alınması, zihinde kalıcı olması ve hidâyet yolunun daha kolay kavranması için insanlara canlı örnek hükmünde sunulan olay ve durumlardır.

---

⁶⁸³ Bk. Âl-i İmrân, 3/62; Nisâ, 4/164; A'râf, 7/101, 176; Hüd, 11/100; Yûsuf, 12/3; Kehf, 18/13; Tâhâ, 20/99; Mü'min, 40/78.

⁶⁸⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1051.

⁶⁸⁵ Hasan Cirit, "Kussâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/463.

⁶⁸⁶ Muhammed Hayr Mahmud el-'Adevî, *Meâlimu'l-Kıssa fi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, (Ürdün: Dâru'l-'Adevî, 1988), 33.

Kur'an'da bahsi geçen birçok kıssa, millet ve toplumların rivâyetlerinde mevcuttur. İnsanlara sorumluluklarını hatırlatmak, geçmiş toplumların yaptığı yanlışlara düşmemek, dini değerlere teşvik, muhataplarına canlılık vermek vb. gibi unsurlar ile insanın iman etmesini kolaylaştırmaktır. Kur'an, geçmişteki toplum, birey ve olayların lüzumsuz kısımlarını zikretmemiş, teferruatlarla muhatabını sıkmamış, hidâyet rehberi olduğundan insanları sadece irşad edecek kısımları anlatmıştır. Kur'an'da bir olgu ve temsili olarak mevcut olduğunu iddia ederler. Kur'an kıssaları, geçmiş millet ve toplumların sorumluluklarını unutmaları veya yerine getirmedikleri zaman yaşadıklarının sonraki nesillere ibret ve öğüt olması, gelecek nesillerin iman etmesini kolaylaştırmak için insanlara sunulan kıssalardır. *“Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir.”*⁶⁸⁷.

Kıssalarda yer, zaman, rakamlar ve kişiler dikkate alınmamıştır. Çünkü bu unsurlar, verilmek istenen ilahi mesajın anlaşılmasını zorlaştırabilir. Bunun için Kur'an, mevzu bahis konular üzerinde durmamıştır. İnsanların sorumluluklarını bilip kolay iman etmesini sağlamak için çoğu zaman detay bilgileri zikretmemiştir. O'nun gayesi, kıssalardan ders ve ibretler çıkararak insanların iman etmesini kolaylaştırmaktır. Örneğin, Hz. Nûh'un yaşadığı zaman, coğrafya, geminin şekli ve suda ne ile gittiği, kendisine iman edenlerin sayısı, tufanın bir bölgede mi olduğu veya dünya genelinde mi olduğu, tufanın kaç gün sürdüğü gibi konuların detayı Kur'ân-ı Kerîm'de yoktur. Bu bilgiler, ilahi mesajı insanlara aktarmaya çalışan Kur'an'ı hedefinden saptıracağı gibi muhatapların da lüzumsuz bilgilerle zor duruma düşmesi demektir. Fakat Kur'an, Hz. Nûh kıssası ile beraber tevhit, Allah'ın gazabı, sabır⁶⁸⁸ vb. gibi insanın sorumluluk, zorluk ve kolaylık konularını zikretmiştir.

Kur'an'da zikredilmiş olan inek kesme⁶⁸⁹ meselesinde şirke bulaşmış İsrail Oğullarını tevhit inancına rücu ettirip sorumluluklarını onlara hatırlatmıştır. Görünüşte içlerinde bir katili bulma gayesi olsa da asıl hedef, tevhit inancından sapıp sorumluluklarını kaybeden İsrail Oğullarının tapındıkları buzağı putunun kalplerinden söküp atmak içindir.

---

⁶⁸⁷ Yûsuf, 12/111.

⁶⁸⁸ Hûd, 11/26.

⁶⁸⁹ Bakara, 2/67-73.

Kur'an, kıssaları zikrederken yaşanmış olay ve durumları sadece aktarmakla yetinmez. Detay bilgilerle yormadan insanlara sorumluluklarını hatırlatılarak ibret ve öğüt almalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu gaybî haberler, insanın iman etmesindeki zorluk ve engelleri kaldırıp hidâyete ermesini temin eder. Kıssalar, sorumluluğunu unutarak veya bu bilinci kendinde oluşturamayan insanların fitrat dışına çıkmaları neticesinde karşılaşacakları dünya ve âhiret zorluklarını zikretmektir.

Kur'ân-ı Kerîm, iman samimiyeti ve gerekli uygulamaları yapanlara rehberlik eder. *“İşte bu kitap, muttakiler için bir rehberdir.”*⁶⁹⁰ âyeti, Kur'an'ın her yönüyle bir bütünlük arz ettiğini ve kıssalarda dâhil olmak üzere zikredilmiş olan bütün konuların Müslüman hayatında örneklik ve rehberlik teşkil ettiğini buyurmaktadır. Ayrıca Kur'an'da kıssaların zikredilme sebepleri arasında peygamber ve İslâm'a yeni girmiş Müslümanlara teselli vermek, tüm zamanların Müslümanlarının imanını kuvvetlendirmek ve ibret alınmasını sağlamak şeklinde sıralamak mümkündür.⁶⁹¹ Kıssalar, süreçleri ve verdikleri mesajlar ile insanlara sorumluluklarını hatırlatmaya, kolay bir şekilde iman etmelerini sağlamaya ve zorlukla beraber kolaylık mefhumunu vurgu yapar.

Kıssaların hedefleri arasında; bütün semavi dinlerin asıllarının bir olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda Allah'ın varlık ve birliğinin izahı ve bütün peygamberlerin kavimleri tarafından sefihlikle itham edildikleri kıssalarda vurgulanır. Allah'ın gerek müjdelediği gerekse korkuttuğu hususlarda insanları tefekküre sevk edip Allah'ın peygamberlerine yardım ettiğini, düşmanlarını da ikaz sonrası gereken cezayı verdiğini açıklamak şeklinde sıralanabilir. Dolayısıyla Kur'an'da anlatılan kıssalar ve sonuçları, düşünebilen insan için ibret ve öğüt olarak onun iman etmesini kolaylaştırmayı sağlar.

Kur'ân-ı Kerîm'deki kıssalar, doğru bir İslâmî anlayış temeline dayalı eğitim ve terbiye yöntem ve metotlarından biridir. Bütün kıssalar, yanlış yolda olanların hidâyetini sağlamak, yolunu kaybetmişleri irşad etmek, hak yoldan sapmış olanlara doğru yolu gösterme kolaylığını sağlar. Çünkü insanlar nebi, resül ve hak ehlinden aldığı haber ve prensiplere göre hareketlerini sağlamaya çalışır.⁶⁹² *“İşte bunlar, sana vahyettiğimiz gayb*

---

⁶⁹⁰ Bakara, 2/2.

⁶⁹¹ Bk. Şuarâ, 26/3-4; Hûd, 11/120; Tâhâ, 20/99; Yûsuf, 12/111.

⁶⁹² Ali Muhammed Nasr, *Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kıssaların Müdafası*, çev: Abdülkerim Seber, Ağrı İslami İlimler Dergisi, S. 2, (Haziran 2018), 121.

haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin. O halde sabret. Çünkü işin sonu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlarıdır."⁶⁹³

İlahi kitaplar, tek kaynaktan olduğu için kendinden önceki ve sonrakilerle uyumludur. Kur'an'dan önceki kitaplar, tahrif olmalarına rağmen özellikle kıssalar hususunda birçok yerde birbirine mütenakız değildir. Hz. İsâ, kendisinden önce Tevrat'tan bahsettiği gibi kendisinden sonra gelecek olan Hz. Peygamberi de müjdeler: *"Hani, Meryemoğlu İsâ, "Ey İsrailoğulları! Şüphesiz ben, Allah'ın size, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim", demişti. Fakat (İsâ) onlara apaçık mucizeleri getirince, "Bu, apaçık bir sihirdir", dediler.*"⁶⁹⁴ Her ilahi kitab ve içinde geçmiş olan kıssalar, birbirinin devamı olduğunu, sonraki nesillerin kolay iman etmelerini sağlama çabasıdır.

Kur'an'daki kıssaların varlığını, işlevini ve amacını Yusuf Sûresi girişinde bulunan âyet özet hükmünde izah eder: *"Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Hâlbuki daha önce sen bunlardan habersiz idin.*"⁶⁹⁵ Geçmiş peygamber ve toplumlarla ilgili bilgiler gayb hükmündedir. Hz. Peygamber bu haberleri bilmiyordu. Sorumluluğunu unutmuş veya kaybetmiş insanların dünya ve âhîret zorlukları ile sorumluluğunun farkında olan ve bunu yerine getirmeye çalışan insanların dünya ve âhîret kolaylıklarını vahiy aracılığıyla Allah, insanlığa nakletmiştir.

---

⁶⁹³ Hûd, 11/49.

⁶⁹⁴ Saf, 61/6.

⁶⁹⁵ Yûsuf, 12/3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİNÎ VE İCTİMÂÎ HAYATLA İLGİLİ ZORLUK VE KOLAYLIKLAR

Bütün dinlerde icra edilen ibadet şekil ve formları vardır. Kur'ân-ı Kerîm, ibadeti sadece namaz, oruç, hac ve zekât gibi görsel ritüellere indirgemez. Kur'an'da ibadet, Allah'a imanla beraber O'nun emir ve yasaklarına göre davranmayı, güzel ahlak, geçimini helal yoldan sağlama, sorumluluklarını yerine getirme, zorluk ve kolaylık arasında denge kurma vb. gibi unsurlar da ibadet hükmündedir. İnsan ile ibadet et-tırnak misali ayrılmaz bir bütündür. Gerek ibadetlerinde gerekse beşeri ilişkilerinde insanın birtakım zorluklarla karşılaşması imkân dâhilindedir. Bu zorluklar, imtihanın gereği, insan hayatının anlam kazanması ve bu gibi durumlarda kişi ve toplumun marifet ve uzlaşma yeteneği ile Allah'ın kanunlarını uygulama niteliğinin ortaya çıkması hususunda birer emsal hükmündedir. İbadet ve muamelat konuları, her insanın muhatap olabileceği unsurlar olup bu husustaki zorluklara karşı kolaylıkları Kur'an perspektifinden bakarak çözümleri bulmak mümkündür.

4.1. İbadetlerle İlgili Zorluk ve Kolaylıklar

İbadet, kulluk sorumluluğundan arınma ve ruhi olgunluğa yükselmedir. İbadetsizlik, mükerrem olan insana zülüm ve ağır cezadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki ibadetlerin gayesi, insanı yormak, onu meşakkat içinde bırakıp zora koymak değildir. Aksine ibadet, nimetler karşısında kulun acziyetini idraki ve Allah'a şükrüdür. İbadetler; samimiyet, gösteriştten uzak, güç yetirebilirlik ve kolaylık gibi temel ilkeler üzerine bina edilmiştir. Hz. Peygamber'in "Bu din her şeyiyle kolaylıktan ibarettir"⁶⁹⁶ hadisiyle İslâm, kolaylık temeline dayanır.

Tevhîd inancında Allah'a ibadetin kolay, basit ve yalın olmasına karşılık, bu çizgiden ayrılan insanların gerek ibadet gerek sosyal hayat olarak kendilerini ne zorluk ve meşakatlere sürükledikleri aşikârdır. Kur'an'da iman esasları ve ibadet şekillerinin uygulanabilir kolaylığı, mükerrem insana yakışır, akla ve duygulara aykırı olmayan uygulamalar vardır. Kur'an'ın merkezinde insanın hayatını idamesi üzerine emir ve

---

⁶⁹⁶ el-Buhârî, "İman", 29.

yasaklar bina edilmiştir. Haram olan domuz, leş, ve mal dokunulmazlığı gibi yasaklar haram olmaktan çıkıp zaruret ölçüsünde helal olabilmektedir. Yolculuk, hastalık, ağır baskılar ve tehditler karşısında; ruhsat-azîmet mekânizmasının işlemesi ve bazı ibadetlerin ertelenme veya kısaltılması, insanın faydası içindir. Zor ve meşakkatli durum ve zamanlarda ona uygun bir esneklik ve kolaylık sağlanır. Kur'ân-ı Kerim'de, insanı zor durumda bırakacak ve onu çıkmaza koyacak zorluklar yoktur. Meşakkat ve zorluk konularının “*Dinde üzerinize hiç bir güçlük yükledi.*”⁶⁹⁷ âyeti doğrultusunda mutlak zorluk değil gereksiz zorluk olarak anlamak gerekir. Kur'an, zorluğun yükletilmediğini vurguladığı husus, şartlardan dolayı oluşan meşakkat ve zorluklarda sorumluluklarının hafifleştirilmesidir. Mecellenin “Meşakkat, teysiri celbeder.”⁶⁹⁸ kaidesi ile zorluk, kolaylaştırmayı gerektirir. Burada kastedilen zorluk ve meşakkat, bir insanın takatinin üstündeki güçlüktür. Namaz farzietini edâ ederken daha çok sevap alma ve Rabbı razı etme adına gölge dururken güneşin önünde durmak insanın ihdas ettiği bir durumdur. İhsan-ı ilahiden fazlası ihsan değildir.⁶⁹⁹

İnsanlar, belirtilen ruhsatlardan faydalanarak ibadetlerin kendisine zor geldiği durum ve şartlarda kolay yönüyle edâ edebilir. Bu, Mecelle'de “Bir iş dîk oldukça müttesi' olur.”⁷⁰⁰ kuralıyla ifade edilir. Bir iş sıkıntılı olduğunda genişletilir kaidesi, kişinin mükellef olduğu sorumluluğunu edâ ederken sıkıntı ve meşakkatin olması durumunda kendisine ölçüler dairesinde ruhsat ve genişlik tanınır anlamındadır. İbadetlerini isteyerek ve gönül rızası ile yapmak sorumluluk bilincine sahip insanın görevidir. İmanın gereği budur. Çünkü dini emirleri yerine getirmek, Kur'ân-ı Kerîm'in emir ve yasaklarını yerine getirmek Müslümana ağır gelmez. Allah'a kulluk, onun için bir yük değildir. “*Fakat kendilerini çağırdığın bu din, Allah'a ortak koşanlara ağır geldi.*”⁷⁰¹ âyetiyle putları bırakıp Hz. Peygamber tarafından davet edildikleri tevhîd inancına girmek Allah'a ortak koşanlara zor ve meşakkatli olmuştur.⁷⁰² İbadetler, Allah'a saygıdan kalbi ürperenlerin dışındakilere zor ve ağır gelir. Kur'an'ın ana prensibi, kolaylaştırmak ve sevdirmektir. Hz. Peygamber de “Bu din kolaylık dinidir. Kim takatinin üstünde ibadet yapmaya

---

⁶⁹⁷ Hac, 22/78.

⁶⁹⁸ Ahmet Şimşirgil-Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, (İstanbul: Ketebe Yay, 2008), 103.

⁶⁹⁹ Bediuzzaman, *Sözler*, 716.

⁷⁰⁰ Şimşirgil-Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*, 105.

⁷⁰¹ Şûrâ, 42/13.

⁷⁰² İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-âzîm*, 2/272.

kalkışırsa, din karşısında aciz kalır, mağlup olur. Bunun için aşırıya kaçmayınız, dosdoğru yolu tutunuz ve salih amellerden alacağınız mükâfattan ötürü sevininiz.”⁷⁰³ buyurarak dinin kolaylık temeli ve uygulanabilirlik boyutunu arzetmiştir.

4.1.1. Temizlik

Karşıtı necaset, hubs ve rics olan temizlik, Arapça da طَهَرَ, زَكَّى ⁷⁰⁴ ve نَظَّفَ ⁷⁰⁵ gibi benzer anlamlar içeren kelime ve kavramlarla ifade edilmiştir. Din, manevi kirlerden temizlenme ve arınma, Allah’ı tanıyıp ona itaat ve ibadeti emreder. Kişinin yüceliği ve böyle bir manevi atmosferi teneffüs etmesi, fiziki şartların da bir o derece temiz olmasını gerektirir. İnsanın ibadet hayatı ile manevi temizlenme, kendisinden başlayıp çevresine kadar çok yönlü ve bütüncüdür. Kur’an’ın maddi ve manevi temizliği kapsayan genel anlatımlarından temizliğin bu durumda anlaşılması gerekir. Bunun için Kur’an, maddi temizlik hususunda kişiye mükellefiyet ve sorumluluklar yüklemiştir.

Beden ve elbise temizliği, görünen kir ve pisliklerin temizlenmesidir. Bu, maddi yani dış temizliktir. Abdestsizlik, cünüplük, hayız ve nifastan temizlenme, hadesten taharet, yani manevi necasetten temizliktir. Kan, murdar hayvan olan meyte, domuz eti, sarhoş edici içkiler, insan idrarı ve dışkısı gibi maddeler necis olarak sayılmıştır. İç temizlik ise, kötülük, kin ve haset gibi olumsuz duygulara kalbinde yer vermeyerek iyilik ve hoşgörüyü ilke edinmesi, kalp ve gönül temizliği, yani manevi temizliktir. Fıtrata aykırı olan bu olguların Allah tarafından haram edilmesi, insan hayatının kolaylığı ve zorluklara girmemesi içindir.

Necis olan bir meta’ı su ile yıkamak, kazımak, silmek, ovalamak ve ateşe koymak gibi farklı temizlemenin kolay yolları vardır. Bu temizlik yöntemleri, insan için Allah tarafından verilmiş bir ikram ve kolaylıktır. Su, temizliğin en önemli kolay unsurudur. Su ile hemen hemen bütün pis ve necis şeyler temizlenmiş olur. Suyun haricindeki bütün temizleme unsurları ise, temizlemek istediğimiz meta’nın durumuna göre değişkenlik arz edebilir.

İbadetlerde temizlik esastır. Namaz kılmak, Kur’an okumak, Kâbe’yi tavaf, secde etmek, güsul almak vb. gibi durumlarda Müslümanın su ile abdest alması gerekir. Suyu

⁷⁰³ el-Buhârî, “İman”, 29.

⁷⁰⁴ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 381, 525.

⁷⁰⁵ İbni Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 9/336; ez-Zebîdî, *Tacu’l-Ârus*, 24/424.

ulaşmasının imkânsız olduğu durumlarda Kur'an-ı Kerîm, insan için kolaylık unsuru olan teyemmümü suya alternatif olarak arz eder: “Şayet cünüp olursanız (gusülle) temizlenin. Eğer hasta ya da yolculukta olursanız ya da sizden biri ihtiyaç gidermeden gelirse veya kadınlarla beraber olur ve su bulamazsanız, temiz toprakla teyemmüm alın. Yüzlerinize ve ellerinize ondan sürün. Allah, (din konusunda) sizi zora sokmak istemez. Fakat Allah, şükredesiniz diye sizi temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister.”⁷⁰⁶ Âyet-i Kerîme, kolaylaştırılmış bir temizlik ruhsatı olan teyemmüm ile iman etmenin ve o iman gereği olarak amel işlemenin kolaylığına işaret eder. “Elbiseni temiz tut!”⁷⁰⁷ âyetinde elbisenin iman-ahlak-libas üçlemesine işarettir. Temiz tutulması, inzar/uyarma görevi, imana daveti kolaylaştıran bir etkene dönüşmektedir. Elbisesini temiz tutmasının emredilmesi Hz. Peygamber’in kirli olmasından değildir. Esasen bu ifadeyle kirli bir sosyal düzenden temiz sosyal bir düzene geçişin başlangıcı ve Kur’an’da inşa edilmeye çalışılan güzel ahlaka işaret vardır. Kirli olan şirk toplumundan temiz olan iman toplumuna dönüş için yapılması gereken dönüşümdür.

Manevi bir temizlik olarak değerlendirilen iman ile Allah, aklını kullanmayarak imandan yoksun olanların rics/pislik içerisinde olacağını, bir cihetle manen kirleneceğini/kirlendiğini ifade eder. Habîs, pislik ve kirlilik, yaygın ve nefse hoş gelebilir. Fakat asıl olan temizlik, yani manevi aklanmanın iman-itaat yoluyla olabileceğini Kur’an dile getirir. Necis, habîs ve rics gibi kavramlar, iman önünde zorluk ve engele dönüşen manevi kirliliklerin değişik versiyonlarıdır. Bunlar, insanın dünya-âhiretini zora koyar.

Hz. Peygamber, “Benim ümmetim kıyamet gününde abdest izlerinden dolayı “Yüzleri nurlu, elleri ve ayakları bembeyaz olanlar” diye çağrılacaklardır.”⁷⁰⁸ hâdisi temizliğin dünya ve âhîret hayatındaki kolaylığını arzeder. Çünkü temizlik, dünyada beden, sağlık ve ruh/psikoloji açısından bir ferahlık ve kolaylık arzederken bunu dinin bir vecibe ve rüknü olarak da yerine getirildiği zaman uhrevî yönden de faydaları ve kolaylıkları hâsıl etmiş olur. Mest üzerine mesh, dini ibadetlerini ifâ ederken kişinin soğuk, mazeret, hastalık, yolculuk vb. gibi meşakkatli ve zorlu zamanlarda Kur’an’ın Müslümana tanıdığı kolaylıklardandır.

---

⁷⁰⁶ Mâide, 5/6.

⁷⁰⁷ Müddesir, 74/4.

⁷⁰⁸ el-Buhârî, “Vudû”, 3.

Temizlik konularından mest üzerine mesh, bir ruhsat olarak meşru kılınmıştır. Dört mezhepte yolculuk ve ikamet durumlarında kadın ve erkekler için caiz görülmüştür.⁷⁰⁹ Mukîm kimse için bir gündüz ve bir gece, seferi için ise geceli gündüzlü üç gündür.⁷¹⁰ Müslümanlara bilhassa kışın soğukta ve yolculukta, ayrıca yıkanması gereken abdest uzvunun cerrahi bir yara ve hastalıktan dolayı kolaylık olsun diye caiz görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de konuyla ilgili doğrudan ayet olmasa da başınızı ve ayaklarınızı meshedin ayetin manâ-i muhalifinden mesh üzerinde hükümler çıkarılmıştır. Özellikle mestin meşruiyeti hususu, sünnetteki birçok hâdiste sabit olmuştur. Hz. Ali'den Hz. Peygamber'in meste mesh süresini seferi için geceli gündüzlü üç gün, ikamet eden için bir gün ve bir gece olarak tayin ettiği rivayet edilir.⁷¹¹ Teyemmüm etmesi, yaranın üstüne bir bez bağladıktan sonra orayı mesh etmesi ve vücudunun geri kalan kısmını yıkaması onun için kâfi görülmüştür.⁷¹² Bu hâdis, zayıf bir senetle rivayet edilmiştir. Fakat isnadında ihtilaf olmakla beraber bu hususta rivayet edilen en sahih hâdistir. İhtiyaçlar, sargının üstüne meshi gerektirebilir. Çünkü bu sargıların çıkartılmasında tehlike ve zarar vardır. Sargının çıkartılmasındaki tehlike, mestin çıkartılmasındaki tehlikeden daha fazladır. Dolayısıyla sargının üzerine mesh etmenin meşru olması daha evladır. Bu, mükellef için kolay bir uygulamadır.

Kur'an, kalp temizliği,⁷¹³ fuhuş ve zinadan temizlik,⁷¹⁴ malın haramla kirlenmemesi için temizlik,⁷¹⁵ putlara tapma ve yalan pisliğinden temizlik⁷¹⁶ gibi bazı temizlik durumlarını zikreder. Bu olgular, fitratından uzaklaşarak dünya hayatını kendisine zorlaştıran insana Allah tarafından verilmiş kolaylık emirleridir. Bu emirleri yerine getirmekle insan, dünya ve âhîret hayatını temizlemiş, zorluktan kendini kolaylığa nakletmiş olur.

Sonuç itibariyle Kur'anı Kerîm, sorumluluğunun bilincine varan bir insanın iman etmesi ve imanının gereklerini yerine getirme hususundaki manen ve kullandığı eşyaların temizliğinde de madden olmak üzere dikkatleri çeker. Kur'an, hem kişi ve hayatının

⁷⁰⁹ Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbni Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehîd*, (Kahire: Dâru'l-Hâdis, 2004), 1/27.

⁷¹⁰ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr âlâ durri'l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/278.

⁷¹¹ Müslim, "*Taharet*", 276; İbnu Mace, "*Taharet*" 86.

⁷¹² Ebû Dâvûd, "*Tahare*", 126.

⁷¹³ Ahzâb, 33/53.

⁷¹⁴ Neml, 27/56.

⁷¹⁵ Tevbe, 9/103.

⁷¹⁶ Mâide, 5/41.

kolaylığını sağlama noktasında hem temizlik yollarını kolaylaştırdığı gibi temizlenmesinden sonra ki yaşamında da kolaylıkları temin eder.

4.1.2. Namaz

Tevhîd, insanın Allah'ın varlık ve birliğini tasdik etmesi sorumluluğundaki ilk farzı ve görevidir. Arkasından gelen namaz, imanın alameti, kalbin nuru ve ruhun kuvvetidir. Sorumluluğunun bilincine varıp teslim olan ve iman eden kişi, namaz ibadetiyle manevi huzur ve yakınlığa erer. Dinin direği hükmündeki namaz, hemen hemen bütün ümmetlere farz kılınmıştır. Âdem, Nûh, İbrâhim, Zekeriya, İsâ, Lût, İshâk, Yakûb, İsmâil, Lokmân, Mûsâ, Âshab-ı Kehf vb. peygamber ve ümmetlerle ilgili namaza işaret eden âyetler vardır.⁷¹⁷ Hak dinlerde namaz, insanlara emredilirken zaman, şekil ve vakit itibarıyla değişkenlik gösterebilir. Allah'a teslimiyet, bağlılık ve itaatin sembolü olan namazın her ümmetin imkânları dâhilinde ona kolay kılınmıştır.

Namaz ibadeti, ilahi dinlerde ulûhiyet ve ubûdiyetin temeli ve nişanesidir. Bu ibadetin edâsında karşılaşılabilecek zor ve meşakkatli durumlarda tamamen bu ibadetten muaf olma imkânı yoktur. Fakat kolaylaştırma hususunda imkânlar sunulmuştur. *“Eğer (bir tehlikeden) korkarsanız, namazı yaya olarak veya binek üzerinde kılın. Güvenliğe kavuşunca da, Allah'ı, daha önce bilmediğiniz ve onun size öğrettiği şekilde anın (namazı normal vakitlerdeki gibi kılın).”*⁷¹⁸ Âyette geçen *korkma* ibaresini sadece düşmandan korku olarak açıklamak, anlamı dar bir alana hapsetmektir. Bu korkuyu, namazın bütün erkânını edâ etmeye engel olan her türlü korku olarak anlamak daha isabetli olacaktır. Çünkü bu dar anlamı verecek bir delil olmadığı gibi korkuyu, binek üzerinde olan kişinin düşman, yırtıcı hayvan saldırısı, malın imha ve telefı, kafileden geri kalma şeklinde geniş anlamak gerekir. Nihâyetinde bu zor durumda olan insanın namaz ibadetini ifâ etmesi için bir kolaylıktır.

Rahatsızlığından dolayı namazını ayakta kılamayanın oturarak veya yatarak kılabilmesi, ruku ve secdeyi yapamayanların ima ile namazını kılabilmesi, abdest alamayanın teyemmüm ile abdestini alabilmesi, vaktinde kılamadığı namazı kaza edebilmesi vb. gibi durumlar, namazın kolaylığıdır. Hac ve zekât, zengin Müslümana farz

⁷¹⁷ Bk. Âl-i İmrân 3/39; Meryem 19/31, 55, 59; Kehf 18/21; Enbiyâ 21/73; Lokmân 31/17; En'âm 6/162; İbrâhîm 14/40; Tâhâ 20/14; Bakara 2/83; Mâide 5/12.

⁷¹⁸ Bakara, 2/239.

iken namaz zengin-fakir her Müslümana farzdır. Bu ibadeti yerine getirmekle mükelleftir. Çünkü namaz bedenın zekâtı, töléransı olmayan, her Müslümanın yapmakla mükellef olduğu ve hiçbir bahanenin de öne sürülemediği, tam teslimiyeti gerektiren bir ibadettir. Hac ve zekât gibi mali yükümlülüğu yerine getirmenin zenginlik şartı varken namazın böyle bir şart ve gerekliliği yoktur. Çünkü hac bedenen bir zorluk ve zekât da mal itibariyle verilmesi bir zorluk olabilir. Namaz, bedensel ve mal verme itibariyle bir zorluğa sahip değildir. Öyle ki her durumda ifâ edebilme kolaylığına sahip bir ibadettir.

Seferilik, maddi ve manevi zorluk ve meşakkattir. Bunun için namazların edâsında sünnetlerin terki ve dört rekât olan farzların iki rekât olarak kılınması kolaylığı getirilmiştir.⁷¹⁹ Namazda yapılmış olan bir hata ve yanlışın o ana kadar yapılmış olan rükünlerin iptali yerine kolaylık olsun diye sehiv secdesi⁷²⁰ vardır. Bu durum, namaz ibadetine Müslümana tanınmış olan kolaylıklardan sayılabilir.

İman ettiği halde namazın kendisine zor geldiği kişiler, “*Namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor.*”⁷²¹ âyetiyle arz olunur. İman ve teslimiyetin zayıflığı sebebiyle namazın kendisine yükleyeceği hayâsızlık ve kötülüklerden uzak durma, kişinin nefesine zor gelebilir. İmtihan dengelerinde günah cazip, ibadet etmemek daha kolay olduğundan bu ona meşakkatli gelebilir. Haramların insan nefesine hoş gelmesi baskısına karşılık namazın da bu baskılara direnme zorluğu yaşanabilir.

Namaz, İslam’ın direği, Allah’a teslimiyetin samimiyeti ve nişanıdır. Bu ibadet, kişinin ihlası doğrultusunda kolaylaşabilmektedir. Fakat; ihlas, teslimiyet ve samimiyet zayıfladıkça kişiye zor gelebilmektedir. “*şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.*”⁷²² Namaz, haşyet/korku sahiplerinin dışındakilere ağır ve zordur. Âyet, namazın insana nasıl zor olabileceğini açık bir şekilde ifade eder. Âyet-i Kerîme’de geçen **لَكَبِيرَةٌ** ibaresi zor ve ağır, şiddetli; **الْخَاشِعِينَ** ise, itaate boyun eğen, gücünden korkan ve va’d-va’dini tasdik eden insan⁷²³ olarak tefsir edilmiştir. Hz.

⁷¹⁹ İbn Mâce, “*İkâmetu’s-Selâti*”, 73; Ebû Abdurrahman Ahmed b. şuayb en-Nesâi, *Süneni’n-Nesâi*, thk. Abdulfettah Ebu’l-Gudde, (Haleb: Mektebetu’l-Matbuâtü’l-İslamiyye, 1986), “*İkâmetu’s-Selâti fi’s-Seferi*”, 15.

⁷²⁰ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl şemsu’l-Eimme es-Serâhsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1993), 1/234.

⁷²¹ Ankebût, 29/45.

⁷²² Bakara, 2/45.

⁷²³ et-Tâberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/16.

Mûsâ'ya atfen “*Bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.*”⁷²⁴ âyeti, namazın Rabbi hatırlamada kolaylıklar sağladığı ve bu konuda müstakim bir yol olduğunu insanlara her gün beş kere sorumluluğunu hatırlattığı söylenebilir. Hz. Peygamber, namazı abdestle birlikte zikrettiğinde “Beş vakit namazın benzeri, sizden birinizin kapısı önünden akıp giden ve her gün içinde beş defa yıkandığı bol sulu bir ırmak gibidir.”⁷²⁵ hâdisiyle Müslümanın maddi ve manevi kimliğinin oluşturmasında büyük kolaylıklar sağladığını göstermektedir.

Namazı kıldırırken usandırma derecesine getiren biri haber verilince Hz. Peygamber; “Ey insanlar! Sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim halka namaz kıldırırsa hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde hasta, zayıf ve hacet sahibi olanlar vardır.”⁷²⁶ buyurmuştur. “Kolay ve temiz olan bu dine sarılın. Meşru kılınan dini emirlerin üzerine bir şey artırıp da dini zorlaştırmayın, Çünkü sonra bu zorluklara mağlup olursunuz. Meşru olan emirleri de kısaltmayın, sonra yapılması lazım gelen hususları yapmaktan mahrum kalırsınız.”⁷²⁷ İlahi kurallar bütünü olan dinin temel esasları üzerine ne bir eksiltme ne de bir ilave yapmaya kimsenin hakkı olmadığı açıklanmış olur. Bu her iki yolda tehlikeli, sıkıntılı ve meşakketlidir. “Dinde aşırılıktan sakınınız. Sizden öncekiler ancak dindeki aşırılıkları sebebiyle helâk oldular.”⁷²⁸

Namazın önemli bir erkânı olan secde ile kul, Allah’a yaklaşma imkânını bulur. “*Secde et ve Rabbine yaklaş.*”⁷²⁹ Secde ederek kulluk sorumluluğunu yerine getiren kişi Allah’a yaklaşma kolaylığını yaşarken aksi durum ise Allah’tan uzak olma zorluğunu yaşamış olur. Oruç, zekât, kurban ve hac gibi ibadetler, muaf olma veya bir mazerete dayanarak farklı bir zamanda ifâ edilebilir. Namaz kılan kişi, mücmel bir ibadet etmiş olur. Çünkü tüm ibadetlerin külli olarak ifasında namazın temin ettiği hususi bir kolaylık vardır. Namaz, istisnasız tüm Müslümanlara şamil olan umumi ve bu şumüllüğünden de hususi bir nitelik ve kolaylık kazanır.

---

⁷²⁴ Tâhâ, 20/14.

⁷²⁵ Müslim, “*Mesacid*”, 284.

⁷²⁶ el-Buhârî, “*İlim*” 28; Müslim, “*Salat*”, 182.

⁷²⁷ *Ebü'l-Fazl Celaleddin es-Suyûti, Camiu's-Sağir ve Tercümesi*, (İstanbul: Aydın Yayınevi, 1977), 1/186.

⁷²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/215; es-Suyûti, *Camiu's-Sağir ve Tercümesi*, 1/394.

⁷²⁹ Alak, 96/19.

4.1.3. Oruç

Arapça'da savm olarak ifade edilen oruç; kelime olarak tutmak,⁷³⁰ bir şeyi yapmaktan geri durmak demektir. Terim olarak ise, mükellefin niyet getirerek fecirden başlayıp gün batımına kadar yemek, içmek, cinsi münasebet ve kusmaktan kendini tutması⁷³¹ şeklinde tarif edilmiştir.

Oruç, insanlık tarihi boyunca, hemen hemen her milletin hayatında ibadet olarak yer etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen oruç, İslâm'ın beş temel esasından olup insanları diğer varlıklardan ayıran önemli bir özelliğe sahiptir. İbadetlerin bireysel faydaları yanında toplumsal faydaları da vardır. Bu faydalar, insanlığın dünya ve âhiret hayatını kolaylaştırma üzerine bina edilmiştir. Yalan, riya, dedikodu, zan, iftira ve benzeri kötü hasletlerden koruyan oruç, *"Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere olduğu gibi, sakınasınız diye, size de farz kılındı"*⁷³² âyetiyle faydalı ve fitrata uygunluğunu arz etmektedir. Yani, Âdem'e kadar bütün peygamber ve ümmetlere farzıyeti dile getirilerek hükmünde te'kid, ifâsına teşvik ve nefsi iyileştirmede⁷³³ kolaylık sağlama vardır. Fakat ihlas ve samimiyyetin zafiyetiyle oruç; nefse işkence, perhiz, ceza veya günah itirafının aracı haline getirilip fayda ve kolaylıklarından uzaklaştırılma zorluğuna dönüştürülebilir.

Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de oruçla ilgili gerekli olan kuralları koymuştur. Orucun başlama, bitiş süresi, sayılı günlerin olması, hasta, seferde bulunanlar veya takati yetemeyecekler ile ilgili kurallar ve kolaylıklar Kur'an'da mevcuttur.⁷³⁴ Kur'ân-ı Kerîm, tarih içinde değişikliğe uğramış ve özelliğini kaybederek faydadan çok zorlaştırılmış orucu aslî şekline kavuşturmuştur. Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet tarafından tespit edilmiş orucun şart, zaman ve hükümleri açıktır. Orucun farzıyetini dile getiren âyetteki *"Kutibe 'ala..."*⁷³⁵ lafzı ile insanın bir sorumluluk altına alındığına delildir. Bu sorumluluk ile insan, ibadeti ifâ etme mükellefliğine haizdir. Her mesuliyetin akabinde onu icra etme sorumluluğu ve uhrevî bağlayıcılığı vardır. Yükletilen her mükellefiyet ve sorumluluk, teklîf açısından insana takip ve uygulama zorluğu yükleyebilir.

⁷³⁰ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 1/352.

⁷³¹ el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 500.

⁷³² Bakara, 2/183.

⁷³³ el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil*, 1/123.

⁷³⁴ Bakara, 2/184-187.

⁷³⁵ Bakara, 2/178, 180, 183,216, 246; Âl-i İmrân, 3/154; Nisâ, 4/77; En'âm, 6/12; Hac, 22/4.

Oruçlu gecelerinde eşle refesi soran sahâbe ile ilgili “*Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helal kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah’ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın.*”⁷³⁶ âyeti nazil olmuştur.⁷³⁷ Yeme-içme ve cinsi yasak, insan üzerinde bir ağırlık ve zorluk yüklemektedir. Bu zorluğun oluşturduğu endişe ahabın dilinde soruya dönüşmüştür. “Oruçluyken biri şetmetse/çatışsa ona deyin ki ben oruçluyum.”⁷³⁸ Yani biri seni kavga ve şerre zorladığında oruç bağlılığından dolayı öfkesine hakim olup karşısındakiyle sataşmaması, nefsi ve ahlaki yükümlülükle beraber ayrı bir zorluğu oruç sahibine yüklemektedir. Kişinin oruç tutmasıyla beraber kendisine sağlanan fizyolojik yapı, bireysel bir sükûnet ve rahatlık ile toplumsal ilişkilerdeki çatışmazlık ve huzursuzluğa meydan vermeme gibi insani bir kolaylığı temin eder.

Meryem orucunda insanların ağır iftira ve bühtanlarına karşı konuşma ve kendini savunma yöntemiyle karşılık verme hakkının alınmasıyla Hz. Meryem’e farklı bir cepheden yükletilen bir zorluk ve mükellefiyettir. “*Şüphesiz ben Rahmân’a susmayı adadım. Bugün hiç bir insan ile konuşmayacağım*”⁷³⁹ âyeti delil olarak gösterilebilir. Meryem orucunda konuşmanın yasak edilmesi, ancak çocuğunu işaret edebilmesi, işaret dili ile anlaşmanın getirdiği cevaziyet ve kolaylığı sağlamıştır.

Psikolojik olarak oruç öncesi nefis, orucun bitmeyeceği bir olgu olduğu endişe ve korkusuna girerken zorluğuna karşı Kur’an ise *eyyâmen ma’dudât*⁷⁴⁰ diyerek bunun kolaylık yönünü arzeder. Yani kendisinden çekinip endişe ettiğiniz ve korkuya kapıldığınız oruç, süresiz ve sonsuz değil, bitebilecek sayılı günlerle sınırlıdır izahıyla orucun kolaylık yönü arzedilmiştir. Âyetin, Ramazândan önce farz olan her aydan üç gün ve Âşûrâ orucuna, bu orucun nesh edilmesiyle de Ramazân orucuna işaret ettiği ile ilgili rivâyetler vardır.⁷⁴¹ Fakat her hâlde sayılı olan oruç tutma günlerinin sınırlamasının sayı olarak yapılmasıyla kolaylığının arzedildiği söylenebilir.

---

⁷³⁶ Bakara, 2/187.

⁷³⁷ el-Vahidî, *Esbâbu muzûl*, 53.

⁷³⁸ el-Buhârî, “*Savm*” 9.

⁷³⁹ Meryem, 19/26.

⁷⁴⁰ Bakara, 2/184.

⁷⁴¹ el-Beğâvi, *Meâlimu’t-tenzîl*, 1/214.

Orucun farz kılınmasının⁷⁴² hemen arkasındaki âyette Allah'ın zorluğa karşılık kolaylığı dile getirmiş olması, orucun zorluk değil yapılabilir kolaylığına vurgu ve işarettir. Önceki ümmetlere farz kılınmasından bahsedilmesi, bu ibadetin yapılabilmesi ile ilgili kolaylığa bir vurgudur. İnsana ancak gücünün yükletildiğinin belirtilmesi, direk oruca işaret olmasa da tüm ibadetler için *teklîfi mâ lâ Yûtak* (güç/takat yetirilmeyecek sorumluluk) sırrınca bir ibadet ve mükellefiyet sorumluluğu yoktur.

Orucun günahlar karşısında keffaret olma özelliği⁷⁴³ ile günahlardan kurtulma kolaylığı oruç ile kula çıkış kapısı olarak ihsan edilmiş ve bu kolaylık sağlanmıştır. Oruç bir zorluk değil kulun üzerinde bir zorluğa dönüşen günahların keffareti olarak bir hafifletme kolaylığıdır. Mücâdile Sûresi ilk âyetlerde eşi Havle'yi boşamaya çalışan kocası Evs'in zihar kefareti bahsedilir.⁷⁴⁴ Bir köleyi özgürlüğe kavuşturması veya ikinci alternatif olarak ard arda iki ay oruç tutma sunulmuştur. Ziharın keffaret kâlemlerinden bir tanesi olarak orucun gelmesi, günahlardan kurtulmak için bir kolaylık alternatifi olarak Allah tarafından sunulmuştur.

Orucun kalkan olması,⁷⁴⁵ günahlara ve özellikle *kebâire* karşı insanı koruyan, insanın sığınmak için girdiği korunak ve barınak olmasını sağlamıştır. Bu durum, insanın rahat ve ferah olmasına, dinin emirlerini uygulama kolaylığını ona temin etmiştir. İftar ve Rabb'ine kavuşma anı olarak oruçlu için iki sevincin müjdesi,⁷⁴⁶ gün boyunca mahrum kaldığı dünyevî nimetlere iftar saatinde kavuşarak büyük bir ferahlık duyma ve sevinçli olmanın manevi kolaylığını kişiye hissettirir. Bu sevinç, toklukla değil oruçla yaşanan açlığın ardından ortaya çıkması ve orucun zorluk değil kolaylık olduğunu göstermektedir.

Kur'an, hasta ve yolcular için geçici bir muafiyeti getirirken hastalığı süregelen olanlar için ise temelli muaf kolaylığını sağlamıştır. Hastalık ve yolculuğun bitmesiyle de tutamadıkları orucu tutmakla mükelleftirler. “Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.”⁷⁴⁷ Âyette geçen, “güç yetirebilme” ibaresinin anlamını zorlukla yapmak, zorlukla güç yetirmek ve çok zorlanmak gibi tespiti mümkündür. Yoksa hasta

⁷⁴² Bakara, 2/183.

⁷⁴³ Bk. Bakara, 2/196.

⁷⁴⁴ el-Mücâdile, 58/1-5.

⁷⁴⁵ Müslim, “Siyam” 161-162; et-Tirmizî, “Savm” 54.

⁷⁴⁶ el-Buhârî, “Savm” 9; Müslim, “Siyâm” 163.

⁷⁴⁷ Bakara, 2/184.

ve yolcuların istisna edilmesinin bir anlamı olmazdı. Yolculuğun ve hastalığın kendisi bir zorluk iken orucun tutulmasıyla zorluk üzerine zorluk olanaksız bir durumu ortaya çıkarır ve kişiyi çıkmaza götürür. Dolayısıyla sınırları zorlayan ve imkânsız olan bir ibadetin edâsı, kula yükletilemeyecek bir olanaksızlıktadır. İmkânsızlık anlamında bir zorluk değil, kişiyi yoracak bir zorluğu ifade ettiği açıktır. Tutabilmesine rağmen zorlanıyor olması, âyetteki mânayı tam karşılıyor olabilir. Böylesi bir durumda kişiye kolaylık kapısı açılmış olup fidye ile bu ibadetinin gereğini yapmış olur.

Bir ay boyunca farz olan Ramazan orucunu tutamayanların gerekçe ve dayanaklarıyla beraber bu insanların mağdur olmaması açısından onlara sağlanan kolaylıklar, kitap ve sünnette mevcuttur. Bu durumda olan hasta, yaşlı, yolcu, hamile, zor ve meşakkatli işlerde çalışan ile çocuk emziren, hayız, nifâs ve lohusalık gibi kadınlara özel durumlarda sonraki bir zamanda telafi etmek üzere kolaylıklar sağlanmıştır.⁷⁴⁸

4.1.4. Hac

İnsanların belli yerlere kutsallık atfederek ulûhiyet merkezi yapması ve burayı ömründe bir defa da olsa ziyaret etmeyi, mensubu bulunduğu dinin bir vecibesi olarak görmüştür. Bu ibadetin izlerine bütün dinlerde görmek mümkündür. İnsanlarda mevcut olan bu ortak duygu ve düşünce, fitrî ve ilahi bir anlam olarak sayılabilir. Fakat ibadetin İslâm'ın haricindeki dinlerde temel yapısını muhafaza edemediği görülebilir.

Hac, Allah ile insan arasındaki münasebeti sağlayan yollardan biridir. Kur'ân-ı Kerîm doğrultusunda İslâm'daki haccın temeli, tevhîd merkezlidir. Mekke ve civarı, hac menâsikinin uygulandığı merkez olarak sabit kalmıştır. *“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur.”*⁷⁴⁹ Hac ile ilgili tavaf, vakfe, meş'âr-i haram, cemerât vecibelerinin şekli ve mekân-coğrafyasının değişmiyor olması; hac zamanının ise güneş takvimine göre değişiyor olması bir kolaylıktır.

Âyetin devamında ise yolculuğa gücü yetemeyenlere zor olacağından kolaylaştırmak için *“Yolculuğa gücü yetenlerin”* ibaresi, Kur'an emirlerindeki uygulanabilirlik şartını teyid etmektedir. Âyet, haccın kullar üzerinde Allah'ın ait bir hak olduğunu belirtir. Fakat yolculuğa güç yetme şartının ifadesi, bu yolda beklenen ve

⁷⁴⁸ el-Buhârî, “Savm” 34; Müslim, “Siyam” 15.

⁷⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/97.

muhtemel zorlukları aşmaya muktedir olanın bu ibadeti yapmakla mükellef olduğunu vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in "Sefer, azaptan bir parçadır. Kişiyi, yemeden, içmeden ve uykusundan keser."⁷⁵⁰ ifadesiyle haccın ifası için sefere çıkanın karşılaşılabileceği sefer zorluklarına işaret olunmaktadır. Bu görevi ifâ ederken manevi ve nefsi/şeytani durumlardan dolayı haccın kabulünü engelleyen manevi zorluklardır.

Kur'an-ı Kerîm, ömründe bir sefer yapma farzıyeti getirdiği hac görevini ifâ ederken, kişinin ibadetini zora koyacak yanlış davranışlardan onu sakındırır. "*Hac (ayları), bilinen aylardır. Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda cinsel ilişki, günaha sapmak, kavga etmek yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir. (Âhiret için) azık toplayın, kuşkusuz, azığın en hayırlısı takva (Allah'a karşı gelmekten sakınma)dır. Ey Akıl sahipleri! Bana karşı gelmekten sakının.*"⁷⁵¹ Âyette haccın kabulünü engelleyecek cidal, fusuk ve refes gibi üç durumdan bahsedilmiştir. Bunları ihlal edenin haccının kabulünde sorun çıkarak zorlaşmakta, mebrur bir haccın oluşmasını engellemektedir.

Hac menâsiklerinin ifasında tavaf, cemerât ve Arafât gibi mekânlarda meydana gelebilecek izdihamdan kaynaklanan fiziksel zorlukların mevcudiyetini Hz. Peygamber hâdisinde arz eder: "Kim inanarak ve mükâfatını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa, geçmiş günahları bağışlanır."⁷⁵² Fakat fiziksel zorluklara sabır gösterip tahammül ederek elde edilecek mükâfatın kolaylık boyutu arzedilebilir. Ehl-i hakikate nisbet edilen herşey zıddıyla bilinir⁷⁵³ hikmetli sözüyle karanlık aydınlığın ve açlık da yemeğin kadr-i kıymetini bildirir. Yani eğer bir zorluk varsa akabinde bir kolaylık da vardır. Bu durum sünnetullah gereğidir. Her zaman zorluk kasvete, her zaman kolaylık da tembelliğe sebep olabilir.

Hz. İbrahim, Kâbe inşasından sonra "*Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster.*"⁷⁵⁴ duâsında bulunmuştur. *Mensek* ibadet yeri, ibadetin uygulanış biçim ve üsûlü olup âyetin sibak ve siyakı bağlamında düşünüldüğünde kelimenin haccın erkân ve adabıyla bunların uygulandığı mahallere⁷⁵⁵ işaret ettiğini anlamak mümkündür. Hac ibadetinin yapılış

⁷⁵⁰ İmam Mâlik, *Muvatta'*, "İsti'zan", 3591.

⁷⁵¹ Bakara, 2/197.

⁷⁵² el-Buhârî, "Savm", 7.

⁷⁵³ Bediuzzaman, *Lemalar*, 209.

⁷⁵⁴ Bakara, 2/128.

⁷⁵⁵ Karaman vd, *Kur'ân Yolu*, 1/212.

usüllerini ve indinde kabul olacak esaslara işaret eder. Hz. İbrahim, bu duâsıyla karmaşık değil, açık ve net menasiki belirlenen bir ibadetin kolay olmasını duâ etmiştir.

Kur'an, Hz. İbrahim'e insanların her türlü halde gelmesi için haccı ilan etmesini söyler: "*İnsanların icabet edebileceği bir kolaylıkta "İnsanlar arasında haccı ilan et. Gerek yaya, gerek uzak yollardan gelmekte olan yorgun develer üzerinde sana gelsinler.*"⁷⁵⁶ âyetini, insanları hacca davet et, bu davet fitraten insanların icabet edeceği bir kolaylık taşıdığından bunun ifası kolaydır yorumunda bulunmak mümkündür. Namaz ve oruç gibi ibadetlerde direk emir kipiyle ifade edilirken Kur'an tarafından hac için ise onu duyur ve davet et ibaresi vardır. Emirle çağırma yoktur. Bu ibadete katılım ise davet sınırlarında nezaketen katılım gibi kolaylıklar arzedilmektedir. Namaz, oruç ve zekât gibi ibadetler, ferdi olarak yapılabilirken haccın geniş bir katılımı yerine getirilmesi, insan psikolojisine güç katan ve kolaylık sağlayan büyük bir kongre ruhudur.

Hac görevini ifâ ederken mükellef olan kişi gerek uzak yerden gelmiş olması gerek haccın zorlukları nedeniyle birçok kolaylıklar kendisine sağlanmıştır. "*Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Fakat içinizden biri hasta ise veya başından bir rahatsızlığı varsa (tıraşını olup) oruç veya sadaka yahut kurban olarak bir fidye ödesin. Güvenlikte olduğunuzda hacdan önce umre yapan kişi, gücünün elverdiği türden bir kurban kessin. Bulamayan ise hac sırasında üç gün, döndükten sonra da yedi gün yani tam on gün oruç tutmalıdır. Bu, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir.*"⁷⁵⁷ Ayet tahlil edildiğinde hac görevinden engellenme, traş olma veya bir hatanın yapılması durumunda mükellef kişiye sağlanan kolaylıklar bizzat Kur'an'da tespit edilebilir. Hac yapma imkânını ortadan kaldıran veya tehlikeye düşüren hastalık, yol emniyetinin olmayışı ve düşman tehlikesi gibi zorluklar, haccın engelleri arasında sayılabilir.⁷⁵⁸ Bu zorluk durumlarında kurbanın gönderilmesi ile mükellef için kolaya dönüştürülmüştür. Ayetteki *mahil* kelimesini Ebû Hanife, Harem bölgesi olarak hüküm koyarken, İmâm-ı Şâfi ise zaman ismi olarak anlayıp engellenenlerin bulunduğu yerde kurbanlarını kesme görüşündedir.⁷⁵⁹

⁷⁵⁶ Hac, 22/27.

⁷⁵⁷ Bakara, 2/196.

⁷⁵⁸ Karaman vd, *Kur'ân Yolu*, 1/307.

⁷⁵⁹ Zemahşeri, *el-Keşşaf*, 1/240; Kurtubi, *el-Cami' li ahkâmil-Kur'an*, 2/373.

İhramlı hacının hasta olması veya sağlık nedeniyle vaktinden önce traş olması durumunda oruç, sadaka veya kurban ile bu meşakkatli ve zor durumun kolaylığı sağlanmıştır. Sahâbeden Ka'b b. 'Ucre, âyetin kendisi hakkında nazil olduğunu rivayet eder. Kafasında bit veya bitten kaynaklı bir deri hastalığı çıkınca bunu Hz. Peygamber'e sorar. Hz. Peygamber de mazeretinden dolayı traş olmasıyla oruç, kurban veya yoksul doyurması şeklinde alternatifleri kendisine söyler.⁷⁶⁰ İhramdan çıkmak için hacı bir kurban kesmek, imkânı yoksa oruç tutmakla mükelleftir. Bu kolaylıktan yararlanan hacı, ya harem bölgesinde bir kurbanını keser ya da buna gücü yetmemesi durumunda on gün oruç tutar.⁷⁶¹ Orucun üç günü haremde yedi günü de kendi memleketindedir.

Hac ihramının mikattan başlıyor olması ümmet için bir kolaylıktır.⁷⁶² Hac farziyeti olanın yerine bedel gönderebilmesi, hacın bir kolaylığıdır. Birçok ibadetler günlük, haftalık veya senelik iken hacın ömürde bir kere olması da Allah'ın hac için sağladığı kolaylıklardan sayılabilir.

4.1.5. Zekât

Sözlükte “temizlik ve arınma”⁷⁶³ anlamına gelen zekât, terim olarak, Kur'an'da belirtilen yerlere sarf edilmek üzere dinen varlıklı sayılan Müslümanlardan alınan belli miktardaki payı ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de zekât, yirmi yedi yerde namazla birlikte zikredilir. Zekât, birey ve toplumun dini ve ahlaki değerine fayda sağlayan, ekonomiye canlılık getiren samimi bir niyetin icrası olan zekât, kişiyi madden ve mânen temizleyen ve onu arıtan,⁷⁶⁴ zengini cimrilikten kurtarıp cömert olma ve alın teriyle kazandığından bir pay vererek nimete kendi cinsinden şükredebilme hasletini kazandırır. Dolayısıyla zekât, veren kişinin malını ve kalbini arındırıp temizlerken cimriliği ortadan kaldırır, bir anlamda Allah yolunda fedâ etmeyi de öğrenmiş olur. Zekâtın, hakkı olan fakir ve yoksula verilmesiyle zenginin mal ve ruhsal açıdan gelişmesini sağlayıp bu hususta artma ve çoğalma kolaylığını sağlamış olur. Toplum dayanışmasını güçlendirerek muhtaç kardeşlerine elini uzatabilme imkânı sağlar. Fakirin hakkını ödeyerek insanların kem gözlerinden kendini ve malını koruma kolaylık ve rahatlığını yaşamış olur.

⁷⁶⁰ el-Vahidî, *Esbâbu muzûl*, 60.

⁷⁶¹ Esed, Kur'an Mesajı, 1/56.

⁷⁶² Kurtubi, *el-Cami' li ahkâmîl-Kur'an*, 2/367.

⁷⁶³ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*, 10/175.

⁷⁶⁴ Tevbe, 9/103.

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'deki zekât, herkesin üzerine farz olmayan mali bir ibadettir. Zekâtı verebilme ile ilgili şartlar ve durumlar, zekâtın zorlukları olarak sayılabilir. Yani, zekatın herkese farz olması zorluk ve meşakkattir. Mekke döneminde yönetim ve idare olmayıp Müslüman sayısı hem azınlıkta hem de yoksul oldukları için sistematik bir zekât verme emri olmamıştır. Fakat Müslümanların infak edip sadaka vermelerini tavsiye ve teşvik eden âyetler mevcuttur.⁷⁶⁵ Hz. Peygamber eşi Hatice'nin vefatından sonra malının tamamını, Ebû Bekir ve Osman da varlıklarından dolayı infak ve sadakalarda bulunmuşlardır.

Esasında kişinin mal varlığından fedâkârlıkta bulunma, kişinin dünyevî olarak Allah'a teslimiyetinin nişanesi olarak kabul edilebilir. Malı hususunda fedâkâr olabilen kişi, Allah'a canını da fedâ edebilir. Fakat insanların bu dini özümsemesi için birçok emirde olduğu gibi zekât konusunda da tedricîlik cereyan etmiştir. Mekke döneminde Hz. Peygamber ve sahâbenin resmi otoriteleri yokken mal fedâkârlığı, infak ve sadaka ile teşvik edilerek kolaylaştırılmıştır. Hicretin ikinci senesi ramazan ayında farz kılınan zekât, Medine döneminde sınırları belli olan bir duruma gelmiştir.⁷⁶⁶ Önce sadaka ile teşvik edilen maldan ferağat, kişinin teslimiyet ve ahlakına dayalı iken, devlet resmiyeti ile bu sistematik ve kurallı bir hale getirilmiştir. Kur'an-ı Kerîm, bunu kolaydan zora, kişinin isteğinden kuralların konulmasına dönüştürmüştür.

Zekât, malları, kazancı ve hayatı temizler. *“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara duâ et. Çünkü senin duân onlar için sükünettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁷⁶⁷ Mallarının temizliği için onlardan alınmasını tavsiye ve emir etmektedir. Dolayısıyla zekâtın verilmemesiyle beraber insanın kazandığı ve mülkiyetinde olan malın kirliliği, kişinin bu sorumluluğu yerine getirmemesiyle gerek şahsında gerekse de toplumda huzursuzluk ve rahatsızlıkların oluşması gibi bir hayat zorluk ve meşakkatine sebep olabilir. Çünkü verilmeyen zekât, malı bozmakla beraber kişiyi ve içinde yaşadığı toplumu da bozacağı kaçınılmaz bir gerçektir.

⁷⁶⁵ Bk. En'âm, 6/141; A'râf, 7/156; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Mü'minûn, 23/4; Naml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokmân, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzzemmil, 73/20.

⁷⁶⁶ Mehmet Erkal, “Zekat” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/207.

⁷⁶⁷ Tevbe 9/103.

Ebû Bekr'in halifeliğinde Kur'an'ın bütün emirlerini yerine getirmenin yanında zekât vermeyi kabul etmeyenlerle yapılmış olan savaşlar,⁷⁶⁸ zekâtın ifâ edilmemesi ile devlet ve millet olarak nasıl bir zorluk ve meşakkat içine girilebileceğine örnektir. Bu ibadet edâ edilmediğinde karşılaşılabilecek zorluk ve manevi yaptırımlar vardır. Cimrilik edip de malını vermeyenlerin cezası, *“Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği nimetlerde cimrilik edenler, bunun, kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Hayır! O kendileri için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır.”*⁷⁶⁹ âyetinde boyunlarına dolanacağı uhrevî sonucunu ortaya koyar.

Sorumluluğun bilincinde olan ve Rabb'ine teslimiyet hususunda samimi olan her kişinin diğer emirlerde olduğu gibi zekât vermeye de hakkıyla riâyet eder. Fakat münafıklar gibi içten teslim olmayanların birçok hareketinin yanlış olduğu gibi zekât ve sadakayı verirken bunu çirkin görür ve Kur'an diliyle angarya bir vazife olarak görürler: *“Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar مَغْرَمًا sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler. Kötü belâlar kendi başlarına olsun. Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*⁷⁷⁰

Hz. Peygamber, “Malınızı zekâtla koruyun, hastalarınıza sadaka ile şifâ bulun ve duâ ile belâları uzaklaştırın”⁷⁷¹ buyurarak zekâtı malın koruyucusu olarak zikreder. Hz. Peygamber'in bu sözü, kişinin mal, can ve itibarını muhafaza yönünden kişi için bir kolaylık sağlama olarak zikredilebilir. Kur'an'ın birçok yerinde *“Namazı kılın ve zekâtı verin.”*⁷⁷² ifadesinin kullanılması ikisinin birbirinden ayrılmaz siyam ikizleri hükmünde önemli ve değerlidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de *“Allah'ın size verdiği maldan onlara verin.”*⁷⁷³ âyetiyle esasen zekâtın Allah'ın malı olduğu vurgulanır. Allah'a ait olan zekâtın verilmesinin zor olmasının bir anlamı olmadığını, rızık olarak kendilerine verilen maldan belirli miktarlarda kullara paylaştırıp ibadet hükmünde ona iade edilmesini istemektedir. Önceki ümmetler, mesela Yahudiler gibi 4/1'ini değil, 40/1'ini verme emri vardır. Daha önceki

⁷⁶⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 8/244; İsmail Tanrıverdi, *Kinde Kabilesi ve İslam'a Girişi*, İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 4, (2018), 50.

⁷⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/180.

⁷⁷⁰ Tevbe, 9/98.

⁷⁷¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 10/128.

⁷⁷² Bakara, 2/43, 110; Nisâ, 4/77; Müzemmil, 73/20; Nûr, 24/56.

⁷⁷³ Enfâl, 8/3; Nûr, 24/33.

ümme'tler, Beni İsrail gibi ağırlaştırılmış ibadetler içinde zekâtın var olması, ⁷⁷⁴ "Üzerlerindeki ağır yüklerini ve zincirlerini atar."⁷⁷⁵ Kur'an söylemiyle üzerinizdeki ağır ve zor hükmünde olan zincir/أَغْلَالٌ atılarak kolaylaştırılmıştır.

Tevbe Sûresinde zekâtın mal ve mal sahibini temizleyip arındırdığını⁷⁷⁶ zikredilir. Dini bir ibadetin ifâ edilmemesi ile manevi bir kirlenme ve leke oluştuğundan zekâtın sağladığı temizlik ve arınma, kişinin bireysel ve toplumsal hayatında bir kolaylık ve ferahlıktır. Bunun için Hz. Peygamber, üç defa yemin ederek "Sadaka malı eksiltmez."⁷⁷⁷ beyanıyla bu konudaki en büyük kolaylığı ifade etmiş, yani zekât malı eksiltmez, aksine arttırır. Hz. Bilal'in evinde zahire olarak biraz hurma bulundurduğunu gören Hz. Peygamber, "İnfak et Ey Bilal! Arşın sahibi azaltır diye korkma."⁷⁷⁸ buyurarak infakın malı azaltmayacağı, arttıracığı ile ilgili güvence ve teminat vermiştir. Zekâtın psikolojik kolaylığı da zekâtını verdiği kişinin kıskançlığından korunması, kem gözden uzak olması ve hayır duâsını alması, sosyal hayat ve ilişkinin Kur'an'ın emriyle yaşama kolaylığını sağlamasıdır. Zekâtın verilmesiyle itikadî olarak Allah'a karşı kul olduğunu idrak eden insanın âleme sahip olarak değil şahid olarak geldiğinin bilincini kazanmasıdır. Bu ibadeti yapanlara ödül olarak başta Allah'ın rızası ve cennet gibi mühim bir taltifle mükâfatlandırılmış olmasıdır. Namaz ve zekâtı birlikte emreden âyetlerin devamında cennetin gelmesi bu konuya delil olarak zikredilebilir. "Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohum gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir."⁷⁷⁹ Âyet-i Kerîme'de yapılan her vazife ve fedâkârlığın yediyüz katına kadar Allah tarafından karşılığının verilebileceğini Kur'an, müjdelemektedir. Çünkü cennetin sekiz kapısı zikredilirken bu kapılardan birisinin zekât kapısı olması,⁷⁸⁰ bu konuya verilecek en büyük örnek/delildir. الزَّكَاةُ قَنْطَرَةُ الْإِسْلَامِ/zekâtın İslâmın köprüsü⁷⁸¹ olduğunu dile getiren Hz. Peygamber, kişinin bu sorumluluğunu yerine getirmekle kendisi, toplum, Allah ve âhiret ile bağıni koparmadan hayatını sağlam bir temele kurduğunu vurgulamıştır.

⁷⁷⁴ Alaaddin Ali b. Muhammed el-Hazin, *Lubâbu't-te'vil fi meâni't-tenzîl*, tsh. M. Ali Şahin, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415 H), 1/221.

⁷⁷⁵ A'râf, 7/157

⁷⁷⁶ Tevbe, 9/103

⁷⁷⁷ Müslim, "el-Birr ve's-Siletu ve'l-Âdâb" 69.

⁷⁷⁸ Taberani, *Mu'cemu'l-Kebîr*, 1/340.

⁷⁷⁹ Bakara, 2/261.

⁷⁸⁰ el-Buhârî, "Savm" 4.

⁷⁸¹ Ebû'l-Kasım Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, ts), 8/380.

4.1.6. Kurban

Kurban, Allah'a yakın olmak için ibadet amaçlı belli cinsteki hayvanı kesmeyi ifade eder. Hemen hemen bütün dinlerde insanlık tarihi boyunca mevcut olan bir uygulamadır. Yahudilik'te bazı hayvan ve yiyeceğin Allah'a teslimiyetin işareti ve O'nun lutfuna ermek, mağfiretine nail olmak niyetiyle kurbanın tarihi Hz. İbrâhim'e dayandırılır. Hıristiyanlıkta ise daha çok Hz. İsa'nın merkeze alındığı bir kurban anlayışının oluşturulduğu görülebilir. Arap toplumunda ise kurban, putlara teslimiyet ve inancın bir gereği olarak yapılan bir faaliyettir. Vahyin nüzulüyle beraber kurban âdeti tevhide aykırı düşünce, inanç ve öğelerden temizlenerek Hz. İbrâhim dönemine uygun biçimde ihya edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm, ayrıntısını vermemekle beraber Âdem'in iki oğlunun Allah'a kurban takdim ettiklerinden bahsettiği gibi vahiy kökenli bütün dinlerde kurbanın mevcudiyetine⁷⁸² işaret eder.

Kur'an-ı Kerîm'in birçok emir ve yasaklarında bireyle beraber toplumun faydası hedeflenir. Kurbandaki gaye, insanın emrine musâhhar edilmiş hayvan cinsinin itlaf ameliyesi, et ve deri değil, Allah rızasını kazanma ve onun emrine boyun eğmedir. Kişi kurban emriyle kulluk bilincinde sorumluluğunu ifâ etmiş, sosyal hayatta kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ile sosyal adalete katkı sağlamış olur.⁷⁸³

Kurban ibadetinin Kur'an'daki sembol ismi Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'dir. Teslimiyet, fitrat üzere olmayan ve sorumluluklarının şuurunda olmayanlar için zordur. Allah'ın “*Teslim ol*” emrine karşı Hz. İsmail'in “*Âlemlerin Rabb'ine teslim oldum.*”⁷⁸⁴ ifadesi ve bunu fiili olarak uygulamaya koyması, tüm ibadetlerle birlikte kurbanın ifasında sonuca varılacak bir kolaylık olarak kabul edilebilir. Yani teslim ol emrinin kolaylık boyutu olduğu için ona da teslim olmak kolaylaşmıştır. Emrin kendisi zor olsaydı yerine getirilmesi de zor olurdu. Esasında *أَسْلَمَ* emrinde; boyun eğme, iyice anlama ve görme, halis kılma⁷⁸⁵ anlamlarını ihtiva ettiğinden bunları yerine getiren için teslim olmak ve emri yerine getirmek de kolay hükmündedir.

⁷⁸² Bk. Mâide, 5/27; Hac, 22/34.

⁷⁸³ Ahmet Güç, “Kurban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/433-440.

⁷⁸⁴ Bakara, 2/131.

⁷⁸⁵ en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1/131.

Allah için fedâ edilmesi gerekenleri Allah'a takdim etmenin niyyet boyutunda şeytan zorluk çıkarabilir. Kurbanı alıp almama karar aşamasında insanın varlık yönünden zengin iken borç-harç mazeretiyle almaması, bahaneler öne sürmesi, niyyet sürecinde zorluk olarak söylenebilir. Evladını kurban etme gibi zor bir görevi Hz. İbrahim ve çocuğunun tam teslimiyetiyle kolayla dönüştürmüştür. *“Yavrurum, ben rüyamda seni boğazladığımı gördüm. Düşün bakalım, ne dersin?”*, dedi. O da: *“Babacığım emrolunduğun şeyi yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulacaksın”*, dedi.”⁷⁸⁶ Hz. İbrahim'in *“Bak! Ne görüyorsun/düşünüyorsun?”* demesi, 'Ey oğlum bu zorlu göreve hazır mısın?' sorusunu zımnında bulundurur. Ulu'l-azm peygamberinin ilahi tâlimatı yerine getirmesinde bir başkasının görüşüyle karar değiştirmesi söz konusu olamaz. Bu durum, Hz. İbrahim için bir zorluk ve meşakkattir. Âyette Hz. İsmail'in 'Beni sabredenlerden bulacaksın.' söyleminde sabrın geçmesi, olayın farklı bir zorluk yönünü arz eder. Çünkü sabır, zor ve meşakkatli durumlarda teslimiyet sahibi insanın gösterebileceği bir fazilettir.

Kurban ibadetini fiziki yönden edâ ederken kurbanın sahibine yüklediği manevi misyonun ifasında ortaya çıkan nefsi zorluk vardır. Bu zorluğu, Hz. Peygamber'in kurban keserken Hz. İbrahim'in diliyle: *“Ey Muhammed! De ki, “Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir.”*⁷⁸⁷ âyetinde görmek mümkündür. Fiziki kurban, Allah'a takdim edilmesine rağmen âyetin devamında *مَحْيَايَ/hayatım* ibaresi, tüm yaşam alanlarının Allah'ın emrettiği şekilde icra edilmemesi, farklı bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Kesilen kurban etlerinin ve kanlarının Allah'a ulaşmayacağı, Allah'ın bunlara ihtiyacı olmadığı ancak takvamızın Allah'a ulaşacağını Kur'ân-ı Kerîm ifade eder.⁷⁸⁸ Kurban kesme esnasında şeytan ve nefsin kula fısıldadığı –haşa- Allah'ın bu ibadete ihtiyacı varmış gibi vesveseye karşı âyet, insanı şeytanın istila etmeye çalıştığı bu vehmi taarruzdan koruyarak ruhi ve kalbi bir kolaylık sağlar. Kurban ibadetinin senede bir defa olması, şartları tutan her kurbanın Allah'a ulaşacağı, Hz. İbrahim'in sünnetine erişme imkânı sağlaması gibi durumlar, kurbanın kolaylıkları arasında sayılabilir. Kurban ile

---

⁷⁸⁶ Sâffât, 37/102.

⁷⁸⁷ En'âm süresi, 6/162

⁷⁸⁸ Hac, 22/37.

ilgili uygulama ve ayrıntıların sünnete bırakılmış olması, insanlar için uygulanabilir kolaylığı ve inceliklere vakıf olma imkânı sunmuştur.

4.1.7. Kadınlarla İlgili Hususlar

Allah, erkeğin sorumlu olduğu ibadet ve sorumlulukları kadına da yüklemiştir. Fakat kadın erkeğe nazaran daha nazik yaratılışa sahip olması ve cinsiyet itibarıyla görevlerinin farklı olmasından dolayı ibadet ve uygulama gibi birçok hususta kadına kolaylıklar sağlanmıştır. Kur'an-ı Kerim, kadına güç yetiremeyeceği ve zorlanacağı bir emirde bulunmamıştır. Erkekler göre bazı emirler kendisinden düşerken bazıları da kendisine Allah'ın lütûf ve ikramı olarak kolaylaştırılmıştır. Özellikle cihat ve Cuma namazı, beş vakit namaz, oruç, hacc ve zekat gibi konularda ibadetin kendisinde veya şeklinde bazı kolaylıklar sağlanmıştır.

Kadınlar beş vakit namaz kılmakla sorumludurlar. Fakat cuma, bayram ve cenaze namazlarından muaftırlar. Beş vakit namazı cemaatle kılmak yerine evde kılmalarının daha üstün tutulması, kadınlar için bir kolaylıktır. Boy abdestinde saçları uzun kadınların örgülerini çözüp yıkamaları şart değildir. Suyun saç diplerine ulaşması yeterlidir.⁷⁸⁹ Kadınların namaz için ezan ve kamet okuma zorunluluğu yoktur. Hz. Peygamber, namaza çıkmak isteyen kadınlara engel olunmamasını ashabına bildirmiştir.⁷⁹⁰ Bununla beraber Hz. Peygamber; “Kadınların en hayırlısı, mescidi, evlerinin içi olandır.”⁷⁹¹ buyurmuştur. Kadın ay halinde veya lohusalık günlerinde namaz kılmaz. Bu günlere rastlayan namazlar düşmüş olur. Allah elçisi, Fatıma binti Ebî Hubeş'e şöyle buyurmuştur: “Hayız gördüğün zaman namazı bırak.”⁷⁹² Yine aybaşı veya lohusa olan kadın ramazan orucunu tutmaz ve daha sonra kaza eder. Hz. Aişe'den şöyle dediği nakledilmiştir: “Biz Rasûlullâh devrinde adet görüyorduk. Namazı kaza etmekle emrolunmadığımız halde tutamadığımız orucu kaza etmekle emrolunuyorduk.”⁷⁹³ Hayızlı kadın hacc'da tavaf yapamaz,⁷⁹⁴ Kur'an-ı Kerim okuyamaz,⁷⁹⁵ mescide giremez,⁷⁹⁶ eşi ile cinsel ilişkide bulunamaz⁷⁹⁷ ve

⁷⁸⁹ Müslim, “Hayz”, 58; Ebû Dâvûd, “Tâhâre”, 120.

⁷⁹⁰ Müslim, “Salat”, 135, 138, 140; Ebû Davud, “Salat”, 52; İbn Mâce, “Mukaddime”, 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/43, 90, 140.

⁷⁹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/297, 301.

⁷⁹² el-Buhârî, “Hayz”, 19, 24; “Vudû”, 63; Müslim, “Hayz”, 62.

⁷⁹³ el-Buhârî, “Hayz”, 20; Ebû Dâvûd, “Tâhâre”, 104.

⁷⁹⁴ el-Buhârî, “Hayz”, 1,7; “Hac”, 71; “Edah”, 3, 10; Müslim, “Hac”, 119,120.

⁷⁹⁵ Vâkıa, 56/79; Tirmizî, “Tâhâre”, 98; İbn Mâce, “Tâhâre”, 105.

⁷⁹⁶ İbn Mâce, “Tâhâre”, 92.

⁷⁹⁷ Bakara, 2/222.

eşi onu boşayamaz.⁷⁹⁸ Bütün bu sınırlandırma ve yasaklamalar, kadınlar için bir zorluk ve meşakkat değildir. Aksine, ruh hali ve fizyolojik yapısı göz önünde bulundurularak onun için sağlanmış kolaylıklardır.

Kadın ile erkek arasında farz, vâcib, sünnet veya nafilâ oruç tutma hususunda bir fark yoktur. Fakat ergen olmasıyla mükellef olan bir kadının hayız ve nifas halinde iken tuttuğu oruçlar geçerli değildir. Bu hususta ona kolaylıklar sağlanmıştır. Bu durumda olan bir kadın, Ramazan ayında tutamadığı oruçlarını daha sonra kaza eder. Ramazanda gebe veya emzikli olan kadınların oruç tutmamaları mubah olup, daha sonra bunları kaza ederler. Delil; hasta ve yolcuya oruç tutmama ruhsatı veren “Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir.”⁷⁹⁹ ayeti ve “Allahü Teala yolcudan orucu ve namazın yarısını kaldırmıştır; gebe veya emzikli kadınlardan da orucu kaldırmıştır.”⁸⁰⁰ hâdisidir.

Hac, mükellef olan ve şartlarını taşıyan her Müslümana farzdır. Bedenin sağlıklı olması, maddi yönden imkanın olması ve yolun güvenli olmasının yanında, kadınlar için mahreminin olması gerekir. Bu şartları taşımayan kadına hac farz değildir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber, “Kadın, yanında mahremi bulunmadıkça üç günden fazla yolculuk yapamaz.”⁸⁰¹ ve “Bir kadın yanında kocası bulunmadıkça hac yapmasın.”⁸⁰² hadislerini buyurmuşlardır. Bu durumda mahrem bir hısımlı bulunmayan kadına hac, farz olmaz.

Zekat ibadeti de kadın erkek tüm Müslümanların üzerine farzdır. Zekat, erkekler gibi zengin olan kadınlara farzdır. “Namaz kılınız ve zekat veriniz”⁸⁰³ ve “Mü’minlerin mallarından zekatı al ki onları temizleyip, mallarını çoğaltsın” (el-Bakara, 2/10.) “Hasat günü ürünün hakkını ödeyin” (et-Tevbe,9/103.) ayetleriyle bu ibadeti yapmada kadın erkek farkı gözetilmemiştir.

Yaşlanan kadın, ay halinden kesilir ve cinsel yönden erkeklere istek duymadığı zaman, bunun için örtünmesiyle ilgili bazı kolaylıklar sağlanmıştır. Yüce Allah şöyle

---

⁷⁹⁸ Talâk, 65/1.

⁷⁹⁹ Bakara, 2/184.

⁸⁰⁰ en-Nesâî, *Süneni’n-Nesâî*, “Sıyâm”, 50, 51, 62; İbn Mâce, “Sıyam”, 3, 50; Tirmizî, “Edâhî”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/183.

⁸⁰¹ Müslim, “Hac”, 413-424; Buhârî, “Taksîr”, 4, “Mescidu Mekke”, 6, “Sayd”, 26, “Savm”, 67; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 2; Tirmizî, “Radâ ‘a”, 15; İbn Mâce, “Menasik”, 7; İmâm Mâlik, Muvatta’, “İsti’zan”, 37.

⁸⁰² el-Buhârî, “Mescidu Mekke”, 6, “Sayd”, 26, “Savm”, 67; Ebû Dâvûd “Menasik”, 2; Tirmizî, “Radâ ‘a”, 15; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/34.

⁸⁰³ Nûr, 24/56.

buyurur: “Ay halinden kesilmiş ve evlenme arzusu kalmamış olan yaşlı kadınların zinet yerlerini göstermemek şartıyla dış örtülerini bırakmalarında kendileri için bir sakınca yoktur. Bununla birlikte, yine de sakıncaları kendileri için daha hayırlıdır.”⁸⁰⁴

Evli veya bekar olan bir kadının her iki durumda bir aile içinde bulunacağı muhakkaktır. Gerek kendisinin gerek kocasının hizmetçi, aşçı ve bahçıvan gibi bir takım hısımlarıyla birlikte yaşamak durumunda kalabilir. Bu insanlarla sürekli görüşme, karşılaşma, iş ve hizmet gereği gibi durumlarda kadın için örtünmeyle ilgili kolaylıklar sağlanmıştır: “Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zînet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından, yahut babalarından, yahut, kocalarının babalarından yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kız kardeşlerinin oğullarından, yahut Müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.”⁸⁰⁵ Çamaşır, bulaşık, hamur yoğurma ve emzirme gibi günlük ev işlerinde örtünme zor ve meşakkatlidir. Kadın için fetva sınırı diz kapağı ile göbeği arası, sırt ve karın kısmını örtmektir. Fakat fitne korkusu ve aile içindeki zayıf ahlaklı insanların bulunması temkiniyle kadının örtünmesini arttırarak korunması takvası ve ihlasıdır.

Evli kadın geçim harcamalarını kendi malından karşılamak sorumluluğunda değildir. Ona kocası bakmak zorundadır. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “Onların (annelerin) örfe uygun olarak beslenmesi ve giyimi babaya aittir.”⁸⁰⁶ “İmkanı geniş olan nafakayı imkânına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah’ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin.”⁸⁰⁷ “Eşlerinizin sizin üzerinizde durumlarına uygun olarak yiyecek ve giyecek hakları vardır.”⁸⁰⁸ Çocukların geçim masraflarını babalarının karşılaması gerekir. İslam bu konuda anneye bir külfet yüklememiştir. Ayette şöyle buyrulur; “Eğer (çocuklarınızı) sizin için onlar (anneleri) emzirirlerse, onlara emzirme ücretlerini tam olarak ödeyin.” (et-Talak, 65/6.) Burada, boşanmış bir kadının iddet

⁸⁰⁴ Nûr, 24/60.

⁸⁰⁵ Nûr, 24/31.

⁸⁰⁶ Bakara, 2/233

⁸⁰⁷ Talâk, 65/7.

⁸⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56; İbn Mâce, “Menâsik”, 84; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/72.

bittikten sonra kendi çocuğunu emzirmesi durumunda ücrete hak kazanacağından söz edilmektedir. Bu durum, çocuğun geçim masraflarının babaya ait olduğunu gösterir.

Sonuç olarak kadın erkek ibadet ve sorumluluklarda eşit olsa da kadın, erkek gibi değildir. Psikolojik ve fizyolojik yapısı itibariyle erkeğe denk olmayacak durum ve hassasiyetleri vardır. Bu halde aynı vecibe ve sorumlulukları erkek gibi yapmasını beklemek kadına reva görülecek bir zulüm hükmünde olur. Bütün bunlar göz önünde bulundurularak kadının ibadet ve sorumluluklardan muaf olduğu veya şeklinin değiştiği durumları görmek mümkündür. Bu, kadın cinsi için Allah tarafından sağlanan kolaylık ve lütuflardır. Kadın, bu kolaylıklarla hayatını normal devam ettirip dinden bağı koparmamış olur.

4.1.8. Engelliler İle İlgili Sorumluluklar

İnsanın en güzel şekilde yaratılması⁸⁰⁹ ve şeklinin güzel olması,⁸¹⁰ insanın değer ve üstünlüğünün temelidir. Asıl üstünlük, îman, sâlih amel, güzel ahlâk, ibadet ve itâatedir. Şirk, nifâk, isyan ve kötü davranışlar, zulüm vb. gibi öğeler, insanın değer olarak düşmesine sebep olur. “Allah katında en üstün olanınız en muttaki olanınızdır”⁸¹¹ ayeti ile “Allah sizin sûretlerinize ve servetlerinize bakmaz. Fakat kalplerinize ve amellerinize bakar.”⁸¹² hâdisini engelliler kapsamında ele almak mümkündür.

Kur’ân-ı Kerîm’de engelliliği ifade etmek için uzr ve muavvik⁸¹³ kavramları kullanılır. Fakat bu kavramlar tam olarak engellilik anlamını karşılayamamaktadır. Kur’an, görme, duyma, konuşma ve akıl öğelerini kullanamamayı daha çok manevi bir engellilik olarak zikreder. Çünkü insanın Allah katındaki değeri, manevi mükerremliktir. İmtihanın gereği, zihinsel hariç insanın engelli doğması veya sonradan engelli olması halinde onu sorumluluktan muaf etmemektedir. Sorumluluktan muaf olmayan engelli, dini vecibeleri ifâ ederken sağlıklı insanlara göre farklı zorlukları yaşayacaktır. Bu zorluklara karşılık kendisine tanınan kolaylıklar mevcuttur.

Kur’an hükümleri, sorumlu insanlardan zorluğun kaldırılması üzerine kuruludur. “Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur.”⁸¹⁴ Âyetten özür

⁸⁰⁹ Tîn, 95/4.

⁸¹⁰ Teğâbün, 64/3.

⁸¹¹ Hucurât, 49/13.

⁸¹² Müslim, “Birr”, 34; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, 2/285.

⁸¹³ Kehf, 18/76; Ahzâb, 33/38.

⁸¹⁴ Nûr, 24/61

grubundan olanların savaş konusunda izinli sayıldıkları hükmünü çıkaranlar olmuştur.⁸¹⁵ Buna karşılık âyetin devamına dayanarak engellilerin savaşa gidenlerin evinde yeme ve içme serbestliğine sahip oldukları anlamını çıkaran âlimler de olmuştur.⁸¹⁶ Yani, savaşa gidemeyen engellilerin baktıkları, nöbetçilik yaptıkları evlerden ihtiyaçları kadar yiyip içebileceklerine ruhsat kolaylığı olarak görülmüştür. İbn Abbas'a göre âyet bunun üzerine inmiş ve engellilere bu konuda kolaylıklar getirmiştir.⁸¹⁷

Esas, cihad konusunda engellilere açık bir şekilde ruhsatın tanındığı “*Köre güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. (Bunlar savaşa katılmak zorunda değillerdir.)*”⁸¹⁸ ayetidir. Şartlar gereği Allah ve peygamberi tarafından cihad hususunda açıkça muâf tutulmuşlardır. Engelliler ve sürekli hastalığı olanlar konuyla ilgili durumlarını sormuşlar. Bunun üzerine ayet indirilmiştir. Yani savaşa katılamayacak halde engeli olanlara geride kalmalarından dolayı bir günahın olmadığı⁸¹⁹ ifade edilerek durum onlara kolaylaştırılmıştır. Taberi, ayetin tüm engellileri kapsadığı görüşündedir.⁸²⁰

Sürekli, geçici ve kısmi olmak üzere üçe ayrılabilen zihinsel engellilikte akli melekesini tamamen yitirmiş olan kişiler dini görevle sorumlu değildir. Beş vakit namaz süresi ve daha fazla devam eden bayılma ve koma halinde olanlar ibadetten muaftırlar. Ebû Hanîfe'ye göre, baygın veya komada olan veya akli giden kişi, 24 saat geçmeden kendine gelse, bu süreye ait namazları kaza eder. İmam Muhammed'e göre, kaçırılan namazların sayısı beşten az ise namaz düşmez, iyileşince bu namazların kaza edilmesi gerekir. Kaçırılan namazların sayısı beşten fazla ise namazlar düşer, bu namazların daha sonra kazası gerekmez.⁸²¹

Bedensel engelliler ve hastalar, güçleri nispetinde namazlarını kılarlar. Hastalığı ve özrü sebebiyle ayakta namaz kılamayanlar, bir yere dayanarak kılarlar, bu şekilde kılamayanlar oturarak, oturarak da kılamayanlar, sırtüstü veya yan üstü yatıp ayaklarını kibleye uzatarak îmâ ile kılarlar. Sahâbeden İmrân b. Husayn anlatıyor. Bende basur hastalığı vardı. Bununla ilgili Hz. Peygamber: “Namazı ayakta kıl, eğer buna gücün

⁸¹⁵ er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 24/421.

⁸¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/256; Beydâvî, *Envâru't-tenzil*, 4/114.

⁸¹⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/312

⁸¹⁸ Feth 48/17.

⁸¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/273.

⁸²⁰ Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, 22/222.

⁸²¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 2/95-96.

yetmezse oturarak, buna da gücün yetmezse yan üzerine yatarak kıl” buyurmuştur.⁸²² Bu durumda olan hasta, yaşlı ve bedensel engelliler için sağlanmış olan kolaylıklardır.

Akıllı ve ergen olan bedensel engelliler, hasta olmamaları halinde Ramazan orucuyla mükelleftirler. Fakat orucu tutamayacak kadar takati olmayan hasta veya çok yaşlılardan orucun muaf edildiği ayette sabittir.⁸²³ Bu mükellefler, iyileşmeleri durumunda tutamadıkları oruçlarını kaza ederler. Fakat hastalığın süreğen olması ve kaza etme imkânının oluşmaması durumunda her gün için bir yoksul doyumu kadar fidye verirler.⁸²⁴

Hac beden ve mal ile yapılan bir ibadettir. Hac ibadetinin bir insana farz olabilmesi için bedenın sağlıklı olması, bu ibadeti yapmaya gücü yetmesi gerekir. Bu görevi yapamayacak derecede hasta, felçli, kötürüm, özürü ve kendi başına binite veya vasıtaya binip inemeyecek derecede yaşlı olan kimselere hac farz değildir. Allah, haccı gücü yetenlere farz kılmıştır. Sahâbeden Abdullah İbn Abbâs, “...Oraya gitmeye gücü yeten kimselerin, Kâbe’yi ziyaret etmesi Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...”⁸²⁵ anlamındaki âyette güç yetirebilmeyi bedenın sağlıklı olmak, azık ve binit⁸²⁶ sahibi olmak şeklinde tefsir etmiştir.

Görme engelliler, abdest, gusül ve namazla yükümlüdürler. Sahâbeden Abdurrahmân İbn Kâb’ın babası gözlerini kaybedince, oğlu ona rehberlik edip Cuma namazına götürmüştür. Peygamberimize bir engelli “Ey Allah’ın Elçisi! Beni mescide götürüp getirecek bir kimse yoktur” demiş ve evinde namaz kılmak için Hz. Peygamber’den ruhsat istemiştir. Hz. Peygamber bu hususta ona ruhsat vermiştir. Hz. Peygamber, adam gidecekken yeniden onu çağırarak “Namaz için okunan ezanı işitiyor musun?” diye sormuş. Adam, evet deyince Hz. Peygamber, “O halde davete icâbet et” buyurmuştur.⁸²⁷ Abdullah b. Ümmi Mektûm, mescide gelmemek için izin istemiştir. Hz. Peygamber, “Ezan sesini duyuyor musun?” diye sormuş, evet cevabını alınca “Senin için bir ruhsat bulamıyorum” buyurmuştur.⁸²⁸ İki a’maya da ruhsatın verilmemiş olması zorluk gibi gözükabilir, fakat burada vurgulanmak istenen namaz, cemaatle namaz ve

⁸²² el-Buhârî, “*Taksir*”, 19; Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 179. I, 585; İbn Mâce, “*İkame*”, 139, I, 386.

⁸²³ Bk. Bakara, 2/185.

⁸²⁴ Bakara, 2/184.

⁸²⁵ Âl-i İmrân, 3/97

⁸²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/390; el-Beğâvî, *Meâlimu’t-tenzil*, 2/73.

⁸²⁷ Müslim, “*Mesâcid*”, 255; Nesâî, “*İmâme*”, 50.

⁸²⁸ Ebû Dâvud, “*Salât*”, 46; İbn Mâce, “*Mesâcid*”, 17.

Cuma namazının önem ve değerini belirtmek içindir. Esasında bu olayda engelliler için bir kolaylık vardır.

Kur'an, kendisinin indirildiği dönemde konuşma yetisini yitirenler için kullanılan ahras kelimesini değil, daha çok doğuştan konuşamayan insanlar için "ebkem" kelimesini kullanmıştır.⁸²⁹ Fakat bazı dil bilimciler, ahrasın doğuştan konuşamamayı, ebkemin de cevap veremeyen ve güzel konuşamayan kimseyi ifade ettiği görüşündedir.⁸³⁰ Hz. Zekeriya'nın işaret dili ile konuşarak hutbe vermesi,⁸³¹ işitme engelli insanların beden dili ile iletişimi sağlayabileceklerine bir işaret ve kolaylık olarak görülebilir. İşitme ve konuşma engeli bulunanların, namaz, oruç, zekat, sadaka-i fitır ve kurban ibadetlerinden mükellefiyetleri takatleri nisbetinde kolaylaştırılmıştır.

Sonuç olarak Kur'an'ın engelliliği iki şekilde andığı söylenebilir. Dini vecibelerde ruhsatın devreye girebildiği bir özür veya organ eksikliğinden kaynaklanan gerçek manada engellilik. İman etmeyenlerin gerçekleri anlamaması, bu hususta akletme, görme, duyma ve konuşma yetilerine sahip olmama anlamında da mecazi engellilik. İnsanlar, nimet ve musibetlerle imtihan edilebilir. Başına gelen bir sıkıntı imtihanın yanı sıra çevrenin de ihmal ve kusuru olabilir. Bu durumda insanın önce metanet ve sabır göstermesi gerekir. Akabinde sorumlulukları bağlamında zor ve meşakkatli olan durumlarda kendisine sağlanan kolaylıklardan istifade etmesi gerekir. Çünkü Kur'an'da hak, görev ve sorumluluklar, insanın takatıyla sınırlıdır. Kişinin gücü nisbetinde kendisine kolaylık sağlanmış ve ruhsatlar tanınmıştır. Engellilere karşı hoşgörü, şefkat ve merhamet duygularıyla yaklaşmak, sıkıntı ve zorluklarını paylaşmak ve onlara hayatı kolaylaştıma adına destek olmaktır. Onları hor-hakir görmek, dışlamak, aşağılamak, küçümseyip yardım etmemek, hayatın onlara zorlaştırılmasına sebep olur.

4.2. İctimâî Hayat İle İlgili Zorluk ve Kolaylıklar

Sosyal bir varlık olan insan, akıl-baliğ olmasıyla beraber sorumlulukları başlar. Bu sorumlulukları iman, ibadet ve beşeri ilişkilerdir. Aile kurup devam ettirmesi, maişetini kazanma, alış-veriş, yargı veya bir suç karşısında cezai müeyyideler, insanın muamelat hususunda muhatap olabileceği konular olarak sayılabilir. Bu hususta birçok zorluklar olmakla beraber Kur'an-ı Kerim doğrultusunda kolaylıkları ve çözüm yollarını bulmak

⁸²⁹ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Âyn*, 5/387.

⁸³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/53.

⁸³¹ Meryem, 19/11.

mümkündür. Kur'an, ruhban bir ibadet kitabı olmayıp insanın karşılaşılabileceği zorluklarına genişlik ve kolaylık bağlamında çözüm bulabileceği ilahi reçete hükmünde bir hayat kitabıdır.

4.2.1. İyiliği Emr Kötülükten Nehy

Kainatın yaratılışı ve varlıkların birbiriyle olan ilişkisi, iyilik temeli üzerinedir. Müslüman, iyi, salih ve erdemli bir kul olmakla mesuldür. Temelinde bulunan iyiliği emretmek ve kötülüklerden sakındırmakla sorumludur. *“Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.”*⁸³²

İyiliği emretme ve kötülüğü engelleme, Arapça el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu 'ani'l-münker ibaresiyle ifade edilir. Bu ibarede bulunan iki haslet, birbirini tamamlayan siyam ikizleri hükmündedir. Allah, iyiliği emrederken münkeri yasaklar.⁸³³ Bu mekanizmanın eksikliği birey ve toplumu zor durumlarda bırakırken, hakkıyla yerine getirilmesi ise birçok kolaylıkları da beraberinde getirir. Çünkü İslam, birey ve toplumu sorumsuz bırakmaz. Hakları kadar görevlerinin de olduğunu vurgular.

Esasında İslam, samimi bir yaşantıyla insanda duyarlılığı oluşturur. Mümin, iyiliği emr ve tavsiye etmeyi dininin bir vecibesi olarak görür. Bunun için önce kendisinin bu samimiyeti göstermesi gerekir ve ibadetlerinde ihlaslı olmalıdır. Hakkıyla kılınan namazın kötülüğe engel olduğunu Kur'an bize haber verir: *“(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.”*⁸³⁴

Namaz, Müslümanı kötü ve nahoş işlerden uzaklaştırırken imanında samimi olmayan münafıklar ve şeytanlar, kötülüğü emredip iyiliği engeller: *“Ey İman Edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği (yüz kızartıcı suçları) ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Fakat Allah dilediğini arındırır. Allah işitir ve bilir.”* *“Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkor ve cimrilik ederler.*

⁸³² Âl-i İmrân, 3/110.

⁸³³ *“Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”* (Nahl, 16/90.)

⁸³⁴ Ankebût, 29/45.

Onlar Allah'ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.”⁸³⁵

Kötülüğün engellenmemesi durumunda aile ve toplumun huzursuzluğu görülür. Bu hayatın zorlaşmasıdır. Kötülüğe sessiz kalınması, Allah'ın öfkesini çeker, lânete sebep olur: *"İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsâ diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır. Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!"⁸³⁶* Âyet, İsrailoğullarının yapmış oldukları kötülüklerden dolayı birbirlerini uyarıp men etmemeleri sonucunda Allah'ın lanetine uğradıklarını bildirmektedir. Böyle davrananların aynı akıbete uğrayacakları hükmüne varmak mümkündür.

İyiliği emredip kötülüğe engel olmak her Müslümanın sorumluluğundadır. Allah, Yahudilerin yaptığı haksızlıklar karşısında sessiz kalıp onları uyarmayan, yalan söylemelerine ve haram yemelerine rızâ gösterip bunu engellemeyen din adamları ve âlimleri kınamakta, bu davranışın kötü bir tutum olduğunu bize haber vermektedir. Neticede halkın ahlâkı ve dininin bozulmasına sebep olacağı için esas sorumluluk âlimlerin ve eğitimcilerin üzerindedir.

4.2.2. Yardımlaşma

Sosyal varlık olan insanların birbirlerine yardım ihtiyacıyla ilgili Kur'an'da birçok kavram ve konular vardır. Kur'an-ı Kerîm, insanın huzur ve saadetini temin ve sorumluluklarını ona hatırlatma üzerine inzal olmuştur. İnsanların tek başlarına üstesinden gelemeyecekleri ihtiyaçlarla donatıldıkları için toplumsal hayat ile devlet ve hukuk mekânizmaları, bu ihtiyaçları karşılama zorunluluğundan oluşmuştur. Fârâbî, her kişinin ihtiyacı olan şeyleri yalnız başına tedârik edemediğinden hareketle insanın topluluk oluşturup birbirleriyle yardımlaştığını, bunun fitratta olduğunu⁸³⁷ belirtir. Zayıf yaratılan insanın yetersizliğini farkedip bu eksikliğinden dolayı da yardım beklemesi normaldir.⁸³⁸ İnsanın bu zaâfiyet ve muhtaçlığı, *"Allah rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kaldı. Üstün kılınanlar rızıklarını ellerinin altındakilere aktarıyorlar da*

⁸³⁵ Nûr, 24/21.

⁸³⁶ Mâide, 5/78.

⁸³⁷ el-Fârâbî, *Medînetü'l-Fâzıla*, 117-119.

⁸³⁸ Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, çev. Ersan Urcan, (İstanbul: İlk Harf Yay, 1998), 132.

hepsi onda eşit oluyorlar da değil! Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?''⁸³⁹ âyeti doğrultusunda Allah'ın lütfu olarak sayılabilir.

İnsanların birbirine muhtaç olarak yaratılması, yardımlaşma zorunluluğunu gerektirir. Yardımlaşmayı bir görev olarak sayan Kur'ân-ı Kerîm, maddi ve manevi yardımın insan hayatındaki önemini arzeder. Çünkü yardımlaşmak bir kolaylıktır. İnsanın tüm ihtiyaçlarını yalnız başına tedârik etmesi ise zorluk ve meşakkattir. Cenab-ı Hak, *"İyilikte ve kötülükten sakınmakta birbirinizle yardımlaşın; günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın."*⁸⁴⁰ buyurmuştur. Zekât vermek, tatlı söz söylemek ve güler yüzle davranmaya kadar hemen hemen bütün hayır işlerini kapsadığı düşünülürse Kur'an'ın yardımlaşmayı ne denli geniş tuttuğu daha iyi anlaşılabilir.

Yardımanın yaygınlaştırılması fert ve toplum hayatında önemli değişikliklere sebep olur. Yardımlaşmanın fayda ve kolaylıkları hemen hissedilir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: İnsani olan yardımlaşma faaliyeti ile yoksulların korunması, sevgi ve ülfetin oluşması, veren elin alan elden üstünlüğü, zekât ve sadaka ile birlik ve beraberliğin kuvvetlenmesi, zenginlik ve refahın artması, fakirliğin azalması vb. gibi hayati kolaylıkların oluşmasına vesile olur.

Yardımanın Allah rızası harici bir niyetle yapılması, yoksulların dışındakilere yapılması, yapılan yardımlaşmanın helal olmaması, başa kakılması, küçük görülmesi, zamanında yapılmaması, gizliliğe dikkat gösterilmemesi⁸⁴¹ gibi davranış ve hareketler, yardımlaşmayı zorlaştıran, her iki taraf için meşakkat haline getiren durumlardır. Yardıma muhtaç olanların da ihtiyaçtan fazlasını istemesi, azımsaması, rastgele kişilerden istemesi, teşekkür ve duâ yerine nankörlükle karşılık vermesi, bu sosyal faaliyetin zora girmesine, sıkıntıların yaşanmasına sebep olabilmektedir.

4.2.3. Aile Hukuku

Aile, toplumun çөгürdeğidir. Bunun oluşumu, devam ettirilmesi ve sonuçlandırılması insanın sorumluluğundadır. Kadın-erkek her bireyin sorumlulukları çerçevesinde davranması durumunda bu müessese insan fitratına uygun mutlu ve mesut bir şekilde devam eder. Fakat bu sorumlulukların hakkıyla ifâ edilmemesi halinde evlilik

---

⁸³⁹ Nahl, 16/71.

⁸⁴⁰ Mâide, 5/2.

⁸⁴¹ Bakara, 2/264, 267, 271, 273.

zor bir duruma girer. Boşanma, iddet, nafaka ve miras gibi zorlu mekanizmaların işlemesine neden olur. Buna rağmen fitrat dini olan İslam, Kur’ân-ı Kerîm aracılığıyla bireyin ve toplumun minimum seviyede olumsuz etkileneceği çıkar yollar ve kolaylıkları arz eder.

4.2.3.1 Evlilik

Evlilik fitrî bir ihtiyaçtır. Bazı özel durumlar dâhilinde insan, evlenmeme veya evlenememe gibi bir durumla karşılaşabilir. Temel bir ihtiyaç olan bu kurum, tesis edilmesi hususunda ne kadar kolaylaştırılırsa hem yeni kurulan yuvanın sağlıklı olması hem de bu yuvanın toplum faydasına çalışması konusunda fayda sağlamış olur. Oluşturulması esnasında zorlaştırılan bir evlilikte huzurlu bir aile kurulamayacağı gibi yakın bir zamanda bu yuvanın dağılması da kaçınılmaz olur. Evliliğin zorlaştırılması durumunda bireysel ve toplumsal birçok rahatsızlıkların oluşmasına sebep verir. Karı-kocanın hak, görev ve sorumlulukları bellidir. Kur’an ahlakına sahip olan mümin karı-koca, bunu birbirlerinin aleyhine koz olarak kullanma zafiyetini göstermemesi gerekir.

Kur’ân-ı Kerîm, sadece inanç kurallarından oluşan bir kitap değildir. Fert ve sosyal hayatı kuşatan ilâhî bir sistemdir. Aile ve toplumun oluşmasında ilk ve en önemli unsur olan evlilik, insanlara ilahi bir nimet ve ikramdır. Nitekim âyette şöyle buyrulur: *“İçinizdeki bekârları, kölelerinizden ve câriyelerinizden iyi olanları evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah onları lütfu ile zenginleştirir. Allah lütfu en bol olandır, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁸⁴² Hz. Peygamber de: *“Allah kime dindar bir kadınla evlenmeyi nasip ederse, ona bu şekilde dininin yarısında yardım etmiş olur. Geriye kalan yarısında da Allah’a karşı gelmekten sakınsın.”*⁸⁴³ buyurarak bu kurumun önemini vurgular. Evlilik kurumu ile Kur’an, imanlı neslin yetişmesi ve Müslümanın gözünü haramdan koruyarak toplumun huzurunu temin etme hedefindedir.

Kur’an, nikâhla oluşturulan evlilik akdi ile ilgili *“Birbirinizle beraber olduğunuz halde üstelik sizden sapasağlam bir sözde almışken onu geri mi alacaksınız?”*⁸⁴⁴ buyurmuştur. Âyette geçen **مِيثَاقًا غَلِيظًا** ibaresi, evlilik birliğiyle bir araya gelen taraflara ağır sorumluluklar yüklemiştir. İbarenin nikâh akdi, hayırla tutmak/iyilikle salıvermek

⁸⁴² Nûr, 24/32.

⁸⁴³ es-Suyûti, *Camîu’s-Sağîr ve Tercümesi*, 2/932.

⁸⁴⁴ Nisâ, 4/21.

veya karı-kocanın birbiri üzerine olan hakları ifade ettiği ile ilgili üç farklı veya tamamını ihtiva ettiği rivâyet edilir.⁸⁴⁵ Esasında bu kavram, sorumluluğu taşımaya ehil olabileceklere Kur'an cephesinde bir uyarıdır. Bu keyfiyet ve ehliyeti taşıyamayacak olanların bu sözleşmeye dâhil edilmesinde oluşabilecek meşakketlere dikkat çekmektedir.

Kur'an'da esas olan tek evliliktir. Bu, adaletli davranmayı daha kolaylaştırır. Fakat birden fazla evlilik, gerektiğinde başvurulabilecek istisnai bir durumdur. Kur'an'ın teşvik ettiği bir durum değildir. Bilakis özel durumlardan dolayı zor durumda kalmış olan kadın, erkek veya ailenin hayatını kolaylaştırma adına ruhsat verilmiş ve üsülünce cevaziyeti vardır. *“Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Eğer adalet yapmayacağınızdan korkarsanız o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için daha uygundur. Bu, sapmamanız için en uygun olanıdır.”*⁸⁴⁶ âyeti evlilikte adalet şartını taşıyamayacak olanlara ciddi bir uyarıda bulunmaktadır. Yani adaletsizliğin doğuracağı haddi aşma ve ölçüyü kaybederek eşit olamama⁸⁴⁷ gibi farklı bir zorluktan bahsetmektedir. Bu, taaddud-i zevcâtta zorluktur. Kur'an'ın tavsiye ettiği bir eşle yetinme konusunda ki **تَوَلُّوا** ifadesi çok eşliliğin getireceği zorluğa işaret olarak kabul edilebilir.

Hz. Nûh'un, kavmiyle ilgili *“Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlaksız ve kâfir kimseler yetiştirirler.”*⁸⁴⁸ söylemi, nankör ve günahkâr bir neslin ortaya çıkması hususundaki zorluk ve meşakketlere dikkat çeker. Salih insanın zürriyetiyle ilgili duâda bulunması sabittir. Neslinin göz aydınlığına vesile ve muttakilere imam olacak bir keyfiyette olmasını talep, hakkı verilmiş ve fonksiyonları edâ edilmiş bir evliliğin hayata kolaylık sağlayan ve bereket arzeden bir işleve dönüştüğünü gösterir: *“Ey Rabbimiz! Eşlerimizi ve çocuklarımızı bize göz aydınlığı kıl ve bizi Allah'a karşı gelmekten sakınanlara önder eyle!”*⁸⁴⁹

Kur'an'da evlilik konusu anlatılırken kadının evliliği konusunda **أُحْصِنَ** kelimesi; 'evlendiklerinde ve nefislerini koruma'⁸⁵⁰ şeklinde yorumlanmıştır. Ulaşılamayan yer,

⁸⁴⁵ el-Mâverdî, *en-Nüketu ve'l-uyûn*, 1/467.

⁸⁴⁶ Nisâ, 4/3.

⁸⁴⁷ es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/395.

⁸⁴⁸ Nûh, 71/27.

⁸⁴⁹ Furkân, 25/74.

⁸⁵⁰ Tâberî, *Câmiu'l-beyân*, 8/188, 202

kale ve koruma gibi sözlük anlamlarıyla *hısn* kavramının âyette evliliğe yorumlanması, evliliğin bireyleri muhafaza ve toplumun huzurunu temin etme hususundaki kolaylık yönünü arz eder. “Kim evlenirse imanın yarısını tamamlamış olur. Geri kalan yarısında da Allah’tan korksun.”⁸⁵¹ Nebevi ifade, evlilik birliğiyle hâsıl olan kolaylık, hayır ve bereketi belirtir. “Evlenmenin en hayırlısı, en kolay ve külfetsiz olanıdır.”⁸⁵² hadisi, İslâm’ın kolay evlilik yönünü teşvik eder.

İnsanlık tarihi ve aile, cennet yaşamıyla başlamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de **اهبطا** /*yeryüzüne inin!*⁸⁵³ emri, dünyaya gönderilen insanın aileyle, yani karı koca iki eş ile gerçekleştiğine delildir. Sürecin böyle devam etmesi, dünya topraklarında bağışlanmanın yine aile diliyle “*Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.*”⁸⁵⁴ şeklinde tahakkuk etmiştir. Cennet ve dünya hayatının birlikteliğinde ailenin refekatiyle gerçekleşmesi, ailenin bereket ve kolaylığına işaret eder.

4.2.3.2. Boşanma

Kur’an-ı Kerîm’in evlilik ile ilgili teşviklerine karşılık çiftlerin uyuşmazlığı durumunda birey ve toplumun zarar görmemesi için boşanma kapısını açık bırakmıştır. Geçimsizlik ve huzursuzluk halinde olan aile ve toplum için bir kolaylıktır. Boşanma, aile birlik ve düzeninin bozulmasıdır. Evlilik akdinin bitmesi anlık bir durum olmayıp belli bir sürecin son noktasıdır. Kur’ân-ı Kerîm, evlilik müessesinin kurulması hususunda gösterdiği dikkat kadar, feshedilmesi konusunda da aynı titizliği gösterir. Sudan bahanelerle bu kurumun iptaline cevaziyeti vermez. Aksine feshedilmesi hususunda zorlayıcı sebep ve gerekçeler öne sürer. Çünkü boşanma ile karı-koca, çocuklar ve toplumun düzeni sarsılır. Buna rağmen içinden çıkılmaz bir hal olması durumunda da evlilik akdinin feshi hususunda açık kapı bırakmıştır.

Boşanma, aile müessesinin feshi ve nikâh akdinin neshi anlamına geldiğinden Kur’an, aile yuvasının önemine atıflarda bulunarak bu yuvanın korunmasını Nahl süresinde şöyle buyurur: “*Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı.*”⁸⁵⁵ Âyette

⁸⁵¹ Taberani, *Mu’cemu’l-Evsat*, 7/332.

⁸⁵² Ebû Dâvûd, “*Nikâh*” 32; İbn Mâce, “*Nikâh*” 25.

⁸⁵³ Tâhâ, 20/123.

⁸⁵⁴ A’râf, 7/23.

⁸⁵⁵ Nahl, 16/80.

geçen سَكَنًا ibaresi, hareketsiz, karar kılan, sabit olan kök anlamındadır. Bu kavram, evlilik bağlamında düşünülürse, dinlenme, istirahat, durulma, dinme, sakinleşme ve yatışma⁸⁵⁶ gibi anlamlarla evliliğin sağladığı kolaylıklar olarak zikredilmesi mümkündür. Buna dayanarak yeryüzünde cennet şubesi olarak aile yuvası zikredilebilir. Boşanma ise aile yuvasının temelini sarstığından geçen ilgili âyetin mânâyı muhalifi ile talak aileyi yok eder. Zorluk tarafı ise talakın aile yuvasının sarsmasına sebep olmasıdır. Talaka yanaşılmaması, oluşan huzursuz ve geçimsizlikleri tahammül ve sabır da ayrı bir zorluk ve meşakkattir.

Hız. Nûh'un "*Rabbim! Şüphesiz oğlum da âilemendendir.*"⁸⁵⁷ söylemiyle evladını koruma duygusu, eşiyile olan nikâh akdine dayanır. Hız. Nûh'un oğlu ve Allah ile diyalogundan anlaşılıyor ki tufanda boğulan isyankâr oğlu için baba ve evlat arasındaki ailevi ilişkiden, bir evladın babalık duygularından dolayı kolay kolay silinemeyeceğini göstermektedir. Oğlunun durumu, bir zorluk olarak yüreğine inmiştir. Âyetin devamında ehlinden olmadığının buyurulması, tevhîd inancında akrabalığın kan değil, iman olduğunu gösterir. Çünkü küfür, yakın/akrabayı uzak ederken iman, uzağı yakın eder.⁸⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm, müşrik kocasından boşanma durumunda kalan mümine bir kadının talakla birlikte maruz kalacağı mağduriyet ve zorluklara göğüs germesi gerektiğini belirtir: "*Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayasızlık yapmaları dışında onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar.*"⁸⁵⁹ Âyet, kolaylık anlamında bir çıkış kapısının ihsan edileceğini devamında ifade eder: "*Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.*" Benzer durum Mumtehîne sûresinde geçer. Ümmü Gülsûm, kocası müşriki terkedip Medine'ye gelmiştir. İmanlı bir kadının müşrik bir kocanın nikâhında kalamayacağından dolayı, Kur'an; "*Ey İman Edenler! Mümin kadınlar muhacir olarak size geldiklerinde, onları imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını anlarsanız, onları kâfirlere geri göndermeyin. Çünkü Müslüman hanımlar kâfirlere helal değillerdir. Kâfirler de Müslüman hanımlara helal olmazlar.*"⁸⁶⁰ âyetiyle

⁸⁵⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Ârus*, 35/197.

⁸⁵⁷ Hûd, 11/45.

⁸⁵⁸ Muhammed Abdullatif el-Hatîb, *Evdâhu't-Tefâsir*, (Mısır: Matbaâtu'l-Mısriyye, 1964), 1/269.

⁸⁵⁹ Talâk, 65/1.

⁸⁶⁰ Mumtehine, 60/10.

geri çevirerek din, âhiret ve dünya hayatlarını zorlaştırmamayı hedeflemiştir. Aksine kolaylaştırmayı emreder. Bu gibi durumlarda boşanma, bir kolaylık olarak görülüp uygulanması gerekir. Boşanmak bir hayat kolaylığıdır. Belki de dünya ve âhiret hayatının zindana dönüşmesine engel olabilen bir kolaylık olarak zikredilebilir. Hz. Peygamber, “Allah’ın sevmediği helal”⁸⁶¹ hadisiyle İslam’ın sevmediği, fakat kolaylık anlamında ailenin ve toplumun zorlukları yaşamaması için boşanma, açık bırakılan bir kapıdır. Burada **أَبْنَضُ** kelimesi boşanmanın zorluğuna delalet ederken **الْخَالِلِ** kelimesi ise cevaziyeti ve kolaylığına işaret olarak yorumlanabilir.

Kur’an’ın evlilik akdini sürdürme hususunda eşlere tavsiyede bulunduğu ve imkân dâhilinde eşlerin boşanmaması gerektiği ile ilgili tavsiye ve emirleri, “*Hani sen Allah’ın kendisine nimet verdiği, senin de iyilikte bulunduğun kimseye, “Eşini nikâhında tut ve Allah’tan sakın”, diyordun.*”⁸⁶² âyetiyle sabittir. Yani Kur’an, eşlerin boşanarak yuvanın dağılması ve birey ile toplum düzeninin bozulmaması hususunda insanların nikâh akdini feshetmemesi gerektiğini vurgular. Fakat bu nikâh akdinin çıkmaza girmesi ve her yönüyle zarar vermeye başlaması ile boşanma caiz görülmüştür. Memnuniyetsizlik ve ciddi mânada geçimsizlikten dolayı eşi Zeyd’den boşanan Zeynep bnt. Cahş, Hz. Peygamber’e nikâhlanır.⁸⁶³ Bu olayda Zeyd ile olan nikâh akdinin Allah tarafından feshedilip Hz. Peygamberle tezvicî, fitrî bir imtizaçsızlık yaşayanların boşanıp küfüvv olan birisiyle evlenebileceklerine bir delil olarak görülebilir. “*Lût’un karısı dışında onların hepsini kurtaracağız. Biz onun geride kalanlardan olmasını takdir ettik.*”⁸⁶⁴ âyetinden anlaşılıyor ki Lût’un karısı, ilahi davayı sabote ettiğinden eşlerin birbirinden uzak kalmasına sebep olmuştur. İhanetlerine karşılık eşleridir diye Hz. Nûh ve Lût’a eşlerini yanlarına almaları söylenmemiştir. Yani gerektiği zaman eşleri uzak tutmanın huzursuzluğu önlemede bir kolaylık unsuru olarak kullanılabileceğine örnek olarak gösterilebilir.

Evlilik birliğinin devamı veya sona erdirilmesi konusunda izlenecek tutumla ilgili Kur’ân-ı Kerîm, “*Ey İman Edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp, sonra onlara dokunmadan kendilerini boşadığınızda, onlar üzerinde sizin sayacağınız bir iddet hakkınız yoktur. Bu durumda onlara ücretini verin ve kendilerini güzel bir şekilde*

⁸⁶¹ Ebû Dâvûd, “*Talâk*”, 3; İbn Mâce, “*Talâk*”, 3.

⁸⁶² Ahzâb, 33/33.

⁸⁶³ İbn Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, 1/9.

⁸⁶⁴ Hicr, 15/59-66.

birakin.”⁸⁶⁵ buyurarak ikrah ve çirkinlikle değil, kolaylığı sağlayacak iyilik ve güzellikle boşamanın sağlanması gerektiğini vurgular.

Tebük Savaşından geri kalan 3 sahâbe ile ilgili nikâh akdinin feshedilmesi yerine kısa bir süreliğine askıya alınmıştır.⁸⁶⁶ Ailenin selameti için hemen talak icra edilmemiştir. Ayrıca Allah ve peygamberin emrini yerine getirmeme veya bu hususta bir gevşeklik gösterme durumunda kişinin nikâhla ilgili karşılaşılabileceği zorluk durumunu ortaya koymuştur.

4.2.3.3. İddet

Evlilik akdinin son bulmasıyla birlikte boşanan çiftin sorumlulukları bitmeyip iddet süresinde yerine getirmeleri gereken mesuliyetleri vardır. Sayı, miktar ve adet anlamına gelen iddet, evliliğin son bulmasıyla kadın ve erkeğin yeniden bir evlilik yapabilmesi için beklemek yükümlülüğünde olduğu zamanı ifade eder. İslam’ın dışındaki birçok millet ve kültürlerde mevcut olan bu bekleme süresi, dinî olduğu kadar fitrî ve insanî bir davranıştır. İslâm fihkında ayrıntılı bir şekilde ele alınmış iddet konusu, evliliğin sona erme şekli ve kadının durumuna göre gözlemlenmesi gereken farklı süreleri kapsar. Evliliğin sona ermesiyle beraber ilk etapta kadının hamile olup olmadığını anlaşılması ve toplumda nesebin birbirine karışmaması için bir tedbir olarak görülebilir. Kur’an’ın iddet hükmüyle esasında boşanmış olan karı kocaya kolaylık bağlamında birçok imkânlar sunar. Yeniden düşünme imkânı tanıma, kadın üzerinde oluşabilecek kötü zan ve niyetlerden koruma, ölmüşse kocanın hatırasına saygı, yuvaya bağlılığın simgesi ve muhtemel yeni evliliğe hazırlık vb. gibi iddetin gaye, hikmet ve kolaylıkları olarak sıralanabilir.⁸⁶⁷

Aile birliğini son derece önemseyen Kur’ân-ı Kerîm, ailenin devamına azami hassasiyeti göstermektedir. Sebepsiz boşama hoş karşılanmamakla beraber çarenin kalmadığı durumlarda sünnî boşamaya teşvikle karı kocaya yeniden düşünme ve devam ettirme fırsatı verilerek aile birliğinin devamlılığını hedeflemiştir. Boşamanın gerçekleşmesiyle ailenin devamını sağlama ve birçok maslahat gözeterek iddet süresinde her iki tarafa yükümlülükler getirmiştir.

⁸⁶⁵ Ahzâb, 33/49.

⁸⁶⁶ el-Buhârî, “*Meğâzi*”, 81; Müslim, “*Tevbe*”, 53.

⁸⁶⁷ H. İbrâhîm Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/466-471.

İddet konusunun geçtiği âyette hem iddetlerinde boşamayı hem de iddetlerinin sayılması emredilmektedir. “*Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde onları iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddeti sayın.*”⁸⁶⁸ Âyetin devamında evlilik birliğinin talak kararıyla sona erdirilmesiyle devreye giren iddeti sayma süreci, psikolojik olarak taraflara ve topluma yansıyan üzücü kararın talaktan sonraki ikinci adımı olduğundan dolayı bu konuda vicdani, ruhi ve psikolojik bir zorluğa dönüşmektedir. Zorlu karar olan talaktır, iddet ise onu devam ettiren bir süreçtir. İslâm’ın hakkıyla yaşanmadığı bir toplumda iddeti beklemeden yapılan izdivaçlar zina mahsulü olduğundan bu konuda taraflara yüklettiği günah vebali açısından bir zorluk içermektedir. İddette bekletilme prensibi, tarafların husumetinden dolayı kimi zaman çiğnenmekte ve iddetin süresi daha tamamlanmadan kadın evden uzaklaştırılarak kadın aleyhine bir zorluğa dönüşebilmektedir.

Evlilik müessesesi, ailenin birlikte aldığı talak kararıyla sona erdirilir. Fakat Kur’an, sünnet, kimi fıkhi yorum ve içtihatlarla dayanarak geri dönüşe vize veren talak çeşitleri için iddet, bir pişmanlık, kusurunu görme ve tekrar aynı hataya düşmemek için taraflar için bir kolaylığa dönüşebilmektedir. Ayrıca iddet, nesillerin korunmasını amaçlamıştır. Baba-oğul arasındaki nesep bağı kurduğundan bu konuda ciddi bir kolaylık ve faydaya dönüşmektedir. Yani çocuğun nesebinin kime ait olduğunu tespit etme bir kolaylıktır. İddet müddetinde gebelik kat’iyet kazanmaktadır. İlgili âyette, “*Bunlar Allah’ın sınırlarıdır.*” ibaresiyle olumsuz durum karşısında, Allah’ın hudut/yasaklarına riâyeti öğreten bir kolaylık içermektedir. Karı koca, gerek boşanma gerekse iddet süreciyle ilgili herşeyin bittiğini sanarak tamamen olumsuz bir ruh dünyasına kapılabilir. Ancak, iddet süreci ve sonrasında bir çıkış kapısının oluşabileceğini, yeni bir imkânın Allah tarafından var edileceğini, taraflara ruhi bir teselli kolaylığının sağlanacağı âyetin muhtevasından anlaşılabilir.

4.2.3.4. Nafaka

Nafaka, **نَفَقَ** kelime kökünden gelir. Harcamak ve tüketmek anlamındaki infâk masdarından türetilmiştir. “azık, ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddî değerler” gibi anlamlara gelir.⁸⁶⁹ Kur’an’da nafaka kelimesi iki yerde⁸⁷⁰ geçmiştir

⁸⁶⁸ Talâk, 65/1.

⁸⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 10/317.

⁸⁷⁰ Bakara, 2/270; Tevbe 9/121.

olup İslâm hukukunda nafaka kavramı, aile hukukuyla sınırlı değildir. Esasında Kur’ân-ı Kerîm’deki nafaka, sosyal adalet, hayvan hakları ve çevrenin korunması gibi canlı-cansız tüm varlıkların harcamalarını kapsadığını söylemek mümkündür.

İslâm hukukçuları nafakanın evliliğin hukukî sonuçları olduğu hususunda hemfikirdirler. Evlilik müddetince bu sorumluluk erkeğin üzerindedir. Evliliğin sona ermesiyle iddet süresince nafakanın ödenmesi veya ödenmemesi, evliliğin son bulmasına göre değişkenlik arzedebilir.⁸⁷¹ Kişinin kendisine gerekli olan nafaka; evlilik, hısımlık ve mülkiyet kapsamında başkalarına vermesi gereken nafaka ikiye ayrılır. Kadının iddetinin bitmesiyle beraber kocasından nafaka alma hakkı olmayıp günümüz medeni kanunlara göre yoksulluk nafakası adı altında koca veya baba, süresiz bir şekilde nafaka ödemeye mahkûm edilemez. Bu durum baba, anne, çocuklar ve toplum için zahmet, meşakket ve zorluktur. Kur’ân-ı Kerîm’e dayanmayan beşeri hukuk hükümlerinde kimi zaman ömür boyu erkeğe yükletilen müebbet bir ödeme şekline dönüştüğünden böylesi bir uygulama, sosyal hayatı zorlaştırabilmektedir. Kur’an, nafaka sorununu erkek, kadını ve çocukların mağdur olmayacağı bir şekilde çözer.

Nafaka teminindeki zorluk ile harama meyiletme, geçimsizliğe sabredememe ve çocuk çocuk meşgûliyeti ile ibadetten alıkonulma gibi olumsuz durumları evliliğin zorlukları arasında sayılabilir. Fakat Rabbine hakkıyla teslim ve taat, eşler arası ünsiyet ve muhabbetin Kur’an ahlakı dairesinde inşa edilmesi ile bu zorlukların kolaylaştırılması imkân dâhilindedir.

4.2.3.5. Miras

İnsanın atasından kalma mirasa sahiplenirken veya mülkiyetinde olan bir metâ’ı ilgili kişilere taksim ederken adalet ölçüsünde davranması onun sorumluluğundadır. Beşeri ve örfi sistemlerde uygulanan miras kural ve kaideleri insan fitratına aykırı olup adaletsiz paylaşımlarda bulunmaya sebep olabilmektedir. İlahi adalet temeline dayanmayan bu uygulamalar, akli ve denemeler neticesinde ortaya çıkmış, birey ve toplumun maslahatı gözardı edilebilmektedir. Bütün bunlar, birey ve toplumu çıkmaza iterken huzursuzlukların oluşmasına, toplum içerisinde şiddet ve adaletsizliğin meydana gelmesine sebeptir. Kur’ân-ı Kerîm’in miras pay ve taksimatı ile oluşturduğu kural ve

---

⁸⁷¹ Celal Erbay, “Nafaka” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282-285.

kaideler, tamamen insan fitratına uyumludur. Kadın-erkek, birey ve toplum gibi unsurların fayda ve menfaatinedir. Miras taksimatında hala-teyzeden dede-nene ve toruna kadar ailenin bütün fertlerini kapsayan adil paylaştırmada insan fitratına uygun ve uygulanabilirliği hususunda en kolay kurallara haizdir.

Beşeri sistemlerin mirasla ilgili uygulamaları ile Kur'an'ın mirasa bakışı arasında önemli farklar bulunmaktadır. Medeni hukuk, kadın erkeği insan olarak eşit sayıp paylaşımları bire bir yapar. Kur'an hukukunda ise kadın-erkek, insan olarak eşittir fakat konum ve şartları itibariyle birbirine denk olmayan durumları vardır. Bunun için Kur'an-ı Kerim "*Erkeğe iki kadının payı kadarını emreder.*"⁸⁷² âyetiyle erkek ile kadını birbirinden ayırıp her iki cinsin üstlendiği aktif görev ve sorumluluk bağlamında taksimatta bulunur. Esasında Kur'an'ın kadın-erkek miras paylaşımındaki adaleti karı-kocanın aldıklarının birbirine denk olmasıyla bu sıkıntı da izale olur. İki pay alan bir erkek, hanımının da babasından bir pay almasıyla aile olarak üç paya sahip olur. Kadın da kocasının aldığı iki payına karşılık bir payı babasından alarak aile olarak üç paya sahip olur. Evlilik, mirası doğrudan ve dolaylı belirleyen bir kavramdır, müessesedir. Miras, kan bağıyla oluşur. İnsan fitratına uygun adaleti ve eşitliği göz önünde bulunduran Kur'an taksimatının uygulanması kolaydır. Erkeğe haksızlık ve zülme sebep olan ve esasında kadının haksız bir paya sahip olmasını sağlayan beşeri sistemlerdeki paylaşımlar zorluk ve meşakkattir.

Aile ve hukuku, neticeleri itibariyle dünyada huzur ve sükûneti, âhirette de hesabı gerektiren bir olgudur. Toplumu olumlu veya olumsuz etkileyebilen bir müessesedir. Bunun için Kur'an-ı Kerim ve hâdislerde sıkı kuralları mevcuttur. Aile kurma ve nesli devam ettirme, insan fitratında mevcut olan bir his ve duygudur. Bunu uygularken insanın bazı zorluk ve meşakkatlerle karşılaşması mümkündür. Bu zorluk ve meşakkatler karşısında Kur'an, birey ve toplumun en az zarar göreceği şekilde hükümler ve uygulamalar lütfetmiştir. Yani insan ve toplumun lehine meşakkat ve zorluklara çözüm yolları göstererek kolaylıklar arz etmiştir.

---

⁸⁷² Nisâ, 4/11.

4.2.4. Ticari İlişkiler

Sosyal bir varlık olan insan, hayatının idamesi için tarih boyunca iletişim ve ticari faaliyetler içinde bulunmuştur. Ticaret, maddiyat ve emeğe dayalı olduğu için dikkati gerektirir. Üstesinden gelemeyeceği bir ticari çalışmada insanın ortak arayışında olup onunla birlikte çalışması doğaldır. Hz. Peygamber, ortaklıkta bereketin olduğunu söyleyerek⁸⁷³ ortaklığın ticari hayatta zorluktan öte kolaylıklar sağlayan bir imkân olduğunu vurgulamıştır.

Ticarette dürüst ve doğru olma, fazileti itibariyle neredeyse başka amel ile ulaşılamayacak derecede övülmüştür. Bunun için Hz. Peygamber, “Doğru, dürüst ve emin tüccar, kıyamet gününde peygamberlerle, siddiklarla ve şehitlerle beraberdir.”⁸⁷⁴ buyurarak ticareti teşvik etmiştir. Müşteriye kolaylığın sağlanması ve darda olanın gözetilmesi Kur’an’ın tavsiye ettiği faziletli bir davranıştır.

Alış-veriş ve ticaret, Kur’ân-ı Kerîm çerçevesinde olduğu zaman caizdir. “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesata uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah’ın emri gelinceye kadar bekleyin.”⁸⁷⁵ Allah, Peygamberi ve cihattan daha sevgili olarak sayılanlar arasında kesata uğramasından korkulan ticaret zikredilmiştir. Bu ise en büyük risk ve en büyük bir manevi zorluktur.

Kur’an, hakkı verilmeyen ticaretin ve manevi işlevi kaybolmuş bir alışverişin kişiyi elim bir azaba düşürdüğüne işaret eder: “Ey İman Edenler! Sizi elem dolu bir azaptan kurtaracak bir ticaret göstereyim mi size?”⁸⁷⁶ Bu da meydana gelebilecek en büyük zorluktur. Âyette bir tarafta ticaretin kazanç ve kolaylığı varken diğer tarafta da acı bir azabın zorluğu vardır. Bu ticaretin evveli zorluk ama sonu ise güzel bir kazanç ve kolaylıktır. Allah ve Resûlüne iman, mal ve canlarıyla Allah yolunda çalışma meşakkat ve zorluğuna karşılık bağışlanma, altından nehirler akan cennete girme ve hoş meskenlere sahip olma kolaylığıdır. İkisi arasında kalan insan, sorumluluğunu bilip bu doğrultuda yaşaması durumunda zoru kolayla çevirmesi, kendi tercih ve iradesine bağlıdır.

⁸⁷³ İbn Mâce, “Ticarât”, 63.

⁸⁷⁴ et-Tirmizî, “Büyü”, 4.

⁸⁷⁵ Tevbe, 9/24.

⁸⁷⁶ Saf, 61/10.

Kur'an-ı Kerîm, müminlerin sıfatı olarak alışveriş/ticaretin Allah zikrinden alıkoymayacağını vurgular: *“Hiçbir ticaretin, hiçbir alış verişin kendilerini, Allah'ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı bir takım adamlar buralarda sabah akşam onu tespih ederler.”*⁸⁷⁷ Hakkı verilmeyen, misyonu edâ edilmeyen bir alışveriş, sahibine büyük bir vebal yükletecektir. Bunun neticesi, kıyamet günü gerek alış-veriş sorumluluğu gerekse diğer sorumluluklarının cezasıyla yüzleşecektir. Kişi, hatasını telafi etmek için bir fırsat verilmesini isteyecek, fakat böyle bir fırsatın kendisine verilmeme⁸⁷⁸ zorluğunu yaşayacağı ifade edilir.

Yeryüzünde Allah'ın fazl ve rızkını aramanın yolu ve referans gösterilen adres, ticarettir. Bu da bir fitrat kolaylığı olarak gösterilebilir: *“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alış verişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.”*⁸⁷⁹ Önce zorluktan bahsedilirken bu zorluğa tahammül, sabır ve emre itaatin mükafaatı olarak hayır kolaylığının müjdenmesi vardır. Âyete dayanarak alışverişin Cuma saatinde terkinin emri, insan nefsi için bir zorluk olmakla beraber uygulama ve akabinde getirdikleri, insan için ferahlık ve kolaylıktır. *‘Eğer bilerseniz...’* şartı, zahir manada insanların bunu bilemeyeceleleri, fakat iman teslimiyeti ile bu zorluğa tahammül edip uygulayacaklarını gösterir.

Esasında Kur'an'ın her ikazında yanlış yapmış veya yapacak olan insana uyarılar vardır. Bu yanlıştaki zorluk ile aksinin kolaylığına dikkat çekme vardır. *“Ey İman Edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka.”*⁸⁸⁰ Birbirinin malını yemeye meyilli olan insana ikazda bulunur. Âyet, batıl yoldan mal yemenin sorumluluğu ve hesap zorluğuna işaret ederken karşılıklı anlaşma ve rıza kolaylığını da tavsiyede bulunur.

Hz. Peygamber, sıdk ile yapılan ticaretin sahibini âhirette ulvi kategorilere taşıyacağını *“Davûd aleyhisselâm ancak elinin emeğiyle kazandığını yerdi.”*⁸⁸¹ hâdisiyle belirtir. Zırh ticaretiyle uğraşan Davûd örneğinde kimseye yük olmadan ve minnet altına girmeden yaşama vurgusu yapmaktadır. Bütün peygamberler, vazifelerinin yanında rızıklarını kazanmaları, insanlık ailesine verilecek maişet hususunda güzel bir örnektir.

⁸⁷⁷ Nûr, 24/37.

⁸⁷⁸ En'âm, 6/27-28; Mü'minûn, 23/99; Secde, 32/12.

⁸⁷⁹ Cuma, 62/9.

⁸⁸⁰ Nisâ, 4/29.

⁸⁸¹ el-Buhârî, *“Büyû”* 15.

Ayrıca, makam sahibi olanların kınanmasına da engeldir. Hz. Peygamber, “Sattığında, aldığında, alacağını istediğinde kolaylık gösteren kişiye Allah rahmet etsin.”⁸⁸² ve “Müşteri olsun, satan olsun her kim kolaylık gösterirse Allah onu cennete dâhil eylesin.”⁸⁸³ hâdisleriyle, ticaret ve alış-veriş gibi insan hayatının bir parçası hükmünde olan ilişkilerde kolaylık sağlayan ve zorluk çıkarmayanlarla ilgili müjde ve duâda bulunur.

Alış-veriş, ticaret ve beşeri ilişkilerde ortaklık ve bir grup ile beraber hareket etmek, Kur’anı Kerîm’in reddetmediği insani bir durumdur. Bu davranışta önemli olan kişinin kendine ve karşıdaki kişilere zarar vermeden birlikteliğini devam etmesidir. Birçok kişinin olmasından dolayı zorluk yönleri olabileceği gibi sorumluluğunun farkında olan kişi, vecibelerini ifâ etmesi durumunda kolaylıkları da yaşaması mümkündür. “Muhakkak ki Allah buyurdu ki; ‘İki ortaktan biri diğerine hıyanet etmediği sürece onların üçüncüsü benim. Şâyet biri diğerine hıyanet ederse ben aralarından çıkarım.’”⁸⁸⁴ hâdisi, iki ortağın birbiriyle olan ilişkilerindeki samimiyet, hakkaniyet ölçülerinin sonucunu müjdelemektedir. Ortaklık, insanların kişiliklerinin zorluk ve kolaylık yönlerini ortaya koyan bir kimlik hükmündedir. Kur’an, kıyamet sahnelerini arz ederken yanlış yolda ömrünü tüketmiş olanlara yapılan isyanın organizeli yapılıp yapılmadığını ortaya çıkarmak için ilahi sorguda “*Ortaklarınız nerede?*”⁸⁸⁵ sorusu, ortaklığın yanlış yola kullanılmasıyla acı sonuçlar doğuracağını belirtir.

Kur’ân-ı Kerîm’e göre insanın, kimseye yük olmadan ihtiyaçlarını temin etmesi gerekir. Fakat bazı durumlardan dolayı çevre ile yardımlaşma zaruretini gerektirebilir. Bunun içindir ki Kur’an, yardımlaşmayı caiz görmüş ve yardımlaşmanın önemli bir şekli olan ödünç alıp - vermeyi de meşrulaştırmıştır. İş kurma, mesken edinme ve tedâvi gibi zaruri sebepler dışında borçlanma, Kur’an öğretileri ile bağdaşmaz. Çünkü lüzumsuz ve keyfi borçlanma, çevreye yük olmakla beraber kişinin dünya ve âhiret hayatını olumsuz yönde etkileyen bir zorluk unsuruna dönüşebilir. Borcun zamanında ve her iki tarafa eziyet olmayacak bir şekilde ödenmesi gerekir. Bu sebeple Peygamberimiz her bir mümini muhatap tutan şu emri vermişlerdir: “Sizin en hayırlınız borcunu en güzel şekilde

⁸⁸² el-Buhârî, “*Büyû*” 16; İbn Mâce, “*Sâdakât*” 28.

⁸⁸³ İbn Mâce, “*Ticaret*” 28.

⁸⁸⁴ Ebû Dâvûd, “*Alış-veriş*”, 27.

⁸⁸⁵ En‘âm, 6/22.

ödeyeninizdir.”⁸⁸⁶ Borçlanma, gerçekten hayatı etkileyicidir. Özellikle son dönemlerde kredi şeklinde borçlanma, pek çok sakıncayı/zorluk ve meşakkati ihtiva etmektedir.

Borcun yazılması, borçlu ve alacaklı için bir kesinlik ve kolaylıktır. Kur’an’ın en uzun âyetinin⁸⁸⁷ borç hususunda olması manidardır. Bu davranış, borçlu ve alacaklı için sonradan oluşabilecek zorluk ve sıkıntılara karşılık bir kolaylık ve rahatlaktır. Âyete göre borçlanmanın bugünkü noterlik huzurunda ve yine adil iki şahidin şehadetiyle mühleti yazılarak bir metin üzerinde zapta geçirilmesi emredilmektedir.

Borç veren Allâh rızâsı için, menfaat karşılığı beklemeden kolaylaştırmalıdır. Borçlu fakir ve garipse, verdiği borcu sadaka yerine sayması, borçluya ek zaman vermesi ve borçluyu rencide etmemesi, alacaklının sağlayabileceği kolaylıklar olarak sayılabilir. Buna karşılık borç alan da; zarûrî olmadıkça borca girmemeli, kifâyet miktarınca borçlanmalı, lüks ve israf için borçlanmamalıdır. Borcunu geri ödeme niyetinde olmalı, ödeme gayret ve azminde samîmî olmalı, alacaklının iyi niyet ve güzel davranışını istismar ve suistimâl etmemelidir. Kendisi ve alacaklı açısından maddi değer kaybına yol açmadan borçlanmalı, ödeme vaktini geciktirmemeli, borcunu âhirete bırakmamalıdır.⁸⁸⁸ Bu davranışlar, borçlunun bu hususta sağlayacağı kolaylıklar olarak sayılabilir.

Borçlanmak gerek ticaret hukuku gerekse insani/beşer hukuk açısından ticari hayatı kolaylaştıran bir unsur olarak vardır. Fakat sui- istimal edildiği takdirde taraf menfaatini ciddi olarak yaralayıp ticari hayatı zorlaştırabilmektedir. Dolayısıyla deyn/borç, iki uçlu sistemiyle hem zorluğu hem de kolaylığı barındırmaktadır. Borçlunun borcunu ödeyemeceği zor bir durumda olması halinde ona tasadduk edilmesinin kolaylığı hayır olarak tavsiye edilir: *“Eğer borçlu darlık içindeyse ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin. Eğer bilerseniz, (borcu) sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır.”*⁸⁸⁹ Kur’an’da karz-ı hasen olarak tabir edilen borç, pek çok âyette borç alıp vermeyi ve tarafların birbirlerine yardımlarını esirgememeleri tavsiye edilir.⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ el-Buhârî, “İstikrâz” 4, “Vekâlet” 6, “Hibe”, 23; Müslim, “Müsâkât” 120.

⁸⁸⁷ Bakara, 2/282.

⁸⁸⁸ Osman Nuri Topbaş, *İctimâî Münasebetlerde Borç ve Borçlanma*, Altınoluk Dergisi, S. 202, (Aralık-2002), 30.

⁸⁸⁹ Bakara, 2/280.

⁸⁹⁰ Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11, 18.

4.2.5. Yargısal Konular

Farklı meziyetlere sahip olan insanların beşeri ilişkilerde olumlu ve olumsuz durumlarla karşılaşması imkân dâhilindedir. Sağlıklı birey ve toplumun inşası ve devamı için zorluk olarak sayılabilecek olumsuz durumların kolay çözümü, bazı ahlaki ve hukuki unsurların tesis edilmesiyle mümkündür. Adalet, şahitlik, yemin vb. gibi konular, toplumun huzur içinde kolay yaşamasını sağlayan ilkelerdir.

4.2.5.1. Adalet

Adalet, hukuki ve toplumsal bir konudur. Uygulanması halinde toplumun huzur ve saadetine, kolay yaşamına vesile olur. Adaletin gözetilmemesi durumunda ise zülüm, haksızlık, huzursuzluk ve terör gibi zorlukların yaşanmasına sebep olur. Bunun için Kur'an, adaletin tesisi ve uygulanmasını birçok âyette belirtir: *"İnsanlar arasında adaletle hükmet."*⁸⁹¹

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e hitaben, *"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum"*⁸⁹² buyrulur Hz. Peygamber'in adaleti sağlamadaki misyonu belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in emrolunduğu davet ve vahye tabi olmasıyla⁸⁹³ sorumluluğunu yerine getirip kolaylığı yaşayacağı, aksi takdirde onların hevâlarına tabi olmayla da zorluğu yaşayacağı muhakkaktır. Bunun için âyetin devamında herkesin amelinin kendisine ait olduğu vurgusu yapılır. Mekke ve Medineli Müslümanlar arasında kardeşlik bağı kurmaya çalışırken Müslümanların haricinde Yahudi ve müşrikleri de kapsayacak olan Medine sözleşmesini oluşturarak ilahi buyruk doğrultusunda adaletle hükmetmeye⁸⁹⁴ çalışmıştır. Hz. Peygamber, Müslüman ve gayri müslimler olmak üzere fark gözetmeksizin adaleti hakkıyla icra etmeye çalışmıştır. Çünkü adaletin olmadığı yerde barış, huzur, güven, hak ve özgürlüğün olmayacağı muhakkaktır. Hz. Peygamber, adaletin tesisi hususunda aracı olmak isteyenleri sert bir şekilde reddetmiş, suçlunun cezalandırılmasında tereddüt göstermemiştir. Çünkü adaletin

---

⁸⁹¹ Sâd, 38/26; Nahl, 16/90.

⁸⁹² Şûrâ, 42/15.

⁸⁹³ Ebû Suûd, *İrşâdu'l-Aklil's-Selîm*, 8/27.

⁸⁹⁴ Mâide, 5/42.

yok olmasıyla insana verilecek bir değer kalmamamış olur. *"Allah, insanlar arasında hüküm verdiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder"*⁸⁹⁵

Hız. Peygamber, "Bir kavmin hak ve adaletten uzak hükümler verilirse. O kavimde mutlaka kan dökümü yaygınlaşır."⁸⁹⁶ buyurarak adaletin olmadığı toplumlarda zulüm, anarşi ve terörün hâkim olması kaçınılmaz olur. İsyancılar çıkar, güven ortamı oluşmaz ve merkezi otorite sarsılır. Zorlaşan ve yaşanılmaz hal alan böyle bir durumda adaletli olan veya olmaya çalışan devlet başkanının kıyametin yakıcı sıcağında arşın ferahlatıcı gölgesinden istifade edeceği⁸⁹⁷ müjdesini vererek adaletin dünya ve âhiret yaşamındaki ferahlık ve kolaylığına işaret etmiştir. Bedir savaşındaki esirler arasında Abbas'ı sırf Hız. Peygamber'in amcası diye karşılıksız serbest bırakmak isteyen Ensar'a hitaben, "Hayır, asla böyle bir şey olamaz Onun ödemek zorunda olduğu fidyenin tek bir dirhemi dahi bağışlanamaz."⁸⁹⁸ buyurarak adaleti uygulamada fark gözetmeyeceğini göstermiştir.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de iman edenleri onun rızası için adaleti ayakta tutanlar olarak vâsfeder: *"Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer çarpıtırsanız veya çekinirseniz şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*⁸⁹⁹ Âyet, insanoğlu için adaletin olmazsa olmaz bir şart olduğu, ancak adaletle hayattaki sorunların giderilip zorlukların ortadan kalkabileceğine işaret etmektedir. Kur'an'da adalet kavramı قَوَامِينَ kelimesiyle dile gelmesi kişiye göre izafî bir adalet değildir. Allah'ın emrettiği şekilde dosdoğru bir adalet ve sürekli ayakta tutulan bir hakkaniyet olarak belirtilmektedir. *"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*⁹⁰⁰ Allah'ın tesisini emrettiği adaleti Resüle göstermesi sebebiyle bu konuda bir kolaylık ihsan etmiştir.

⁸⁹⁵ Nisâ, 4/58.

⁸⁹⁶ İmam Mâlik, *Muvatta'*, "Cihad", 26.

⁸⁹⁷ el-Buhârî, "Ezân", 36; "Zekât", 16; "Rikak", 24; "Hüdûd", 19; Müslim, "Zekât", 91; et-Tirmizî, *Zühhd* 53.

⁸⁹⁸ el-Buhârî, "Cihat ve Siyer", 171.

⁸⁹⁹ Nisâ, 4/135.

⁹⁰⁰ Mâide, 5/8.

Kur'an'da geçen **قِسْطٌ/kist** ve adalet kavramları birbirine yakın veya eşanlamlı olsa da *kist*'in adaleti ikame eden, teraziye adaletin pratize edilmiş şekil ve yöntemlerine *kist* dendiği anlaşılmaktadır. “Doğru terazi ile tartın.”⁹⁰¹ âyetinde işaret edildiği gibi *kist*, aslında terazi, adaletli ve ölçülü davranmaya vasıta olan alet olduğu söylenebilir.

Ganimet dağıtımıyla ilgili bir bedevinin Resülün yaka/ridâsından tutup çekerek ‘adaletli ol ey Muhammed’ söylemi, toplumu idare eden idarecilerin karşılaşılabilecekleri en büyük zorluklardan biri olarak adaletin tüm toplum kesimleri lehine ikamesindeki güçlüğü işaretler. Allah Resülünün bedevinin tepkisine karşılık “Ben adaletli olmazsam ya kim adaletli olur?”⁹⁰² ifadesi, sorumluluk mevkiinde olan herkesin ders alması gereken bir kıssadır.

Birden fazla kadınla evliliğe ancak adalet şartıyla izin veren Kur'an,⁹⁰³ esasında kadınlar arasında uygulanacak adaletin zorluğuna işaret eder. Bu durum âhirette büyük bir vebal olarak kocanın karşısına çıkacağına işaretler. Adalet konusunda dostlarını ve yakın akrabalarını kayırılmaması, adaleti yerine getirirken duygusal ve akraba bağlarına bağlı davranılmaması gerektiğini, kendi aleyhine de olsa adaletin tecellisinden şaşılmaması gerektiğini Resülün örnek yaşantısından anlaşılabilir. Zengin ve hatırı sayılır bir ailenin kızı hırsızlık yapınca affi hususunda aracı olarak gönderilen sahâbe Zeyd b. Sabit'e Hz. Peygamber tepki göstererek “Vallahi Muhammed kızı Fatıma da hırsızlık yapsaydı elini kesirdim.”⁹⁰⁴ sözüyle hayatındaki adalet timsalini sergilemiştir. Hâdiste de Hz. Peygamber, adaletsizliğin zülme denk olduğunu vurgular.

4.2.5.2. Şahitlik

Şahitlik, insanın sosyal hayatında kimi durumlarda ihtiyaç duyabileceği bir durumdur. Alacak-verecek akdi, nikâh akdi, zina isnadı, iftira vb. gibi durumlarda şahitlerin olması, kolaylık sağladığı kadar olmaması da hükümlerin verilmesi ve sorunların çözümünde zorluğa sebep olabilir. Bunun için bu mekânizmanın çok iyi işletilmesi, sû-i istimallere meydan verilmemesi gerekir.

Borç alış-verişiyle ilgili "*Erkeklerinizden iki şahit tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa şahitlerden razı olacağınız bir erkek; biri unuttuğunda, şaşırdığında diğeri ona*

⁹⁰¹ Şuarâ, 26/182.

⁹⁰² el-Buhari, “Humus”, 16; Muslim, “Zekat” 142.

⁹⁰³ Nisâ, 4/3.

⁹⁰⁴ el-Buhârî, “Megâzî”, 53, “Hûdûd” 11, 12; Müslim, “Hûdûd” 8, 9; et-Tirmizî, “Hûdûd” 6.

*hatırlatacak iki kadın olabilir...*⁹⁰⁵ âyeti, ticari ilişkilerde şahitliğin önemini arz etmektedir. Bu, hem alacaklı hem de verecekli için bir kolaylık ve rahatlaktır. Toplumsal güven açısından bir huzursuzluğa meydan vermemektir. Ayrıca âyette iki kadının bir erkeğe mukabil olması, kadının değerini düşürmek veya şahitlik işini zorluğa sürmek değildir. Bu mevzu, kadın cinsinin meselesi olmayıp daha çok kadının psikolojik yapısından kaynaklanan zabt eksikliğidir. Yoksa mesele, kadının itibarsızlığı, değersizliği ve kadın-erkek eşitsizliğiyle ilgili değildir. Bu durum, kadınların önemsenmemesi veya onların yarı insan olarak kabul edilmesi de değildir. Kadının hâdiselere mizaç ve heyecanını, düşünce ve akıldan çok zafiyetiyle merhamet ve şefkat tarafı ağır basacağından birinin unutulması halinde diğerinin de ona hatırlatması için iki kadının bu gibi durumlarda tayin edilmiştir. Bu, zor durumda kalabilecek kadının faydası için ona kolaylık sağlanmıştır. Hiçbir hukukî yapının aslında yapmadığı bu zorlu durumda Kur'an'ın kadına verdiği değer ve kolaylıktır. Ticaret, alışveriş, iş hayatı ve siyasetle çok az ilgilenen kadının bu durumlara vakıf olması, kadına zulüm ve meşakkat olacaktır. Kur'an bu âyetiyle kadına rahmet etmiş, kadını korumuştur, mesuliyet gerektiren ve ağır olan şahitlikte zor işini kolaylaştırmıştır.

Şahitlik konusu sadece borçlanmayla ilgili olmayıp zina isnadında bulunanların mutlaka getirmesi gereken delillerden biri olarak da kabul edilmektedir. *“Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir.”*⁹⁰⁶ Âyette hakkın ikamesinde şahitlik, kolaylık olarak arz edilir. Çünkü kimi davalarda şahitlerin yokluğu davanın tahakkuku açısından zorluğa dönüşebilmektedir. Davanın hakkaniyeti için şahit getirmek mümkün olmadığı zamanlarda adaletin tesisinde ciddi zorluklar ortaya çıkabilmektedir. Nitekim Kur'an'da şahitlerin yokluğu durumunda müracaat edilecek son çare mülâene dile getirilmektedir.⁹⁰⁷

4.2.5.3. Yemin

Yemin, toplumsal düzen ve huzuru sağlamada önemli bir unsurdur. Yeminin zorlukları olmakla beraber sağladığı kolaylıkları da vardır. Sağ taraf, sağ el, yemin etme, kuvvet ve bereket anlamlarındaki yemîn, terim olarak kararlılığı pekiştirmek ve

---

⁹⁰⁵ Bakara, 2/282.

⁹⁰⁶ Nûr, 24/4.

⁹⁰⁷ Nûr, 24/6-9.

başkalarının kabulü için sözünü Allah'ın adını zikrederek kuvvetlendirmek olarak tarif edilmiştir.⁹⁰⁸ Allah ve peygamberler, ilgili yerlerde yemini kullanmışlardır. Allah'ın zeytin, incir, asr, kuşluk vakti gibi farklı öge ve olgulara yemin ettiği gibi Hz. Peygamber de nefesine yemin etmiştir.⁹⁰⁹ Arapçada kasem ve hilf kavramlarıyla ifade edilen yemin, kişinin olaya Allah'ı şahit tutarak şahadeti üzerinden bir bereket ve kolaylık temennisi içinde olmasıdır. Çünkü yemin, içinden çıkılmaz problemler karşısında bir çözüm kolaylığı sunmaktadır.

Yemin, bir psikolojik ikna çabası ve tatmin olma neticesi hâsıl eder. Kur'an'da ilahi vurgu ve tonun en üst perdeden yapıldığını gösteren yeminleri görmek mümkündür. İncir, zeytin, kâlem, kuşluk vakti, güneş, fecr, asr vb. gibi öge ve unsurlara yemin, haklı ve haksız birbirinden temyiz etmek değil, Allah'ın sonsuz ve sınırsız kudretine işaretle insanlık için var edilen nimetlerin faydasına işaretidir. Buradaki kasem, kulun üzerindeki nimeti anlamasında yeminle elde edilen itikadî bir kolaylık söz konusudur. İnsanlar arası yeminde yemin eden için bir fayda ve ikna etme ihtiyacı varken Allah'ın yemininde Allah'ın ihtiyacından değil, biz kullarına kalp tatminliği ve ikna olma marifet ve ihtiyacı içindir. Hicr Sûresinde ahlaken kirlenen kavmine karşı tertemiz bir hayat sergileyen Hz. Lût'un yaşamına karşılık Allah'ın "*Ömrüne andolsun.*"⁹¹⁰ âyetinde geçen kasem, Lût'un peygamberliğini te'yid, tertemiz hayatını te'kid ve tüm inananları bu yola teşvik eden ilahi bir uyarının kolayca anlaşılması yöntem ve tekniğidir.

Bir olay karşısında ispat ve redde dayalı verebileceği en kolay tepki, ağız yoluyla konuşmak olduğundan insanın bu hareketine Kur'an, kâfir ve münafıkların durumu ile ilgili olarak "*Onlardan bir grup var ki, Kitab'dan olmadığı halde Kitab'dan sanasınız diye Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler ve "Bu, Allah katındandır." derler.*"⁹¹¹ buyurur. Esasen Kur'an, karşılaşılan bir meseleyi araştırılıp açığa çıkarılması gerektiğini "*Size bir fasık, bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.*"⁹¹² âyetiyle izah eder. Dil ile itham edip ve yine onu dil ile bir kaseme bağlamanın psikolojik kolaylığı, insanın

⁹⁰⁸ Ertuğrul Boynukalın, "Yemin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/417.

⁹⁰⁹ İbn Mâce, "*Keffaret*", 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/16.

⁹¹⁰ Hicr, 15/72.

⁹¹¹ Âl-i İmrân, 3/78.

⁹¹² Hucurât, 49/6.

karşısına kolay bir ikna yöntemi olarak ortaya çıktığından dolayı bilerek veya bilmeyerek yemin eden tarafa büyük bir zorluk ve sorumluluk yüklemektedir. Açıklayıp tebyin ederek bir şeyi izah edeceğine Kur'an ifadesiyle ağzını bükerek dediğini ispat ve ikna için psikolojik olarak kolay olan yemine sarılmak, aslında farkında olmadan o yeminin kişide bağlayıcı bir zorluk oluşturduğu aşikârdır.

Sonuç olarak, insanların beşeri ilişkilerden dolayı yargı mekanizması ile karşılaşabilir. Bu gibi durumlarda adil olmak duygu, düşünce ve uygulama ile zorlaşabilirken sağlam irade ve iman, kolaylığı sağlayabilir. Şahitlik, hakkın ispatı için her iki tarafın sorumlulukları bağlamında kolaylaştırıcı bir unsurdur. Yemin ise, dünya ve âhiret hayatı açısından sorumluluğu gerektiren ve bu bağlamda her iki tarafa kolaylığı temin eder.

4.2.6. Cezâî Müeyyideler

İslâm'da cezalar, daha çok hadd kavramıyla ifade edilir. Kur'ân-ı Kerîm'in kural olarak temelini oluşturduğu hadler, Hz. Peygamber'in hâdis ve uygulamalarıyla izah edilmiştir. Hâdisler, âyetlerin hayata uygulanabilirliğini gösterir. Âyetler, ilke ve kuralı ortaya koyarken sosyo kültürel durum ve şarta göre hâdisler tahfif, te'hir ve kolaylığı sağlar. Hadlerde anlama ve uygulama hususunda zorluk içinde olan âyetlerde indirim, erteleme, umumu hass, mücmelliği beyan gibi konularda *'usr*den *yüsr*e dönüştürür.

Hırsızlık, içki, kumar, zina, adam öldürme, iftira vb. gibi konular, toplum düzenini bozan, fitne ve fesada sebep olan suçlardır. Suç işlenmesinin sonucunda karşılaşılabilecek ceza ve haddlerde zorluklarla karşılaşılması durumunda Kur'ân-ı Kerîm temeline dayalı ve sünnet uygulamalarında çözümler bulmak mümkündür. Bir suçun işlenmesinin kabulü hususunda zorluklara karşılık ceza esnasında mükerrer olan insana değer verilmesi için nasıl davranılması gerektiği hâdisler ve uygulamalar ile kolaylıklar sağlanmıştır.

4.2.6.1. Hırsızlık

Hırsızlık, mezheplerin farklı birçok tanımı yapılmışsa da hukukî bir terim olarak başkasına ait bir malın mülk edinme kastıyla muhafaza edildiği yerden gizlice alınması şeklinde tarif edilmiştir. Klasik fıkhıta tanımla ilgili cezaî ehliyeti haiz, nisâb miktarı ve kendi isteğiyle alma gibi ilâveler, suçun oluşması için aranan şartları tanıma dâhil etme

çabasının mahsulüdür.⁹¹³ Hırsızlık, Kur'an'da kınanmış kötü bir haslettir. Kitap, sünnet ve icmâ delilleriyle bu kötü haslet yasaklanmıştır. Bu kötü hasletin cezasıyla ilgili Kur'an kadın ve erkeğin elinin kesilmesini⁹¹⁴ emrederken Hz. Peygamber de konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: "Sizden öncekiler, aralarında şerefli ve itibarlı biri hırsızlık yaptığı zaman onu bıraktıkları, zayıf biri hırsızlık yaptığında ise elini kestikleri için helak oldular."⁹¹⁵ Hırsızlık kâinatta Allah'ın koyduğu kevnî yasalara riâyetsizlik olup çalışmadan, alinteri dökmeden ve sünnetullaha uymadan mal elde etme teşebbüsü olduğundan bir nevi yaratıcıya isyan hükmündedir. Ferdi bir suç ve şahsi öç alma aracı halinde uygulanan hırsızlık eylemi, mülkiyet düzeninin kurulması ve toplumsal düzene geçilmesiyle beraber kamu hakkını ihlal eden bir suç olarak sayılmıştır. Ceza uygulamaları ise millet ve dönemlere göre farklılık gösterebilir.

Dinde kolaylık, Kur'an ve sünnetin üzerinde titizlikle durdukları bir konudur. Bütün hüküm ve uygulamaların bu doğrultuda düzenlenmesi zorunluluğu vardır. İnsani ve toplumsal değer açısından hırsızlık eylemi çirkin ve gayri ahlaki bir davranıştır. Bu davranışın tespit edilmesi iddia ve zanlara değil, şahit, delil ve itirafa dayanır. Hırsızlık edenin ve çalanın bilinmesi, mal sahibinin malının korunması gereken biri olması ve gizlice yapılması gerekir. Bu eylemlerle beraber hırsızlık olayı gerçekleşmiş olur. Ayrıca, hırsızlık yapanın mükellef ve akıl-baliğ olması, eylemi kasten yapmış olması, cebren yaptırılmaması, varis olma veya nikâh düşen olmaması ve çaldığı malda ortaklık şüphesi veya hisse sahibi olmaması⁹¹⁶ gibi şartlar, cezanın verilmesini zorlaştıran unsurlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu kötü fiille ilgili ceza, açık ve nettir. "*Yaptıklarına bir karşılık ve Allah'tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.*"⁹¹⁷ âyeti, hırsızlık eden kişilerin karşılaşacağı zorluğun cezai olarak aksedeceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ayet, her nevi hırsızlığın reddini, emekten fazlasının gayri ahlaki bir kazanç olduğunu vurgular. Kişinin çalışmadığının karşılığı olmadığını teyid etmiştir. Bir şekilde emek sarfetmeden kazandığının kendisine helal olmadığını dile getirmektedir.

---

⁹¹³ Ali Bardakoğlu, "Hırsızlık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/385.

⁹¹⁴ Mâide, 5/38.

⁹¹⁵ el-Buhârî, "*Hudûd*", 12; Müslim, "*Hudûd*", 8-9.

⁹¹⁶ Bardakoğlu, "Hırsızlık", 17, 384-395.

⁹¹⁷ Mâide, 5/38.

Kur'an'da hırsızlığın cezasının el kesme olarak dile getiren âyet Mâide 38'dir. Ancak dönemlere ait hırsızlık cezasının şeriatlere göre farklılık arzettiği Kur'an'da sabittir. Örneğin Hz. Yûsuf şeriatında kaybolan kabın Bünyamin'in yükünde çıkması ile esir edilme veya alıkonulma cezai müeyyidesi uygulanmıştır. Bünyamin, ilahi tâlimatla Hz. Yusuf tarafından rehin alındığında ilgili Kur'an âyetlerinde hırsızlık cezasının alıkoymak, esir edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Âyet, "O'nun cezası, cezadır."⁹¹⁸ diyerek kesin cezayı söylememekle beraber alıkoyma, teslim olma, hapis veya esir-köle edilme⁹¹⁹ olarak tefsir edilmiştir. "Ancak kulak hırsızlığı eden olursa, onu da parlak bir ateş takip etmektedir."⁹²⁰ ifadesiyle cin ve şeytanların gaybe dair kulak hırsızlıkları zikredilmiştir. Kişinin kendisini ilgilendirmeyen ve fayda temin etmeyen malumata aşına olmak için işitme melekesini kötüye kullanmak bir kulak hırsızlığıdır. Bu istenmeyen durum insanın her vakit başvurabileceği kolay ve nefsanî bir kötü haslettir.

Hırsızlık gayri insani, zor, fitrata aykırı ve ters bir durum-olgudur. İnsanın çalışmadan, yorulmadan, say etmeden ve emek sarf etmeden bir şeye sahip olması, nefsin arzuladığı, nefse hoş ve kolay gelen bir durumdur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen زَيْنُ ibaresi, kimi âlimler tarafından *suhhile*/kolaylaştırıldı anlamında yorumlanmıştır.⁹²¹ Hırsızlık olayı amel-i şeytan olduğu için insana hoş gösterilmiş, kolay gösterilmiş ve ona yaptırılmıştır. Çünkü birçok yerde geçen zuyyine kalıbının altında amel-i şeytan da vardır. Yani şeytanın ameli olarak sayılabilecek olan hırsızlık insana süslü gösterilmiştir. Emek sarfedilmeden kolay elde edilen bir durum gibi görülse de esasında birey ve topluma verdiği zarar, güvenin sarsılması ve teröre dahi kapı aralayacak olmasından dolayı bir zorluk ve meşakkattir.

4.2.6.2. İçki

Kur'an'da içki, yasak edilmiştir. Bu yasak, şüphesiz içkinin taşıdığı sakınca ve zorluklardan kaynaklanmaktadır. Tedrîcî olarak kademeli bir şekilde yasak edilmesine rağmen insanların çoğunlukla içkiden hala vazgeçmiyor oluşu, bu konudaki hükmün bir tek yasakla ortadan kaldırılışının daha zor olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah sonsuz kudret ve ilmiyle dileseydi insanların hiçbiri içkiye meyletmezdi. İçkideki tedrîcîlik Allah

⁹¹⁸ Yûsuf, 12/75.

⁹¹⁹ el-Mâturîdî, *Te'vilâtu ehl-i sünne*, 6/268; İbn Ebi Hatim, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Âzîm*, 7/2175; İbn Ebî Zemenin, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîz*, 2/ 334.

⁹²⁰ Hicr, 15/18.

⁹²¹ el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/28.

tarafından değil, kullar tarafından alışabilecekleri şekilde kademeli kaldırılmıştır. Yani, tederîlik Allah için değil insanlar için olmuştur.

Kur'an'da içki, hamr ve sekr kavramlarıyla dile getirilirken Ahzab Sûresinde başörtüsü için de aynı kelimenin çoğulu *humurihinne/başörtüsü* şeklinde geçmesi manidardır. Mü'min kadınların tesettür amaçlı kullandıkları hamr, bedeni örttüğünden dolayı bu ismi alırken içki için kullanılan hamr ise bilimsel verilerle akli örtüp muhakeme kabiliyetini kapattığından dolayı akıl örtücü anlamında kullanıldığı sonucuna varılabilir.

Hz. Peygamber, içkiyi kötülüklerin anası, sarhoşluk veren her şey haram olması ve çoğu zararlı olanın azının da haram olması⁹²² şeklinde tarif ettiği içkinin zarar ve zorluklarının olduğunu buyurarak içkinin yasaklanmasının pek çok maslahat, fayda ve sağladığı kolaylıkları vardır. İçkinin tamamen haram kılınmasının insanî birçok fayda ve kolaylıkları vardır. Namaza zarar vermemesi, günlük yaşamdaki olumsuzluklar, cinâyetler, ahlaki sapıklıklar ve ticari hukukun yürütülememesi gibi durumlar içkinin yasak edilmesine gerekçe olarak zikredilebilir. Ayrıca objektif verilere göre içkinin insan için her aşamasıyla zararlı olduğu, bilimsel verilerle de ispatlanmıştır.

İçkinin tederî olarak yasaklanması, önce zararları bilinmediğinden değil, insanların yıllarca kullandıkları bu maddeyi terkleri zor olduğundandır. Terki zor olan bu maddenin insanlar tarafından bırakılmalarının kolaylaştırılması için tederî olarak yasaklanmıştır. İçkinin tederîliği haram olması hükmü hususunda değildir. Terki konusunda tederîlik uygulanmıştır. İçkinin dört aşamada yasaklanması ile ilgili zikredilen âyetlerin tahlilinde ilk âyette içkinin helal veya haramlığının tespitinden ziyade meyvelerden çeşitli yiyecek ve içeceğin elde edildiği, üzüm ve hurma gibi meyvelerden insana zarar veren kötü içeceklere karşılık içkinin güzel rızıktan ayrı zikredilmesi, kötülüğüne işaret olduğu⁹²³ yorumu yapılmıştır. Medine'de nazil olan şarap ve kumardaki büyük günahlar ile birtakım faydaların zikredildiği ikinci âyette⁹²⁴ çoğunluk âlimler, bu âyetin şarapla ilgili açık bir yasaklama olmamakla beraber Müslümanların bu yasaklamaya zihnen hazırlığı görüşündedir. Bir grup sahâbenin bu âyetin nüzulünden sonra içkiyi bıraktığı da mervidir. Üçüncü aşama olarak nazil olan "*Ey İman Edenler! Sarhoş iken -ne söylediğinizi*

⁹²² et-Tirmizî, "*Eşribe*", 3; En-Nesâî, "*Eşribe*", 44; Ebû Dâvûd, "*Eşribe*", 5.

⁹²³ Nahl, 16/67.

⁹²⁴ Bakara, 2/219.

*bilinceye kadar- namaza yaklaşmayın ...*⁹²⁵ âyeti de kesin yasak öncesi son safhadır. Bazı sahâbeler, Allah'ın huzurunda durmaya engel kötü bir davranış olduğundan tamamen içkiyi terketmişlerdir. Dar bir zamana sıkıştırılan içki içme faaliyetinin yine bazı huzursuzluk ve nahoş durumların meydana gelmesinden dolayı Hz. Ömer ve bazı sahâbe tarafından yasaklanması hususunda temenni ve duâlarda bulunulduğu, sonuçta da Mâide 90-91 âyetlerin inmesiyle içkinin tamamen yasaklandığı⁹²⁶ görülmektedir. İçki yasağında izlenen yol, kolaydan zora doğru bir süreç olup hükümlerin teşrîinde Kur'an, tedricî olarak hükümlerin dayanacağı sağlam zemin oluşturmayı takip etmiştir.

Bütün şerhlerin anahtarı olan içkinin fert ve toplum için büyük bir fitne sebebidir. Aklî duyuları kötü yönde etkisi olduğu gibi kişinin dünya ve âhiret hayatı kaybına da sebep olur. İçki kadar kumar ve şans oyunları da insana madden ve mânen sarhoşluk veren gayri insani davranışlardır. İnsan bunlardan uzak durmadıkça felâha ermesi zorlaşmakta, insanlar arasına kin, husûmet ve düşmanlığın yaygınlaşması ve büyümesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü bu davranışlar, Allah'ı zikirden, namazdan ve ibadetlerden alıkoymakla kişinin dünya ve âhiretini zorlaştırmaktadır.

4.2.6.3. Kumar

Meysir, İslâm öncesi Arap toplumunda bir talih oyunu olan kumarı ifade eder. Bu oyun, kesilen hayvandan pay kazanmak amacıyla okların çekilmesi sûretiyle oynanırdı. Kelimenin terim anlamı, hem çaba göstermeden bir malı kolayca ele geçirmeyi hem de maddî kazanç sağlamayı ifade ettiği için sözlük mânası yüsr/kolaylık ile paralellik göstermektedir.⁹²⁷ Kavramsal bütünlük içerisinde ele alındığında kumar (meysir/kolaylık) kolay kazanılan ve kolay kaybedilen bir anlam çağrışımıyla ön plana çıkar. İnsan fitrat ve ahlakına uygun olmayan, bir emek sarfedilmeden kazanılması ve kaybedilmesi kolay/yüsr olduğundan bu kavram kökünden türemiş olabilir.

Kur'an'da **يَسْتَأْتُونَكَ** kalıbıyla Resüle sorulan ve hükmü merak edilen konulardan biri olarak *“Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki, “Onlarda hem büyük günah, hem de insanlar için (bazı zahiri) yararlar vardır. Ama günahları yararlarından büyüktür.” Yine sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki, “İhtiyaçtan arta kalanı.”*

⁹²⁵ Nisâ, 4/43.

⁹²⁶ en-Nesâî, “Eşribe”, 1; et-Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 6.

⁹²⁷ Tevfik Fehd, “Meysir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/509-510.

*Allah size âyetleri böyle açıklıyor ki düşünesiniz.*⁹²⁸ âyetinde *meysir, hamr* ile birlikte yer almaktadır. Kumarın içkiyle zikredilmesi pek manidardır. Çünkü içkiye müptela olan kişi onu kolay kolay terkedemeyip tiryakisi olduğundan aynı durum kumar içinde geçerlidir. Kumara bir kere müptela olup kolay bir şekilde kazanan birisi bu illeten de kolay kolay kurtulamaz.

İçki ve kumarın haram edilme gerekçesi ve bunların şeytani bir amel olduğu âyet-i kerimede vurgulanır: *“İçki ve kumarda şeytan ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?”*⁹²⁹ Hamr-meysir illetine maruz kalanların şeytani bir düşmanlıkla birbirlerine hasım olacakları ve bu cihetle toplumsal huzurun bireysel huzurla birlikte imha olunacağına dair ciddi gerekçelere işaret edilmiştir. Çünkü insanlar birbirlerini dost değil düşman görmeye başladıkları takdirde birbirlerinin kurdu olma vasfıyla bir diğerini imhaya çalışan büyük bir düşmana dönüşebilmektedir. Maide Sûre’si 91. âyette içki ve kumar haramiyetinin deyim yerindeyse gerekçeli kararı zikrolunurken hem bu konudaki ciddi zorluklara ve olumsuzluklara işaret olunmuş hem de bir önceki âyet olan *“Artık vazgeçiyor musunuz?”* ikazının ne kadar haklı olduğunu Kur’an icazıyla ıspatlanmaktadır.

Kumarın bireysel ve toplumsal açıdan kolaylığı vehmi, nisbi ve izafidir. Yani kişi, yer, zaman, bölge gibi unsurlar doğrultusunda değişkenlik arzedecek göreceli bir durumdur. Örneğin çalışmadan kolay bir hayat kazanıp müreffeh bir yaşam süren birisi için kumar, kendi lehine olması itibarıyla bir takım faydaları kolaylık hükmünde sunabilir. Ancak bu durum başkasının zararına karşılık kumarbaz olan kişiye sağlanan göreceli bir menfaattir. Asıl olan toplumun külli fayda veya zararıdır. Bunun için ferdin cüzi menfaati esas teşkil edemez. Kur’ân-ı Kerîm’in bu kriteri, kumar hakkında geçerli olduğu gibi aynı durum Bakara 219. âyette içki ve kumar hükmünün sorgusuna karşılık *“insanlar için faydalar”* ibaresinde de mevcuttur. Yani, her ne kadar insanlar için ticari, keyfi ve indî bir takım faydaları olsa da âyetin devamında ifade edilen ve *“İkisinin günahı faydalarından daha çoktur.”*⁹³⁰ Sonucu, her ikisinin zorluk hükmündeki zararın vehmedilen faydalarından daha büyük olduğunu gösterir. Bu durum, resmin büyük parçasını görerek zararın çokluğuna dair bir kinayedir. Yani zorluğu kolaylığından daha

---

⁹²⁸ Bakara, 2/219.

⁹²⁹ Mâide, 5/91.

⁹³⁰ Bakara, 2/219.

fazladır. Günahın daha çok olduğu ayetinde fayda, nef ile ifade edilmiş, bu kelimenin zıddı durr/zarar olması gerekirken burada hükmi bir yasaklamanın adı olan ism/günah kavramının geçmesi şu manayı çağrıştırmaktadır: İçki ve kumar, çağlar boyunca insanların bir kesimine bir takım şahsi yorumlarından dolayı faydalı gözükabilir ve kâr sağlayabilir. Ancak Allah'ın hükmi yasağına itibar etmek ve bunu kabullenmek, içki ve kumarın neden yasaklandığı anlamının başta itikadî sonra da akli gerekçelerin tümünü kabullenmek anlamına gelmektedir.

Kumar, bir mal veya nakdi parayı, sonucu belli olmayan ihtimalli bir şey karşılığında vermektir. Bunun için kumar, insanı tembelliğe sürükleyen, alın teri dökmeden çalışma gücünü yokedip insanlar arasına kin ve düşmanlık saçan haksız bir kazanç yoludur. Fert, aile ve toplumu zorluklara iten kumarın her çeşidi Kur'an tarafından haram kılınmıştır. Bu konuda Kur'an-ı Kerîm, *"Ey inananlar, içki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz. Şüphesiz şeytan içki ve kumar yüzünden aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve sizi Allah'ı anmaktan, namazdan alıkoymak ister."*⁹³¹ buyurarak zor duruma düşmeden önce insanı uyarır, hayatın makbul olan kolaylıklarını gösterir. Kumar, hırsın verdiği heyecan ile oynanır. Bunun için; sağlık, servet, ahlâk ve vakit kaybı ile kişiyi sefil ve perişan ederken toplum üzerinde de içki, yalan, hırs, kin, intikam ve cinâyet gibi yıkıcı kötülöklere sebep olabilir. Âfet olan kumardan sakınmak ve çevremizdeki insanları da uyarıp korumayı Hz. Peygamber, *"Kim arkadaşına; «Gel, seninle kumar oynayâlim .» derse, bu sözüne kefâret olmak üzere fakirlere sadaka versin!"*⁹³² hâdisiyle Müslümanlara bir görev olarak yüklemiştir.

4.2.6.4. Zina

Bütün semavi din ve insanların ortak kültüründe zina, suç ve büyük günah olarak sayılmıştır. İslam'da zina suçu, ırz, namus ve nesep gibi toplum ifsadını kötü etkilediği için cezası da ağırdır. Cezası, fiili işleyen kişinin evli veya bekâr olması, emir ve yasaklarla mükellef olup olmaması vb. gibi durumlara göre farklılık arz edebilir. Dayak, taşlamayla öldürme, sürgüne gönderme ve İslam devletinin koyacağı ta'zir cezası gibi farklı müeyyideler uygulanmıştır.

---

⁹³¹ Mâide, 5/90-91.

⁹³² el-Buhârî, "Edeb", 74.

Zina kavramı, çirkin bir iş ve kötü bir yol,⁹³³ şirk ve adam öldürmeyle zikredilmesi,⁹³⁴ zina eden kadın-erkeğe yüzer sopa vurulması ve zanilerin ancak zanilerle veya müşrikle evlenebileceği⁹³⁵ şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde geçer. Birçok âyette ise zina mânası veya zinayı ifade edecek şekilde fahşa ve fahişe kelimeleri de kullanılır.⁹³⁶

Göz, dil, kulak, vb. gibi organlar süreç itibariyle kişiyi zinaya itme ihtimalinden olsa gerek ki âyet zina etmeyin yerine zinaya yaklaşmayın demiştir.⁹³⁷ Dolayısıyla insanı zinaya götürecek yol ve davranışlar da ilahi hikmetle haram kılınmıştır. Ayrıca zinanın insan soyu, mehir, iffetli olma vasfı ve boşanma gibi hususlarda birey ve toplumu zora sokan sonuçların oluşmasına da sebep olabilmektedir.

Evlinin zina cezası olan recm, Kur'an'da geçmez. Fakat Kur'an'da zani ve zaniyeye 100 sopa vurulması zikredilir. Hz. Peygamber zamanında recmin birkaç sefer tatbik edildiği rivayet edilir. Übade b. Samit'ten Hz. Peygamberin bekâra 100 sopa ve sürgün; evli olana da 100 sopa ve recm uygulaması rivayet edilir.⁹³⁸ Daha sonra bu uygulama, "*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.*" âyetiyle bekâra 100 sopa, evliye ise sünnetle recm cezası belirlenmiştir.⁹³⁹

Zina cezasının uygulanmasıyla ilgili aşağıda zikredilecek olan hadis, İslam'ın cezât müeyyidelerde aceleci davranmadığını, cezanın tatbiki hususunda ağır davrandığını gösterir. Esasında cezanın uygulanmasını zorlaştırarak en son çare olarak suçluyu temizlemek ve toplumu da ıslah etmek için yaptığı söylenebilir. Ezd kabilesinin Gâmid kolundan bir kadın geldi ve "Ey Allah'ın elçisi! Beni temizle." dedi. Hz. Peygamber "Yazıklar olsun sana. çık git, Allah'a tövbe ve istiğfar et." buyurdu. Kadın dedi: "Beni, Mâiz'i çevirdiğin gibi geri çevirmek istiyorsun." Hz. Peygamber, "Sana ne oldu?" diye sordu. Kadın kendisinin zinadan gebe olduğunu söyledi. Bunun üzerine "Sen mi?" buyurdu. Kadın "Evet" dedi. Hz. Peygamber "Doğuruncaya kadar git." buyurdu. Kadının bu arada geçimini Ensar'dan bir adam üstlendi. Daha sonra Hz. Peygamber'e gelerek; "Gamidli kadın doğurdu." dedi. Çocuğun bakımını da Ensar'dan birisi üzerine aldı ve

⁹³³ İsrâ, 17/32.

⁹³⁴ Furkân, 25/68; Mümtehine, 60/12.

⁹³⁵ Nûr, 24/2-3.

⁹³⁶ Bk. Nisâ, 4/15, 25; En'âm, 6/151; Ahzâb, 33/30; Bakara, 2/169; Nahl, 16/90; Nûr, 24/21; Neml, 27/54.

⁹³⁷ İsrâ, 17/32.

⁹³⁸ İbn Mâce, "*Hudûd*", 7; Müslim, "*Hudûd*", 12.

⁹³⁹ es-Serâhsî, *Usûlü's-Serâhsî*, 2/85.

sonra kadın recmedildi.”⁹⁴⁰ Başka bir rivayette, çocuk süttten kesilinceye kadar emzirmesine izin verildiği, kadının hazırlanması emredilerek recmden sonra cenazesi kılınmış ve defnedilmiştir.⁹⁴¹

Kur’ân-ı Kerîm’in ortaya koyduğu cezalarda kişi ve toplumu zora koymak değil, ibret ve ikaz şeklinde faydalı olan hükümleri tatbik etmektir. Bir suçun işlenmesiyle hemen cezayı önermez, o suçun işlendiğinin ispatından sonra ilgili cezai müeyyideyi tatbik eder. Örneğin, zina suçunda nass delillerine dayanarak Hanefiler failde mükellefiyet, rıza, İslâm beldesi olması, evlilik bağı olmayan ve önden yapıma şartlarını getirir. Mâlikiler, Müslüman olma, Şâfi ve Hanbeliler ise ters ilişkiyi de kapsam içine almıştır. Bütün bu zor şartlar icra etmesi halinde zina cezası tatbik edilir. Ayrıca, zinanın tahakkuk etmesiyle recm, celde (yüz sopa) ve sürgün gibi cezaların birey ve toplumun yaşanabilir kolay hayatını zorlaştırabilmektedir.⁹⁴²

Zina eden erkek veya kadına ceza uygulanabilmesinin şartları zorluk olarak sayılabilir: Ergin ve akıllı olma, istekle ve insanla yapılmış olması, şüpheye dayanmaması, dâru’l-İslâm’da olması, kadının diri olması, önden ve duhulün olması gibi bir takım şartlar gerekir ki bütün bunların tahakkuku zor bir ihtimaldir. Bu cürmün tahakkukuyla beraber uygulanacak ceza, günahı işleyen ve şahid olan toplumu derinden etkileyebilir. Fakat cezanın âhirete kalmaması, topluma karşı caydırıcı olması hasebiyle sağladığı kolaylık unsuru da mevcuttur.

4.2.6.5. İftira

İftira, فَرِيءٌ kökünden asılsız isnatta bulunmak, yalan söylemek, uydurmak ve kötü söz atmak gibi sözlük anlamlarına gelir.⁹⁴³ Terim olarak bir kimseye asılsız olarak suç, günah veya kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat etmek demektir. Farklı olay ve sebepler için ifk, buhtan ve kazf kavramları da kullanılır.⁹⁴⁴ İftiranın olmaması, daha huzurlu ve kolay bir hayatın yaşanması vesiledir. Aksi durum ise, ahlaki bozukluk neticesinde bu yola meyledebilen insan, bireysel ve toplumsal açıdan zorlukların ve

⁹⁴⁰ Müslim, “*Hudud*”, 22, 23; İbn Mâce, “*Diyar*”, 36.

⁹⁴¹ Müslim, “*Hudud*” 24.

⁹⁴² Hüseyin Esen, “Zina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/440-444.

⁹⁴³ el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Âyn*, 8/280; el-Ezheri, *Tehzîbu’l-luğa*, 15/175; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 15/154.

⁹⁴⁴ Mustafa Çağırıcı, “İftira”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 16/586.

sıkıntılarının oluşmasına sebep olabilmektedir. Fıtratını ve uhrevî sorumluluğunun farkında insan, sonu nereye varacağını kendisinin bilemeyeceği huzursuzluklara neden olabilir. Özellikle zina iftirası olarak tanımlanan kazfın hukuki yaptırımlarına da yol açabilmektedir.

Tarih boyunca bu gayri ahlaki davranışın sayısız örnekleri mevcuttur. Şahıslardan peygamberlere kadar birçok insan, bu durumla karşı karşıya gelmiştir. Züleyha tarafından Hz. Yûsuf'a Kur'an tabiriyle murad alma iftirası,⁹⁴⁵ masumiyetine rağmen atılan iftira nedeniyle hapiste tutulmasına sebep olmuştur. Kardeşleri, gıyabında iftira atarak Hz. Yûsuf'u hırsızlıkla suçlamışlardır.⁹⁴⁶ Firâvun, Hz. Mûsâ'nın halkın güvenliğini tehdit edip huzurunu kaçırdığı, insanları yurtlarından sürüp çıkarmayı istemek suçlamasıyla⁹⁴⁷ iftirada bulunmuştur. Yine, kendisi iman etmediği gibi Hz. Mûsânın mucizeleri karşısında iman eden bazı kişileri engellemek için Fravun, Hz. Mûsâ'ya yalan, büyü ve sihir iftirasında bulunmuştur.⁹⁴⁸ Hz. Meryem, Allah'ın mûcizesi neticesinde babasız dünyaya getirdiği oğlu Hz. İsâ ile ilgili kavminden büyük bir tepki almış ve utanmaz bir kadın olma⁹⁴⁹ iftirasına maruz kalmıştır.

Mekke müşrikleri, Hz. Peygamberi akli yetersizlik, deli, büyülenmiş, sihir, kâhinlik, mecnun ve şair gibi iftiralarda bulunmuşlardır. Bu iftira ve ithamları daha çok Mekke dönemi risaleti kabullenemeyen müşrikler tarafından yapılırken Medine döneminde ise münafıklar tarafından ifk iftirası⁹⁵⁰ ile aile ve şahsı hedef alınmıştır. Bu iftira ile Hz. Peygamber ve İslam ümmeti zor durumda bırakılmıştır.

4.2.6.6. Kısas

Kısas, ardından gitmek, iz sürmek, misilleme yapmak, takip etmek anlamındadır.⁹⁵¹ Terim anlamı, kasten öldürdüğü kişiye karşılık kişinin öldürülmesi veya işlediği bir fiilin benzeri ile cezalandırılmasını ifade eder. Kur'an, Tevrat ve İncil gibi vahiy kökenli

⁹⁴⁵ ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-münîr*, 12/241.

⁹⁴⁶ es-Sâbunî, *Safvetu't-Tefâsîr*, 2/57.

⁹⁴⁷ Şuarâ, 26/34-35; A'râf, 7/123.

⁹⁴⁸ Ebû Suûd, *İrşâdu'l-aklil's-selîm*, 7/13.

⁹⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 16/95.

⁹⁵⁰ Nûr, 24/11-20.

⁹⁵¹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, 3/1051; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 671; ez-Zebidî, *Tâcu'l-ârus*, 18/98.

kitaplarda⁹⁵² ve cahiliyye Arap toplumunda suçun aynısıyla misilleme yapılması mevcuttur. Esas itibariyle bu cezalandırmanın fitrî olduğu söylenebilir.⁹⁵³

Kıyasla ilgili olarak Kur'an'da "*sizin için kıyasta hayat vardır*"⁹⁵⁴ âyetinde kıyasta hayat olduğu dile getirilir. Bu âyet doğrudan kıyasta hayat olduğunu arzeder. Fakat mânâyı muhalifiyle bakıldığında kıyasın yokluğunda hayat/yaşamın da ortadan kalkacağı ve bu cihetle büyük bir zorluk ve çekilmez bir meşakkat olacağı muhakkaktır. Kıyasın yokluğunda birey, toplum ve insanlığın hayat zorluğu terör ve anarşinin kol gezmesi kaçınılmaz görülmektedir.

Kıyas, sosyolojik ve hukuksal olarak suçlu ve suçu caydırmak için toplumsal ve kamusal bir güç/müeyyidedir. Ancak kimi yönetim şekillerinin kıyasa karşılık ya olduğundan hafif bir ceza veya orantısız bir güç kullanımında buldukları görülebilir. Olduğundan daha şiddetli bir ceza uygulama yöntemi, suçu ortadan kaldırmadığı gibi suçun yayılmasına, şekil değiştirmesine veya kamufle olmasına zemin hazırlamaktadır. Kur'anın öngördüğü kıyas ise suça misliyle orantılı bir şekilde caydırmak amaçlı ceza vermektir.

Kur'an-ı Kerîm'de "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kıyas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kıyas edilir.*"⁹⁵⁵ buyrulur kıyasın farziyeti dile getirilmiş, ayrıca cezanın infazıyla ilgili göze göz, dişe diş ve özgüre özgür gibi ayrıntıyı da vererek insan için faydalı ve kolay olan boyutunu gözler önüne sermiştir.

Kıyas uygulamasındaki bir zorluk da cezanın infazını önlemek için arabulucuların araya girip cezanın önlenmesi şeklindeki (*tavassut*) girişimleridir. Bu durum, kıyasın kimi yerde uygulama zorluğuna sebep olabilmektedir. Örneğin hırsızlık yapan bir kadına

---

⁹⁵² Bk. Tekvîn, 9/5-6; Çıkış, 20/13; 21/12-14, 23/7; Sayılar, 35/11-21; Matta, 5/21-22; Luka, 18/20; Çıkış, 21/23-25; Levililer, 24/17, 19-21; Tesniye, 19/21 (Kutsal Kitap: *Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2009); Mâide sûresinin 45. âyeti, kıyasa tabi suçları topluca belirtmektedir. İlgili şahsın vazgeçmesi halinde kıyas diyete dönüşür. Hıristiyanlıkta adam öldürenin affı, Yahudilikte ise, mutlaka kıyasa tabi tutulması esastır. İslâm, diyet uygulaması ile orta yolu getirmiş ve İnsanların tahrif ederek zorlaştırdıkları dini ve hukuki bir olguyu kolaylaştırmıştır. Ayrıca Tevrat'ta kıyasın olduğunu Kur'an belirtir. : "*Biz Tevrat'ta onlara şu hükümleri farz kıldık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ile kıyas yapılır. Yaralarda da kıyas vardır. Fakat kim hakkından vazgeçerse, bu onun günahlarının affına bir sebeptir. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar, zâlimlerin ta kendileridir.*" (Mâide, 5/45.)

⁹⁵³ Şamil Dağcı, "Kıyas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 5/488-495.

⁹⁵⁴ Bakara, 2/179.

⁹⁵⁵ Bakara, 2/178.

kıyasın uygulanması için bir arabulucu sistemin devreye girmesine rağmen Hz. Peygamber, bunu reddetmiştir.

Kıyas ve vadettiği ödül, hayattır. Bu konuyu destekleyen diğer bir âyeti ise: “*Ey İman Edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah’ın ve Rasulünün çağrısına uyun ve bilin ki, Allah kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, onun huzurunda toplanacaksınız.*”⁹⁵⁶ Allah ve Resülünün emir ve yasaklarına itaat ederek icabet etmenin bir hayat kaynağı olduğunu dile getirmektedir. Kıyas uygulamasının ise ilahi norm (kural) özelliğiyle Kur’an vahyindeki yeri ve nebevi form (Kur’an’ın uygulanma şekli), İslâm ümmeti ve insanlığa hayat sunma kolaylığı tanıdığı söylenebilir.

Kıyas uygulamasında adam öldüren birine verilen cezanın aynı tür bir ceza mukabiliyeti ile sonuçlandırılır. Katilin hayatını kaybedip yaşamdan mahrum olmasına rağmen kıyas için tanımladığı ‘Hayat’ söylemi pek dikkat çekicidir. Çünkü her ne kadar kıyasta katil ile bir kayıp sözkonusu olsa da aslında hem katil hem de maktul için önemli bir kazanımın ortaya çıkacağına ciddi bir işaret vardır. İslâm fihhına göre kendisine kıyas uygulanan kişi, nasuh bir tevbe yapması durumunda irtikap ettiği suçun cezasını bu dünyada çekmiştir. Fani bir sûrette kıyas ile bedel ödemesi, ilahi affa mazhar olması, hem adli ilahiden ve hem de rahmeti Rabbaniden beklenen bir umuttur. Yani kişi cezasını ebedi âlemin kesintisiz cezasına bırakmayarak bu dünyada fani sûrette geçici olarak ödeme imkânı bulmuştur. Dolayısıyla kıyasın katil, maktul, katil yakınları, maktul yakınları ve kıyasa şahit olanlara meyletmemeleri hususunda ikaz ve öğütleri vardır. Çünkü katil, suçun cezasını çekmiş, maktulün mağduriyeti giderilmiş, katil ve maktul yakınları hısım/düşmanlıktan kurtulmuş ve bu durum toplumda ilan edilmiştir. Kıyas emrinin ifâ ve infazında ümmetten külliye sorumluluğunun kalkması fayda ve kolaylığı vardır. Çünkü aksi durumda tüm ümmet bu sorumluluğun altına girecektir.

İnsanların işlediği suçlar karşısında Kur’an’ın belirlediği cezalar mevcuttur. Kur’an-ı Kerim’in bu cezaları, insanları tahkir etmek, toplumdaki soyutlamak veya suçlunun dünya ve âhiretini harab etmek için değildir. Elbette bu cezaların uygulama yönüyle dünyevî olarak acı denilebilecek zorluk boyutları vardır. Fakat Kur’an-ı Kerim’in cezadan kastı, insanın geçici bu dünyada karşılığını bulması, âhiret gibi sonsuz bir hayata borçlu ve suçlu olarak gitmesini engelleyerek kişiye kolaylık sağlamaktır.

---

⁹⁵⁶ Enfâl, 8/24.

Ayrıca, cezalara şahit olan toplumu ilahi terbiye ile eğitip insanların böyle suçlara tevessül etmelerini engellemek olarak söylenebilir.

4.2.7. Ulusal ve Uluslararası İlişkiler

İnsanlar, normlar çerçevesinde yaşar. Bu normlar ile insan faydalı bir fert halini alır ve toplum düzeni sağlanmış olur. “Birbirinizi tanımanız için sizi millet ve kabilelere böldük.”⁹⁵⁷ âyeti doğrultusunda insanların farklı yaratılması imtihan, lütuf ve ilahi hikmetin bir gereği olarak sayılabilir. Aynı millet, dil, din ve coğrafyada olmak kurallarla beraber yaşama ve hareket etmeyi gerektirir. Bunun için kamu düzeninin temini için yönetim, idare ve şûra gibi mekanizmaların ihtiyacını hâsıl eder. Farklı millet, din, dil ve coğrafyalar ise sınırları; buna bağlı ticaret, alışveriş, komşuluk, birbiriyle ilişki ve irtibat gereksinimi duyar. Uyumlu olmak dayanışma ve barış kolaylığını sağlarken; dünyevî hırs, tamahkârlık ve zülüm, savaş gibi zorluklara sebep olabilir.

4.2.7.1. Yönetim ve İdare

Hz. Peygamber, hicretiyle beraber şehirde bulunan Müslüman, müşrik, Yahudi ve bedevi gibi unsurlardan dolayı Medine Sözleşmesini oluşturmuştur. Aynı çatı altında yaşamış olmanın verdiği bir gereklilikle toplumun huzur ve sükûneti için bu sözleşme taraflarca kabullenilmiştir. Devlet başkanı Hz. Peygamber olmakla beraber tabilerini kendisine kayıtsız şartsız bağlamamış, tebâsı üzerinde tahakküm kurma cihetine gitmemiş; bütün bir toplumu ilgilendiren bir sorunda istişare ile yönetim ve idare anlayışında bir inkılap gerçekleştirmiştir. Araplar, cahiliyye döneminde kabile reisinin sözünün dışına çıkamaz, herhangi bir itirazda bulunamazken vahiy almadığı her hususta Hz. Peygamber mutlaka ashabına danışmıştır.

Bir yönetici ve idarecide bulunması gereken samimiyet, adalet, görev almaya hırs göstermemek, ehliyet ve dirâyet sahibi olmak, yolsuzluktan sakınma ve sorumluluk sahibi maddeler ve bunların ifası, zor ve meşakkatlidir. “Hepiniz çobansınız ve hepiniz göttüğünüz sürüden sorumlusunuz.”⁹⁵⁸ hâdisi gereğince idareciliğin her çeşidi, bir sorumluluk gerektiğinden kişiye büyük bir zorluk ve meşakkat yükletebilir. Bu zorluk, başta dünyevî ihtiyaçların karşılanması şeklinde mükellefiyetleri yüklediği gibi temin

⁹⁵⁷ Hucurât, 49/13.

⁹⁵⁸ el-Buhârî, “Cuma” 11, “İstikraz”, 20, “Vesâyâ”, 9; “Nikâh”, 81-90. Müslim, “İmare”, 20.

etmede takip edilen yol ve yöntem de sorumluluğu yükletebilmektedir. Bu açıdan her iki hayatın yükümlülüğü idarecinin sırtındadır.

Yöneticilik, zor ve meşakkatlidir. Her insanın tabiatı buna elverişli olmayabilir. Bunun için yöneticilikte ehliyet ve liyakat çok önemlidir. Bunun için idarecilik isteyen Ebû Zerri'l-Gıffari'ye Hz. Peygamber hitaben; “Ebû Zer, sen zayıf bir adamsın, istediğin görev ise bir emanettir. Bu emaneti ehil olarak alan ve üzerine düşeni yapanlar müstesna aslında bu görev kıyamet gününde rezillik ve pişmanlıktır”⁹⁵⁹ diyerek yöneticiliğin büyük bir zorluk mükellefiyeti olduğunu belirtmiştir.

Allah'ın iki kat azap/di'feyni kavramıyla pişmanlık ve serzenişte bulunan azap ehlinin bu duruma düşmesini “*Ey Rabbimiz! Onlara iki kat azap ver ve onları büyük bir lanete uğrat.*”⁹⁶⁰ âyetiyle vurgular. Âyet, dini ve siyasi sorumluluğa sahip olanların vazifelerini ifâ etmedikleri takdirde nasıl bir sonuçla karşılaşılacağını ortaya koymaktadır. Müfessirlerden azabın iki kat olmasını dünya ve âhiret şeklinde yorumlayan olduğu gibi sadece âhirete hasredip orda diğer insanlardan ayrı azaplarının iki kat olması şeklinde görüş belirten de olmuştur.⁹⁶¹

Zorluklarına rağmen, devlet başkanlığı ve idarecilik, insanların topluca hidâyetine vesile olması cihetiyle avantaj ve kolaylıklar sağlayabilir. “*Mûsâ'nın kavminden hak ile doğru yola ileten ve onunla adalet yapan bir topluluk da vardı.*”⁹⁶² İdareci ve yöneticinin iyiye ve kötüye vesile olmaları kolaydır. Sebep olan yapan gibidir kaidesi doğrultusunda bir hayrın olmasına sebep olanların o hayrı işlemiş gibi olmaları, şer cenahına açık olmakla birlikte hayır kanadına yönlendirici bir unsur olmasından dolayı büyük bir sevap kolaylığı söz konusudur. Nisâ süresinde “*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de.*”⁹⁶³ ifadesi İslâmi sıfatları taşıyan bir ulu'l-emre itaatın Allah ve Resûlüne itaatle özdeş kılınması, ulu'l-emre teşvik edilen büyük bir kolaylık olarak görülebilir. Ulu'l-emr için önemli olan tebanın ona itaatidir. Âyet de ulu'l-emre itaati Allah ve Resûlünden sonra vurgularken bu durum, ulu'l-emr için bir kolaylıktır. Hz. Peygamber'in “Din samimiyettir.” sözüne “Kimin içindir, Ya Resûl?” sorusuna verilen cevapta “Allah, Resûlü ve Müslümanların

⁹⁵⁹ Müslim, “*İmarat*”, 16.

⁹⁶⁰ Ahzâb, 33/68.

⁹⁶¹ es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 4/309; el-Begâvi, *Meâlimu't-Tenzîl fi Tefsiri'l-Kur'ân*, 6/378.

⁹⁶² A'râf, 7/159.

⁹⁶³ Nisâ, 4/59.

önderleri içindir.”⁹⁶⁴ ifadeleri hakkı verilen bir yöneticiliğe itaatın emredilmesi bu konuda bir kolaylıktır. Hz. Peygamber’in “Eğer üzerinize Habeşi ve burnu, kulağı kesik bir köle emir tayin edilse, sizi Allah’ın kitabı ile sevk ve idare ettiği sürece onun emirlerini dinleyiniz.”⁹⁶⁵ demesi, ulu’l-emr olma pozisyonunun taşınmayacak kadar zor bir görev olmadığını göstermektedir.

4.2.7.2. Şûrâ

Görüş alışverişinde bulunma, danışma, fikrini söyleyip onu yönlendirme⁹⁶⁶ anlamındaki şûrâ, İslâmî literatürde yönetici ve devlet başkanının işleri hususunda ilgililere danışıp onların eğilimlerini göz önünde bulundurmasıdır. Şûrâ, bir sûre ismi olmakla beraber ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de iki farklı yerde⁹⁶⁷ aynı kökten türeyen *teşâvere*/*تَشَاوَرُ* ve *şâvere*/*شَاوَرُ* kelimeleri de yer almaktadır. Kur’an, çocuğun süten kesilmesini eşler arası teşavüre bağlarken eşlerin eşit düzeyde kararda bulunmalarını vurgulamıştır. Ortak sorumluluğu gerektiren bir kararda tek taraflı iradeyi Kur’an reddetmiştir. Hz. Mûsâ’nın, kardeşi Hârûn’u kendisine yardımcı olarak talebini, idaredeki danışma ve istişare olarak değerlendirilebilir. Yine Kur’an’da Hz. Süleyman’ın mektubu ile kendisine itaat etmesini emrettiği Sebe kraliçesinin halkın temsilcileriyle meseleyi görüşmesi, önem arzeden konularda insanların istişare ederek sonuca vardıklarına bir delil olarak zikredilebilir.

Karı-koca arasında ferdi istişare, toplumu bağlayıcı kararlardaki mahalli istişare ve devlet-millet adına alınacak kararların bağlayıcı olduğu milli istişare⁹⁶⁸ şeklinde istişarenin üçe ayrılması mümkündür. İstişare, bir sorumluluktur. İstişarenin terki, dünya ve âhiret bağlayıcılığını, yani zorluğunu; ifası ise kolaylığı celbeder.

Hz. Peygamber, Bedir’de savaş için yer seçimi ve savaş sonrasında müşriklerden fidye kabul edip etmemek hususunda ashabıyla istişare etmiştir. Uhud savaşında şehirde savunmayı tercih eden Hz. Peygamber’e karşılık dışarda savaşmayı öneren ashabıyla istişare etmiştir. Hendek savaşında yine istişare ederek hendek kazmayı teklif eden Selman-ı Farisi’yi dinlemiştir. Bu davranışlar, Hz. Peygamber’in vahiy haricindeki

⁹⁶⁴ Müslim, “İman”, 95/55.

⁹⁶⁵ el-Buhârî, “Ahkam”, 4; İbn Mâce, *Sünen*, “Cihat”, 39.

⁹⁶⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Ârus*, 12/252; el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 469.

⁹⁶⁷ Bakara, 2/233.

⁹⁶⁸ Şûrâ, 42/38; Âl-i İmrân, 3/159.

işlerde, içinde yaşadığı toplumu gözönünde bulundurup onlarla istişare ettiğinin en güzel örnekleri olarak sunulabilir. Hz. Yusuf'un gördüğü rüyayı babasına anlatarak istişarede bulunması, yine Hz. Yusuf'tan kurtulmak için kardeşlerinin birbiriyle fikir alışverişinde bulunması, istişâre örnekleri olarak zikredilebilir.

Kur'an'da şura ve istişare ile ilgili dile gelen vahye ait kavramlardan anlaşılmaktadır ki şura, kolektif bir şuurun adıdır. Zayıf yaratılan insanın olaylar karşısında birey olarak sağlıklı karar vermesi zor olduğundan kolektif bir şura (külli bir akla) fitraten ihtiyaç duymaktadır. Beşer olarak cüzi akılla idrak edilmeyen alanlar, şuranın umumi akli ile ortaya çıkmaktadır.

Allah'ın istişareye olan ihtiyacı olmamakla beraber Âdem'i yaratırken meleklerle olan diyalogu, bu konuda Kur'an muhataplarına istişare ile ilgili ciddi mesajları içerir. Saffat sûresinde vahyin bir cüzü sayılan rüyayı sadıka ile amel eden Hz. İbrahim'in Allah'a vadinden dolayı oğlu İsmail'i kurban etme niyetini "*Düşün bakalım, ne dersin?*"⁹⁶⁹ âyetiyle ona danışması, şura ve istişarenin önemine yapılan ciddi bir uyarı ve vurgudur.

İstişare etmek fitratın gereği olduğu için yalnız başına sağlıklı karar vermede zorlanan insan, istişarenin sunduğu kolaylıktan istifade ederek kolektif akla tabi olur ve sonuç itibarıyla hata yapma riski minimum seviyeye inmiş olur. Hâdiste Hz. Peygamber (meşveret anlamında olan) ve icihad kararlarına uymanın bereketiyle ilgili olarak isabet ettiğinde kişi için iki sevap,⁹⁷⁰ olduğunu belirtir. İstişareye tabi olduğu için sonucun yanlış çıkmasıyla manevi bereketten mahrum olmama adına bir sevap (*ecrun*) kazandırıyor olması sonuç olarak istişarede kaybın olmadığına, bu hususta kolaylık sağladığı söylenebilir. İstişare etmek nefsin azgınlığını önleyecek istiğnayı (kendine yeterliliği) önlediğinden kul acziyet ve muhtaçlığını istişare ile anlamış olur. İstişare etmeden sadece nefsi ile hareket eden ve *kendini yeterli gören insan azgınlık ederek*⁹⁷¹ dünya ve âhîret durumunu zorlaştırmış olur.

İstişare, bireysel hareket etmenin önüne geçerek alınmış kararın tüm topluma mal edilmesine vesile olup nedâmeti önleyici özelliğiyle kişiye büyük bir kolaylık katkısı

---

⁹⁶⁹ Sâffât, 37/102.

⁹⁷⁰ el-Buhârî, "*İ'tisam*", 21.

⁹⁷¹ Alak, 96/6-7.

sağlar. İstişarenin bireye sağladığı en büyük kolaylıklardan biri de fert olarak yaşama bilinci yerine ümmet ve insanlık ailesi olarak yaşama şuurunu meşveret ile kişi anlamış olur. Hac, umre, cuma ve bayram namazları gibi faaliyetlerle ümmet, insanlık bilincini yaşamış, insana istişare duygu ve düşüncesini aşmıştır.

4.2.7.3. Barış ve Savaş

Selam, Kur'an'da barış, esenlik, emniyet ve güven, kurtuluş, doğruyu bulma ve hidâyete erme⁹⁷² gibi anlamlarda kullanılmıştır. Barış anlamına gelen kavramların, kök ve terim anlamlarına bakıldığında barışın huzur, emniyet, güven ve esenlik ortamında gerçekleştiğine Kur'an dikkat çeker. Kur'an, bireysel ve toplumsal huzurun temini için bu özelliklerin yerleşip kökleşmesi için tavsiyelerde bulunur. Bunların icrası için ilkelerden bahseder ve Müslümanlara bu hususta hareket etmelerini tavsiye ederek onlara sorumluluklar yükler.

Barışın kendisi zorluk değil, bilakis temin edilmesi zordur. Kur'an'da barış, *silin* köküyle varlık gösterir. Selam masdarı ise silmin açığa çıkışıyla varolan güven ortamının adıdır. Sosyolojik olarak Müslüman başta kendisi, çevresi, canlı ve cansız herşeyle hatta en başta Rabbiyle barışık olması anlamına gelmektedir.

Kur'an, barışa girişi sadece bireysel düzeyde bırakmayıp topluca barışa girmenin esenlik kaynağı olduğunu vurgular. *“Ey iman edenler! Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin. Şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, size apaçık bir düşmandır.”*⁹⁷³ Bir cihetle, topluca ve huzurlu yaşandığında barış kabul edilmektedir. Fert düzeyinde olan barış aktif bir barış değil, pasif bir barıştır. Yani zedelenmeye maruz, sarsılmaya ve yerini husumete terketmeye müsait muvakkat bir barıştır. Âyetin devamında barıştan yana olunmaması durumunda girilecek olan tefrika ve parçalanmaların⁹⁷⁴ gerekçesi belirtilmektedir ki bu da şeytanın adımlarını takip etmektir. Barış zâil olduğunda meydan şeytanlara kalır, şeytani husumetler zuhur eder. Esasen, barışı istemeyen, düşmanlık ve husumeti tetikleyen şeytandır. Barışın önündeki en büyük zorluk ve engel şeytan ve şeytanî otoritelerdir. *“Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et.”*⁹⁷⁵ Âyet, Hz. Peygamber'e hitaben bireysel olarak barışa kanat açmayı

⁹⁷² Furkân, 25/63; Yûnus, 10/25; Tâhâ, 20/47; Mâide, 5/6.

⁹⁷³ Bakara, 2/208.

⁹⁷⁴ el-Hatîb, *Evdâhu't-Tefâsir*, 1/38.

⁹⁷⁵ Enfâl, 8/61.

emretse de toplumsal barışa dönüşecek formun bireysel barıştan geçtiğine vurgu yapmaktadır.

Kur'an, barış konusunda bireyselliği ön plana çıkararak içselleştiremeyenlerin toplumsal barışa katkı sağlayamayacağı düşüncesini vurgular: *“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah size yaptıklarınızı haber verecektir.”*⁹⁷⁶ Nitekim Kur’an’da Allah’ın teslimiyet ve barışı ifade eden emir kipiyle *teslim ol* demesi sadece Hz. İbrahim’in ilahi emirlere itaat/teslimiyeti ile sınırlı olmayıp aynı zamanda selamet ve güven insanı olmak mânasında barışın içselleştirilmesine işaretler.

Komşu ülke başkanlarına Hz. Peygamber, davet mektupları göndermiştir. Bu mektuplarda İslam’a girmeleriyle selamette kalacakları vurgulanmıştır. Çünkü teslim olan birisi zorluğu değil bir kolaylığı ve çıkış yolunu tercih etmiştir. Eğer silm/teslimiyet, zorluğu çağırırsaydı Resûl bunu tercih etmezdi. Kur’an’da Fetih ve Mumtehine sûrelerinde Rıdvan beyatı ve Hudeybiye barış antlaşmasının mesajlarına dair verilen açıklamalarda şu gerçeği görmek mümkündür: Umre niyetiyle gelen Müslümanlar, müşriklerce engellenmiş ve görünürde Müslümanların aleyhine sonuçlanabilecek ağır yaptırımlar içeren Hudeybiye antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmadan kısa bir süre sonra ise Kur’an’ın *fethun mubin* müjdesiyle kavgasız ve savaşız Mekke fethine zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla Hudeybiye antlaşması, sabrın ve zaferin ilk basamağıdır. Esasen barış, sonuçları itibariyle bir kolaylık ve zaferdir. Hudeybiye barışı da Mekkenin fethedilme kolaylık ve zaferini getirmiştir. Barış, görünüşte kolaylık gibi gözükabilir fakat Hudeybiye’de ağır şartlar zorluğu getirmekle beraber sonuçtaki getirileri kolaylığı sağlamıştır.

Kur’an, barışı beşer için fitrî bir ihtiyaç ve kardeşlik için ciddi bir reçete olarak takdim eder. *“Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zâlimlerin cezasıdır.”*⁹⁷⁷ Âdem’in iki oğlunun haberinden anlaşılmaktadır ki barış; insan, kardeş, ve müslüman olmanın tatışmasız bir gerçeğidir. *“Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.”*

---

⁹⁷⁶ Mâide, 5/105.

⁹⁷⁷ Mâide, 5/29.

Âdem'in oğlu Habil'in kardeşi Kabil tarafından hırsı uğruna öldürülmesi esnasında söylediği söz, insanlık adına barışın ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Habil'in cinâyet için Kabil'e el uzatmaması bir zorluğu tercih değil, fitrî olan bir kolaylığı ve neticesi itibariyle kârlı bir durumu şehadetiyle sonuçlandırması olarak değerlendirilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm, tüm insanların eşit olduğu, adaletin emredildiği, çirkinlik ve azgınlığın yasaklandığı, kötülüğün iyilikle savılması, kumar ve içkinin yasaklandığı, dinde zorlamanın olmadığı⁹⁷⁸ ilke ve erdemleriyle Müslümanın toplumsal ve evrensel barışa katkıda bulunması gerektiğini vurgular. Hz. Peygamber de yaşamıyla bir barış ve rahmet peygamberi olduğunu açıkça göstermektedir.

Barış, fitratta olan tüm insanlığın ortak paydasıdır. Barış, doğru ile yanlışın arasını ayırt etmektir. Gece ve gündüz, siyah ve beyaz, soğuk ve sıcak kavramları gibi birbirine zıt olan savaş ve barış; tarih boyunca sürekli birbiriyle çekişme, birbirinin yerini alma, birinin diğerine hâkim olmaya çalışması ve birinin diğerine galip olma meylidir. İnsanlığın atası Âdem'in oğlu Habil ve Kabil'le başlayan bu iki zıt kutup muhtevasından mahrum siyasi kavramlar halinde günümüzde daha çok zikredilir olmuştur. Yapılan birçok savaş faaliyetiyle geride yıkılmış şehirler, yetim ve öksüz bırakılmış çocuklar, dul bırakılmış kadınlar, ruh hali bozulmuş birey ve toplumlar olmuştur. İnsanlığın bu çıkmaz ve zor duruma düşmesinin sebebi, savaşların tamamen dünyevî menfaat ve siyasi tahakküm kurma üzerine bina edilmiş olmasıdır. Esasında Kur'ân-ı Kerîm, insanın bu belirgin özelliğini daha ilk yaratılışında arz eder: Bir halife yaratılmasına meleklerin insanı fesat çıkaran ve kan döken olarak vasıflandırması, insanın sonraki yaşamında sergileyebileceği düşünce ve davranışını açıklamaktadır. Fakat insanın, fitratın bir diğer ismi sayılabilecek silm/barış ile huzur ve mutluluk kolaylığına kavuşması mümkündür.

Hak ve hukuka riâyet, adalet ve güzel muamele, güzel ahlak, inanç ve düşünce hürriyeti, yaşama hakkına saygı, şefkatli ve merhametli olmak, affedici olmak vb. gibi hasletler, barışın temini ve devamı için önemli temel ilkeler olarak söylenebilir. Savaş, son çaredir. Hz. Peygamber'in Mekke devrinde çeşitli sıkıntı ve zorluklar yaşanmıştır. Onun ashabı da sırf inançlarından dolayı ciddi sıkıntılarla karşılaşmışlardır. Hz. Peygamberi öldürme noktasına getiren müşriklere karşı izin verilmediğinden dolayı hicretten sonraya

⁹⁷⁸ Bk. Hucurât, 49/13; Nahl, 16/90; Fussilet, 41/34; Mâide, 5/90; Bakara, 2/256.

kadar savaşılmamıştır. Hicretle beraber müşrikler, rahat durmamışlar, Müslümanları ve yurtlarını taciz ederek yok etmeye çalışmışlardır. "*Kendilerine savaş açılan Müslümanlara zulme uğramaları sebebiyle cihad için izin verildi.*"⁹⁷⁹ âyetine dayanarak Hz. Peygamber ve ashabı, zülüm ve haksızlık olmamak üzere sadece ilgili yerlerde cihat faaliyetinde bulunmuşlardır. Kur'an, insanı savaşa ve şerre teşvik etmez. Bilakis Mekke döneminde zorluk ve meşakatlere karşı sabır ve tahammülü öğütlerken hicretle de Müslümanın savaş ve şerden uzak durmasını teşvik etmiştir. Hicretten sonra küfrün saldırı ve tacizlerine karşı kendilerini savunmaya yönelik savaşabilmeleriyle ilgili ruhsat⁹⁸⁰ verilmiştir.

Müsamahanın barışla sıkı bir ilişkisi olduğu söylenebilir. Kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı görmezlikten gelmek⁹⁸¹ gibi anlamlara gelen müsamaha, ahlâk terimi olarak insanlara mükellefiyet hususunda kolaylık göstermek, topluma ciddi mânada zarar vermeyen hata ve yanlışları hoş görmek, bazı inanç ve davranışları hür bir şekilde ifade etmektir.⁹⁸² Müfessirler, kötülüğü görmezden gelme ve zor kullanmama anlamını yüklemişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de müsamaha kelimesi geçmemekle beraber af, safh, hilm, silm, sulh ve lîn kavramları yakın anlamlı kavramlar⁹⁸³ olarak dile getirilir. Kur'an, mükellef insanın güç ve takatini aşır zorlaştıran hususlarda muaf tutma, hafifletme kolaylığı tercih ve tavsiye etmektedir. Hz Peygamberin rahmet olarak gönderilmesi, insanların güçleri nisbetinde mükellef olmaları, bilmeyerek veya unutarak yapıp ettiklerinin bağışlanacağı ve dini hükümlerle insanların arındırılması, zorluk için değil, müsamaha anlamında Allah'ın kulları için sağladığı kolaylıklardır. Kur'an'ın müsamaha ve kolaylaştırma tavsiyesi, sadece müslümanların kendi aralarındaki ilişkilerde değil, diğer din mensuplarıyla ilişkilerde de barışı tavsiye eder.

Hiçbir canlının incitilmemesi prensibine sahip Kur'an-ı Kerim'de barış esastır. Kur'an-ı Kerim'deki savaşın maksadı, dini karşı muhataplara zorla kabul ettirmek olmadığı gibi, toprak genişletmek, ganimet elde etmek ve gelir kaynaklarına el koyarak ekonomik bir kazanım elde etmek de değildir. Kur'an-ı Kerim'deki savaşın temel amacı

---

⁹⁷⁹ Hac, 22/39-40.

⁹⁸⁰ el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 4/73.

⁹⁸¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 1/376; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2/489.

⁹⁸² Mustafa Çağrıncı, "Müsâmağa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/71.

⁹⁸³ Çağrıncı, "Müsâmağa", 32/71-73.

savunma ve dini tebliğ ederken önündeki engelleri kaldırmaktır. Savaşmak istemeyen veya savaştan kaçanlarla da savaşılmaz. “Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.”⁹⁸⁴ âyeti bu hususu tekid eder. “Allah'ım! sen barış ve esenliksin, barış ve esenliği de yalnız sen verirsin, Ey celâl ve ikram sahibi! Senin rahmet ve bereketin boldur.”⁹⁸⁵ hâdisi doğrultusunda Müslümanı kendisiyle; çevresi ve bütün varlıklarla barışık olan, dinin emirlerini ifâ eden, yasaklardan kaçınan, hak sahibine hakkını veren şekilde tarif etmek mümkündür.

Vahyin nüzulüyle beraber başta Arap Yarımadası olmak üzere bütün dünya büyük bir yıkım ve çöküntü içindeydi. Fıtrattaki inanç sistemi olmadığı gibi insanlar, zengin-fakir, köle-efendi şeklinde sınıflandırılmışlardı. Daha Mekke’de vahiyden önce Hılfu’l-Fudûl cemiyetine katılmakla Hz. Peygamber insanlar arası barışın temini hususunda çalıştığını görmek mümkündür. Ensar ve muhacirler arasında kardeşlik bağı kurarken *Medine Sözleşmesi*yle şehirde yaşayan halkların barış atmosferini kurmaya çalışmıştır. Yahudi ve Hıristiyanların dinlerini yaşamalarını engelleme konusunda asla bir baskı, sindirme ve asimilasyon faaliyetine girmemiştir. Çünkü İslâm, barış güvenlik ve huzur demektir.

Savaş gibi zor bir durumda Hz. Peygamber’in gösterdiği insani tablolar, esasında Kur’ân-ı Kerîm’in savaş ahlakını ve müslümanların da bu doğrultuda nasıl davranmaları gerektirdiğini ortaya koyar. Bedir esirlerine iyi davranmaları hususunda ashaba tavsiyede bulunmuştur. Esirlerden Ebû Aziz’den : “Allah Rasulü, biz esirler hakkında Müslüman askerlere tavsiyelerde bulunduğu için onlar, sabah ve akşam yemeklerinde ekmeği bana tahsis ederler, hurmayı kendileri yerlerdi. Onlardan birinin eline bir ekmeğin parçası geçse, onu bana verir, ben de utandığımdan onu, veren kimseye iade ederdim. Fakat o, ekmeğe dokunmadan onu bana yine geri çevirirdi” rivâyeti ve yine Kureyş’in esirlerinden Yezid’in Medine’ye gelirken esirlerin hayvanlara bindirilmesi ve Müslümanların ise yaya yürümüş olması⁹⁸⁶ ifadesine göre Hz. Peygamber’in savaşın zor şartlarında düşmanlarına insani yardımda bulunduğunu ortaya koyar.

---

⁹⁸⁴ Bakara, 2/190.

⁹⁸⁵ Müslim, “*Mesâcid*”, 135; et-Tirmizî, “*Salât*”, 300.

⁹⁸⁶ Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber’in Savaşları ve Savaş Meydanları*, ter. Salih Tuğ, (İstanbul: Yağmur Yay, 1991), 65-66.

Umresine Mekkeliler engel olmaya çalıştıkları için memleketi Yemame'ye dönen Sumame b. Usal, ticaret kervanlarının Mekke'ye gitmesini engelleyince müşrikler Hz. Peygamber'e elçi göndererek Sumame'nin gıda ticaretine mani olmamasını istediler. Hz. Peygamber'in emriyle gıda sevkiyatı ve ticareti tekrar başlamıştır.⁹⁸⁷ Hicretin 7. Yılında Mekke'de görülen kuraklık ve kıtlıkla beraber Hz. Peygamber, savaş halinde olmalarına rağmen Amr b. Ümeyye aracılığıyla arpa ve altın göndererek Ebû Süfyan "Allah, kardeşimin oğlunu hayırla mükâfatlandırısın. Çünkü O, akrabalık hakkını gözettiler"⁹⁸⁸ diyerek esasında Kur'an'daki savaşın zorluk ve sıkıntı çıkarmak olmadığını sergilemiştir.

Mekke'ye girerken silah kullanılmasına asla müsaade etmeyen Hz. Peygamber'in fetih stratejisi, dünya tarihinde eşi ve benzeri görülmemiş hoşgörü ve barış örneğidir. Kâbe'yi tavaftan sonra Mekkelilere yaptığı konuşmada "Hakkınızda ne yapmamı düşünüyorsunuz?" sorusuna Mekkeliler; "Hayırdan başka bir şey düşünmüyoruz. Çünkü sen Kerîm bir kardeşsin" demişlerdir. Hz. Peygamber'in "Hepiniz serbestsiniz."⁹⁸⁹ sözü, savaşı bir koz, tahakküm kurma, çıkar ve menfaat için aracı yapan bütün devlet başkanlarına tarihi bir karar ve öğüttür.

Savaşmanın ne denli zor olduğunu ve insan nefesine zor geldiğini "*Savaş, hoşunuza gitmediği halde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.*"⁹⁹⁰ âyetinde görmek mümkündür. Bu âyetten anlaşılıyor ki insan nefsi savaşmayı istememekte, çünkü savaşla beraber kaybedilmesi muhtemel olan başta can, evlat, sıhhat, mal ve itibarın elden alınma riski, nefsi cihattan geri bırakabilmektedir. Savaşın farzietini dile getiren bu âyette '*Umulur ki çirkin gördükleriniz sizin için hayırlı*' ifadesiyle hoşunuza gitmeyen savaş/cihat, müslümanların kazanım ve hürriyeti açısından sonuç itibarıyla bir faydası vardır. Cihattan geri durmak nefsinize hoş gelse de bu durum sizin için hem dünyevî hem uhrevî olarak bir takım sakınca ve zorlukları beraberinde getirmektedir. Nitekim büyük günahlar kategorisine giren fiiller içinde yevm-i zahfi/güçlük gününde cepheyi bırakıp firar etmek de vardır.

⁹⁸⁷ Asri Çubukçu, "Sümâme b. Usâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/132.

⁹⁸⁸ Ahmed b. Ebû Ya'kub b. Ca'fer Yâ'kûbî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, Y.y, Beyrut, 1960, 2/56.

⁹⁸⁹ Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekr el-Beyhâkî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 9/199.

⁹⁹⁰ Bakara, 2/216.

Savaşın hazırlığı, can, mal ve itibar kaybedebilme yönüyle zorluktur. Sorumluluğunu yerine getiren ve attığı adımın hesabını vereceğini bilen insan, huzur içinde yaşama adına barış kolaylıktır. Fakat bazen tersi de olabilmektedir. Çünkü zorluk içinde bulunan toplumu kolaylık ve rahatlığa, huzura döndürmek için yapılan savaş kolaylıktır. Yönetim ve idaresi tarafından zulme maruz kalan halkı kurtarmak için girilen savaş, ferahlık ve kolaylıktır.

Kur'an'da Beni İsrail ile peygamberleri arasında diyalogdan anlaşılmaktadır ki peygamberlerinden savaşma izni istemişler ve kendilerine de savaşma izni verilmiştir. Fakat izinin verilmesiyle beraber savaştan geri kalmak üzere çeşitli mazeretler üreterek bu zorlu görevden kaçış planı tasarlayanların durumu bu konuya verilebilecek açık örneklerdendir. Kavminin Hz. Mûsâ'ya, *“Ey Mûsâ! Onlar orada bulduğukça biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.”*⁹⁹¹ söylemi, Benî İsrâîlin sonunu hazırlayan bir beyana dönüşmüştür. Hz. Peygamber'in Bizans'a düzenlediği Tebük seferinde üç sahâbenin geri kalması, sıcak mevsimde gölgelik rahatlığı ve kolaylığını terkedememe gevşekliğinden kaynaklanır.

Ameli salih olarak yazılan fiiller, Allah yolunda çekilen açlık, susuzluk, yorgunluk veya düşmanların topraklarına ayak basma olarak zikredilir: *“Medine halkı ve onların çevresinde bulunan bedevilere, Allah'ın Resûlünden geri kalmak, kendi canlarını onun canından üstün tutmak yaraşmaz. Çünkü onların, Allah yolunda çektikleri hiçbir susuzluk, hiçbir yorgunluk, hiçbir açlık; bir de kâfirleri öfkelenmek üzere bir yere adım atmaları ve düşmana karşı herhangi bir başarı kazanmaları (gibi hiçbir olay) yoktur ki karşılığında kendilerine iyi bir amel (in sevabı) yazılmış olmasın. Şüphesiz Allah iyilik yapanların mükafâtını elbette zayi etmez.”*⁹⁹² Allah yolunda çekilen her bir meşakkatin özellikle Allah yolunda savaşmanın Kur'an söylemiyle “نَيْلًا” yani büyük bir başarı ve zafere ulaştıracağı âyetin sonunda bildirilmektedir.

İslâm tarihinde savaşmayı cihat sayan ümmet, bu sayede dünyanın pek çok yerine Allah adını götürerek insanları nefse esir olmaktan kurtarıp sorumluluklarını hatırlatmak, onları gerçek özgürlükle tanıştırmışlardır. İslâm'ın cihat ve savaş mantığı öncelikli olarak aktif muharip olma ve hucüm etme yerine caydırıcı bir rol üstlenen korunma amaçlı

---

⁹⁹¹ Mâide, 5/24.

⁹⁹² Tevbe, 9/120.

savunma stratejisi olarak öncelik kazanmaktadır. İslâm âlimlerinin cihat kavramıyla ilgili söyledikleri çok çeşitli tanımlar olmasına rağmen aslında hepsini içine alan kapsamlı tanımlama, cihatın yanlış tanıtılması üzerinden İslâmi fobik tüm önyargıları yıkabilir. Cihat, Allah ile kul arasında tüm engellerin, engel teşkil eden mecra da misliyle bertaraf edilmesidir. Kur'ân-ı Kerîm ışığında tarih boyunca peygamberler ve onlara tabi olan ümmetlerin uygulamalarına bakıldığında savaşın teferruat, barışın asıl olduğunu görmek mümkündür.

Kur'an, dinde zorlama olmadığını belirttiği gibi barış içinde bir arada yaşamayı⁹⁹³ da tavsiye eder. Çünkü Kur'an, Müslümanlara öfkelerini tutmayı ve insanları bağışlamayı⁹⁹⁴ öğütler. Hitap, Hz. Peygamber'e olsa da genel olarak bütün Müslümanları bağlayan *kaba ve katı yürekli olsaydı, insanların etrafından dağılıp gideceği,*⁹⁹⁵ hatırlatmasında bulunur Kur'an.

---

⁹⁹³ Mümtehine, 8-9.

⁹⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/134.

⁹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

SONUÇ

Allah, bir halife yaratmaktan bahsettiği zaman melekler, olacak bu halifeyi *'fesat yapan ve kan döken'* diye nitelemiştir. Bu, insanın sıradışı bir varlık olacağına işaretidir. Allah'ın arz ettiği emaneti yer, gök ve dağların yüklenmekten çekinip insanın üstüne alması, bu insan cinsinin sorumluluk, mesuliyet ve mükellefiyet kavramlarıyla donatılacak bir varlık olacağını gösterir. Sahip olduğu donanımlarla emaneti yüklenmesi, insanın mesuliyeti içten gelen bir istek ile kabullendiği, vahyin gerektirdiklerini yerine getirme hususunda da dıştan gelen emir ve yasaklarla mükellef olduğu sonucuna varılmıştır. Aralarında ince bir farkın olduğu mesuliyet ve mükellefiyet kavramları Türkçede *sorumluluk* kelimesiyle ifade edilir.

Sorumluluk, nihayetinde hesabı gerektirdiğinden âhirette mazeretlerin ileri sürülmemesi için yeterli ve hatta fazla miktarda nimet, marifet ve yetenekler insana bahşedilmiştir. Dünyanın içindeki ve dışındakiler, zaman, mevsimler, hava durumları, gece, gündüz, nebatât vb. gibi daha niceleri nimet olarak sayılabilirken akıl, tercih, irade, yapabilme güç ve kudreti de marifet ve yetenek olarak zikredilebilir. Bütün bu donanımlarıyla insan, sorumluluklarını yerine getirip itaat ederek melekler mertebesi ve daha üstüne çıkabilecekken isyanıyla hayvan, hatta aşağılar aşağısına da düşebilmektedir. Bu, kendisinin tercihi ve iradesinin sonucudur. İtaat, meleklerin en belirgin vasfı, isyan ise şeytanın öne çıkan en önemli özelliğidir. İmtihan sürecinde insanın sorumlulukları çerçevesinde melek-şeytan arası bir varlık olabileceği söylenebilir.

Akıl ve nakil vasıtasıyla insan sorumluluklarının sebep, temel, şart, nitelik, alan ve kapsamının tespiti mümkündür. Emanet, ehliyet, akıl, irade, tâkât ve âhiret, insan sorumluluğunu belirleyen unsurlardır. İnsanın Rabbini bilmesi ve ona iman etmesi gerekir. Beşerin Allah'ın yüceliğini, kudret ve iradesini özümsemesi; buna karşılık kendisinin de acziyet ve zaafiyetini idrak etmesi lazımdır. İnsanın dünyaya başıboş gönderilmediğini, bir vazife ve görevinin olduğu bilincinde olmalıdır. Çünkü kendisi diğer varlıklardan mükerrremdir. Sorumluluklarını yerine getirirken imtihan ve diğer varlıklardan farklı olmanın gereği olarak insanın zorluklarla karşılaşması muhtemeldir. Fakat hayatın tamamı zorluk değildir, bilakis zorluklarla beraber kolaylıkların veya zorluklardan sonra kolaylıkların yaşanacağı ümidinde olmalıdır. Sadece birinin olması

hayatı anlamsızlaştırabilir. İkisinin olmaması ise imtihana muhatab insanın diğer varlıklardan bir farkının olmamasına sebeptir.

Zorluk, fakirlik, üzüntü, sorun, sol taraf, kaba ve azlık kök anlamlarında olan ‘usr kavramını Kur’an; mazerete dayalı ibadetler, maddi yönden, olağanüstü durum, insani ilişki, manevi sıkıntı, ictimâî alan ve kıyamet günü gibi konularda olabilecek zorlukları zikretmiştir. Kur’ân-ı Kerim; kolaylık, bolluk, paylaşmak, yumuşak olmak ve başarı gibi kök anlamlarında olan yüsr kavramını da kolaylaştırma, erteleme, refah ve güzel söz gibi anlamlarında arz etmiştir.

‘Usr ve yüsr kavramları, gece-gündüz ve siyah beyaz misali birbirinin zıddı kelimelerdir. Bu çalışmadaki semantik tahlil ile iki kavramın; vahiy öncesi, süreci ve sonrası zorluk ve kolaylık anlamlarında kullanıldığı sonucuna varılmıştır. İki kavramın yalın ve soyut bir anlama sahip olması ve tevhid, şirk, ahiret vb. gibi konularla doğrudan bir ilgisinin olmamasından dolayı vahyin bu iki kavram üzerinde anlam değişmesi yapmadığı sonucuna varılmıştır. İnsan hayatının anlam kazanması için gerek kendisinde bulunabilecek bir özürden gerekse şart ve durumlardan dolayı bazı zorluklarla karşılaşması mümkündür. Kur’an bu özür, şart ve durumlardaki zorluklarla beraber veya sonrasındaki kolaylıkları arz etmiştir.

‘Usr ve yüsürün insan hayatında mevcudiyetinin sebep, hedef ve gayesi vardır. İki kavram birbirinin tamamlayıcı hükmündedir. Kolaylığın değerinin bilinmesi için zorlukların da insan hayatında bir anlamının olduğu, sorumluluk, sabır, metanet, azim, şükür vb. gibi insanın niteliğini belirleyen değerlerde belirleyici rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

‘Usr ve yüsürün tevekkül, azimet, ruhsat, tedricilik, nesh, yedi harf, emir ve nehiy konularının anlaşılmasında önemli unsurlar olduğu sonucuna varılmıştır. Bu konularda olan muğlak hususların usr ve yüsürün mevcudiyetiyle anlaşılması, bu iki kavramla konuların mahiyeti izah edilmiştir.

İnsanın iman etmesini zorlaştıran unsurlar olduğu gibi iman etmesini kolaylaştıran unsurların olduğu sonucuna varılmıştır. Zayıf yaratılış, nankörlük, cahillik, kibirli olmak, şirk koşmak ve sosyal çevre gibi unsurlar, insanın iman etmesini zorlaştırırken, fitri yapı, duyular, irade, kıssalar, sünnetullah, kevnî ayet ve bilimsel veriler ise insanın iman etmesini kolaylaştırdığı hükmü ortaya çıkmıştır.

Sosyal bir varlık olan insanın ilişkilerinde içtimai düzenle ilgili bazı zorlukları yaşaması mümkündür. Kur'an, insanın aile, ticaret, yargı, ceza, ulusal ve uluslararası ilişkiler gibi konularda karşılaşılabileceği zorluklarda kolaylıkları sunmuştur. Bu olgu, Kur'an'ın yaşanabilir evrensel ve çağlarüstü bir kitap olduğu hususunu tekid eder. Kur'an sert, katı ve kaba kurallar ile insanların dünya ve ahiretini zora koymaz, aksine insanın tevhid, iman ve ahiret gibi temel meselelerin haricinde çıkmaza girdiği dini ve ictimâî konularda kolaylıklar temin eder.

Zorluk ve kolaylık olgusu imtihana muhatab ve sorumlulukla mükellef insan için izafidir. Kişiden kişiye değişebilir. İnsanın sahip olduğu donanımları nisbetinde sorumlulukları mevcuttur. Bu donanımları çerçevesinde zorluk ve kolaylık olgusu cereyan edip sorumluluğu da bu hususta şekillenir. Cinsiyet, yaş, maddi varlık, sıhhat, özgürlük ve aklî meleke gibi vasıflar, insanların sorumluluklarının izâfiligini ortaya koyar. Bu farklılıklardan kaynaklı insanın temizlik, namaz, oruç, hac, zekat vb. gibi dini sorumlulukları da farklı olabilmektedir. İnsan bu sorumlulukları ifa ederken takatinin yetmediği durumlarda muaf olma, ertelenme, tehir ve takdim, kısaltma gibi kolaylık imkanları sağlanmıştır. İnsanlar arasındaki bu farklılıklar, bir üstünlük ve meziyet aracı değil, insan olmanın ve hayata tamamlayıcı bir anlam vermenin gereğidir.

Kur'ân-ı Kerîm'de zorluk ve kolaylık olgusu sadece bir alanda kısıtlanmamıştır. 'Usr ve yüsr konusu, İslam literatüründe daha çok fikhın bir alanına hasredilmiştir. Esasında Kur'an'ın her yerinde mevcut olan bu konu, fikhın dar bir alanına kısıtlanmaması gerekir. 'Usr ve yüsr birlikteliği insanın sorumluluğunu farketme, dünya hayatını dengeleme ve âhiret hayatını kazanmada önemli bir unsur olarak telakki edilmelidir. 'Usr ve yüsr konusu fikha hapsedmeden disiplinlerarası kapsayıcı ve dengeleyici öge olarak değerlendirilmelidir. Ahkâm tefsirinde ibadet ve muamelat hususundaki uygulamalarda kolaylık sağlanabilir. Müteşabih ayetleri anlamada muhkem ayetlerle kolaylık temeline dayanmalıdır. Teslimiyet, itaat ve samimiyet kişide zor olarak sayılan müteşabihlerin muhkeme dönüşerek kolaylaşmasına vesile olabilir. Kur'an'ın, anlamsal olarak zorlaştırmamak, yalın ve net olan manaları arz etmek gerekir. Günümüz bilgi mekanizmasıyla ayetlerin esnetilerek bir tarafa çekilmeye çalışılması, ilahî muradın anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Ayetlerin dolaylı ve dolambaçlı anlamları insanların vahiyden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir. Bunun aksine sahâbe teslimiyeti ve samimiyeti, vahyi doğru ve kolay anlama hususunda etkendir.

Mevcut naslarla dinin anlaşılması ve uygulanması kolayken son yüzyılda batı kaynaklı Kur'an'ın yeniden okunması veya dinin revize edilmesi fikir ve atılımları, dinin yaşanabilirliğini zor bir duruma getirmek ve samimiyetin zayıflamasından öteye gidememiştir. Bu durum insanın kolayı zorlaştırmasına örnek ve önceki kitapların tahrif olması gibi Kur'an'ı lafzî olarak tahrif etmese de fikrî, hükmî ve düşünsel olarak tahrifine sebep olup kolayı zorlaştırabilmektedir. Bunun önüne geçmek için ilahiyat akademiası olarak sorumluluk ve 'usr-yüsr konularının naslar doğrultusunda ve konulu tefsir bağlamında ele alınması topluma faydalı olacaktır.

Din öğretiminde zordan kolay değil, fitrata uygun kolaydan zora yöntemi önerilebilir. Çünkü esas olan kolaylıktır, zorluk fer'î ve izâfidir. Fetva mekanizmasında dinin temel unsurlarından kesinlikle tolerans tanımadan genişlik anlamında kolaylaştırmanın rölâtifliği göz önünde bulundurarak azîmet ve ruhsat konuları yeniden değerlendirilebilir. Dolayısıyla kolaylık, sadece lafzi anlamıyla değil, hayattaki tüm çağrışım ve kullanımıyla ele alınarak tevhid inancının esasında kolaylık üzerine inşa edildiği ve zorluğun da tamamlayıcı bir unsur olduğu vurgulanmalıdır.

İnsanın sorumlulukları açısından Kur'ân-ı Kerîm'de zorluk ve kolaylık konusunun ele alındığı çalışmada bu alan ve konuda yapılan son çalışma değildir. Allah kelamını doğru anlama hususunda insanî bir gayrettir. Bundan sonraki çalışmalar, eksik bırakılmış veya değinilmemiş konuların ele alınmasıyla kemale ermesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- 'Adevî, Muhammed Hayr Mahmud. *Meâlimu'l-Kıssa fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün, Daru'l- 'Adevî, 1988.
- Acar, H. İbrâhîm. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 8 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadîs, 1. Baskı, 1995.
- Alper, Hülya. "İmam el-Mâturîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği". *Milel ve Nihal* 7/2 (Mayıs-Ağustos 2010), 7-29.
- Altıntaş, Ramazan. *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar yayınları, 2005.
- Altıntaş, Ramazan. "Teolojik Sekülerleşmenin Neden Olduğu İnanç ve Davranış Problemleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (Haziran 2002), 55-83.
- Âlûsî, Şihabu'd-Din Mahmud b. Abdullah. *Ruhu'l-meâni fi tefsiri'l-Kurani'l-azîm ve's-seb'û'l-mesâni*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye. 1. Baskı, 1415 H.
- Armağan, Servet. *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: DİB Yay, 3. Baskı, 1996.
- Askerî, Ebû Hilâl Hüseyin b. Abdullah. *el-Furûku'l-Luğâvî*. thk. Muhammed İbrâhîm Selim. Kahire: Daru'l-İlmi ve's-Sekâfeti, ts.
- Aydar, Hidâyet. *Kur'an'da Mesuliyete Riâyet ve Riâyetsizliğin Dünyevî ve Uhrevî Sonuçları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Bağdadi, Abdulkahir. *Ehli Sünnet Akaidi Usûlu'd-din*. İstanbul: İşaret yay, 2016.
- Bardakoğlu, Ali. "Ehliyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/533-539. İstanbul: TDV Yayınları 1994.
- Bardakoğlu, Ali. "Hırsızlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/384-396. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

- Beğâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin el-Ferrâ'. *Meâlimu't-tenzîl fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. B.y: Daru İhya-i't-Turasi'l-Arabî, 1420 H.
- Beğâvî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin el-Ferrâ'. *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el- Arnavûtî-Muhammed Züheyr eş-Şavîş. Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Beyadî, Ahmed. *İşarâtu'l-merâm*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- Beydâvî, Nasiruddin Ebû Said. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*. thk. M. Abdurrahmân el- Mar'aşli. Beyrut: Dâru İhya-i't-Turasi'l-Arabi, 1418 H.
- Beyhâkî, Ahmed b. Hüseyin Ebû Bekr. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. M. Abdulkadir Atâ, Daru'l- Beyrut: Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yay, 1970.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlm-i Kelam*. İstanbul: Ravza Yay, 2014.
- Bingöl, Abdulkerim. "Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler". *eş-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 8/2 (Kasım 2016), 565-583.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akıl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/238-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Akl-ı Selim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Bor, Adil. "Din ile İlişkisi Bağlamında Fitratın Mâhiyeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 21/3 (Mart 2017), 1672-1704.
- Boynukalın, Mehmet. "Tebliğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu'l-müsned es-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillahi (s.a.v) ve Sunenihi ve Eyyâmîhi*, 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1. Baskı, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr yay, 3. Baskı, 2005.

- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğati ve sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 4. Baskı, 1987.
- Cici, Recep. “Kolaylık Prensibinin Hukuki Hayata Yansıma Biçimleri”. *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2005), 61-88.
- Cirit, Hasan. “Kussâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/463-465. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Cündioğlu, Düccane. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre: Anlam'ın Tarihi*, İstanbul: Kapı Yay, 1997.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Kitabu't-Ta'rifât*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Çağırıcı, Mustafa. “Gurur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çağırıcı, Mustafa. “İftira”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/522-523. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Çağırıcı, Mustafa. “Müsâmaha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/71-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çağırıcı, Mustafa- Hökelekli, Hayati. “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/380-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çalış, Halit. “Amel Açısından Azîmet Ruhsat Mukayesesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1996), 409-416.
- Çalışkan, Mehmet. “Kur'an'ın Nuzûlü ve Yedi Harf Meselesi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Ocak-Haziran 2005), 215-242.
- Çiftçi, Âdem. “Vaktinden Önce Yapılan Tasarrufların Fıkhi Hükümlere Etkisi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (Nisan 2019), 361-390.
- Çubukçu, Asri. “Ebû Cendel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Çubukçu, Asri. “Sümâme b. Usâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/131-132. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Dağcı, Şamil. “Kıyas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/488-495. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demiray, Kemal. *Temel Türkçe Sözlük*. İstanbul: Anka Ofset Basımevi, 1982.
- Demirci, Muhsin. *Kur’an’a Göre İnsan ve Sorumlulukları*. İstanbul: Ensar Yay, 2010.
- Demirci, Muhsin. *Kur’an’ın Temel Kavramları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- Deniz, Gürbüz. *Kur’an’a Göre İnsân Sorumluluğu*. Ankara: Fecr yayınları, 2006.
- Devâderî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Aybek. *Kenzu’l-durer ve câmiu’l-gurer*. B.y: İsâ el-Bâbî el-Halebî Yay, ts.
- Deyrezûrî, Abdulkadir Molla Huveysş Âl-i Gâzî. *Beyânu’l-meânî*. Dimeşk: Mektebe’t-Terâki, 1. Baskı, 1965.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Yazar Yayınları, 2014.
- Dönmez, İbrâhîm Kâfi. “Ruhsat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/207-210. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Draz, M. Abdullah. *İslam’ın İnsana Verdiği Değer*. Çev. en-Nüreddin Demir, İstanbul: Kayıhan Yay, 1983.
- Draz, M. Abdullah. *Sorumluluk*. çev. en-Nüreddin Demir. İstanbul: Kayıhan Yay, 2004.
- Duman, Zeki. “Kur’an-ı Kerîm’de Neshe Delil Gösterilen ve Mensûh Addedilen Âyetlerin Mâna Yönünden Yeniden Gözden Geçirilip Değerlendirilmeleri”. *Bilimname* 2009/2 (Haziran 2009), 9-50.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshak es-Sicistanî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah. *Hilyetu’l-evliya ve tabakâtu’l-esfiyâ*. Beyrut: Daru’l-Fikr, 1987.
- Ebû Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşadu akli’s-selim ilâ mezâya’l-kitabi’l-kerîm*. Beyrut: Daru İhya-i’t-Turasi’l-Arabi, ts.

- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. *İslam Hukuku Metodolojisi Fıkıh Usûlü*. çev: A. Şener. 3. Baskı, Ankara: Fecr Yay, ts.
- Ekinci, İsmail. “Sekülerleşme ve Din”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 320-337.
- Erbay, Celal. “Nafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: İFAV Yay, 1994.
- Eren, Şadi. “Din ve İlim İlişkisi”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2012/1 (Nisan 2012), 1-9.
- Erkal, Mehmet. “Zekat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yay, 5. Baskı, 1999.
- Esen, Hüseyin. “Zina”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/440-444. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Esen, Muammer, “Kur'an'da Akıl-İman İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011), 85-96.
- Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf Esîruddin. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1420 H.
- Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd. *Cemheretu'l-luğa*. Beyrut: Daru'l-İlmi li'l-Melayin 1. Baskı, 1987.
- Ezheri, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. thk. Muhammed Avz Mur'ib. Beyrut: Dâru İhyâ-i't-Turâsi'l-Arabi, 2001.
- Ezrâî, Sadreddin Muhammed b. Alaaddin. *Şerhu'l-akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Nasiruddin el- Elbânî, Mısır: Dâru's-Selâm, 2005.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed. *Medînetü'l-Fâzıla*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay, 1990.
- Fayda, Mustafa. “Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Fehd, Tevfik. "Meysir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/509-510. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmet. *Kitâbu'l-Âyn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî-Dr. İbrâhîm es-Samirî, Beyrut: Dâru Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Feyyûmî, Ahmet b. Muhammed b. Ali. *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebir*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Din Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûp. *el-Kâmûsu'l-muhît*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 8. Baskı, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Mecdu'd-Din Ebû Tâhir Muhammed b. Yakûp. *Besâiru zevî't-temyîz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccar. Kahire: el-Meclisu'l-A'la li's-Şuûni'l-İslamiyye, 1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. *el-Mustasfâ*. thk. M. Abdusselâm Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.
- Goldziher, İgnaz, *Muslim Studies: Volume One*, State University of New York Press, Albany: Suny Publisher, 1977.
- Gölcük, Şerafettin-Toprak, Süleyman. *Kelam*. İstanbul: Tekin Kitapevi, 1988.
- Görmez, Hatice. "Beşer Dilinin İmkanları ve Kur'an-ı Kerim'in Anlatım Uslûbuna Dair". *Journal of Islamic Research (İslami Araştırmalar)*, 27/1 (2016) 22-30.
- Güç, Ahmet. "Kurban". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/433-435 Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Güler, Zekeriyya. "Tüfeyl b. Amr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/323-324 İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Güneş, Abdulbâkî. "Kur'an'da Kevnî Âyetler". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (Aralık 1998), 201-211.
- Hâfâcî, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *İnâyetü'l-kâdî ve kifâyetu'r-râdî*. Beyrut: Dâru Sadir, ts.
- Halebî, Ebu'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed b. Yusuf es-Semîn. *Umdetu'l-hüffâz fi tefsîri'l-eşrefi'l-elfâz*. thk. M. Basil Uyunu's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1996.

- Hamidullah, Muhammed. *H. Peygamber'in Savaşları ve Savaş Meydanları*. ter. Salih Tuğ, İstanbul: Yağmur Yay, 1991.
- Hamidullah, Muhammed-Avcı, Casım. "Uhud Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/54-57 İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Harman, Ömer Faruk. *Mesuliyetin Şahsiliği Açısından İlk Günah Problemi*. İstanbul: Ensar Yay, 2006.
- Hatîb, Muhammed Abdullatif. *Evdâhu't-Tefâsir*. Mısır: Matbaâtu'l-Mısriyye, 1964.
- Hazin, Alaaddin Ali b. Muhammed: *Lubâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*. tash. M. Ali Şahin, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415 H.
- Hökelekli, Hayati. "Fıtrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/47/48 İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsân*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2018.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr âlâ durri'l-muhtâr*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Daru't Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak el-Endelûsî. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-kitabi'l-azîz*. thk. Abdusselam Abduşşâfi, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422 H.
- İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye: Mektebetü Nizar Mustafa el-Bazî, 1419 H.
- İbn Ebî Zemenin, Muhammed b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz*. thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kahire: el-Faruku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemu'l-mekâyîsu'l-luğa*. thk. A. Selam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sâkâ. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1955.

- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekir el-Cevziyye. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. İbrâhîm Ramazan. Beyrut: Daru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1410 H.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail b. Şihâbuddin Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*. thk. ve iht. Muhammed b. Ali es-Sabuni. Beyrut: Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, 7. Baskı, 1981.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Garîbu'l-Kur'an*. Mısır: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1978.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid. *Sünen*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 2 Cilt. Mısır: Daru İhya-i'l-Kutubi'l-Arabi, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlu'd-Din. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, 3. Baskı, 1414 H.
- İbn Urfe, Muhammed b. Muhammed. *Tefsîru İbni Urfe*. thk. Celal Asyûtî. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail b. Şihâbuddin Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şîrî, B.y: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, 1. Baskı, 1988.
- İbni Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidayetü'l-Müctehîd*, Kahire: Daru'l-Hâdis, 2004.
- İbnu'l-Verdî, Zeynu'd-Din. *Târihu ibnu'l-Verdî*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1996.
- İmâm Mâlik, Ebû Abdullah Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta'*. thk. M. Mustafa el-'A'zamî. Ebû Dabî: Müessesetu Zâyed b. Sultân, 2004.
- İsfehânî, Râğîb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. thk. Safvan Adnan ed-Davûdî, Dimeşk Beyrut: Dâru'ş-Şamiyye-Dâru'l-Kalem, 1412 H.
- Kahraman, Hüseyin-Gül, Mutlu. “İbadetlerin Edasında Tedricilik Meselesi ve İlgili Hâdislerin Tahlili”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 385-418.
- Kaplan, İbrâhîm. “Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2017), 61-84.
- Karadeniz, Osman. “İlim-Din İlişkisi Üzerine”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1994), 131-178.

- Karaman, Fikret vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DiB Yay, 3. Baskı, 2007), 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahmân. “İnkâr ve Acelecilik Karakteri”. *Kelam Araştırmaları* 4/1 (2006), 91-112.
- Kasapoğlu, Abdurrahmân. “İnsanın Çaresizliği ve Fıtratın Uyanışı”. *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005), 61-90.
- Kasapoğlu, Abdurrahmân. *Kur'an'da Ahlak Psikolojisi*. İstanbul: Yalnız Kurt Yayınları, 1997.
- Kasımî, Cemaleddin. *Mehasinu't-te'vil*. thk. M. Basil Uyûn-i's-Suûd, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418 H.
- Kermî, Hasan Saîd. *el-Hâdi ilâ lugati'l-Arabi*. Beyrut: Dâru Lübnan, 1992.
- Kırca, Celal. “Kur'an ve Modern Bilim”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/15 (2012), 7-34.
- Klavuz, Ahmet Saim. “Teklîf”. *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul: İFAV Yay, 2006.
- Komisyon. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Dil Derneği Yayınları, 1. Baskı, 1999.
- Köse, Safet. “Teheccüd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/323-325 İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. haz. Hayreddin Karaman-Mustafa Çağırıcı-İ. Kâfi Dönmez-Sadreddin Gümüş Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Kurt, Yaşar. “Kur'an'da Fıtrat Kavramı”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/2 (2005), 71-104.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet Şemsu'd-Din. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2. Baskı, 1964.
- Kutsal Kitap: *Tevrat, Zebur, İncil*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi-Yeni Yaşam Yayınları, 2009
- Kutup, Seyyid, *Fizilâli'l-Kur'an*, İstanbul: Birleşik Yay, ts.

- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Kitabu't-Tevhîd*. thk.-çev. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Ankara: DİB Yay. 2003.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur. *Te'vilâtu ehl-i sünne*. thk. Mecdi Baslum, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*. çev. Ersan Urcan, İstanbul: İlk Harf Yay, 1998.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüketu ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdu'l-Maksûd, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. B.y: Matbaâtu Mustafa el-Bâbî, 1. Baskı, 1946.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, ts.
- Nasr, Ali Muhammed. "Arap Edebiyatında Hikâye ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kıssaların Müdafası". çev: Abdulkerim Seber. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 2 (2018), 120-164.
- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *İ'rabu'l-Kur'an*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421 H.
- Nehhas, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*. Beyrut: Müessesetü'r Risale, 1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Süneni'n-Nesâî*. thk. Abdulfettah Ebu'l-Gudde. 2 Cilt. Halep: Mektebetu'l-Matbuâtu'l-İslamiyye. 1986.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmet. *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l- Kalemî't - Tayyib, 1. Baskı, 1998.
- Öğüt, Salim. "Ef'âli Mükellefîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/452 İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah-Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Baskı, 1999.
- Öztürk, Mustafa. "Tefsir Tarihinde Özgünlüğün Adı: Ebû Müslim el-İsfehânî". *İslâmiyât* 6/2 (2003), 123-140.
- Pazarbaşı, Erdoğan. *Mesuliyetin Kur'ân-ı Kerîm'de Dayanağı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Hüseyn Fahrüddin *Mefâtihu 'l-gayb*, Beyrut: Dâru İhyâ î't-Türâsi'l-Arabî, 1420 H.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed. *el-Keşfu ve'l-beyânu an tefsîri'l-Kur'an*. thk. el-İmam Ebû Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâ-it-Turâsi'l-Arabî, 1. Baskı, 2002.
- Sâbunî, Nûrettin. *Mâturidiyye Akâidi*. nşr. Bekir Topaloğlu. Ankara: DİB Yay, 1995.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr*. Kahire: Dâru's- Sâbûnî, 1. Baskı, 1997.
- Sâdî, Ali b. Cafer b. Ali. *Kitâbu'l-Ef'al*. B.y: Âlemu'l-Kutub, 1983.
- Said Nursî, Bediuzzaman. Külliyyat. *Lem'alar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1992.
- Said Nursî, Bediuzzaman. Külliyyat. *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1992.
- Said Nursî, Bediuzzaman. Külliyyat. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1992.
- Selâme, Âlâ Yûsuf. *el-Yüsrü ve'l-Usrü fi Dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Gazze: The Islamic University Gaza Research and Postgraduate Affairs Faculty of Religion basics Master of Interpretation & Sciences of Quran, el-Câmiatu'l-İslamiyye, 2017.
- Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'an*. thk. Yâsir b. İbrâhîm Ganim b. Abbâs, B.y: Dâru'l-Vatan, 1. Baskı, 1997.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Serâhsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme. *Usûlü's-Serâhsî*. Beyrut: Daru'l- Ma'rife, ts.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214 İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. "Teklîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/385-387 İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Salih, Subhi. *Kur'an İlimleri*. trc. M. Said Şimşek, Konya: Kitap Dünyası, 2008.
- Suyûti, Abdurrahmân b. Ebi Bekr Celaleddin. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Mısır: el-Hey'atü'l-Mısriyyetu'l-Âmme, 1974.
- Suyûti, *Ebû'l-Fazl Celaleddin. Camiu's-Sağir ve Tercümesi*, İstanbul: Aydın Yayınevi, 1977.

- Suyûti, Celaleddin-el-Mahallî Celaleddin. *Celaleyn*. Kahire: Daru'l-Hâdis, 1. Baskı, ts.
- Sülün, Murat. *Kur'an'da Mes'ûliyetin Kavramsal Çerçevesi*. İstanbul: Ensar Yay, 2006.
- Şeker, Mehmet Emin. "Kur'an-ı Kerîm İçin Bilimsel Yorumun Gerekliliği". *Kelam Araştırmaları* 12/2 (2014), 315-334.
- Şimşirgil, Ahmet- Ekinci Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: Ketebe Yay, 2008.
- Tâberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmiu'l-beyân fi te'vîli Âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmet Muhammed Şakir. B.y: Müessesetu'r-Risâle, 1. Baskı, 2000.
- Tâberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk*. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387 H.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım. *Mu'cemu'l-Evsat*. Kahire: Daru'l-Haremeyn, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım. *Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 2. Baskı, 1994.
- Tâî, Cemaluddin Muhammed b. Abdullah b. Malik. *İkmalu'l-i'lam bi teslîsi'l-kelam*. thk. Said b. Hamdan el-Gamidî. el-Memleketu's-Suûdiyye: Camiatu'l-Ummu'l-Kura, 1984.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîru'l-Vasît li'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kahire: Daru Nahde, 1997.
- Tanrıverdi, İsmail. "Kinde Kabilesi ve İslam'a Girişi". *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4, (Sonbahar 2018), 39-62.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 5 Cilt. Mısır: Mektebetu ve Matbaat-u Mustafa al-Bâbî, 2. Baskı, 1975.
- Topaloğlu, Aydın. "Materyalizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/137-140 Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Topbaş, Osman Nuri. "İctimâî Münasebetlerde Borç ve Borçlanma". *Altınoluk Dergisi* 202 (Aralık 2002), 32-36.
- Uleymî, Mucîruddin Abdurrahmân Ebû'l-Yümn. *el-Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'an*. thk. en-Nûreddin Talib, Riyad: Daru'n-Nevadir, 2009.

- Ünal, Necdet. “Kur'an'da Meysir Kavramı ve Günümüzdeki Bazı Kumar Türlerinin Bu Çerçevede Değerlendirilmesi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 247-265.
- Ünal, Yavuz. “Süraka b. Malik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 38/161 İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmet b. Muhammed b. Ali. *el-Bâsit li'l-Vâhidî*. Riyâd: İmâdu'l- Bahsi'l-İlmî, 1. Baskı, 1430 H.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmet b. Muhammed b. Ali. *Esbâbu nuzûli'l-Kur'an*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1411 H.
- Yâ'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kub b. Ca'fer, *Tarihu'l-Ya'kubî*, Beyrut: Y.y, 1960.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Yay, 2018.
- Yelten, Muhammet-Özkan, Mustafa. *Türkçe'nin Sözlüğü*, İstanbul: Bâb-ı Âli Kültür Yayıncılığı, 1. Baskı, 2002.
- Yurdagür, Metin. “Fetret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/475-480 İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Zebîdî, Seyyid Murtaza. *Tacu'l-ârus min cevahiri'l-kâmus*. Küveyt: Daru'l-Hidaye, ts.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrâhîm b. Sehl. *Meâni'l-Kur'an ve i'rabuhu*. thk. Abdulcelil Şelbî, Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1988.
- Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Amr b. Ahmed. *Esâsu'l-belâğâ*. thk. Muhammed Basil Uyûnu's-Suûd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 1998.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Amr b. Ahmet. *el-Keşşâfu an hakâiki gavâmidi't-tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Baskı, 1407 H.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire: Y.y, 1957.
- Zeydan, Abdulkerîm. *Fıkıh Usûlü*. çev. Ruhi Özcan, İstanbul: İFAV Yayınları, 1979.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü'l-İslamî ve edilletuhû*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-münîr fi'l-akîdeti ve's-şerîati ve'l-minheci*. Dimeşk: Daru'l- Fikr, 1418 H.

Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsîru'l-vâsit*. Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1422 H.

Zürkânî, M. Abdulazîm. *Menâhîlu'l-İrfân*. trc. Halil Aldemir-Ramazan Şahan, İstanbul:

Beka Yay, 2015.

